

EFNI

Árni Heimir Ingólfsson: The Buchanan Psalter
and its Icelandic Transmission

Ursula Dronke: Six Notes on the Interpretation of Hymiskviða

Alison Finlay: Interpretation or Over-Interpretation? The dating
of two Íslendingasögur

Elizabeth Ashman Rowe: Fornaldarsögur and Flateyjarbók

Hélène Tétrel: La mort édifiante de Charlemagne

Katrín Axelsdóttir: Brottskafnir stafir í Konungsbók eddukvæða

Veturlíði Óskarsson: Þrjú frumbréf frá 15.–16. öld

Ólafur Halldórsson: Ýseturs elds hati. Vísa í Frísbók

Guðmundur Hálfðanarson: Handritamálið –
endalok íslenskrar sjálfstæðisbaráttu?

Guðvarður Már Gunnlaugsson: Stafrétt eða samræmt? Um
fræðilegar útgáfur og notendur fleirra

Helgi Guðmundsson: Þorláks saga biskups og Isidor

Ólafur Halldórsson: Sögnin moga í rúnaristu frá Björgvin

Andmælaræður Lars Lönnroth og Guðrúnar Nordal

við doktorsvörn Gísla Sigurðssonar og svör hans

Andmælaræður Sverris Tómassonar og Bergljótar S. Kristjánsdóttur

við doktorsvörn Ármanns Jakobssonar og svör hans

Ólafur Halldórsson: Gláður setur í góðri von

Sverrir Tómasson: „Bændur flugust á“. Þrjár athugasemdir

Jóns Ólafssonar úr Grunnavík um fornþekktir

GRIPPLA XIV

GRIPPLA XIV

2003

REYKJAVÍK
STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR
2003

Mynd á kápu er af tvísöngsnótum í handritinu
AM 102 8vo sem skrifað er á 17.öld.

Útlit: Ritstjórn - Kristinn Gunnarsson.

GRIPLA

Ráðgjafar

BERGLJÓT S. KRISTJÁNSDÓTTIR • ROBERT COOK • DAVÍÐ ERLINGSSON
EINAR G. PÉTURSSON • JÜRIG GLAUSER • GUÐRÚN ÁSA GRÍMSDÓTTIR
GUÐRÚN NORDAL • KARL G. JOHANSSON • JÓNAS KRISTJÁNSSON
MARIANNE KALINKE • KJARTAN OTTOSSON • ÓLAFUR HALLDÓRSSON
SIGURGEIR STEINGRÍMSSON • STEFÁN KARLSSON
TORFI H.TULINIUS • VÉSTEINN ÓLASON • ANDREW WAWN

Gripla er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norrænna fræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita er að finna í 10. bindi (1998) á bls. 269-278 en þær má einnig nálgast hjá ritstjórum. Allt efni sem birtast á er lesið yfir af sérfræðingum. Fyrstu gerð efnis þarf aðeins að skila í handriti en þegar samþykkt hefur verið að birta það og það telst frágengið af hálfu höfundar þarf bæði að skila því í lokahandriti og á tölvudisklingi. Upplýsingar um ritvinnsluforrit og leturgerð skulu fylgja. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.þ.h.) skal fylgja útdráttur á öðru máli. Hverju bindi Griplu fylgir handritaskrá. Nafnaskrá og skrá um upphöf kvæða og vísna munu framvegis birtast í fimmta hverju bindi. Höfundar skulu gera þessar skrár í íslenski stafrófsröð, skýra hvert nafn eftir því sem tók eru á og láta fylgja með á *tölvudisklingi*. Höfundur skal skýra hvert nafn eftir því sem tók eru á. Höfundar fá 25 sérprent af greinum sínum án endurgjalds.

GRIPLA

RITSTJÓRAR

GÍSLI SIGURÐSSON • GUÐVARÐUR MÁR GUNNLAUGSSON
MARGRÉT EGGERTSDÓTTIR • SVANHILDUR ÓSKARSDÓTTIR
SVERRIR TÓMASSON

XIV

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

2003

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI
RIT 60

Prófarkalestur og skrár
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 2003
Öll réttindi áskilin

Setning
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

Umbrot
SVERRIR SVEINSSON

Plötuvinnsla, prentun og bókband
GUTENBERG

Prentþjónusta og dreifing
HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Meginmál þessarar bókar er sett með 10 punkta Times lettri á 12,8 punkta fæti
og bókin er prentuð á 115 gr. Partner Offset pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 9979-819-86-3

EFNI

Árni Heimir Ingólfsson: The Buchanan Psalter and its Icelandic Transmission	7
Ursula Dronke: Six Notes on the Interpretation of <i>Hymiskviða</i>	47
Alison Finlay: Interpretation or Over-Interpretation? The dating of two <i>Íslendingasögur</i>	61
Elizabeth Ashman Rowe: <i>Fornaldarsögur</i> and <i>Flatexjarbók</i>	93
Hélène Tétrel: La mort édifiante de Charlemagne	107
Katrín Axelsdóttir: Brottskafnir stafir í Konungsbók eddukvæða	129
Veturliði Óskarsson: Þrjú frumbréf frá 15.–16. öld	145
Ólafur Halldórsson: Ýseturs elds hati. Vísa í Fríssbók	161

MÁLSTOFA:

Guðmundur Hálfðanarson: Handritamálið — endalok íslenskrar sjálfstæðisbaráttu?	175
Guðvarður Már Gunnlaugsson: Stafrétt eða samræmt? Um fræðilegar útgáfur og notendur þeirra	197
Helgi Guðmundsson: Þorláks saga biskups og Isidor	237
Ólafur Halldórsson: Sögnin <i>moga</i> í rúnaristu frá Björgvin Um <i>Túlkun Íslendingasagna</i> . Andmælaræður og svör	239
Ræða Lars Lönnroth	243
Ræða Guðrúnar Nordal	258
Svör Gísla Sigurðssonar	273
Um <i>Stað í nýjum heimi</i> . Andmælaræður og svör	
Ræða Sverris Tómassonar	285
Ræða Bergljótar S. Kristjánsdóttur	301
Svör Ármanns Jakobssonar	314

SAMTÍNINGUR:

Ólafur Halldórsson: Glæður setur í góðri von	323
Sverrir Tómasson: „Bændur flugust á“. Þrjár athugasemdir Jóns Ólafssonar úr Grunnavík um fornþókmenntir	325
Handrit	327

ÁRNI HEIMIR INGÓLFSSON

THE BUCHANAN PSALTER AND ITS ICELANDIC TRANSMISSION*

1. Introduction: The Buchanan Psalter

IN 1585, NATHAN CHYTRAEUS (1543–1598), a Rostock professor and later rector of the Bremen Gymnasium, published a new edition of *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*, Latin psalm paraphrases in classical meters by the Scottish poet and humanist George Buchanan (1506–1582).¹ The psalms, mostly written during the poet’s imprisonment in Portugal by the Inquisition, had been published before. The first edition appeared in Antwerp, Paris and Strasbourg in 1566, but Chytraeus’s volume included new elements. Besides the Rostock professor’s own annotations, it contained 40 four-part homophonic pieces compiled (and, in part, composed) by Chytraeus’s colleague, the Rostock cantor Statius Olthof (1555–1629).² 35 of these were to Bu-

* This article is based on part of my recently completed Ph.D. dissertation, ““These are the Things You Never Forget”: The Written and Oral Traditions of Icelandic *Tvisöngur*” (Harvard University, 2003). Thanks are due in particular to my advisor, Thomas Forrest Kelly, and to Njáll Sigurðsson, who brought the Buchanan psalter to my attention. I am also grateful to Sigurður Pétursson for providing me with recent scholarship on the Chytraeus brothers, and to Guðrún Laufey Guðmundsdóttir and Kári Bjarnason for their generous help in tracking down musical sources related to the Buchanan psalter in Iceland. Financial assistance was provided by a fellowship from the Icelandic Research Fund for Graduate Students (*Rannsóknánámsjóður*) and by a John Knowles Paine Travelling Fellowship from Harvard University.

¹ The definitive biography is I. D. McFarlane’s *Buchanan* which devotes an entire chapter to the psalm paraphrases. For a useful discussion of Buchanan’s poetry in the context of the Neo-Latin poetic tradition, see Philip J. Ford, *George Buchanan, Prince of Poets*.

² Walter Blankenburg, “Statius Olthof [Althof],” in *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd edition [NG2], eds. p Sadie and John Tyrell, vol. 18, 402. As Chytraeus admits in his preface, the melodies were not all Olthof’s own (“... partim iam olim ab aliis usurpatas, nonnullas etiam à se ipso modulatas,” “Praefatio,” *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*, a 2 v). Sixteen of the settings in the Chytraeus/ Buchanan psalter were taken from a 1554 ode collection by Johannes Reusch (*Melodiae odarum Georgii Fabricii*), and another

chanan's psalm paraphrases; an appendix provided five additional settings of odes by Horace. Like its 1566 predecessor, the Buchanan/Olthof psalter enjoyed enormous popularity. It was reprinted at least 17 times in Herborn up to 1664 and once in Bremen in 1618.³ This large circulation was not least due to the widespread use of the volume as a pedagogical tool. The humanist ode was a significant trend in sixteenth-century pedagogy. Its cultivation was encouraged by the belief that students would learn the classical Latin meters more easily if they were set to music. Humanists composed simple melodies to examples of the most prominent meters, in which they realized the 2:1 relationship of long and short syllables in Latin poetry through the rhythmic values of breve and semibreve.⁴ Like the humanist ode settings that served as models for both Buchanan and Olthof, their volume served the double purpose of teaching the rudiments of singing while at the same time inculcating the principles of Latin prosody. The Buchanan/Olthof psalter had the added virtue of its spiritual subject matter, which may have been deemed more appropriate (and useful) than the secular poetry of Latin classical authors used in other ode collections.

Although no documents have survived to tell us exactly when or how the Buchanan/Olthof psalter was introduced in Iceland, this may have taken place shortly after its initial publication. Several Icelanders studied in Rostock — where Nathan Chytraeus, the publisher of the volume, lived and worked — in the last decades of the sixteenth century.⁵ Arngrímur Jónsson (1568–1648)

four were composed by Martin Agricola. In the discussion that follows I will refer to the musical settings of the Buchanan psalter as if they were all by Olthof. See Renatus Pirker, "Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der vierstimmigen Humanistenode," *Musicologica Austriaca* 1, 152; Thomas Schmidt-Beste and Karl-Günther Hartmann, "Ode," in *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, 2nd edition [MGG2], ed. Ludwig Finscher, Sachteil vol. 7, col. 565; Blankenburg, "Status Olthof".

³ Blankenburg, "Status Olthof." For an edition of Olthof's pieces with commentary, see Benedikt Widmann, "Die Kompositionen der Psalmen von Status Olthof," *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 5, 290–321. See also Max Seiffert, "Nachtrag zu den Psalmenkompositionen von Status Olthof," *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 6, 466–468, and Rudolf Schwarz, "Magister Status Olthof," *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 10, 231–232.

⁴ The most widely known of these settings (by Tritonius, Senfl, and Hofhaimer) are published in Rochus von Liliencron's "Die Horazischen Metren in deutschen Kompositionen des 16. Jahrhunderts," *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 3, 26–91. A more comprehensive study is Karl-Günther Hartmann's *Die humanistische Odenkomposition in Deutschland*.

⁵ Páll Eggert Ólason, *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* [MM], vol. 4, 8–9.

also travelled to Rostock in October 1592. There he became acquainted with the famous theologian David Chytraeus (1530–1600), as well as his younger brother Nathan and his son-in-law, the theologian Johannes Freder (1544–1604).⁶ It was the elder Chytraeus who, after reading Arngrímur Jónsson's *Brevis commentarius de Islandia* (Copenhagen, 1593) encouraged him to write the more detailed description of Iceland and its history found in *Crymogæa* (1609).⁷ The two remained in contact after Arngrímur Jónsson's visit, and several letters to him from the elder Chytraeus and from Freder have survived.

The Buchanan psalter had made its way to the Latin school at Skálholt by 1630 at the latest. The letters of Gísli Oddsson, bishop at Skálholt, include a book-list dated 6 November 1633.⁸ The list contains 98 items sent by the bishop to his brother, Árni Oddsson *lögmaður*, who resided in Haukadalur. Number 96 on the bishop's list is "Buchananus in psalmos Davidis." A register of books belonging to Gissur Bjarnason, who died in 1672 during his studies in Copenhagen, has also survived. Gissur Bjarnason's belongings were shipped back to Skálholt following his death and appraised there on 23 July 1674. The Skálholt inventory lists 34 volumes formerly in his collection, of

⁶ *Arngrími Jonæ opera latine conscripta*, vol. 4, ed. Jakob Benediktsson, 11 and 13 (see also *Arngrími Jonæ opera latine conscripta*, vol. 3, 91–92, 96, 98, 105–106). Arngrímur Jónsson was at least familiar with another of Nathan Chytraeus's publications, the 1594 *Fastorum ecclesiae Christianae libri XII* (*Arngrími Jonæ opera latine conscripta*, vol. 4, 468). David Chytraeus's *Chatechisis* (Rostock, 1554) was translated and published by Bishop Guðbrandur Þorláksson in 1600, in conjunction with the *Enchiridon* by Martino Chemnitius (Hörður Ágústsson, "Bækur," in *Skálholt – skruði og áhöld*, eds. Kristján Eldjárn and Hörður Ágústsson, 348).

⁷ David Chytraeus himself wrote a description of Iceland as part of *Saxonia*, an ongoing historical/topographical project modeled on the writings of his Rostock predecessor Albert Krantz (1448–1517). An early version of Chytraeus's description appeared in his *Chronicon Saxoniae* (1588); it went through several editions and revisions before it appeared in its final form as *Saxonia* in 1599. It has been suggested that Chytraeus's description relied heavily on information gathered from his Icelandic acquaintances; see Helge Bei der Wieden, "Die Darstellung Islands in der 'Saxonia' des David Chytraeus," in *David und Nathan Chytraeus: Humanismus im konfessionellen Zeitalter*, eds. Karl-Heinz Glaser, Hanno Lietz, and Stefan Rhein, 88–90.

⁸ AM 246 4to, 286 r/v, continued on 299r. The heading reads: "Anno 1633 þann 6. Novembris hafde Björn Hóskuldsson med sier þessar Bækur ur Skalholltte sem Lógmanninum tilheirdu." Björn Hóskuldsson was a cousin of the brothers Árni and Gísli Oddsson and in their service during the 1630s. See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* [IÆ], vol. 1, 222–223.

<p>86 PSALMVVS XXVII.</p> <p>Te³ mens anhelat, vultus ad vultum tuum Intenti vsq; respicit.</p> <p>Ne⁹ condō vultus lumen a me amabilis, Nem me in tenebris deserē.</p> <p>Seruum per iram ne sine opprimi tuum: Vt amq; quam debet tibi,</p> <p>Tuere ab hoste, q; d periculo eripe, O spes salutis vnica.</p> <p>Me² cari amici, me propinqui, me pater, Me blanda mater liquerāt:</p> <p>At non reliquit, qui pius in asperis Non deserit rebus, Deus.</p> <p>Favens²¹ benigne me vitas doce tuas, Reſtaq; deduc semita:</p> <p>Ne vis nocensq; ab hoste me deterritum De calle recti derinhat.</p> <p>Ne²² me impiorum obscenium libidini Relinque. Testes impii Fingunt maligne falsa de me crimina, Armani q; semendacis.*</p> <p style="text-align: center;">Carm. genus xvi.</p> <p>Dis. </p> <p>Princeps stelliferis altior orbibus,</p> <p>Alt. </p> <p>Princeps stelliferis altior orbibus,</p> <p style="text-align: right;">Fila</p>	<p>PSALMVVS XXVII. 87</p> <p>* Ment²¹ victa tantis iam farsiceret malis, Ni spes foret motus</p> <p>Benignitatis, post labores anxios Mox assuetum gaudium.</p> <p>Vinumq; cuius inter ipse commoda Vita beate² prestolor.</p> <p>In¹⁴ rebus ergo turbidis ne concide, Sed fortis vsq; sustine.</p> <p>Terorabatu Dominus, q; cor fuscior: Tu fortis vsq; sustine.</p> <hr/> <p>PSAL. XXXVIII. Ad te Domine clamabo, &c.</p> <p>Cum vidisset propheta regius saepe factum esse, vt iusto Dei iudicio pii simul cum impiis supplicio ob- ruerentur, videt que sibi in presentia cum malis & fraudulentis hominibus negotium esse: orat Deum, vt certam contagio non indicatur, sed ab huiusmodi so- cietate & commercio liberetur, atq; ita ipsi soli tuorum fcederum iustas poenas launt. Simul etiam, que & qua- lia ipsorum peccata sint, & que poena eorum coniec- tura ostendit. Dei deinde benignitati, qua stat vt tam promte exaudiat, gratis agit, eiusq; patrocinio vi- uersam ecclesiam commendat.</p> <p>Tc. </p> <p>Princeps stelliferis altior orbibus,</p> <p>Ba. </p> <p>Princeps stelliferis altior orbibus,</p> <p style="text-align: right;">E 2</p>
--	---

The opening of *Princeps stelliferis* (Psalm 28), from the Buchanan/Olthof psalter.

which no. 29 is “Buchananus gamall uppbundinn” [Old Buchananus, rebound].⁹ Since the young student had borrowed money from Bishop Brynjólfur Sveinsson, the books remained in the Bishop’s possession even though Gissur Bjarnason’s other belongings were sent to his father, the renowned poet Rev. Bjarni Gissurarson of Þingmúli.

Inventories of the Skálholt library were made rather frequently in the seventeenth and eighteenth centuries. These invariably mention a Buchanan volume owned by the cathedral. As is true of many other volumes found in these listings, the Buchanan psalter enjoyed a remarkably long shelf-life in the Skálholt library. It first appears as “Paraphrasis Buccanani” in the 1698 register, and is again recorded in 1722, 1744, 1747, 1754, 1764, and 1785.¹⁰

⁹ AM 281 fol, 11v; quoted in Jón Helgason, “Bókasafn Brynjólfs biskups,” *Árbók Landsbókasafns Íslands* 3–4, 139.

¹⁰ Hörður Ágústsson, “Bækur,” 345. The National and University Library in Reykjavík owns two copies of the Buchanan psalter, but the provenance of neither can be established. One is

The opening of *Toto pectore diligam* (Psalm 116), from the Buchanan/Olthof psalter.

Jón Helgason has suggested that since Bishop Sveinsson had to wait for the consent of Gissur Bjarnason's father before he could seize his library as school property, the books could hardly have been included in an inventory made in 1674.¹¹ Since the next register to survive is the one made in 1698, in which the Buchanan psalter appears for the first time, it seems plausible that this copy originated in Gissur Bjarnason's collection.

missing the title page, but the other is a copy of the 1646 edition. The latter contains handwritten annotations on Buchanan's texts as well as changes to Olthof's musical settings. In the music to Psalm 1 (*Felix ille animi*) and Psalm 26 (*Ut exta flammis*), many of the semi-breves have been turned into minims by filling in the noteheads. Two measures have been added in black ink to Olthof's setting of Psalm 5 (*Omnipotens rerum Deus*, p. 15) — but only in the tenor and bass parts. Page 408 contains an ink drawing of an individual identified as J.C.G. Ackermann, complete with pipe, sword, and feathered hat. This volume needs to be studied further. I am grateful to Örn Hrafnkelsson of the National and University Library for his attempt to trace the provenance of these copies.

¹¹ Jón Helgason, "Bókasafn Brynjólfs biskups," 139.

None of the Skálholt inventories refers specifically to the Chytraeus edition of the Buchanan psalter. Yet it is highly probable that they all denote the Buchanan/Olthof volume first published in 1585, since the transmission of Olthof's music in Icelandic manuscripts is far more extensive than has previously been acknowledged.¹² A closer examination of the sources has revealed that the Buchanan/Olthof psalter was a significant resource for sacred and secular singing — both monophonic and polyphonic — in seventeenth- and eighteenth-century Iceland. Table 1 (pp. 31-42) lists the appearances of music and texts derived from the Buchanan/Olthof psalter in Icelandic manuscript sources.¹³

Judging from the surviving manuscript evidence (eighteen manuscripts containing musical notation have thus far come to light), Icelanders treated Olthof's compositions with far greater flexibility than did their continental counterparts. In Iceland, performances of these pieces could involve only a single melodic line (most frequently the tenor, although two sources transmit single bass lines), or consist of singing in two or four parts. Besides being sung to Buchanan's Latin paraphrases, Olthof's tunes were sung to Icelandic translations and to a variety of newly fashioned Icelandic texts, many of which were written by leading poets and scholars of the seventeenth and eighteenth centuries. These *contrafacta* frequently appear without notation in manuscript sources, in which case a rubric above the text often serves to identify the melody as that sung to Buchanan's Latin original. That performances of Olthof's music were not always dependent on a musical score suggests that an oral tradition played a role in the transmission of these settings, as it did in the hymnody that appears in many of the same manuscript sources. The spe-

¹² In a 1939 article, the Norwegian scholar Erik Eggen was the first to identify the Buchanan psalter as the source of two four-part pieces in AM 102 8vo (see Table 1 and my discussion of this manuscript below), but he appears to have been unaware of the much broader reception of the volume in Iceland (Eggen, "Isländische Volkslieder," in *Zeitschrift für Musik* 106, 935–936). Apart from a contemporaneous response by the composer Jón Leifs in which he dismissed Eggen's findings as irrelevant, the article does not appear to have drawn much attention (see Jón Leifs, "Musik in Island," *Zeitschrift für Musik* 107, 266–268).

¹³ Table 1 is a comprehensive listing only of notated music from the Buchanan/Olthof psalter in Icelandic sources. Due to the large selection of manuscripts consulted, it can also be viewed as representative of cases in which Icelandic texts refer directly to the original melodies, but without notation. The use of second or third-generation texts to Olthof's music (i.e., when a rubric refers to an Icelandic text which in turn refers to a melody from the Buchanan psalter) is only rarely included in Table 1. Tracing the composition of texts further than this is an enormous task and has not been attempted here.

cific ways in which this may have taken place are difficult to pin down. In the nineteenth century, however, one of the pieces from the Buchanan/Olthof psalter demonstrably entered a nation-wide tradition in which transmission was at least partly oral; this particular example will be discussed in greater detail below.

2. Manuscript sources: Icelandic texts

Six pieces from the Buchanan/Olthof psalter appear in Rask 98, one of the most important surviving musical manuscripts written in Iceland. A paper manuscript of 95 pages in oblong octavo format, it was written in the mid-seventeenth century, probably no later than 1660–1670.¹⁴ The title page reads: “MELODIA: A few foreign tones with Icelandic poetry, and many of them useful for spiritual edification.”¹⁵ The manuscript contains a total of 223 songs, nine of which are in two parts.¹⁶ Of the polyphonic pieces in Rask 98, three consist of tenor and bass parts from the Buchanan/Olthof psalter.¹⁷ Although they differ markedly from the other polyphonic settings in Rask 98 for their melodic shape (which presupposes a four-part texture not evident in this source), they have long been taken as authentic examples of the Icelandic *tvísöngur* genre of two-part singing. In his anthology *Íslenzk þjóðlög*, Bjarni Þorsteinsson had no qualms about claiming them as “authentic” *tvísöngvar*, although he did note that the lower voice in one of the songs (“Guðdómsins góð þrenning”/*Quid frustra rabidi me*) “bears more resemblance to an ordinary bass line, as it is customarily found today, than to an old *tvísöngur* part, and thus these songs are quite remarkable examples of their kind.”¹⁸

¹⁴ Jón Helgason, *Íslenzk fornkvæði* vol. 4, xxvi.

¹⁵ “MELODIA/Nockrer ütlandsker Tönar med jislendskum/skálldskap, og marger af þeim nit-samleiger/til andlegrar skiemtunar.” See also Kristian Kålund, *Katalog over den Arnamagnæ-anske håndskriftsamling*, vol. 2, 556–557.

¹⁶ Transcriptions of virtually the entire manuscript are found in Bjarni Þorsteinsson, *Íslenzk þjóðlög* [ÍP], 206–315.

¹⁷ They are “Guðdómsins góð þrenning” (no. 160–161), “Allt það sem hefur andardrátt” (no. 162–163), and “Liðugan lofgjörðar vúr” (no. 164–165); see ÍP, 288–289. Uniquely for the polyphonic settings in this manuscript, each part of Olthof’s settings is given its own number. Perhaps this suggests that performing the parts separately was also a viable option.

¹⁸ ÍP, 288: “...neðri röðdin í þessu lagi líkist fremur reglulegum bassa, eins og nú tíðkast, heldur en gamalli tvísöngsrödd, og eru þessi lög því töluvert merkileg í sinni röð.”

Rask 98 also contains three single-voiced pieces from the Buchanan/Olthof psalter: two tenor parts and a bass part. “Guð, himna gæðum” (no. 149) is the lowest voice of Olthof’s setting of Psalm 26 (*Me vi tyrannus*).¹⁹ The other two single-voiced parts in Rask 98 are notated at different pitch levels than the original Olthof settings. “Öll jörð frammi fyrir Drottni” (no. 177) is the tenor line of *Secum insania*. Whereas the original mode of Olthof’s setting is A-Aeolian, the manuscript version is written a perfect fifth too low, which changes its modality of the piece to a Dorian mode on D. “Viljir þú varast hér” (no. 190) is the tenor part of *Si vitare velis*, but written a whole step too low, turning the original mode of G-Aeolian into F-Lydian.²⁰ It is not clear why the scribe of Rask 98 would notate these tenor parts in modes different from the original. Since this manuscript contains few errors, scribal incompetence seems an unlikely cause. One possible explanation might be that the scribe was not copying from a written source, but rather transcribing from an oral one. In that case he may have been correctly notating a manner of singing the melodies that was no longer fully compliant with Olthof’s original score.²¹

Six two-part pieces from the Olthof/Buchanan psalter (to Icelandic texts) appear in JS 643 4to, a paper manuscript written around 1700 that contains ten two-part polyphonic pieces. According to Páll Eggert Ólason, JS 643 4to is in the hand of Sigurður Jónsson of Holt in Öundurarfjörður (1643–1730).²² However, the 198-page manuscript appears to be the work of more than one scribe, and only a small part of it (145r–151v) contains musical notation. Whether or not the part containing music was written by Sigurður Jónsson, the notation

¹⁹ *ÍP*, 284–285 (here the bass line is transposed up a whole tone to G major, for no apparent reason). Bjarni Þorsteinsson recognized the obviously non-melodic character of this piece, calling it a “kind of Bass-solo” (“nökkurs konar Bas-sóló”). He also pointed to the similarity between this piece and the equally bass-like *Vera mátt góður* (Rask 98 no. 138; *ÍP*, 280–281), for which no source has yet been discovered. Other pieces of unknown origin in Icelandic post-Reformation manuscripts may well turn out to be the lower voices of four-part compositions. Among likely candidates from Rask 98 are *Kónginum kónga kónglegt lof* (no. 56, see *ÍP*, 234–235), and *Sem trú mín eins er í raun* (no. 181, see *ÍP*, 297).

²⁰ *ÍP*, 295, 301.

²¹ The oral component involved in the transmission of music in Icelandic manuscripts should not be underestimated. Leo Treitler has argued that musical transmission during the Middle Ages should be seen as “a process of repeated and successive re-creation” in which the scribe was “copying and remembering and composing, all at once” (“The Transmission of Medieval Music,” *Speculum* 56, 482). The modal transpositions in Rask 98 may reflect a similar attitude to writing and copying music.

²² Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, vol. 2, 615–616; *MM* vol. 4, 672. See also *ÍÆ* vol. 4, 234–5.

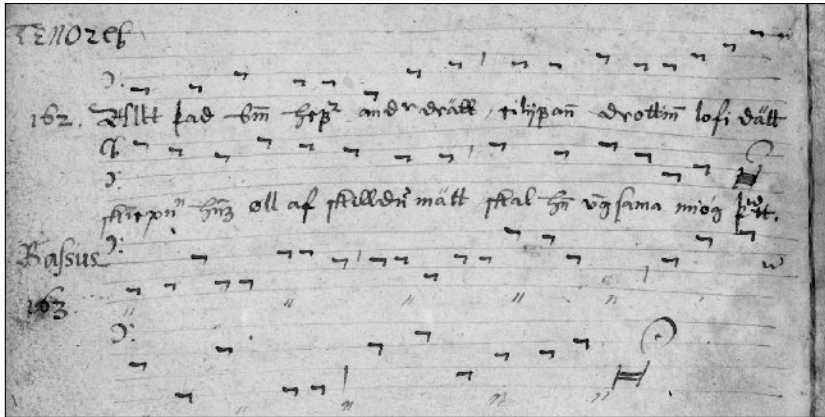
suggests that the scribe had received considerably less musical training than the scribes of other major sources of post-Reformation polyphony, such as Rask 98 or AM 102 8vo. It is no exaggeration to describe the notation in JS 643 4to as being crammed with mistakes. One is often inclined to view the scribe's work as a purely visual (though often highly inaccurate) reproduction of a graphic design rather than an intelligible attempt to reproduce a musical text. Even though the Olthof pieces are among the scribe's finer efforts, many of them make little sense as they appear here. Rhythmic values are rarely consistent between the two parts, and in "Liðugan lofgjörðar vír"/*Ut exta flammis* the bass part randomly alternates rhythmic and non-rhythmic notation. In "Minn andi, guð minn, gleðst í þér"/*Secum insania* the tenor part is written a step lower than Olthof's setting, effecting a modal switch similar to that observed in Rask 98 (in this case from A-Aeolian to G-Mixolydian). Yet in the bass part that follows, this transposition is maintained only for the first half of the piece. In the second half the bass is transposed a whole step upward, which results in bizarre intervals both melodically (diminished fifths) and harmonically (parallel seconds between the two parts).

Seven texts to Olthof's music appear without notation in Lbs 837 4to, a 536-page manuscript hymnal probably written around 1700.²³ Five of these also appear in JS 643 4to, with two-part notation. Lbs 837 4to is the only source that attributes authorship to these texts. Here they are preceded by the annotation "Now follow the minor poems of the late Guðmundur Ólafsson."²⁴ Guðmundur Ólafsson (b. ca. 1590–1600) was the son of the Rev. Ólafur Jónsson of Sandar in Dýrafjörður in Vestfirðir (1560–1627). He is said to have been learned in music and to have taught singing. One of his students was the Rev. Guðbrandur Jónsson of Vatnsfjörður, who may have been the scribe of at least part of AM 102 8vo, a major source of post-Reformation polyphony that also includes two Olthof settings (see below).²⁵ Guðmundur Ólafsson's poems

²³ *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* vol. 1, 367–368. The first part of the manuscript is a copy of Ólafur Jónsson's song-book. Páll Eggert Ólason states in his catalogue that this part of the manuscript, as well as the poetry of Guðmundur Ólafsson that follows it, is written by two hands, one from ca. 1680–1700, the other considerably younger.

²⁴ Lbs 837 4to, p. 334: "Nu epter fylgia quedlingar sal. Gudmundar Olafs sonar." The conclusion of this section of the manuscript is marked on p. 404: "Hier endast quedlingar Gudmundar Olafs sonar."

²⁵ Lbs 186 4to (The genealogies of Bishop Steingrímur Jónsson [1769–1845]), p. 1860: "hann er ógiptur, var minn Skolameistare til Söngs (svona skrifar Sra Gudbrandr Jonss. i Vatnsfirði)." See also *MM* vol. 4, 616.

The tenor and bass lines to Olthof's *Toto pectore diligam*, to an Icelandic text ("Allt það sem hefur andardrátt") from Rask 98 (*Melodia*), 53v. In Lbs 837 4to this poem is attributed to the seventeenth-century poet Guðmundur Ólafsson.

to Olthof's music in Lbs 837 4to are not translations of Buchanan's originals, but the manuscript indicates the original melodies by giving the incipit of the original Latin text beneath the heading for each psalm.

Other renowned poets and scholars were also familiar with Buchanan's psalter. Rev. Ólafur Einarsson of Kirkjubær (ca. 1573–1651) was one of the most learned Icelanders of his time. His father, Rev. Einar Sigurðsson of Eydalir, was also renowned for his poetic skills, and his half-brother was Oddur Einarsson, rector of Hólar (1586–1588) and Bishop of Skálholt (1589–1630). Ólafur Einarsson studied at Hólar during the rectorate of his brother and later followed him to Skálholt (1589–1594). Once he had completed his studies there, he spent four years at the University of Copenhagen. Upon returning to Iceland he administered the cathedral school at Skálholt for ten years; two as conrector (*heyrari*, 1598–1600), and eight as rector (1600–1608).²⁶ Among Ólafur Einarsson's prodigious poetic output are Icelandic translations of Buchanan's Psalms 127 and 133, and an original paraphrase of Psalm 144 (also to Olthof's melody).²⁷ Ólafur Einarsson also translated a morning hymn by Buchanan, "Sonur föðurins signaða"/*Proles parentis optimi*. The original Latin

²⁶ A biographical account and list of his poetry is found in *MM* vol. 4, 669–687.

²⁷ The text "Á millum bræðra elskulegra ekkert er" is a translation of Buchanan's paraphrase of Psalm 133, "Nil caritate mutua fratrum." Like Buchanan's original it consists of an iambic

hymn was not part of Buchanan's psalm paraphrases proper, but it was included in Chytraeus' edition nonetheless.²⁸ Ólafur Einarsson's son Stefán Ólafsson (ca. 1619–1688) was also a renowned poet. Among his hymn texts are “Mörg vill hrella hugann þín” (to the melody of one of the Horatian odes included in the Buchanan psalter) and “Upphaf og hertoginn,” a translation of the Easter hymn *Inventor rutili*, by Aurelius Clemens Prudentius (ca. 348–410). This text was sung to Olthof's *Princeps stelliferis*, as was another translation of the same Latin hymn, “Frægsti frumsmiður þess” by Oddur Oddsson, priest at Reynivellir (ca. 1565–1649). The latter text appears to be the first in a long line of Icelandic hymns written in the poetic meter of Buchanan's Psalm 28 (First Asclepiadean) and intended to be sung to Olthof's musical setting.²⁹

Two poems to Olthof's melodies survive by Jón Einarsson (ca. 1674–1707), a brilliant young student whose promising career was cut short by an early death. After studying at Hólar he became *attestatus laudabilis* from Copenhagen University in 1694, and began serving as conrector at Skálholt in

trimeter followed by an iambic dimeter — Buchanan's “tertium genus” — which first appears to Psalm 4 (*Heu quanta numero*). The Icelandic text is found in JS 229 8vo, JS 643 4to, and AM 191 b 8vo, but the latter two contain corrupt readings of the opening line (see Table 1). This, along with the heading in JS 229 8vo (which mistakenly refers to the original as Psalm 50), led Páll Eggert Ólason to regard these as translations of two different texts (see *MM* vol. 4, 673, 681–682, 686). That Ólafur Einarsson's text was intended to be sung to Olthof's melody is suggested by the heading in AM 191 b 8vo: “Same psalmur Davyds utlagdur af S. Olafe Einarssyne epter lätynesku Buccanans lage”. Two other melodies of the same poetic meter survive in Lbs 1529 4to (p. 114) and Lbs 2057 8vo (p. 127). The substantial number of Icelandic hymn texts that employ this meter have not been included in Table 1, since it has not been possible to determine to which of these melodies they refer.

²⁸ *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*, 390: “Eiusdem Georgii Buchanani Hymnus matutinus ad Christum.” The psalter does not indicate a melody for this text, but it was most likely intended to be sung to the music of *Quousque rector unice* (Psalm 13, “genus decimum”), also in Ambrosian meter. At least four manuscripts transmit the Icelandic translation: Lbs 495 8vo (148r–v), ÍBR 26 8vo (p. 431), Lbs 847 4to (49r–v), and Héraðsskjalasafn Akureyri, G-1/3 (p. 376); see also *MM* vol. 4, 686. The latter two manuscripts both refer to it as an evening hymn, and identify the melody as *Dagur og ljós þú drottinn ert*, an Icelandic translation of the Latin hymn *Christe, qui lux est et dies*. This melody had appeared in the 1589 *Sálmabók* and was sung to several morning and evening hymns in Ambrosian meter (see Páll Eggert Ólason, *Upptök sálma og sálmalaga í lútherskum sið á Íslandi*, 179 and 256). In Iceland this melody may have replaced the one in the Buchanan/Olthof psalter.

²⁹ “Upphaf og hertoginn” consists of ten stanzas, of which only the first has been printed; see Stefán Ólafsson, *Kvæði*, vol. 2, 534. The text to the two-part song *Lánið drottins lítum mæta* (in AM 102 8vo, 127r–127v) is also attributed to Stefán Ólafsson.

1694 or 1695. Later he served as rector of Skálholt (1696–1698) before moving to Hólar, where he was conrector until his death.³⁰ ÍB 669 8vo (1735) contains two of Jón Einarsson’s translations of Buchanan’s poetry. Buchanan’s Psalm 128 (*Felix o ter et amplius*) is translated as “Ó hvað farsæll er sá mann,” but the translation employs a different meter (and thus a different Olthof melody) than Buchanan’s original.³¹ A translation of Psalm 23 (“Forgefins muntu mér”/*Quid frustra rabidi me*) follows immediately in the manuscript, to the same melody as the Buchanan paraphrase. Jón Einarsson was not the only high-ranking Hólar official to translate Buchanan’s poetry. Steinn Jónsson (1660–1739), was elected bishop of Hólar in 1712.³² His prodigious literary output includes a translation of Buchanan’s paraphrase of Psalm 66 (*Incolae terrarum*), which is transmitted along with Olthof’s tenor line in ÍBR 111 8vo.

Icelandic poets continued to produce texts to Olthof’s melodies throughout the eighteenth century. The most prolific was Eggert Ólafsson (1726–1768), a leading champion of enlightenment ideals and renowned both for his poetry and for his landmark contributions to natural history. Of his 14 poems to Olthof’s melodies, nine are part of an extensive cycle of wedding poetry. Three of the wedding poems appear in his 1757 document titled *Uppkast til forsagna um brúðkaupssiðu hér á landi* (Draft for Instructions for Wedding Ceremonies in our Country), a detailed prescription for an elaborate three-day wedding that contains speeches and texts to be sung at various points in the ceremony.³³ Another three texts by Eggert Ólafsson to Olthof’s melodies appear in a 1763 appendix to his Wedding Instructions.³⁴ The only source to transmit his complete cycle of wedding poetry is JS 1 4to, a manuscript be-

³⁰ *ÍÆ* vol. 3, 97.

³¹ Buchanan’s paraphrase uses “carminus genus XXV,” which first appears to Psalm 113 (*Psallite Dominum*). Since the Icelandic translation is written to “carminus genus XXVI” (*Toto pectore diligam*), the rubric in the Icelandic manuscript is thus misleading (p. 270: “CXXVIII Psalmur Davids úr Latinskum liöðum ä Islensku útsettúr, under sømu Melodiu, af Jone Einarssyne, Skálholts skoola Heyrara” [“Psalm 128 translated from Latin to the same melody, by Jón Einarsson, conrector of the school at Skálholt”]).

³² See *ÍÆ* vol. 4, 351–352.

³³ Eggert Ólafsson, *Uppkast til forsagna um brúðkaupssiðu hér á landi*, eds. Þorfinnur Skúlason and Örn Hrafnkelsson. The poems are “Hér er innborin hjóna skál,” “Vær gefum góða nótt,” and “Að bónda minni biðjum vér.” Two manuscripts preserve the text of Eggert Ólafsson’s Wedding Instructions: Lbs 551 4to (autograph) and JS 138 4to.

³⁴ JS 138 4to, 278–290. The poems are “Minn vinur maklegt er,” “Vor góði vinur nú,” and “Mörg eru mungáts orð.”

lied to have been written ca. 1780–90 by Guðmundur Magnússon and Benedikt Gröndal.³⁵ It contains a total of 32 poems for weddings and other feasts (including nine to melodies from the Buchanan/Olthof psalter), as well as five poems by Eggert Ólafsson to Olthof’s songs that are not part of the wedding cycle.³⁶

Besides stipulating the performance of at least three of Eggert Ólafsson’s wedding poems, the Wedding Instructions also allow for performances of two Olthof settings to Buchanan’s original Latin poetry. As the bridal procession moves towards the church, Eggert Ólafsson presents three choices regarding the musical accompaniment. *Felix o ter et amplius* (Buchanan’s Psalm 128), should only be sung if the groom has some knowledge of Latin.³⁷ If this was not the case, it could be substituted with either the hymn *Hver sem að reisir hæga byggð*, or a *Sanctus*, “as was the custom in the old days.”³⁸ He also allows for the use of instruments to accompany the singing, so that the “dark and heavy ones are in *basso* but in *alto* the bright and thin ones.”³⁹ Following the ceremony, as the bride and groom make their way out of the church, he

³⁵ *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* vol. 2, 491.

³⁶ JS 1 4to, 595–653 (“Nockr smá qvædi at síngja í brúðlaupum og öðrum samqvæmum á Íslandi”). Only 17 of these poems are printed in Eggert Ólafsson’s, *Kvæði*, 181–187. In JS 1 4to each of the wedding poems is given a heading that describes its function within the ceremony as a whole: *Söngur fyrir bónda-minni* (“Að bónda minni biðjum vér”), *Vina-full* (“Minn vinur, maklegt er”), *Vinfengis-minni* (“Vors góða vinar nú”), *Virðingar-minni* (“Mörg eru mungáts orð”), *Landstjórna-minni* (“Búeldur hlýr í skotunum skír”), and *Dauða-minni* (“Ó, hvað maðurinn misjafnt sér”).

³⁷ Eggert Ólafsson, *Uppkast til forsagna um brúðkaupssíðu*, 30. Buchanan’s incipit is itself a paraphrase of the concluding stanza of Horace’s Ode I/13 (“*Felices ter et amplius*”); see also Table 1.

³⁸ *Ibid.*: “... ellegar *Sanctus* sem fyrrum var síður með tvísöng eður fersöng af báðum raustum með tempruðu hljóðsmagni.” This may well be a reference to the *Stimmtausch* *Sanctus*-melody found in ÍB 323 8vo (to its original Latin text) and in a large number of other manuscripts to an Icelandic trope (“*Heyr þú oss himnum á*”) by Rev. Ólafur Jónsson of Sandar. The origins of this melody were traced by Róbert Abraham Ottósson in “Ein fögur Saung Vįsa ...,” in *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969*, 251–259. *Stimmtausch*, or voice-exchange, is a medieval polyphonic technique that involves two voices of equal range in a mutual alternation of phrases. It was most widely practiced during the twelfth and thirteenth centuries, and its most common feature, aside from voice exchange, is counterpoint moving in contrary motion (see Ernest H. Sanders, rev. Peter M. Lefferts, “Voice-exchange,” in *NG2*, vol. 26, 871).

³⁹ *Uppkast til forsagna um brúðkaupssíðu*, 30: “svo að dimm og digur séu í *basso* en í *alto* hin skæru og mjóu.” In a previous passage, he places horns, oboes, and *langspil* in the bass category and assigns the alto part to clavier, viols, and flutes (*Ibid.*, 27). It is highly unlikely that instruments were generally available for wedding performances. A contemporaneous

stipulates that Buchanan’s *Princeps stelliferis* should be sung (in Latin), or the Icelandic hymn *Heimili vort og húsin með*, the latter presumably if the groom had not received a Latin-school education.

Eggert Ólafsson’s own texts to Olthof’s music appear later in the ceremony. “Hér er inn borin hjónaskál” (to the music of *Incolæ terrarum*) was intended to be sung following dinner on the first day, as a musical toast to the bride and groom.⁴⁰ “Vær gefum góða nótt” (to *Rerum certa salus*) was to be sung by the youngest of the bridesmaids, with instrumental accompaniment, as the newlyweds retired at the conclusion of their wedding day.⁴¹ Finally, during the dinner toasts of the second day, “Að bóndaminni biðjum vér” was sung in the groom’s honor, in “two or four parts” [“með tví- eður fersöng”], again to *Incolæ terrarum*.⁴² He also allows for this to be followed by another one of his poems to the same music, “Fullsæla manns í þessu líffi.”⁴³

If Eggert Ólafsson’s detailed instructions were ever observed, it can only have been within the means of an educated and well-to-do elite.⁴⁴ Poetry fashioned to Olthof’s music for less joyful occasions also seems to have been primarily written for, and sung by, the upper crust of society. At least ten poetic eulogies survive to music from the Buchanan/Olthof psalter, of which the oldest is composed in memory of Rev. Jón Halldórsson (1665–1736), who studied at Skálholt and in Copenhagen (he earned the rare distinction of graduating “*haud illaudabilis*”), and was priest at Hítardalur from 1692 until his death.⁴⁵ Four eulogies to Olthof’s music appear in Lbs 52 fol, a collection

description of Eggert Ólafsson’s own wedding (to Ingibjörg Guðmundsdóttir in 1767) mentions singers, but no instruments (*Ibid.*, 137–141).

⁴⁰ *Uppkast til forsagna um brúðkaupssiðu*, 79.

⁴¹ *Ibid.*, 85.

⁴² *Uppkast til forsagna um brúðkaupssiðu*, 111. Eggert Ólafsson makes two other references to an *ad libitum* “chorus of singers in two or four parts” [“söngvarakór með tví- eður fjórskiftum söng (ef vill)”]. One of these is for his own text to the hymn tune *Himneski Guð vor herra* (*Ibid.*, 82–83; the melody is no. 158 in Rask 98 and is printed in *ÍP*, 287); the other is his hymn of departure at the conclusion of the festivities, to *Hjarta, þankar, hugur, sinni* (*Herz und Mund und Tat und Leben*, see *Uppkast til forsagna um brúðkaupssiðu*, 133).

⁴³ In an interesting overlap between Eggert Ólafsson’s volume and the sixteenth-century repertory of humanist metrical ode settings, this poem is a gloss on an epigram of Martial (Book 10, no. 47). The original epigram (*Vitam quae faciunt*) employs a different poetic meter, but was itself a favorite poem of Renaissance ode composers.

⁴⁴ *Uppkast til forsagna um brúðkaupssiðu*, xi.

⁴⁵ Adv 21.7.17, 79r: “Helgar mollder þess vel æruverðuga og hálarða manns prófastsins í Þverárþinge og sökna-herra ad Hytardal ... Sal. Hr. Jóns Halldórssonar, Beatae Memorie,” to the music of *Rerum certa salus*. See also *ÍÆ* vol. 3, 142–143.

of wedding and funeral poetry from the eighteenth and early nineteenth centuries. The oldest of these, to the melody of *Incolæ terrarum*, was written for Þórunn Ísleifsdóttir (ca. 1689–1746) by her husband, Rev. Bjarni Þorleifsson (ca. 1680–1758).⁴⁶ Bjarni Þorleifsson, who was priest at Kálfafell from 1707–1749, was a graduate of Skálholt and had most likely become familiar with the Buchanan psalter during his studies there.⁴⁷ The melody of *Princeps stelliferis* is employed for two poems (one in Latin, the other in Icelandic), written in memory of Guðlaugur Þorgeirsson (1711–1789), also a graduate of Skálholt and conrector there from 1734–1742.⁴⁸ An Icelandic eulogy for Kristín Halldórsdóttir (1738–1810, wife of Steindór Finnsson *sýslumaður*, who was the son of Bishop Finnur Jónsson), is the very last text to Olthof’s music documented in Icelandic manuscripts, to Olthof’s *Rerum certa salus*.⁴⁹ 44 years earlier, a eulogy to Kristín Halldórsdóttir’s mother-in-law, Guðriður Gísladóttir (1707–1766, the Bishop’s wife) had also been written to this same melody.⁵⁰

Three other funeral poems composed to *Rerum certa salus* have also survived. Two appear in Lbs 2194 8vo: one in memory of Rev. Jón Steingrímsson (1721–1791), the other commemorating Rev. Páll Guðmundsson of Vallanes (1725–1782).⁵¹ Finally, Lbs 462 4to contains a poem to *Rerum certa*

⁴⁶ Lbs 52 fol, p. 19: “Útfararminning þeirrar æruverðigu og digder-elskande höfðings kvennu sál. Þórunnar Ísleifsdóttur, í stírdum og einföldum, þö vel meintum ljódmælum framsett af hennar sorgande ecta-herra prófastsins velæruverðigs Sr. B.P.S.”

⁴⁷ See *ÍÆ* vol. 1, 198.

⁴⁸ Lbs 52 fol, p. 46 and 49–50. The cycle of eulogies for Guðlaugur Þorgeirsson contains four poems in Latin, each of which is also translated into Icelandic (verse) and Danish (prose). The Latin poem “*Volvuntur miseri*” (headed “*Responsorium et qvasi echo sepulchralis*”) is written to the melody of *Princeps stelliferis*. The Icelandic version of this same poem refers to Stefán Ólafsson’s hymn “*Upphaf og hertoginn*” for the music (see p. 17, above). The last poem in the cycle is an epitaph (“*Epitaphium/Grafskrift*”) that was intended to be sung, though not to music from the Buchanan/Olthof psalter. On Guðlaugur Þorgeirsson see *ÍÆ* vol. 2, 120–121.

⁴⁹ Lbs 52 fol, p. 61: “Sorgar þaankar yfir burtkøllun þeirrar ad dygdum og mannkostum þiodkunnu höfðings-qvinnu Mad^{me} Christínar saal. Halldórsdóttur.”

⁵⁰ JS 479 8vo, pp. 1–5: “Skyldug og ó-gleymi minning sem medal mannanna blifjur j blessan efter þaa rietlaatu og j lijfenu haa-edla margdygdauduga frú, nú i Gude sælu frú Gudrijde Gísladottur.”

⁵¹ Lbs 2194 8vo, p. 153: “Stutt og stírdkvedenn þö einlæg æruminng epter þann i lijfenu dijgdum og dadumm þrijdda, enn ä himnumm signudumm söma skirijdda gudmann saal. Sra Jon Steingrijmsson”; p. 335: “Erfe liöd epter ædla hr. Profastenn Sra Paul Gudmundsson.”

og þu mig kalla, að þu þú boru þu ladaris, i þu þu þu þu 35.
 Engla þu þu, garu þu þu. Grana þu þu, þu þu þu
 vitha og þu þu, og grana þu þu þu þu.
 E, þu þu þu þu þu þu þu, þu þu þu þu
 þu þu þu, þu þu þu og þu þu þu, þu þu
 þu, þu þu og þu þu, þu þu þu þu þu, þu þu
 þu þu þu, þu þu þu þu þu þu.

3 Psalms
 Alma Livid. Prudent.
 þu þu þu. upphaf og augni min

Frægsti frumsmidur þess, þu þu þu þu þu, þu þu
 þu þu þu þu þu, þu þu þu þu þu, þu þu
 þu þu þu, þu þu þu þu, þu þu, þu þu þu þu, þu þu
 þu þu þu, þu þu þu þu, þu þu, þu þu þu þu, þu þu
 þu þu þu, þu þu þu þu, þu þu þu þu, þu þu þu þu

þu

The tenor part of *Princeps stelliferis*, to an Icelandic text (“Frægsti frumsmíður þess”), in Lbs 1927 4to (*Hymnodia sacra*), p. 33. This 516-page music manuscript was completed in Vestmannaeyjar in 1742 by the Rev. Guðmundur Högnason (1713–1795). Of the 101 notated hymns in this manuscript, six are tenor parts from the Buchanan/Olthof psalter. In addition, *Hymnodia sacra* contains five texts to music by Olthof, without notation. The heading (“Um Liösid. Prudent.”) identifies the text as a translation of the Easter hymn *Inventor rutili*, by Aurelius Clemens Prudentius (ca. 348–410). Two other translations of this hymn survive to the same music: Stefán Ólafsson’s “Upphaf og hertoginn” and the anonymous “Veitandi góði Guð,” which appears with notation in a single eighteenth-century manuscript (Héraðsskjalasafn, Akureyri, G-1/3).

salus written in memory of Egill Sveinbjörnsson (1741–1808) of Innri Njarðvík, whose son Sveinbjörn Egilsson was one of the most eminent scholars of his day and rector of the Latin school upon its relocation to Reykjavík in 1846.⁵²

3. Manuscript sources: Four-part and Latin settings

Only two Icelandic sources transmit complete 4-part settings from the Buchanan/Olthof psalter. AM 102 8vo is a paper manuscript written in the second half of the seventeenth century, most of which (until the final leaves, 124r–130r; 130v has been left blank) consists of hymn texts without music. The final section of the manuscript contains nine two-part pieces of diverse origin, as well as two 4-part Buchanan/Olthof pieces to their original Latin texts: *Felix ille animi* and *O pater, o hominum*.⁵³ The manuscript concludes with *Luce voco te*, Buchanan’s paraphrase of Psalm 88, but this last text is incomplete and no music is provided for it, although two empty staves have been drawn at the bottom of the page.

The second source of Olthof’s settings in four parts is Lbs 508 8vo, a manuscript presumably written in the mid-eighteenth century.⁵⁴ Previously overlooked with regard to its musical content, this is the largest single manuscript collection of Olthof’s music to have been preserved in Iceland. The 77-leaf manuscript is divided into three sections. The first of these (fols. 1r–45r) consists of fourteen Olthof settings, all but the first of which are in four parts. The heading “Vikupsalmar utaf Lass: Bæn.” [Hymns for the week, from the prayers of Lassenius] at the top of each page indicates that the Icelandic texts are paraphrases not of Buchanan, but of the Copenhagen pastor Johann Lassenius (1636–1692), whose prayer collection *Gudrækelegar VIKV Bæner, Med Morgun og Kvöld Versum* was first published at Hólar in 1728

⁵² Lbs 462 4to, no. 26 (single sheet, r/v): “Liödmæli qviedinn eptir Eigil sál. Sveinbjörnsson í Innriardvík ärid 1808.”

⁵³ These pieces were transcribed by Bjarni Þorsteinsson in *ÍP*, 171–174. Unable to make much sense of the pieces (and scrambling to interpret the original clefs), he noted that both text and music “appear to be defective” [“Bæði textinn og músikin virðist vera defekt”]. Bjarni Þorsteinsson also gives the first two lines of *Luce voco te*, although he was unaware of the origins of the text and believed it to be the conclusion of *O pater, o hominum*.

⁵⁴ *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* vol. 2, 105.

and reprinted in 1733 and 1740. The Icelandic texts to the first nine hymns (i.e. morning and evening hymns from Sunday through Thursday morning) were written by Rev. Guðmundur Jónsson, priest at Steinholt (ca. 1680–1707), whose early death from the plague hindered the completion of the projected cycle.⁵⁵ His work was later completed by Rev. Jón Bjarnason of Rafnseyri (1721–1785).⁵⁶

The first part of Lbs 508 8vo (which contains the Olthof pieces) is missing the first page. The manuscript begins with the tenor part of the first piece (“Lof, dýrð og þökk sé þér,” to Olthof’s *Princeps stelliferis*); the discant part and the heading for this hymn are missing. The remaining pieces are all in four parts, and each begins with the discant part. Unlike the published volume of the Buchanan/Olthof settings, the four voices in Lbs 508 8vo are not always copied onto a single v/r opening. The discant and tenor parts are sometimes written on one opening while the alto and bass parts appear only after a page turn; thus, four-part singing from this manuscript alone is virtually impossible.⁵⁷ This may suggest that the manuscript was meant for one performer (or voice part) only, or that it was not intended for performance at all. Since performance of the Olthof pieces in less than four voices is documented in other Icelandic sources, it is also possible that certain voice parts were copied merely for the sake of “completeness.”

The last example of a notated part from the Buchanan/Olthof psalter in an Icelandic manuscript appears in the *Hymni scholares* manuscript ÍB 323 8vo: the bass line to Buchanan’s paraphrase of Psalm 131, *Te regem dominumque canam*. This manuscript, most likely a notebook written by a student at one of the two cathedral schools, is believed to have been written between 1760–1800.⁵⁸ It is thus a remarkably late witness to the tenacious school tradition of

⁵⁵ *ÍÆ* vol. 2, 161–162.

⁵⁶ *Ibid.*, vol. 3, 69–70; see also Hálfán Einarsson, *Sciagraphia historiae literariae Islandiæ*. The latter gives an extensive listing of Icelandic poets who paraphrased the writings of Lassenius, and includes the following remark: “... Gudmundus denique Johannis, parochus Steinholtensis usque ad ann. 1707, qvi etiam ex Lassenii Libro precum materiam mutuatus est, sed cum operi tantum affecto immoreretur, telam, qvam exorsus est, ad finem perduxit Johannes Bernhardi parochus Rappseyrensis” (p. 70).

⁵⁷ See, for example, the two Wednesday hymns (19v–21r; 22v–24r), and those for Friday evening (35v–37r) and Saturday morning (38v–39v). Had it survived intact, this would also have applied to the first hymn.

⁵⁸ The manuscript is incomplete. At least one page containing musical notation has been torn off and does not survive. The first ten pages of the manuscript as it exists today contain music, including the two-part Sanctus mentioned in fn. 38, above. This is the most recent Icelandic

A morning hymn for Monday, from the cycle of morning and evening hymns by Guðmundur Jónsson, based on the prayers of Johann Lassenius (Lbs 508 8vo, 6v–7r). The music is Olthof's setting of *Toto pectore diligam*.

Latin-texted singing that continued even after a flurry of native *contrafacta* had brought Olthof's melodies out of the narrow confines of the school environment and into weddings, church services and private devotions of Icelanders in various parts of the country.

The preservation of the Olthof settings in such varied form raises the question of where these pieces were sung, and by whom. A performance of all

manuscript to contain simple polyphony. The three following pages contain empty staves; the remainder of the manuscript contains theological notes in Icelandic and in Latin, a list of Latin poetic meters, and other items that seem unlikely to have originated anywhere but at Skálholt or Hólar. Páll Eggert Ólason suggested that the manuscript might in the hand of Halldór Finnson, priest at Hítardalur (1736–1814), but this seems unlikely based on other manuscript sources in his hand. *Skrá um handritasöfn Landsbókafastins* vol. 3, 75; see also *ÍÆ* vol. 2, 252–253.

four parts could hardly have been expected to take place outside the environment of the Latin schools, where there might have been a large enough group of literate young men to attempt the task. Presumably the discant part would have been sung by boy sopranos, as it was on the continent. But here the Icelandic Latin schools were at a distinct disadvantage. Although treble voices broke significantly later in the eighteenth century than today (at over 17, on average), students at Skálholt and Hólar seem generally to have been between the ages of 15 and 23, while in Germany Latin schools admitted boys aged 7–24.⁵⁹ The Icelandic schools must therefore have faced a more or less constant shortage of upper voices for performing music in more than two parts.

The survival in two sources (Rask 98 and JS 643 4to) of only the lower two voices indicates that performing the tenor and bass parts together was considered a viable option. From a musical standpoint this is most unusual. Since the effect of the Olthof settings largely depends upon their four-part realization, a performance of the lower voices by themselves would suggest a minimum level of musical discernment.⁶⁰ Such a practice only makes sense when considered in the context of other polyphonic singing in Iceland during this period. In this case, it must have been the firmly established tradition of singing two-part note-against-note polyphony — as evidenced by the *cantus planus binatim* settings found in Rask 98 and AM 102 8vo⁶¹ — that encouraged the appropriation of new pieces as part of its continued cultivation,

⁵⁹ S. Daw, “German Lutheran Choirs of Bach’s Time: Their Constitution, Performance Practice and Repertoire,” *Organists’ Review*, April 1973, 14; cited in Andrew Parrott, *The Essential Bach Choir*, 13. Listings of Skálholt students in the seventeenth and eighteenth centuries are printed in Hannes Þorsteinsson, *Skólaraðir frá Skálholtsskóla, Hólaskóla og Hólavallarskóla*.

⁶⁰ German adaptations of single voices from the Buchanan/Olthof psalter made use of the discant part, not the tenor. The German hymn tune *Wend ab deinen Zorn, lieber Gott, mit Gnaden*, which appears in several German hymnals including J.A. Freylinghausen’s *Geistreiches Gesangbuch* (1741), is an adaptation of the discant part to Olthof’s *O potens rerum Deus*. See Widmann, “Die Kompositionen der Psalmen von Statius Olthof,” 292 and 299.

⁶¹ *Cantus planus binatim* — ‘doubled plainsong’ — is a term taken from a 1404 treatise by Prosdocius de Beldemandis, *Expositiones tractatus practice cantus mensurabilis magistri Johannis de Muris*. It is commonly used to denote the simple, mostly note-against-note non-mensural polyphony found in continental sources from the fourteenth century and beyond. A substantial number of such pieces are found in Icelandic sources from the fifteenth to the eighteenth century. See John Bergsagel, “The Practice of *Cantus Planus Binatim* in Scandinavia in the 12th to 16th Centuries,” in *Le polifonie primitiva in Friuli e in Europa*, eds. Cesare Corsi and Pierluigi Petrobelli, 63–82.

even if these pieces were not (as the earlier ones had been) “complete” musical works.⁶²

4. Lutheran Hymnals and oral transmission

The manuscript transmission of Olthof’s melodies and texts to them ceased around the turn of the nineteenth century, as musical literacy in Iceland reached its nadir. Yet one melody from the Olthof/Buchanan psalter outlived the others by at least a century, and enjoyed a much wider dissemination. “Upp hef ég augun mín” — Rev. Þorlákur Þórarinnsson’s (1711–1773) text to the tenor part of *Princeps stelliferis* — first appears in JS 138 8vo, a manuscript in the hand of Rev. Ásgeir Bjarnason (1703–1772). Both melody and text were printed in the 1772 Hymnal commonly referred to as *Höfuðgreinabókin*.⁶³ A new text to this melody appeared in Magnús Stephensen’s Enlightenment Hymnal of 1801 (“Grát, auga, guðs son dó”) and was printed again, with musical notation, in Pétur Guðjónsson’s Hymnal of 1861.⁶⁴ The melody also appeared with letter notation in Ari Sæmundsen’s manual for playing the monochordal *langspil*, published in 1855.⁶⁵

As was common for hymn melodies in the nineteenth century, the melody to “Grát, auga, guðs son dó”/*Princeps stelliferis* entered an oral tradition and was sung in versions often far removed from the notated ones. Bjarni Þor-

⁶² Another question — hardly less pressing — has to do with the rhythmic transmission of Olthof’s melodies, whether in one or more parts. Since the pedagogical effect of these pieces depended on the exact rhythmic differentiation between breves and semibreves, one would not expect to see the inconsistent application of rhythmic values found in AM 102 8vo, let alone non-rhythmic notation, as is the case in Rask 98. Whether, and how, these rhythmic values changed when the melodies were sung to Icelandic texts requires further study. It should be noted, however, that Lbs 508 8vo, which contains four-part versions to Icelandic poetry, as well as Lbs 1245 8vo and ÍB 323 8vo, each of which transmits a single part to Buchanan’s Latin poetry, are impeccable in this regard.

⁶³ *Þeirrar Íslensku Psalma-Bookar Sijdari Partur* (Hólar, 1772), 225–229. This source refers to “Upphaf og hertoginn” (i.e. *Princeps stelliferis*) as the melody.

⁶⁴ *Evangelísk-kristileg Messu-saungs- og Sálma-bók*, 69–70; Pétur Guðjónsson, *Íslensk Sálmasaungs-og messubók með nútum*, 107; see also *ÍP*, 481–482. In an appendix, Pétur Guðjónsson stated that he had not found the melody in any of the foreign sources he had consulted (*Íslensk Sálmasaungs-og messubók*, 164). *Princeps stelliferis* was also sung to the texts “Skaparinn ljóssins skær” (by Þorsteinn Sigurðsson, printed in *Daglegt Kvöld og Morgun-Offur*, 1–3) and “Kom sæl, mæt morgunstund” (*ÍP*, 482).

⁶⁵ Ari Sæmundsen, *Leiðarvísir til að spila á langspil og til að læra Sálmalög eftir nútum*, 67.

steinsson's *Íslenszk þjóðlög* includes a transcription of this melody in highly ornamented form, as it was sung by Sigurveig Árnadóttir (1828–after 1903) from Lundur in Fnjóskadalur.⁶⁶ In the nineteenth century, Olthof's melody was also transmitted orally among the students at Bessastaðaskóli, who sang it to a Horatian ode text in the same poetic meter, *Maecenas, atavis edite regibus*.⁶⁷

Princeps stelliferis remains in the hymnody of the Icelandic Lutheran church, although its popularity has diminished somewhat during the past century. The 1886 *Sálmabók* contained four texts to the melody of *Princeps stelliferis*/"Upp hef ég augun mín."⁶⁸ Only one of these was retained in the revised 1945 edition ("Lát opnast augu mín" by Valdimar Briem) but another text was added: "Sólin til fjalla fljótt," attributed to Hallgrímur Pétursson.⁶⁹ In the most recent edition of the Lutheran Hymnal (1997), the two texts from the

⁶⁶ *ÍP*, 699–700. Bjarni Þorsteinsson's version in *ÍP* is a rhythmically altered version of a transcription made for him by Rev. Einar Pálsson of Hof in Fnjóskadalur, and which accompanied the Reverend's letter to him dated 11 November 1903 (Stofnun Árna Magnússonar, Bjarni Þorsteinsson collection, folder 1). A complete analysis of the variants between the written and oral versions is beyond the scope of the present study. The following remarks must therefore suffice. Of the eight phrases of Olthof's melody, only the fifth and sixth are substantially the same in both versions. Within each version, the fourth and eighth phrases are more or less identical. The modal setting has been substantially altered, however: Olthof's F major (transposed to C major in Pétur Guðjónsson's 1861 Hymnal) is transformed into an ambiguous E-mode without a second scale-degree (thus allowing for a modal interpretation of either E-Phrygian or E-Aeolian). In the oral version a C-cadence (in Pétur Guðjónsson's Hymnal) is always replaced by an E-cadence (maintaining the basic transpositional interval of a third), but G-cadences are replaced by cadences on C (transposing up a fourth). The first phrase is an exception: here G-cadence in the 1861 Hymnal becomes a cadence on E in the oral version. The example of "Grát, auga, guðs son dó" confirms the tendency (first observed by Róbert A. Ottósson) for major-mode pieces to be transformed into the Phrygian mode in the Icelandic oral tradition, and for minor-mode pieces to become Lydian. See Róbert A. Ottósson, "Tvesang," in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, vol. 19, cols. 84–85.

⁶⁷ *ÍP*, 574. Our information regarding the pieces sung by students in the first decades of the nineteenth century comes from Páll Melsteð (1812–1910), a historian and student at Bessastaðaskóli from 1828–1834. An 1895 list of melodies sung at Bessastaðaskóli during Páll Melsteð's years of study has survived; it consists of 57 items (51 Icelandic texts followed by six Latin texts). See *ÍP*, 572–574; the original is in Stofnun Árna Magnússonar, Bjarni Þorsteinsson collection, folder 6.

⁶⁸ *Sálmabók til kirkju- og heimasöngs*, no. 248 ("Í dag er dýrmæt tíð" — Helgi Hálfðánarson); no. 274 ("Með iðrun, auðmýkt, trú" — Páll Jónsson); no. 304 ("Hve sælt er sérhvert land" — Valdimar Briem); no. 306 ("Lát opnast augu mín" — Valdimar Briem).

⁶⁹ The attribution to Hallgrímur Pétursson is questionable. The text first appears, without attribution, in *Hymnodia sacra* (1742), copied nearly seven decades after Pétursson's death.

107

Nr. 84. Upphef eg augum mín.

Grát, aug - a! guðs son dó, sem gjörð - i þó vel
 allt, hjálp í neyð heim - i bjó, heill út - breidd - i áv -
 allt. Kenn - ar - inn sann - leiks klár á kross - i deydd - ur
 er. Veg - ur er herr - ans há, hann ekk - i skilj - um vér.

2.

Jeg fagna, Jesús dó,
 jeg veit sú menn fékk grætt
 ógn dauðans eydd burl fló,
 Adams má gleðjast ætt!
 Lífs morgunróðinn ljús
 heims leiðtrar ættum hér,
 vors guðs úthrópar hrós:
 hans gæzka eilíf er.

3.

Full vonar venda mín
 vætt lærum augu sör
 í himin upp til þín,
 ó guð! hvers mildin er
 eilíf, og heiður há.
 Hvað er lífs söknuð ró?
 Hvað er heims freistin' og fár?
 mig fyrir Jesús dó.

Grát, auga, Guðs son dó, from Pétur Guðjónsson's 1861 Hymnal (*Íslensk Sálmasaungs- og messubók með nótum*, p. 107). The melody is the tenor line of *Princeps stelliferis* from the Buchanan/Olthof psalter. The text first appeared in print in Magnús Stephensen's Hymnal, published in 1801.

1945 edition both appear to the tenor part of *Princeps stelliferis*, which is cited as an “Icelandic melody.”⁷⁰

There is no obvious explanation for the overwhelming popularity of the melodies from the Buchanan/Olthof psalter in Iceland for well over two centuries. The enthusiasm with which they were received suggests that the repertory of hymn tunes in circulation via the 1589 and 1619 *Sálmabækur* and the 1594 *Graduale* (and subsequent reprints) may have been somewhat restricted, at least compared to the immense poetic activity of the seventeenth and eighteenth centuries. The simplicity of the homophonic settings, and the flexibility with which their four-voice texture could be handled, can only have added to their appeal. Most of all, however, the tenacious local transmission of pieces from the Buchanan/Olthof psalter testifies to the primary role of the Latin schools, for which the volume was primarily intended, as centers of musical transmission in post-Reformation Iceland.

⁷⁰ *Sálmabók íslensku kirkjunnar*, nos. 190 and 473. Although the Hymnal cites Lbs 1927 4to (*Hymnodia sacra*) as its source for this melody, it relies on Guðjónsson’s 1861 Hymnal regarding choice of key (C major) as well as numerous melodic details that differ both from *Hymnodia sacra* and the original Olthof setting.

Table 1. The transmission of texts/music based on the Buchanan/Olthof psalter in Icelandic manuscripts.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
Rask 98 (<i>Melodia</i> , ca. 1660)				
47v-48r	Gud himna gæðum (no. 149)	?	Me vi tyrannus [XXVI]	B
52v-53r	Guddómsins göd þrenning (no. 160-161)	Guðmundur Ólafsson	Quid frustra rabidi me [XXIII]	TB
53v	Allt þad sem hefur andardrátt (no. 162-163)	Guðmundur Ólafsson	Toto pectore diligam [CXVI]	TB
54r	Lidugann lofgjörðar vjir (no. 164-165)	Guðmundur Ólafsson	Ut extra flammis [XXXVI]	TB
58v	Øll jörð framme fyrer drotne (no. 177)	Oddur Oddsson	Secum insania [XIV]	T
64v	Vilier þu varast hier (no. 190)	?	Si vitare velis [Genus Phalaecium]	T
AM 102 8vo (ca. 1680)				
129v-130r	Felix ille animi	George Buchanan	Felix ille animi [I]	DATB
130r	O pater, o hominum	George Buchanan	O pater, o hominum [IV]	DATB
130r	Luce voco te	George Buchanan	Luce voco te [LXXXVIII]	no music ^a
Lbs 1516 4to (1689)				
124r	Guddómsins god þrenning	Guðmundur Ólafsson	Quid frustra rabidi me [XXIII]	no music
125r	Lof seig þu drotne sett med mier	Guðmundur Ólafsson	Incolae terrarum [LXVI]	no music
125v-126r	Hefium enn hliodinn tuenn	Guðmundur Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
126r	Mimm ande gud minn gledst j þier	Guðmundur Ólafsson	Secum insania [XIV]	no music
AM 191 b 8vo (17th century)				
75v	Eckert er brædra elskulegra	Ólafur Einarsson	Heu quanta numero [III]	no music
ÍBR 7 8vo (1693)				
83-85	Þeim nya kongi nyann saung	Þorsteinn Jónsson	Heu quanta numero [III] ^b	no music

^a Two empty staves only; the manuscript breaks off in the middle of the text (after “alme parens”).^b The rubric for this text refers to the melody of “Eckert er brædur” [*Heu quanta numero*]; see AM 191 b 8vo.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
85-86	Sveim er oss gíefinn og sonur fæddur	Porsteinn Jónsson	Heu quanta numero [III]	no music
JS 643 4to (ca. 1700)				
74r	Atburde þjina utann Drottinn efle trúr (Ps. 127)	Ólafur Einarsson	Heu quanta numero [III]	no music
74r-75v	Herrans þjonar sem hans i midium helgedöm	Ólafur Einarsson	Heu quanta numero [III]	no music
79r	Øll jórd framme fyrir Drottne	Oddur Oddsson	Secum insania [XIV] ^c	no music
82v	Eckert er brædur elskulegra eckert er	Ólafur Einarsson	Heu quanta numero [III]	no music
145r-146v	Guddömsins göd þrenning	Guðmundur Ólafsson	Quid frustra rabidi me [XXIII]	TB
146v-147r	Allt það sem hefur andardrátt	Guðmundur Ólafsson	Toto pectore diligam [CXVI]	TB
147(i) ^d	Lidugann lofgjórdar vjir	Guðmundur Ólafsson	Ut extra flammis [XXXXVI]	TB
147(i)r-147(ii)v	Lof seig þú drottne sætt með mier	Guðmundur Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	TB
150r-151r	Jesus guds sonur sä	?	Rerum certa salus [IX]	TB
151r-151v	Minn ande gud minn gledst i þier	Guðmundur Ólafsson	Secum insania [XIV]	TB
Lbs 837 4to (ca. 1700)				
360-363	Guddömsins göd þrenning	Guðmundur Ólafsson	Quid frustra rabidi me [XXIII]	no music
363-364	Lof seigdu drottne sætt með mier	Guðmundur Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
364-365	Emanuel mitt einka traust	Guðmundur Ólafsson	Quousque rector unice [XIII]	no music
365-367	Allt hvað sem hefur andardrátt	Guðmundur Ólafsson	Toto pectore diligam [CXVI]	no music
367	Lidugann lofgjórdar vjir	Guðmundur Ólafsson	Ut extra flammis [XXXXVI]	no music
367-369	Hefium enn hliðenn tuenn	Guðmundur Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
370	Minn ande gud minn gledst i þier	Guðmundur Ólafsson	Secum insania [XIV]	no music

^c The rubric for this text (a paraphrase of Ps. 100) refers to the melody of “Minn andi Gud minn gledst” [*Secum insania*], which appears later in the manuscript.

^d The number 147 appears on two consecutive leaves.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
Lbs 1485 8vo (ca. 1700) 106-107	Kjærleik mier kenn	Oddur Oddsson	Solvitur acris [Horace, I/4]	T
ÍB 380 8vo (ca. 1700) 167-168 168-169	Kjærleik mier kenn Hier hefur margur so hættulegt priäl	Oddur Oddsson ?	Solvitur acris [Horace, I/4] Toto pectore diligam [CXVI]	T no music
ÍB 660 8vo (ca. 1700) 54r-54v 70r	Upphaf og hertoginn Sem fugl ä kólldum kvist	Stefán Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII] Princeps stelliferis [XXVIII]	no music no music
Lbs 1422 8vo (1701) 129-131	Kjærleik mier kenn	Oddur Oddsson	Solvitur acris [Horace, I/4]	T
ÍBR 103 8vo (early 18th century) 153-154	Mörg vill hriggia hugann þijn	Stefán Ólafsson	Non ebur neque aureum [Horace, II/18]	no music
ÍB 669 8vo (1735) 270-271 271-273	O hvad farsæll er sa mann (Ps. 128) Förgiefens muntu mier (Ps. 23)	Jón Einarsson Jón Einarsson	Toto pectore diligam [CXVI] Quid frustra rabidi me [XXIII]	T T
Boreal 113 (1740) 127v-129v 226v-227v 228r-229r 230v-231v 329v-330r	Lidenn er veturem vüst (Sumar Liöd) Skaparenn liossems skiaz Lios dagsens lyded er Dags liösid nöftin burtu ber Hier hefur margur so hættulegt priaal	? Þorsteinn Sigurðsson Þorsteinn Sigurðsson Þorsteinn Sigurðsson? ?	Felix ille animi [I] Princeps stelliferis [XXVIII] Rerum certa salus [IX] Incolae terrarum [LXVI] Felix o ter et amplius/ Toto pectore diligam [CXVI] Rerum certa salus [IX]	no music no music no music no music no music no music no music
453r-454r	Þier Drottenn þacka eg	Gottskálk Þórðarson		no music no music

Source	Psalms (in MS)	Author/translator	Psalms (in Buchanan)	Parts
ÍB 104 8vo (ca. 1740)				
58-60	Mörg vill hriggia hugann [pin]	Stefán Ólafsson	Non ebur neque aureum [Horace, II/18]	no music
120-121	Sig gleður saala minn	?	Rerum certa salus [IX]	no music
175-176	Heilage himnum aa		Rerum certa salus [IX] ^e	no music
JS 138 8vo (ca. 1740-50)				
412-416	Upp hef eg augun min	Þorlákur Þórarinnsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
Lbs 1158 8vo (ca. 1740-80)				
64r-64v	Þeim nýa kónge nýan saung	Þorsteinn Jónsson	Heu quanta numero [III] ^f	no music
Lbs 1927 4to (<i>Hymnodia sacra</i> , 1742)				
33-35	Frægsti frumsmidur þess	Oddur Oddsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	T
35-36	Leitdugi lífsins skær	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
41-44	Andi Gvuds Eilífur er	Þorsteinn Oddsson?	Felix ille animi [I]	T
121-122	O þrisvar farsæll og frammar	?	Toto pectore diligam [CXVII]	T
122-123	Farsæll madurinn sérhver er sa	?	Toto pectore diligam [CXVII]	no music
177-178	Abrahams, Isaacs	?	Rerum certa salus [IX] ^g	no music
256-259	Þer Drottin þacka eg	Gottskálk Þórðarson	Rerum certa salus [IX] ^h	T
278-280	Mörg vill hriggia hugan pin	Stefán Ólafsson	Non ebur neque aureum [Horace, II/18]	T
309-313	Blessadur sert þu godur Gvud	?	Secum insania [XIV]	T
463-464	Upprunnin er nu sol	?	Princeps stelliferis [XXVIII] ⁱ	no music

^e The rubric for this piece refers to the melody of “Þier Drottenn þacka eg.” [*Rerum certa salus*]; see Lbs 1027 4to.

^f The rubric for this text refers to the melody of “Eckert er brædur” [*Heu quanta numero*]; see AM 191 b 8vo.

^g The rubric for this piece refers to the melody of “Þer drottin þacka eg” [*Rerum certa salus*]; see pp. 256-259 in this same manuscript.

^h The melody contains a variant found in the 1619 publication of the Buchanan/Olthoff psalter (see Widmann, “Die Kompositionen der Psalmen von Statius Olthof,” 301).

ⁱ The rubric for this piece refers to the melody of “Frægsti frumsmidur þess” [*Princeps stelliferis*]; see pp. 33-35 in this same manuscript.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
464	Solin til fialla fljótt	?	Principes stelliferis [XXVIII]	no music
Lbs 508 8vo (ca. 1750)				
1r-4r	Lof dyrd og þœk sie þier	Guðmundur Jónsson	Principes stelliferis [XXVIII]	ATB
3v-7r	Himneske Gud og herra minn	Guðmundur Jónsson	Secum insania [XIV]	DATB
6v-10r	O þu myskunar örläte Gud	Guðmundur Jónsson	Toto pectore diligam [CXVI]	DATB
9v-13r	Minn gæskurijke Gud	Guðmundur Jónsson	Rerum certa salus [IX]	DATB
13r-16v	O þu elskuleige endurlausnare minn	Guðmundur Jónsson	Quid frustra rabidi me [XXII]	DATB
16v-19v	O herra Jesu hialpräd mitt	Guðmundur Jónsson	Incolae terrarum [LXVI]	DATB
19v-23r	Himneske Herra [vel: Jam satis terris!]	Guðmundur Jónsson	O potens rerum Deus [V]	DATB
22v-26r	Himneske Gud	Guðmundur Jónsson	Heu quanta numero [III]	DATB
25v-29r	Astkiære Fader eylijfe Herra	Guðmundur Jónsson	Affer opem servator [XII]	DATB
28v-32r	Herra Gud, himneske Fader	Jón Bjarnason	O beatos, qui sequuntur [CXIX]	DATB
31v-36r	O þu elskuleige, og minn sætaste Lausnare	Jón Bjarnason	Felix ille animi [I]	DATB
35v-39r	Vjaldregt, lofad og vegsamad	Jón Bjarnason	Quousque rector unice [XIII]	DATB
38v-42r	Myskunsame Gud minn	Jón Bjarnason	Luce voco te [LXXXVIII]	DATB
42r-45r	O minn Gud naaduge nu	Jón Bjarnason	Affer opem servator [XII]	T ⁱ
46r-47r	Skaparinn liossins skiaer	Þorsteinn Sigurðsson	Principes stelliferis [XXVIII]	no music
47r-48r	Liös dagsins lidid er	Þorsteinn Sigurðsson	Rerum certa salus [IX]	no music
49r-49v	Dags liösíd nöttin burtu þer	Þorsteinn Sigurðsson	Incolae terrarum [LXVI]	no music
JS 229 8vo (ca. 1750)				
66r-66v	A millum brædra elskulegra eckert er	Ólafur Einarsson	Heu quanta numero [III]	no music
82r-82v	Hier hefur margur so hættilegt priaal	?	Toto pectore diligam [CXVI]	no music

j The tenor part is written out only to demonstrate a different phrasing from that found earlier in the manuscript, where the same piece (*Affer opem servator*) is given in all four parts.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
BL Add 11.175 (ca. 1750) 279v-281r	O hvað vort lifjed er	Póður Sveinsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
Héradsskjalasafn, Akureyri, G-1/3 (ca. 1750) 333-335	Veitandi góði Guð	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	T
Lbs 496 8vo (ca. 1750) 53r-53v ^k	Kongur himnanna haar	Ólafur Brynjúlfsson	Rerum certa salus [IX]	no music
Boreal 109 (ca. 1750-1800)				
20	Köngur könganna klär	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
20	Köng vorm o Christe þü	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
22v	Upprunnenn er nu söl	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
22v	Sölemm til fialla flööt	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
24r-26r	Mörg vill hríggia hugar þijn	Stefán Ólafsson	Non ebur neque aureum [Horace, II/18]	no music
37r	Hinc cor gestit ovans	Brynjólfur Sveinsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
42v	Brúðionumm ungunnm eg bíð þess af röt	?	Toto pectore diligam [CXVI]	no music
Lbs 1536 8vo (ca. 1760) 122-124	Kiærleik mjer kenn	Oddur Oddsson	Solvitur acris [Horace, I/4]	T
ÍBR 111 8vo (ca. 1760) 166-169 ^l	Heimsins þjóð i øllum Attum (Ps. 66)	Steinn Jónsson	Incolae terrarum [LXVI]	T
Lbs 885 4to (ca. 1760) 2r	Vær gefum göða nött	Eggert Ólafsson	Rerum certa salus [IX]	no music

^k The manuscript consists of two separately paginated parts; the Buchanan piece appears in the second part.

^l The manuscript consists of two separately paginated parts; the Buchanan piece appears towards the end of the second part.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
Lbs 1177 4to (ca. 1760-80) 32	Upphaf og hertogen	Stefán Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
ÍB 323 8vo (ca. 1760-1800)	Te regem dominumque canam	George Buchanan	Te regem dominumque canam [CXLV]	B
2r	Brudhionum ungum eg bid þess af röt	?	Toto pectore diligam [CXVI]	no music
8r-8v				
ÍBR 8 8vo (1766)	So sem einn sakamann	Þorvaldur Magnússon	Princeps stelliferis [XXVIII] ^m	no music
II-VI				
ÍBR 26 8vo (1767 and later)	Upphaf og hertoginn	Stefán Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
484-486	Veitande góde Gud	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
513-514	Frægste frumsmidur þess	Oddur Oddsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
516-518				
Adv 21.7.17 (ca. 1770)				
64v-65v	Því gírniz heimr her	Þorsteinn Þjarnason	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
70v-71r	Kongr himanna haar	Ólafur Brynjúlfsson	Rerum certa salus [IX]	no music
79r	Hvad veldur hamr þiöd	?	Rerum certa salus [IX]	no music
Lbs 852 II 4to (1777-1778)	Sölen til fiailia flíött	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
74				
ÍB 300 8vo (ca. 1780)	O fader himneske og eilyfe Gud	Jón Guðmundsson	Toto pectore diligam [CXVI] ⁿ	no music
103r-104r				

^m The rubric for this piece refers to the melody of “Upphaf eg augum min” [*Princeps stelliferis*]; see p. 17 above.

ⁿ The rubric for this piece, a hymn for Thursday evening from the vikusálmur of Jón Guðmundsson (ca. 1709-1770) refers to the melody of “Hier hefur margur svo hættulegt priäl“ [*Toto pectore diligam*]; see JS 229 8vo.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
ÍB 213 8vo (1783-1791) 53-54	Kongur himnanna hát	Ólafur Brynjúlfsson	Rerum certa salus [IX]	no music
Lbs 495 8vo (1784)				
170r-170v	Veitande göde Gud	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
240v-241r	Minn ande Gud minn gledst i þer	Guðmundur Ólafsson	Secum insania [XIV]	no music
JS 1 4to (ca. 1780-90) ^o				
35-41	Þú villdr Damon vita það	Eggert Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
41-49	Þú heidinn madur hefir sagt	Eggert Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
385-387	Jam jam Thyrsigere	Eggert Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
387-402	Fared aa fætur braat	Eggert Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
603-604	Hér er innborin hióna skál	Eggert Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
607	Vær gefum göða nótt	Eggert Ólafsson	Rerum certa salus [IX]	no music
612-613	At bonda minni bidium vér	Eggert Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
634-635	Minn vinr! maktigt er	Eggert Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
635	Vors göða vinar nú	Eggert Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
636-639	Maug eru munngáts ord	Eggert Ólafsson	Rerum certa salus [IX]	no music
639-640	Þeim göfga manni giörum þó	Eggert Ólafsson	Felix o ter et amplius/ Toto pectore diligam [CXVI]	no music
641-643	Búelldr hlýr í skotunum skír	Eggert Ólafsson	Affer opem servator [XII]	no music
649-651	O! hvað madrinn misiafnt sér	Eggert Ólafsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
654-675	Sýrtir at elíum enn	Eggert Ólafsson	Rerum certa salus [IX]	no music

^o Since it transmits the largest number of Eggert Ólafsson's poems to Olthof's melodies, this manuscript has been selected to represent the large number of surviving manuscripts of his poetry. Of the several autograph collections (including JS 3 4to, JS 253 4to, Lbs 1513 4to, and [in part] Lbs 249 4to), none contains the complete wedding cycle.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
Lbs 830 8vo (1799) 85-87	Kjærleik mér kenn	Oddur Oddsson	Solvitur acris [Horace, I/4]	T
JS 235 8vo (ca. 1800) 40-42r 131r-132r	Allt hvad þu gjörir so þeinktu umm Sæll Jesus son guds kjær	? ?	Toto pectore diligam [CXVI] Princeps stelliferis [XXVIII]	no music no music
Lbs 2057 8vo (ca. 1800) 203	Kjærleik mier kenn	Oddur Oddsson	Solvitur acris [Horace, I/4]	T
ÍB 659 8vo (18th century) **#*#P	A glæder aller senn (Musicu Lof)	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	T
JS 202 8vo (18th century) 193v-195r	Tyme er til ad sa	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
JS 446 8vo (18th century) 20-23 62-64 68-70 158	Ábitar fölldar uppgang frá (Ps. 66) Þvi gírnest heimur hier Upphaf og hertogenn Laat nú Gud luenn þiön (Nunc dimittis)	? Porsteinn Bjarnason Stefán Ólafsson ?	Incolæ terrarum [LXVI] Princeps stelliferis [XXVIII] Princeps stelliferis [XXVIII] Princeps stelliferis [XXVIII]	no music no music no music no music
JS 479 8vo (18th century) 1-5 13-16	Æ hvad er æfi manns Mörg eru manna mein	? ?	Rerum certa salus [IX] Princeps stelliferis [XXVIII]	no music no music

P ÍB 659 8vo is a collection of loose, unordered leaves dating from the eighteenth and nineteenth centuries. The music and text to “Musiku lof” (a poem in praise of music) is on a single loose leaf, probably from the second half of the eighteenth century.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
25-28	I þøgn og harma hyl	?	Rerum certa salus [IX] ⁹	no music
Lbs 1245 8vo (18th century)				
63	Felex [sic] o ter & amplius	George Buchanan	Felix o ter et amplius/ Toto pectore diligam [CXVI]	T
185-187	Frægste frumsmidur þess	Oddur Oddsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
290-291	O hvad farsæll er sá mann	Jón Einarsson	Felix o ter et amplius/ Toto pectore diligam [CXVI]	no music
291-292	Innelega eg elska vil	?	Toto pectore diligam [CXVI]	no music
292-294	Heimsins þjöd i öllum áttum	Steinn Jónsson	Incolæ terrarum [LXXVI]	no music
Lbs 1262 8vo (18th century)				
384-386	Af gjæðsku en engri stígd	Torfi Jónsson	Rerum certa salus [IX]	no music
Lbs 1294 8vo (18th century)				
199-206	O þu óþyrmed haf	Einar Jónsson	Rerum certa salus [IX]	no music
Lbs 1526 8vo (18th century)				
22v	Upprunnenn er nu söl	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
22v	Sölin til fjalla flíðtt	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
Lbs 1600 8vo (18th century)				
93r-94v	Upphaf og hertoginn	Stefán Ólafsson	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
109v-110r	Sætum öll svipt af blund	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
110r-110v	Sunnudags komid qvöld	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music

⁹ The rubric for this piece refers to the melody of “Lioos dagsens lided er” [*Rerum certa salus*]; see Boreal 113.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	Parts
Lbs 1825 8vo (18th century) ^r 117r-117v	Øll Jörd framme fyrir drottne	Oddur Oddsson	Secum insania [XIV]	T
Lbs 2194 8vo (18th century)				
142-144	Felix ille animi	George Buchanan	Felix ille animi [I]	no music
153-156	Einum stad utvisar	?	Rerum certa salus [IX] ^s	no music
193-196	Ó! þu eýljífa dád	?	Rerum certa salus [IX]	no music
196-199	Ó! fader himneske og eýljífe Gud	?	Felix o ter et amplius/	
291-301	Dásamur dýrdar skær (Sumar Ösk)	?	Toto pectore diligam [CXVI]	no music
335-347	Hvi sorgar hejrest kvein?	?	Rerum certa salus [IX]	no music
355-357	Mörg vill hriggia hugann þijn	Stefán Ólafsson	Rerum certa salus [IX]	no music
			Non ebur neque aureum [Horace, II/18]	no music
ÍBR 32 8vo (18th century)				
64	Sölemn til fialla fliött	?	Princeps stelliferis [XXVIII] ^t	no music
Lbs 52 fol (18th/19th century)				
19-20	Ólyk er sorgenn yndeshag	Bjarni Þorleifsson	Incolæ terrarum [LXVI]	no music
Lbs 1262 8vo (18th century)				
46	Volvuntur miseri	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
49-50	Veltist svo vessællrar	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music

^r Next to a melody to another of Oddur Oddsson's poems in this manuscript ("Upp til þjín Gud," 70v-73r), a marginal note reads „Melod. Princeps stelliferis.” The notated melody is not by Olthof, but the poetic meter is the same for both pieces (Asclepiadean). In this case the Olthof setting may have been used as an alternate melody. The extent of this practice is not known and requires further investigation.

^s The rubric for this piece refers to the melody of “Þer Drottenn þacka eg” [*Rerum certa salus*]; see Lbs 1027 4to.

^t The rubric for this piece refers to the melody of “Upphaf og hertoginn” [*Princeps stelliferis*]; see p. 17 above.

Source	Psalm (in MS)	Author/translator	Psalm (in Buchanan)	parts
61-63	Af gæsku en engri stígd	Torfi Jónsson	Rerum certa salus [IX]	no music
Lbs 462 4to (18th/19th century) no. 26	Vor manna æ hvad er	?	Rerum certa salus [IX]	no music
JS 235 8vo (1800-1802) 40r-42r	Allt hvad þu gjörir so	?	Toto pectore diligam [CXVI]	no music
100r-101r	Mörg vill hriggia hugann þijn	Stefán Ólafsson	Non ebur neque aureum [Horace, II/18]	no music
131r-132r	Sæll Jesus son guds kær	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
Lbs 511 8vo (ca. 1820) 32r	Upprunninn er nú sól	?	Princeps stelliferis [XXVIII] ^u	no music
32r	Sólin til fialla fljótt	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
Lbs 504 8vo (ca. 1820-1830) 71	Upprunninn er nú sól	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music
71	Sólin til fialla fljótt	?	Princeps stelliferis [XXVIII]	no music

^u The rubric for this piece refers to the melody of “Upp hef eg augun mín” [*Princeps stelliferis*]; see p. 17 above.

WORKS CITED

Manuscripts

AM 246 4to	Lbs 496 8vo	ÍB 669 8vo
AM 102 8vo	Lbs 504 8vo	ÍBR 7 8vo
AM 191 b 8vo	Lbs 508 8vo	ÍBR 8 8vo
Rask 98	Lbs 511 8vo	ÍBR 26 8vo
Bjarni Þorsteinsson	Lbs 830 8vo	ÍBR 32 8vo
collection, folder 1	Lbs 1158 8vo	ÍBR 103 8vo
Bjarni Þorsteinsson	Lbs 1245 8vo	ÍBR 111 8vo
collection, folder 6	Lbs 1262 8vo	JS 1 4to
Lbs 52 fol	Lbs 1294 8vo	JS 3 4to
Lbs 186 4to	Lbs 1422 8vo	JS 138 4to
Lbs 249 4to	Lbs 1485 8vo	JS 253 4to
Lbs 462 4to	Lbs 1526 8vo	JS 643 4to
Lbs 551 4to	Lbs 1536 8vo	JS 138 8vo
Lbs 837 4to	Lbs 1600 8vo	JS 202 8vo
Lbs 847 4to	Lbs 1825 8vo	JS 229 8vo
Lbs 852 II 4to	Lbs 2057 8vo	JS 235 8vo
Lbs 885 4to	Lbs 2194 8vo	JS 446 8vo
Lbs 1027 4to	ÍB 104 8vo	JS 479 8vo
Lbs 1177 4to	ÍB 213 8vo	Héraðsskjalasafn G-1/3
Lbs 1513 4to	ÍB 300 8vo	BLAdd 11.175
Lbs 1516 4to	ÍB 323 8vo	Boreal 109
Lbs 1529 4to	ÍB 380 8vo	Boreal 113
Lbs 1927 4to	ÍB 659 8vo	Adv 21.7.17
Lbs 495 8vo	ÍB 660 8vo	

Books and articles:

- Ari Sæmundsen. *Leiðarvísir til að spila á langspil og til að læra Sálmalög eptir nótum*. Akureyri, 1855.
- Bergsagel, John. "The Practice of *Cantus Planus Binatim* in Scandinavia from the 12th to 16th Centuries." In *Le polifonie primitiva in Friuli e in Europa*, eds. Cesare Corsi and Pierluigi Petrobelli. Rome: Torre D'Orfeo, 1989, 63–82.
- Bjarni Þorsteinsson. *Íslensk þjóðlög*. Copenhagen, 1906–1909.
- Blankenburg, Walter. "Stattius Olthof [Althof]." *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd edition, eds. Stanley Sadie and John Tyrell, 29 vols. (London, 2001), vol. 18, 402.
- Buchanan, George. *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*. Herborn, 1610.
- Daglegt Kvöld og Morgun-Offur*. Hólar, 1780.
- Daw, S. "German Lutheran Choirs of Bach's Time: Their Constitution, Performance Practice and Repertoire." *Organists' Review*, April 1973, 14.
- Eggen, Erik. "Ísländische Volkslieder." *Zeitschrift für Musik* 106 (1939), 935–936.
- Eggert Ólafsson. *Kvæði*. Copenhagen, 1832.

- Eggert Ólafsson. *Uppkast til forsagna um brúðkaupssíðu hér á landi*, eds. Þorfinnur Skúlason and Örn Hrafnkelsson. Hafnarfjörður: Söguspekingastifti, 1999.
- Evangelisk-kristileg Messu-saungs- og Sálma-bók*. Leirárgörðum, 1801.
- Ford, Philip J. *George Buchanan, Prince of Poets*. Aberdeen: Aberdeen University Press, 1982.
- Hannes Þorsteinsson. *Skólaráðir frá Skálholtsskóla, Hólaskóla og Hólavallarskóla*. Reykjavík: Sögufélagið, 1918–1925.
- Hartmann, Karl-Günther. *Die humanistische Odenkomposition in Deutschland*. Erlangen: Verlag Palm & Enke, 1976.
- Hálfðán Einarsson. *Sciographia historiae literariae Islandiae*. Copenhagen, 1777.
- Hörður Ágústsson. “Bækur.” In *Skálholt – skruði og áhöld*, eds. Kristján Eldjárn and Hörður Ágústsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1992, 285–356.
- Jakob Benediktsson, ed. *Arngrimi Jonae opera latine conscripta*. (Bibliotheca Arnarnæana vol. 9–12.) Copenhagen: Munksgaard, 1950–1957.
- Jón Helgason. “Bókasafn Brynjólfs biskups.” *Árbók Landsbókasafns Íslands* 3–4 (1946–1947), 115–147.
- Jón Leifs. “Musik in Island.” *Zeitschrift für Musik* 107 (1940), 266–268.
- Kálund, Kristian. *Katalog over den Arnarnæanske håndskriftsamling*, 2 vols. Copenhagen, 1889–94.
- Lassenius, Johann. *Gudrækelegar VIKV Bæner, Med Morgun og Kvølld Versum*. Hólar, 1728.
- Liliencron, Rochus von. “Die Horazischen Metren in deutschen Kompositionen des 16. Jahrhunderts.” *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 3 (1887), 26–91.
- McFarlane, I.D. *Buchanan*. London: Duckworth, 1981.
- Parrott, Andrew. *The Essential Bach Choir*. Woodbridge: The Boydell Press, 2000.
- Páll Eggert Ólason. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, 3 vols. Reykjavík, 1918–1947.
- Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi*, 4 vols. Reykjavík, 1919–1926.
- Páll Eggert Ólason. *Upptök sálma og sálmalaga í lútherskum sið á Íslandi*. Reykjavík, 1924.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, 5 vols. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–1952.
- Pétur Guðjónsson. *Íslenzk Sálmasaungs- og messubók með nótum*. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1861.
- Pirker, Rhenatus. “Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der vierstimmigen Humanistennode.” *Musicologica Austriaca* 1 (1977), 136–153.
- Róbert Abraham Ottósson. “Tvesang.” *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 22 vols. (Reykjavík, 1956–1978), vol. 19, cols. 83–86.
- Róbert Abraham Ottósson. “Ein fögur Saung Vijsa . . .” In *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30. júní 1969*. Reykjavík: Heimskringla, 1969, 251–259.
- Sanders, Ernest H., rev. Peter M. Lefferts. “Voice-exchange.” *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd edition, eds. Stanley Sadie and John Tyrell, 29 vols. (London, 2001), vol. 26, 871–872.
- Sálmabók íslenzku kirkjunnar*. Reykjavík: Kirkjuráð, 1972.
- Sálmabók íslensku kirkjunnar*. Reykjavík: Skálholtsútgáfan, 1997.
- Sálmabók til kirkju- og heimasöngs*. Reykjavík: Sigfús Eymundsson, 1886.
- Schmidt-Beste, Thomas, and Karl-Günther Hartmann. “Ode.” *Die Musik in Ge-*

- schichte und Gegenwart*, 2nd edition, ed. Ludwig Finscher (Kassel, 1994–), Sachteil vol. 7, cols. 562–566.
- Schwarz, Rudolf. “Magister Statius Olthof.” *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 10 (1894), 231–232.
- Seiffert, Max. “Nachtrag zu den Psalmenkompositionen von Statius Olthof.” *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 6 (1890), 466–468.
- Stefán Ólafsson. *Kvæði*, 2 vols. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafjelag, 1885–1886.
- Treitler, Leo. “The Transmission of Medieval Music.” *Speculum* 56 (1981), 471–491.
- Wieden, Helge Bei der. “Die Darstellung Islands in der ‘Saxonia’ des David Chytraeus.” In *David und Nathan Chytraeus: Humanismus im konfessionellen Zeitalter*, eds. Karl-Heinz Glaser, Hanno Lietz, and Stefan Rhein. Ubstadt-Weiher: Verlag Regionalkultur, 1993, 83–94.
- Widmann, Benedikt. “Die Kompositionen der Psalmen von Statius Olthof.” *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 5 (1889), 290–321.
- Þeirrar Íslensku Psalma-Bookar Sijdari Partur*. Hólar, 1772.

EFNISÁGRIP

Árið 1585 kom út í Rostock kver með Davíðssálmum sem skoska skáldið George Buchanan (1506–1582) hafði umort á latínu undir klassískum bragarháttum. Útgáfunni fylgdu 40 lög sem eignuð voru kantornum Statíusi Olthof (1555–1629) en komið hefur í ljós að a.m.k. helmingur þeirra er verk annarra tónskálda. Saltari Buchananans barst til Íslands ekki síðar en á öndverðri 17. öld. Má vera að kynni Natans Chytraeusar (sem stóð fyrir útgáfunni) og Davíðs bróður hans af Arngrími Jónssyni og íslenskum nemendum í Rostock hafi orðið til þess að hann barst til landsins svo skjótt sem raun varð. Lög úr Buchanan-saltaranum er að finna í a.m.k. átján íslenskum handritum frá 17. og 18. öld. Ýmist er um að ræða stakar raddir, eða tvær eða fjórar saman. Í þremur handritum eru löggin rituð við latneska texta Buchananans, en í hinum við íslenskar þýðingar þeirra eða frumort kvæði. Heiti laganna úr Buchanan-saltaranum koma einnig fyrir í fjölda handrita sem lagboðar við íslenska texta og er þá hægt að rekja notkun þeirra enn lengra.

Ekki er vitað með vissu hverjir iðkuðu helst að syngja löggin úr Buchanan-saltaranum á Íslandi. Fjórraða flutningur hefur þó væntanlega helst tíðkast innan veggja latínuskólanna. Íslenskir sveinar voru eldri en þýskir þegar þeir hófu nám í latínuskólunum og því fylgdi væntanlega skortur á sópranróddum. Ef til vill er þetta orsök þess að nótur við efri raddirnar tvær fylgja sjaldan með í íslenskum handritum. Eggert Ólafsson var meðal síðustu Íslendinga til að yrkja við lög Olthofs. Fjórtán kvæða hans vísa á lagboða úr Buchanan-saltaranum og eru flest úr flokki brúðkaupsljóða skáldsins.

Princeps stelliferis er langlífast laganna úr saltara Buchananans. Við það lag eru til a.m.k. þrjár þýðingar frá 17. öld á páskahymna Prúdentíusar, *Inventor rutili*. Er ein

þeirra eignuð sr. Oddi Oddssyni á Reynivöllum en önnur sr. Stefáni Ólafssyni í Vallanesi. *Princeps stelliferis* var sungið við ýmsa trúarlega texta á 19. og 20. öld og er m.a. að finna í sálmabók Péturs Guðjónssonar 1861. Bjarni Þorsteinsson birtir lagið í umtalsvert breyttri mynd í Þjóðlagasafni sínu 1906–1909, í uppskrift sr. Einars Pálssonar eftir söng Sigurveigar Árnadóttur í Lundi í Fnjóskadal árið 1903. Lagið er enn prentað við tvo sálma í Sálmabók íslensku Þjóðkirkjunnar 1997. Er ekki vitað til þess að lög Olthofs hafi reynst jafn endingargóð í öðrum löndum enda liðnar ríflega fjórar aldir síðan þau birtust á prenti fyrsta sinni.

Árni Heimir Ingólfsson
Listaháskóla Íslands
Sölvhólsgötu 13
101 Reykjavík
arniheimir@lhi.is

URSULA DRONKE

SIX NOTES ON THE INTERPRETATION OF HYMISKVIÐA

1. *Hymiskviða* 10/1*

THE TWO GOOD friends, Týr and Þórr, are intent on getting from the giant Hymir a vast cauldron for the brewing of the Æsir's ale. They have just arrived at the giant's home at Heaven's End. The giant — who is in this poem the father of Týr — has not yet returned from his hunting and fishing expedition. Týr's lovely mother — imperturbable and angelic — delightedly greets her visitors and swiftly puts them into a safe place at the gable end of the hall under the cauldrons that hang there. She explains that her dear consort can be a little disagreeable to visitors:

‘Er mín frí
morgo sinni
glöggr við gesti,
görr illz hugar’.

‘My beloved
is many a time
miserly with guests,
prone to bear malice.’ (9/5–8)

And indeed he arrives in a stubborn temper, delayed by storm and covered in ice:

En vá[s]skapaðr
varð síðbúinn
harðráðr Hymir
heim af veiðom.
Gekk inn í sal
— glumðo iðklar —
var karls, er kom,
kinnskógr frórrinn!

But, in his element in the tempest,
he was tardy to finish
— inflexible Hymir —
and get home from hunting.
He entered the hall
— icicles jangled —
the old churl's cheek-forest
was frozen by the time he came! (10/1–8)

* The numbering of stanzas after stanza 10 follows that of *SG*.

Both manuscripts read *váskapaðr* here, a word not found elsewhere in Old Icelandic. It is variously translated ‘wretchedly formed, created, destined, for woe, for disaster’. The context, however, does not call for such a generalized insult to the giant.¹ If, instead of *vá-* (‘woe’, ‘disaster’) we read *vás-* (‘harsh weather’ ‘exposure to violent wind, rain and snow’), we have a word — *vásskapaðr*² — that relates directly to Hymir’s late arrival home and to his frozen beard. Hymir is *vásskapaðr* (1) ‘created for harsh weather’, designed by his gigantic physique and will-power — *harðráðr Hymir* — to defy icy and tempestuous conditions³, and (2) ‘created out of harsh weather’, just as his ancestor, the first giant, Ymir, — was created out of the venom-cold spume — the *eitrdropar* — of the snow-storm waves — *Élivágar* — in the primordial ocean, as is said in *Vafþrúðnismál* (31). All giants are *hrímþursar* in origin (*SnE* 12/21–22), and the grandfather of *Vetr* — ‘Winter’ itself — was *Vásaðr*, ‘Foul Weather’; and all of that family were cruel and coldhearted — *grimmir ok svalbrjóstaðir* (*SnE* 27/8) — much akin to the giants. Hymir’s home is oriented to the place of his origins — *fyr austan Élivága* (5/1–2): the poet knows the old traditions.

2. *Hymiskviða* 25/1

From the giant Hymir’s boat, Þórr strikes the World Serpent with his hammer and thunders are heard, at his hammer-blow —

Heingálkn hlumðo, [MSS. Hrein]
en hólkn þuto.
Fór in forna

Hone-wreckers rumbled,
and stony wastes howled.
The ancient earth

¹ Epithets applied to Hymir in the poem are remarkably specific: *hundvíss, móðugr, harðráðr, forn, hárr, ballr* (sycophantic use by Þórr), *óteitr, þrágirni vanr, kostmóðr*. There is no moral generalisation directed against him (if we discount the rudeness of the kenning, *átrunnr apa*, ‘shrub of the ape family’, 21/3).

² *Vásskapaðr* is also a hapax legomenon; I suggest, a deliberate creation of the poet’s.

³ So, Hallfreðr Óttarsson, disguised as a decrepit old man, declares himself *hrumr af vási ok nú mest af kulðum, er ek hefi rekizt úti á skógum í allan vetr*, ‘weak from harsh weather and now mainly from the cold, since I have been wandering out in the open in the forests the whole winter’ (*Flateyjarbók* I 330, *ÍF* VIII 164). According to Snorri’s story (*SnE* 61), Hymir scorns Þórr’s offer to accompany him on his fishing expedition, because he is small and callow (Þórr is disguised as a *sveinn*), and ‘will feel cold, if I sit as long and as far out as I usually do’. Hymir himself is designed for this.

fold ǫll saman.
Søkðiz síðan
sá fiskr í mar.

all collapsed.
The fish then sank
itself into the sea.

Hreingákn, ‘monstrous destroyers of reindeer’, the reading of the two MSS.⁴, makes no contextual sense, but emendation to *Heingákn* does, because the *hein* ‘whetstone, or hone’, is the weapon of the giant Hrungrnir; and when he fought Þórr, he flung his whetstone at Þórr and it split against Þórr’s hammer. This story is told with vivid complexity in *Haustlǫng*⁵ and the poet of *Hymiskviða* is deliberately referring to it, as one of Þórr’s early successes. Now *Hymiskviða* tells of Þórr’s final and total success, destruction of all the giants with his thunder-hammer (37). But on his way to that final success, Þórr turns aside, as it were, to dispose of the World Serpent, ‘the one the gods abhor — the encircler — from below — of every land’ (23). As he accomplishes this little task, the echoing thunders of his hammer-blow on the serpent’s skull evoke the crash of the whetstone in the old, stone-age battle.

The poet calls the giant Hymir ‘Hrungrnir’s close friend’ (16) with a certain irony, for the two giants meet the same fate under Þórr’s hammer.

While the meaning of *heingákn* in its context is clear, only a general sense, of ‘antagonist’ or ‘destroyer’, can be given to *gákn*, as no etymology has been determined. In skaldic verse, the three instances of *gákn* are in the plural, as in *heingákn*, and their action is to destroy their opponents’ defence, in two cases specifically their shield:

⁴ In MS. R a faint mark beneath *r* in *Hreingákn* might possibly be the remains of a negating dot. Six letters in the line beneath *reingá* have been roughly erased, perhaps to the detriment of the dot.

⁵ *Skjaldedigtning* B I 18, vv. 13–20; most recently edited, with commentary and translation, by R. North, *The Haustlǫng of Þjóðólfr of Hvinir*, Hisarlik Press, 1997, 10–11. The lines relevant to *Heingákn* read:

Ok harðbrotin herju
heimþingaðar Vingnis
hvein í hjarna möni
hein at Grundar sveini.

And the whetstone — not easily broken — of that one [i.e. Hrungrnir] who had a meeting at the home of the warrior-girl [i.e. Þrúðr, powerful daughter] of Vingnir [i.e. Þórr] — whined its way into the roof-top of the brain of Earth’s lad [i.e. Þórr]. (My translation). As Hrungrnir is called ‘the thief of Þrúðr’ in Bragi Boddason’s *Ragnarsdrápa*, *Skjaldedigtning* B I, 1, v. 1, his visit to *Þrúðr*’s home was, no doubt, to abduct her, as the giant Þjazi abducted Íðunn in *Haustlǫng* v. 2.

Upp sǫgðo lög ... hlífa — gnóg til gumna feigðar — gálkn ‘Destroyers of defences declared their laws — sufficient for the death of men’. (Hallfreðr Óttarsson).⁶

... *ginðo Þriðja hauðrs á þjóðir þunn gálkn járnmunnum* ‘there gaped the fine-edged destroyers of the shield — Óðinn’s earth — with iron mouths at the hosts of men’. (Halldórr ókristni).⁷

... *váro reynd í rǫndom randgálkn* ‘destroyers of shields were well-tried against shields’. (dream-verse, *Gunnlaugs saga*).⁸

Hallfreðr is composing an elegy for his king and friend, Óláfr Tryggvason, in which the hostile *gálkn* have the voice of fate and its judgements. Halldórr, composing a *flokkur* in honour of the — still living — Jarl Eiríkr, Óláfr’s enemy, deliberately echoes some of Hallfreðr’s phrases, but makes his *gálkn* physically solid with razor-jaws of iron — clearly, not just spirits — and uses a kenning for ‘shield’ that has no associations of defence. In the dream-verse in *Gunnlaugs saga* there are no unearthly overtones, only the weary word-play of the dead man’s ghost. The idiom has worn out.

Hallfreðr’s father, Óttarr, was born in Hálogaland, a close neighbour of the Lapps, and perhaps a descendant of the family of Ohthere, the explorer, who told the Anglo-Saxon King Alfred (c. 896) of his visits to the homes of Lappish hunters and fishermen on White Sea coasts, where he listened to their stories⁹. A hundred years later, Hallfreðr Óttarsson, in his *Óláfsdrápa*, uses for the first recorded time, the word *gálkn*, which, two hundred years later, reappears as a specifically Lappish phenomenon, in the composite *finngálkn*.

The *finngálkn* is an imagined monster: it comes from the adventurous entertainment world of the *finnför*, the caravans of traders and tourists who for centuries had sought out the Lapps for the fame of their shamanism, as well as their furs.¹⁰ The *finngálkn* is, it would seem, a garbled version of the ancient

⁶ *Óláfsdrápa*, c. 1001, v. 8, *Skjaldedigtning* B I 152.

⁷ Eiríksflokkur, c. 1003, v. 7, *Skjaldedigtning* B I 194; cf. *ÍF* XXVI 367 note.

⁸ *Skjaldedigtning* B I 398; *ÍF* III 104; c. 1270–80.

⁹ See A. S. C. Ross, *The Terfinnas and Beormas of Ohthere*, reprinted, with an Additional Note by the author, and an Afterword by Michael Chesnutt. Viking Society for Northern Research, University College London. 1981.

¹⁰ For references see Vigfússon s.v. *Finnar*; Fritzner s.v. *finnafé*, *-vara*, *finnferð*, *-fór*, *-kaup*, *-skref*. On the deep influence of Lappish shamanism on the Norse imagination see the recent

gálkn, but it may help us to discover the old word's meaning. There are obvious differences between the usages of the two words: *gálkn* is, in all four instances, plural; *finngálkn* is always singular, but characteristically multi-form, a freakish blend of e.g. man, beast and dragon.¹¹ *Gálkn* is plural, no doubt because it relates not to single combats, but to a plurality of 'destroyers' (as to a plurality of defences, cf. *hlifjar*). This reflects the nature of corporeal human battle, but, if it were in a shamanic context, *gálkn* could relate to the spirit battles of shamanic clans, as these are recorded of the Evenks of central Siberia:¹² a clan's shamans, wishing to attack a hostile shaman clan, would call up their 'clan shamanistic spirit-helpers' and send them to the other clan, 'to bring to its people disease and death. The spirits sent by the shaman penetrated into the territory of a given clan and began to eat the souls of the

articles of Clive Tolley, 'The Shamanic séance in the *Historia Norvegiae. Shaman*'. Vol. 2. No. 2, 1994; 'Vörðr and Gandr: Helping Spirits in Norse Magic', *Arkiv för Nordisk Filologi* Vol. 110, 1995; 'Sources for Snorri's depiction of Óðinn in *Ynglinga saga*: Lappish shamanism and the *Historia Norvegiae*', *Maal og Minne* 1996, 67–79, and the further references they include. On the dating of the *Historia Norvegiae* see G. Turville-Petre, *Origins of Icelandic Literature*, Oxford, 1953, 174 f.

¹¹ There is no evidence, I believe, that multiform monsters, such as the *finngálkn*, played any part in Lappish tradition, though tales of the shaman's spirit adventures in divers animal forms might have contributed to that popular Norse image. The *finngálkn* now on record belong to the Norse literary and learned world, far removed from the living shamanic.

¹² See 'The Shamanic séance', cited in note 10 above, 142–143. Dr. Tolley has kindly sent me the following note to explain some of the problems that are involved in an attempt to use Lappish material for the elucidation of Norse texts:

Lappish shamanism is not very well recorded, as it died out before the nineteenth-century ethnographers could describe it. As far as I know, it cannot unequivocally be demonstrated that the Lapps had clan areas defended by specific shamans and their spirit-helpers, but such a concept is fairly common in Siberian shamanism; the Evenks perhaps had the most developed form of this, which is well recorded. The *Historia Norvegiae* (*HN*) demonstrates, upon close examination, that the Lapps had a more detailed and developed form of shamanism in the twelfth century than is recorded in the eighteenth-century accounts, as I have shown in my article on it in 1994, and many of these features can only be understood by reference to other shamanisms such as the Evenks'. The *HN* account is shamanism as seen through a Norseman's eyes, and he would not have been aware of many important features. Among these would certainly have been the social structure within which shamans worked: it is more than likely that the individualist shamans of the *HN* account were actually representatives of their clans, as is typical of shamanism elsewhere, and that the contest represented clan or at least partisan rivalry undertaken in the spirit realm. The conversion of a shaman into sharp stakes (*HN*) is particularly reminiscent of the *marylya* fence of the Evenks, acting as a prohibitive boundary. The *gálkn* could be the protective spirit of the clan or his spirit-helpers, perceived perhaps in transformed shapes, to suit their purposes. (C.T.).

people.’ So, to avoid surprise attack by such spirits, ‘each clan shaman fenced in the clan lands with a special mythical fence (*marylya*) consisting of the shaman’s spirit-watchmen’, and the hostile spirits had to get through the fence of spirit-watchmen by force or subterfuge, just as the *gálkn* would try to smash through the defences — *hlífar* — of King Óláfr’s men. The Norsemen had — it would seem — created their own Norse name for the shaman’s spirit-helper, *gandr*; might they have also created their own Norse name for the shaman’s host of spirit-attackers — the *gálkn*?

In *Hymiskviða* if *heingálkn* may be interpreted as ‘destroyers of the whetstone’, and as the whetstone — Hrungnir’s defence — was destroyed by Þórr’s hammer, then the *gálkn* must be the hammer, metaphorically. The huge physical dimension of Þórr’s act in killing the world serpent —

Hamri kníði	With his hammer he crushed
háfiáll skarar	the most hideous high hill
ofliótt ofan	of the hair-parting
úlfs hnitbróður	of the wolf’s welded brother
	from above (24/5–8)

— changes to a visionary dimension, like an old transformation scene — heralded by the rumbling of the *gálkn*, echoes of Þórr’s thunder-hammer — in which the heathen earth shrinks into nothing and the evil serpent submerges in the sea. The *heingálkn* identify with Þórr’s determination, like spirit-helpers. Is the introduction of the *heingálkn* at this moment a reminder, perhaps, that the killing of Leviathan is not a physical, but a spiritual task? The poet is a good theologian (cf. 23).

3. *Hymiskviða* 26/5

After the cataclysm Hymir and Þórr row home. The giant is glum; he is, no doubt, thunderstruck, and given matter for thought. Not commenting in any way on Þórr’s amazing performance in killing the World Serpent, he turns to domestic matters: how shall they divide the work between them, ‘Will you take the whales or the boat?’ (27)

Óteitr [var] iqtunn,	The giant was not in revelling mood
er þeir aprt rero,	when they rowed back

svá at ár Hymir ekki mælti.	so that at first Hymir said nothing.
Veifði hann ræðo [MSS. ræði] veðrs annars til.	He diverted the talk to a different tack. (26/1–6)

In the MS. text there is a puzzling conflict between 1. 2 and 11. 5–6: ‘when they rowed back’ [i.e. ‘home’] — as indeed they did, for Þórr *bar til bæiar* the giant’s great fish 28/7 — Hymir then ‘switched the rudder in another direction’ *veifði ræði* ... i.e. *not* ‘back home’. A small emendation of *ræði* to *ræðo* makes the giant simply ‘change the subject’, deliberately refuse to mention the events he had just witnessed, and start on a new topic.

DH 241 note the incongruity of the MS. text and suggest that *veifði ræði* should be understood metaphorically: ‘he turned the rudder — i.e. the control of the conversation — in another direction’, and, in the following stanza, Hymir does propose a comparative test of strength with Þórr. Bray 121 follows DH: ‘then anew he turned the tiller of thought’. SG dismiss this metaphorical interpretation as a bizarre notion — *ein wunderlicher einfall*. Emendation of *ræði* to *ræðo* may make a more acceptable metaphor.

Von See 331 would read 26/5–6 as reference to an action that has implicitly taken place in 26/2 — *er þeir apttr rero*. Hymir must have ‘switched his rudder to another direction’ before they could row back. Such redundancy of statement is foreign to this poet’s narrative style. The parallel of hysteron proteron claimed to be in 28/7–10 is not, I think, valid, since 11. 9–10 are not likely to be original to this version of *Hymiskviða* (see 4. below).

4. *Hymiskviða* 28/9–10

Þórr responds to the giant’s question with panache — taking both tasks upon himself:

Gekk Hlóriði, greip á stafni, vatt með austri upp lögfáki.	Hlóriði stepped out, seized hold of the prow, swung the sea-stead up ashore with its unbaled brine.
Einn með árom ok með austskoto,	On his own, with the oars and the baling bucket,

bar hann til bæjar	he carried to the homestead
brimsvín iǫtuns.	the giant's surf-hogs.

Then, it would seem, an interpolator has added two lines to enhance Þórr's prowess:

ok holtrifa ¹³ [<i>read</i> -rifo]	and through every one
hver [<i>read</i> hveria] í gegnom.	of the uphill chines.

There are good reasons to attribute 28/9–10 to an interpolator and not to the poet. He is a very good poet indeed, with a dynamic speed in burlesque. So, now, when he has shown in eight tight-packed lines a flashing image of Þórr grasping the boat, tossing it ashore, loading on himself the oars, the bucket and the two whales, then striding home to Hymir's farm, the poet is not going to ruin his effect by adding an inept pragmatic touch about the terrain. We do not need it, and there is no other stanza in the poem longer than eight lines.

Nevertheless it is interesting to note that stanza 29 opens with *Ok* :

Ok enn iǫtunn	And still the giant
um afrendi	on the subject of strength
þrágirni vanr	with habitual obstinacy
við Þór senti	bickered with Þórr

¹³ MS. R reads 'holtriba', i.e. *holtrifa* (see Facsimile 28, line 12, Anmærkninger 124). This reading is not noted by editors, or by Lindblad 217 f., as a second instance of intervocalic b for f, as in *Hárbarðsljóð* 'oluban' (for *ólúfan* [*kost*], MS. A 'olifyan'). *Holtrifa* is hapax legomenon, but the two elements, *holt*, 'stony, scrub-covered high ground' and *rifa*, 'cleft, gully', are common words. Parallel compound formations are *berggrifa* and *bjarggrifa* (cf. *Egils saga* 171: '„Hér set ek upp niðstong ...“. Síðan skýtr hann stonginni niðr í bjarggrifu ok lét þar standa' ('„Here I set up a stake of contempt ...“. Then he thrusts the stake down in a cleft in the rock and left it standing there')). MS. A reads *holtriða*, also hapax legomenon. *Rið* signifies 'gallery' 'staircase', 'path along a field's edge'; *loptrið*, 'stairway to an upper room'; cf. Fritzner s.v. *rið* 2, 4. The MS. A reading does not make the lines, 28/9–10, more acceptable as part of the stanza.

To make sense of 28/9–10, one could read *holtrifo hveria*. It seems improbable that *hverr*, 'cauldron', which occurs nine times in the poem, would be casually used once in a topographical sense, 'cauldron-shaped hollow', as some editors suggest, supposing the lines to be original to the poem (*DH* 236, *SG* 269, von See 334).

— as if the giant can hardly wait to tackle Þórr again on the problem that obsesses him. Initial *Ok* here is a clever link and time-saver between stanzas 28 and 29 — no need to waste words on the home-coming and hearty eating. Do the lines 28/9–10 derive from an old version of *Hymiskviða*, from which the poet picked his abrupt opening *Ok* in 29/1? Though it was not uncommon in skaldic verse to begin a stanza with *Ok*, it was rare in Eddic,

That the story of Hymir and Þórr was told and retold long before the extant *Hymiskviða* was composed, is illustrated by the sixteen *vísur* by five early skalds c. 850 to 1000, describing incidents in the story (and now preserved helter-skelter in *Skáldskaparmál*). *Gylfaginning* MSS. also have variants that differ from parallel episodes in *Hymiskviða*, while in *Hymiskviða* itself there are loose ends of narrative threads that belong traditionally to other versions from which the poet now wishes to diverge: so, the goats in stanza 7 must be forgotten in stanza 35, because Þórr must walk away with the cauldron on his head. Perhaps the best illustration of the confusion of versions underlying the extant text of *Hymiskviða* is the copying of two stanzas, which are not part of *Hymiskviða*, immediately before the final stanza of the poem. These two intrusive stanzas relate to the beginning of the story of Þórr's visit to Útgarða-Loki (*SnE* 49) which in *SnE* precedes the story of Hymir. The confusion between the two stories may have been stimulated by the fact that three stanzas about Þórr's journeying begin with a similar line, *Fóro driúgom* (7), *Fóro[t] lengi* (35), *Fórot lengi* (intrusive stanza), and that stanza 7 and the intrusive stanza are both concerned with Þórr's travelling goats. The poetic habit of repetition, the overlap of oral and written recollections, as well as the confusion of written pieces, waiting to be sorted on the scribe's table (such as the *Hauksbók* text of *Völuspá*) will have contributed to slips — and perhaps to occasional felicities, as in 29/1 — in the recording of such ancient texts. But today, when such slips are obvious, the incongruities they bring into the work could perhaps be taken out of it and relegated to notes.

5. *Hymiskviða* 31/5–8

Having failed to discover any weakness in Þórr, but — on the contrary — having provoked an outrageous display of Þórr's physical strength, that the giant had not expected, Hymir confronts Þórr with another test, which seems suspiciously simple. They have just dined, and the wine glasses are still on the table before them, and the giant picks up his argument —

<p>kvaðat mann ramman, þótt róa kynni kröpturligan, nema kálk bryti.</p>	<p>declared no man strong — however strapping he might be as an oarsman — if unable to break a goblet. (29/5–8)</p>
--	---

So Þórr nonchalantly, as he sits at the table, throws the giant's glass goblet at the stone pillars around the giant's hall, crashing through them, but never breaking the glass,

<p>Unz þat in fríða frilla kendi ástráð mikit — eitt er vissi: 'Drep við haus Hymis, hann er harðari, kostmóðs iqtuns, káلكi hverio[m]!'</p>	<p>Until the lovely lady-friend imparted, out of affection, momentous advice — a fact she knew: 'Strike at the skull of Hymir, the supper-weary giant — it's of greater hardness than any goblet!' 31/1–8)</p>
--	--

Þórr rises from the table and takes a thrower's stance and breathes in divine strength —

<p>Harðr reis á kné hafra dróttinn, færðiz allra í ásmegin. Heill var karli hiálmstofn ofan, en vínferill valr rifnaði.</p>	<p>He rose on braced knees, resolute lord of he-goats, took on himself entirely the strength of a god. Unharméd was the old churl's helmet-prop on top, but the wine's round roadway split apart. (32/1–8)</p>
---	--

But how can a giant's skull be harder than a glass goblet which shatters stone pillars without being hurt? The answer to the riddle is easy: because heaven was created from a giant's skull, as *Vafþrúðnir* said¹⁴, and nothing can be harder, more indestructible, than heaven —

<p>Ór Ymis holdi var iqtð um sköpuð,</p>	<p>From Ymir's flesh earth was fashioned,</p>
--	---

¹⁴ *Vafþrúðnismál* 21/4–5; cf. *Grímnismál* 40/6 (the version cited by Snorri, *SnE* 16).

en ór beinom biörg,	and mountains made from his bones,
himinn ór hausi	heaven from the skull
ins hrímkalda iǫtuns,	of the frost-cold giant,
en ór sveita siór.	and out of his blood the sea.

This is the *ástráð* that the lovely lady-friend knew. It was known also to scribes of the *Snorra Edda*: two MSS., in the prose version of the story of Þórr and Hymir, replace, consistently, Hymir's name with 'Ymir' (MS. W), or 'eymir' (MS. U; MS. T has 'Ymir' fitfully).¹⁵ The giant's name, Hymir, may indeed have been chosen by the poet to stir an echo of the primordial Ymir and his 'ancient skull' for the purposes of his own story.¹⁶

In the great tangle of folktales with which — as von Sydow has shown¹⁷ — *Hymiskviða* has affinities, one motif stands out: the casting of an object — an egg, or a cup — at a giant's head. The egg or the cup holds in it the giant's life, and only the giant's skull is hard enough to break it. Traditionally this means that the giant dies: he has broken his own life. Hymir does not die, but a shadow comes over him, a mourning for his ritual toasting cup, for an old era ending, a pride and a pleasure gone —

'knákat ek segia	'I am not to announce
aptr ævagi:	ever again
þú ert, qlðr, of heitt!'	"Ale! You are brewed!" (33/6–8)

And then he remembers his cauldron, and his optimism returns.

¹⁵ *SnE* 61–62, textual notes.

¹⁶ The image of the heavens as a giant's skull is not confined, to ancient Eddic verse; it is used, with elegaic power by Arnórr jarlaskáld (born c. 1012) in his *drápa* for Magnús, son of St Óláfr Haraldsson: 'No young prince as generous as he will ever sail ship beneath Ymir's old skull — *und gömlum Ymis hausi*' (cf. *Magnússdrápa* 19).

More than two centuries later, the writer of ch. 86 of *Egils saga* tells of an attempt to break a gigantic human skull, which was thought to be Egill's, and was found beneath an old, disused, altar. The priest, a sardonic wit, Skapti Þórarinnsson, was curious to test its hardness, and, struck it with an axe; a white mark appeared on the skull, but no dint, no crack. Þórr's testing of Hymir's infrangible skull must have been in the mind of the author of this anecdote in *Egils Saga*, no doubt Snorri himself.

¹⁷ C.W. v. Sydow, Jätten Hymes Bägare, 113–150, *Danske Studier* 1915. The narrative parallels from folktale are illuminating and indispensable for understanding the genesis of *Hymiskviða*. Von Sydow does not see why the poet diverges from the traditional folktale theme at certain points, however, e.g. 142–143, and this necessarily hampers his argument. He takes no account of the basic Christian theme that takes precedence in the poem over any folktale roots.

6. *Hymiskviða* 35/3–4

Hymir makes his last challenge: ‘Can you two get the cauldron out of here?’

‘Þat er til kostar
ef koma mættið
út ór óro
ólkiól hofi.’
Týr leitaði
tysvar hræra;
stóð at hváro
hverr kyrr fyrir.

‘It is yet to be tested
if you could take
the ale-ship
out of our hall.’
Týr tried
twice to move it:
each time the cauldron kept
still despite that. (34/1–8)

Faðir Móða
fekk á þremi
ok í gegnum steig
gólf niðr í sal.
Hóf sér á hofuð upp
hver Sifiar verr,
en á hælom
hringar skullo.

Móði’s sire
seized it by the rim
and kicked it all the way down
across the floor in the hall.
He heaved the cauldron up
— husband of Sif — on to his head,
and against his heels
the chain-hoops clanked. (35/1–8)

Þórr deftly rolls it out of the hall and bears it away on his head.

The precise nature of his action in 35/3–4 is, however, much debated (cf. von See, 345–7). I suggest that, instead of interpreting *steig* as intransitive, we may find the rarer transitive use more fitting. Two instances of *stíga*, ‘to perform an action with the foot, e.g. kick, trample’, with an accusative object, are noted by Vigfússon and by Fritzner s.v.: *stíga* 2:

(1) In *Knýtlinga saga* 269: A wealthy farmer from Plógssýsla in Jutland named Plógr, avenges his father, who was unjustly killed by the Danish king. When this king is at a Jutland assembly, Plógr walks up to him, saying he wishes to speak to him; he carries a tall spear, its point encased in a cylindrical piece of wood; he keeps the point turned down:

Ok er hann nálgaðisk þangat, steig hann keflit af spjótsoðdinum. Síðan lagði hann spjótinu í gegnum konunginn ok veitti honum banasár.

‘When he came close to the place, with his foot he pushed the wood casing off the spear. Then he aimed the spear at the king and gave him his death-wound.’

(2) In *Orms þátr Stórólfssonar* in *Óláfs saga Tryggvasonar* in *Flateyjarbók* I 522: ‘Stórólfr, fifth son of the *landnámsmaðr* Hængr Ketilsson, has a lazy and obstinate little son, Ormr. As there is a shortage of farm hands, Stórólfr asks Ormr to mow the meadows. Stórólfr gives him a costly scythe and new blade. Ormr despises these and ruins them:

Ormr vatt ljáinn í sundr milli handa sér, en steig í sundr orfit, ok kvað sér hvárki skyldu.

‘Ormr twisted the scythe-blade in two with his hands and kicked the scythe-handle to pieces and said neither was of any use to him.’

In both cited examples (1) and (2) *steig* has an accusative object. In *Hymiskviða* 35 the poet uses an acrobatic syntax to express Þórr’s rapid and startling actions; the verbs in both lines 35/2,3 — *fekk á þremi / ok í gegnom steig ...* have as their object *hverr*, ‘cauldron’, in the last line of the preceding stanza.

The phrase *í gegnom ... gólf niðr í sal* has an idiomatic parallel in *Egils saga* 213: Arinbjörn gave Egill as a *jólagjöf* a splendid, flowing silk coat, richly embroidered with gold thread, *slæður ... settar fyrir allt gullknoppum í gegnum niðr*, ‘a robe ... ornamented in front all the way down with studs of gold’ (cf. Fritzner s.v. *gegnum* 2). In *Hymiskviða*, Þórr is going right across the floor *niðr*, down from the raised dais (cf. *upp á pallana*), to the exit, where the ‘nether’ seating, *neðra bord*, in the hall would be (cf. *Privatboligen* 198). The poet’s pleasure in eccentric word-order can be seen in other stanzas also (e.g. 13/5–8, 22/1–4, 24/5–8). There is no need suppose that Þórr’s feet went *through* the hall floor, as some suggest; von See 346.

ABBREVIATED REFERENCES

- Bray, O., *The Elder or Poetic Edda* I. London, 1908.
 DH = Detter, F., and Heinzel, R., *Sæmundar Edda* II. Anmerkungen. Leipzig, 1903.
 Egils saga Skallagrímssonar in *ÍF* II.
 Facsimile - *Codex Regius of the Poetic Edda, Gks 2365 4to*: I fototypisk og diplomatiske gengivelse, ed. for STUAGNL by L. F. A. Wimmer and Finnur Jónsson. Copenhagen, 1891.
Flateyjarbók, ed. Unger C. R., and Guðbrandur Vigfússon. 3 vols. Christiania, 1860–8.
 Fritzner, J., *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Christiania, 1886–96.
 Gylfaginning in *SnE*.
 ÍF = Íslenzk fornrit. Reykjavík, 1933–
 Knýtlinga saga in *ÍF* XXXV.
 Lindblad, G., *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*. Lund, 1954.
 Magnússdrápa, ed. Whaley, D. in her edition and study of 'The Poetry of Arnórr jarla-skáld.' London, 1998.
 Privatboligen = Valtýr Guðmundsson, *Privatboligen på Island i Sagatiden*. Copenhagen, 1889.
 See, K. von, *Kommentar zu den Liedern der Edda 2. Götterlieder*. Heidelberg, 1997.
 SG = Sijmons, B., and Gering, H., *Die Lieder der Edda. Kommentar*. Halle, 1927.
Skjaldedigtning = Den norsk-islandske Skjaldedigtning, ed. Finnur Jónsson. 4 vols. Copenhagen, 1912–15.
 Skáldskaparmál in *SnE*; also ed. Faulkes A., 2 vols. London, 1998.
SnE = Snorri Sturluson, *Edda*, ed. Finnur Jónsson. Copenhagen, 1931.
 Vigfússon = Guðbrandur Vigfússon and Cleasby, R., *An Icelandic-English Dictionary*, 2nd edn. rev. Craigie, W. A. Oxford, 1957.

EFNISÁGRIP

Í þessari grein er tilraun gerð til að skýra sex torræða staði í Hymiskviðu. Um er að ræða orðið *váskapaðr* í 10. erindi, *hreingáln* í 25. erindi og *ræði* í 26. erindi. Gert er ráð fyrir að 9. og 10. vísuorð í 28. erindi sé innskot, en 5.–8. vísuorð í 31. erindi eru skýrð með skírskotun til sköpunarsögu Vafþrúðnismála og Snorra Eddu. Loks er vikið að 3.–4. vísuorðum í 35. erindi kviðunnar.

Ursula Dronke
 6 Parker Street
 Cambridge CB1 1JL
 Englandi

ALISON FINLAY

INTERPRETATION
OR OVER-INTERPRETATION
THE DATING OF TWO ÍSLENDINGASÖGUR¹

Introduction

SINCE the inception of the influential *Íslensk fornrit* series of saga editions in 1933, it has been traditional to rank the *Íslendingasögur* according to a system of relative chronology, based on a methodology originating in the writings of Björn M. Ólsen. Some of the criteria employed in this method were more objective than others; in the case of texts for which only little or late manuscript evidence survives, their literary relations with other texts and the degree of sophistication of their style were crucial factors. Although some datings have been disputed with varying degrees of conviction, for a long time a fixed point in the shifting sands of relative chronology has been the antiquity of *Heiðarvíga saga*, considered to be ‘probably the oldest extant *Íslendingasaga* ... Evidence for its age are its awkward style and composition and its influence on later saga literature’ (Schach 1993, 275). It is the only *Íslendingasaga* sometimes considered to date from before 1200 (Jónas Kristjánsson 1988, 224). *Bjarnar saga Hítðlakappa*, too, has usually been ranked among the oldest in the genre. It is disconcerting, therefore, that in the recent collection of saga translations, issued by the publisher Leifur Eiríksson in 1997, the date of *Heiðarvíga saga* is given without further explanation as ‘mid-13th century’ (Viðar Hreinsson 1997, IV 97); that of *Bjarnar saga* as ‘late 13th century’ (Viðar Hreinsson 1997, I 255).² This paper traces the minor upheaval which has led what were by common consent our oldest sagas to be ranked

¹ A shorter version of this paper was presented at the conference ‘Sagas and Societies (Sögur og samfélög)’, Borgarnes, 5th–9th September, 2002. I am grateful to the British Academy for an Overseas Conference Grant that enabled me to attend the conference.

² Diana Whaley, in her introduction to the version of the same translation of *Bjarnar saga* in *Sagas of Warrior Poets*, is more circumspect: ‘Some scholars have seen the saga as an earlier

among the youngest, and questions the reliability of the methodology underpinning this change of perception.

Alluding in a review to Bjarni Guðnason's studies of the lost or fragmentary kings' sagas *Skjöldunga saga* and *Hryggjarstykki*, David Evans commented that 'Bjarni Guðnason has made himself something of a specialist in works that no longer exist'. In the book which is the subject of Evans's review, *Tálkun Heiðarvígasögu* (Bjarni Guðnason 1993), Bjarni turned his attention to the *Íslendingasögur*, more particularly *Heiðarvíga saga* — a work which in Evans's words, 'is not actually lost, but came as close to being so as any work that exists at all can have done' (Evans 1997, 361). The book radically revises the received view, based on its apparently primitive style and absence of influence from other sagas, of the antiquity of *Heiðarvíga saga*. Bjarni does not dissent from the criteria on which the standard dating was based, but develops a new, and in my view questionable, approach to the identification of literary influence, and also imposes a semi-allegorical reading on the text to propose a later date on ideological grounds. In his view the saga is derivative of other texts, most notably *Laxdæla saga*, and hence should be dated from the middle of the thirteenth century or later. In an article published the following year Bjarni extended his investigation to another supposedly primitive, and again fragmentary saga, *Bjarnar saga Hítðælakappa*, whose dating he revised even more radically. He detected in it influence from a wide range of texts including *Njáls saga*; consequently he repositioned the saga at the end, rather than in the early part of the thirteenth century (Bjarni Guðnason 1994).

The textual incompleteness of *Bjarnar saga* is of a different kind from that of *Heiðarvíga saga*. It is preserved only in seventeenth-century and later manuscripts, from which the first five chapters are missing and have been supplied, in many of the surviving copies as well as in modern editions, from a summary preserved in versions of Snorri Sturluson's *Óláfs saga helga*. *Heiðarvíga saga* is preserved in part in a medieval manuscript, which Bjarni believes to date from c.1300 rather than the traditional estimate of c.1250 (Bjarni Guðnason 1993, 187), and in part in a transcript made from memory by Árni Magnússon's scribe, Jón Ólafsson frá Grunnavík, of the first part of this manuscript after this first part had been destroyed by fire in Copenhagen

thirteenth-century product, and more or less independent of other Sagas of Icelanders, others as late thirteenth-century, and highly dependent; some reckon with later revision of an early saga' (Whaley 2002, xl).

in 1728. Thus, fortunately, neither saga really belongs to the category of 'works that no longer exist'. It is probably true, though, that the poor preservation of both texts has been responsible for a general lack of critical attention that has made it dangerously easy for Bjarni's new dating to be accepted without much scrutiny.

This endorsement flies in the face of the sceptical critical reception that initially met Bjarni's theory. *Túlkun Heiðarvígasögu* was reviewed by Fredrik Heinemann in *Alvíssmál* in 1994 and by Theodore M. Andersson in *Journal of English and Germanic Philology* in 1995, as well as by David Evans in *Saga-Book* in 1997. All had reservations about its central thesis, which Evans said 'leaves me on the whole unconvinced' (Evans 1997, 364). Andersson's verdict on the assertion of influence from *Laxdæla saga* on *Heiðarvíga saga*, crucial to the proposed late dating, was that 'the criteria seem to me quite uncertain' (Andersson 1995, 451), and on the saga's awkwardness of style, 'it remains difficult to imagine that the level of writing in *Heiðarvíga saga* post-dates the prose standard established by such masterpieces as *Egils saga*, *Gísla saga*, and *Laxdæla saga*' (450). In the nature of things, Bjarni's Festschrift article on the date of *Bjarnar saga* has received even less evaluation, although it is criticized in the introduction to my translation of the saga (Finlay 2000, l–lii). In a recent survey of saga literature, published in the same year as Bjarni's book, Vésteinn Ólason deferred judgement, commenting on Bjarni's reading of *Heiðarvíga saga*: 'Þetta sýnir hve ótraustar eru niðurstöður um aldur Íslendingasagna, en rétt mun að bíða átekta og sjá hvernig röksemdum Bjarna farnast þegar aðrir fræðimenn taka að grandskoða þær' (1993, 113) [this shows how unreliable are conclusions about the age of the Sagas of Icelanders, but it is necessary to await developments and see how Bjarni's arguments fare under the scrutiny of other scholars], and acknowledging his theory on *Bjarnar saga* only in passing: 'Lengst af hefur verið talið að hún sé fremur gömul, eða frá fyrri hluta 13. aldar, en það hefur nýlega verið dregið í efa' (98) [It has usually been considered that it is rather old, or from the earlier part of the thirteenth century, but doubt has recently been cast on this]. But the further evaluation anticipated here, and which such a thorough and radical study as *Túlkun Heiðarvígasögu* deserves, has not yet taken place (see also Vésteinn Ólason 1998, 253 n. 46). This article aims to address Bjarni's claims in more detail, placing them in the context of some comments on the methodology of saga dating.

Dating the Icelandic Sagas

The problem of the inconclusive re-dating of sagas is, of course, not new. Jónas Kristjánsson's relocation of *Fóstbræðra saga* towards the end rather than the beginning of the thirteenth century, proposed in 1972, is still neither universally accepted nor dismissed;³ nor has the argument of Dietrich Hofmann in the same year for an early date for *Reykðæla saga* been scrutinized in detail. At the other end of the spectrum, Stefán Karlsson (1994) has argued that *Fljótsdæla saga*, conventionally held to be the latest of the *Íslendinga-sögur* and to date from the end of the 15th century, is in fact contemporaneous with *Hrafnkels saga*, of which it is a continuation, and dates from c.1300.

In a comprehensive review of the conventions of dating established by the so-called 'Icelandic School', Örnólfur Thorsson has argued that the locating of the 'golden age' of saga writing in the period before the annexation of Iceland by the Norwegian crown in 1262 had an ideological basis in the movement for Icelandic independence in the late nineteenth and early twentieth centuries, and urged a reconsideration of the dating of these texts that would diminish the gap between their estimated time of writing and the age of surviving manuscripts:

Ef aðeins er tekið mið af varðveislunni virðist blómaskeið Íslendinga sagna miklu fremur vera á fjórtánda öld og fyrsta fjórðungi þeirrar fimmtánda en í umröti Sturlungaaldar á 13. öld — og þar með er ekki fullyrt að varðveisla sé ávitull um aldur. Það hentaði hins vegar ágætlega í sjálfstæðisbaráttunni á síðari hluta 19. aldar og fyrstu áratugum þessarar að bestu bókmenntir okkar hefðu verið saman settar meðan við enn vorum frjálsir menn í frjálsu landi, fyrir 1262: þaðan eru kannski komnar lífseigar hugmyndir um blómlegt rithöfundarstarf 'um miðja 13. öld', 'á þriðja fjórðungi þrettánda aldar', o.s.frv.⁴

³ Jónas Kristjánsson 1972. Preben Meulengracht Sørensen (1999, 160–62) argues that a version of the saga was written early in the thirteenth century, 'snarest i det andet eller tredie tiår'; see also von See 1976.

⁴ 'If only the manuscript preservation is used as the frame of reference, it appears much more likely that the heyday of the Sagas of Icelanders was in the fourteenth century and the first quarter of the fifteenth than in the uppeaval of the Age of the Sturlungs in the thirteenth century — although it is not asserted that preservation is an indication of age. On the other hand it was very convenient in the struggle for independence in the latter part of the

This view informs Örnólfur's argument for a re-dating of *Grettis saga* to around 1500, rather than the traditional date of 1310–29 (1994, especially 915–19; see also 1994b). But while this theory is based on sceptical scrutiny of the saga's reference to Sturla Þórðarson, which, it is argued, could be a later addition to the text, as well as statistical analysis of the vocabulary of the surviving manuscripts, Örnólfur's passing reference to other proposed later datings, including those of Bjarni Guðnason, implies that these form part of the same project (Örnólfur Thorsson 1994a, 915 n. 3):

Varðveisla íslenskra miðaldabóka er þó með þeim alkunnu ósköpum að handrit geta aldrei vitnisburður um aldur þeirra. Það er þó umhugsunarvert að þrjár sögur sem lengi voru taldar gamlar hafa yngst mikið undanfarna áratugi og færst nær elstu handritum sínum: Fóstbræðra saga (sbr. Jónas Kristjánsson 1972), Heiðarvíga saga (sbr. Bjarna Guðnason 1993) og Bjarnar saga (sbr. Bjarna Guðnason 1994).⁵

— this despite the fact that the earliest manuscript of *Bjarnar saga*, as noted above, is no earlier than the seventeenth century, and that Bjarni's methodology follows firmly in the tradition established by the 'Icelandic school' (Heinemann 1994, 100).

It is significant that all the sagas mentioned here as candidates for revised dating are to some degree oddities among the *Íslendingasögur*: their eccentricity or ineptitude of narrative style has allowed them to be labelled as primitive and archaic, seemingly predating the conventions established in what has been constructed as the communal activity of saga production. Proposals for the later dating of such texts reveal a paradox at the heart of the methodology evolved for the dating of sagas by writers of the so-called 'Icelandic school'. On the one hand it is taken for granted that saga-writers worked in the full

nineteenth century and the first decades of the twentieth that our best literature should have been composed while we were still free men in a free land, before 1262: perhaps this is where the persistent ideas about flourishing literary activity "around the middle of the thirteenth century", "in the third quarter of the thirteenth century", etc, came from?"

⁵ 'The preservation of medieval Icelandic works, however, suffers from the well-known disadvantage that the manuscripts never bear testimony to their ages. It is however worth consideration that three sagas that for a long time were considered old have become much younger in the past few decades and moved closer to their oldest manuscripts: *Fóstbræðra saga* (cf. Jónas Kristjánsson 1972), *Heiðarvíga saga* (cf. Bjarni Guðnason 1993) and *Bjarnar saga* (cf. Bjarni Guðnason 1994).'

awareness of the achievements of their predecessors and contemporaries, so that sagas are fitted into a typology of increasing stylistic sophistication, backed by a network of perceived literary relations between their texts. On the other, the increasing primacy awarded to the individual author in the creation of saga texts has led to a tendency to assert idiosyncracies — individuality of style and taste, a particular authorial point of view, variations in the literary accomplishment of authors — that sit uneasily with the conception of saga writing as to some extent a communal endeavour.

Bjarni Guðnason's methodology exemplifies these conflicting tendencies. While arguing for literary influences on the supposedly early texts he discusses, he also establishes his dedication to what has been called 'the fiction theory'⁶ by implicitly rejecting the general assumption that the sagas draw on a body of broadly accurate historical material, legitimized by communal memory. The English summary of *Túlkun Heiðarvígasögu* ends with a call for

a reconsideration of some old ideas about saga criticism. This involves, for instance, reexamining the relationship between the predominant theory of saga evolution and the dating of the sagas, reconsidering ideas about the objectivity of the saga style, the realism of the oldest sagas and, last but not least, the regard for the historical veracity of the sagas that has obstructed the vision of many a scholar ... the Icelandic sagas ... must be studied as literature with a sharper focus on the author, his way of thinking and his intentions (Bjarni Guðnason 1993, 284).

The standard criteria for the relative dating of the *Íslendingasögur* were laid down in 1958 by Einar Ól. Sveinsson in his handbook *Dating the Icelandic Sagas*.⁷ Although described by its editor as 'a pioneer work, for no general treatment of the subject has been published since modern methods of criticism have been applied' (Einar Ól. Sveinsson 1958, vii), it consists of an exposition, both cautious and critical, of the techniques for dating evolved over the preceding decades, in particular in the writings of Björn M. Ólsen and the editors of the *Íslensk fornrit* series (1933–), as 'modern methods of

⁶ See Mundal 1993, 53.

⁷ A revised and expanded version was published in Icelandic in 1965 (Einar Ól. Sveinsson 1965). For a full and critical account of the origins and development of the 'Icelandic school', see Örnólfur Thorsson 1990, 36–46.

criticism' began to shake themselves free of the 'regard for the historical veracity of the sagas' still criticized by Bjarni Guðnason, but which was most characteristic of the time when 'scholars used to regard the Icelandic Family Sagas as true pictures of events' (Einar Ól. Sveinsson 1958, 1).

A central premise of Einar Ólafur's book and of the technique of relative dating of the sagas in general is the assumption that every saga writer would have known every saga that had been written before his own, and that therefore a saga lacking allusions to, or less overt influence from, other texts could be assumed to be early. This assumption surfaces not only in the chapter on 'Literary Relations' — in the words of Einar Ól. Sveinsson, 'Of all the means of deciding the ages of sagas, it is their literary relations which are the most fruitful' (76) — but also in that on 'Artistry', which deals with

the skill displayed in the sagas, the ability of their authors in constructing them, their control of the material, their narrative methods and literary artistry. We might well suppose that such accomplishments developed gradually; at the beginning authors had less control over their material, but this developed as more sagas were written ... It is reasonable to expect that the sagas which were written first would show certain marks of the primitive, if only we can detect them (115).

Still invoked by Andersson in his scepticism about a late date for *Heiðarvíga saga* (see above, p. 63), this view presupposes an environment in which saga writing is a communal endeavour, with writers not only scanning their predecessors' works for useful source information but participating in the continuing development of a shared convention of form and style. And of course this can be demonstrated in many instances of clear literary influence, though it is not always so clear in which direction the influence has gone — witness the continuing debate over the relative ages of *Laxdæla saga* and *Eyrbyggja saga*, reopened by Bjarni Guðnason (1993, 221–22). It is also evidenced in the use made of the *Íslendingasögur* by compilers of successive versions of *Landnámabók* and the poetic treatises that include citations of saga *lausavísur*. But Gísli Sigurðsson's recent analysis of the works which served Óláfr Þórðarson hvítaskáld as sources for *The Third Grammatical Treatise* suggests that the range of reading of even a learned writer in the thirteenth century was likely to be circumscribed to his own region: 'Óláfr had ... read all the most recent literature in Borgarfjörður, but he does not seem to have

known much from other parts of the country' (Gísli Sigurðsson 2000, 102).⁸ Gísli also, with some caution, raises the possibility that recognizable versions of the sagas as we know them may have existed in oral form: 'we could use the opportunity to reconsider the commonly held idea that a saga did not exist unless it was written' (102). The practice of dating the sagas according to their literary relations also fails to take account of the possibility that a less learned saga writer in one part of the country — especially one whose style showed signs of amateurishness or eccentricity — might have known little and cared less about literary developments elsewhere, or that, as Einar Ólafur goes on to acknowledge, 'an unskilful author of later times might perhaps show a similar clumsiness in his first work'.

The methodology of dating largely on the grounds of literary relations was derived from works that were in contact with the learned main stream, and is not adapted to more individualistic or amateurish endeavours that may have flourished alongside it. It is revealing that, after asserting the primacy of literary relations as a dating criterion, Einar Ólafur continues, 'It is well known that this is the case with the Kings' Sagas, but the same conditions apply to the Family Sagas, although research is not so far advanced' (77). Here he acknowledges that, in the development of a methodology for dating the *Íslendingasögur*, certain criteria were transferred from similar investigations into historical texts. But the analogy may rest on a false assumption. As Theodore M. Andersson has said, 'Unlike the family sagas, which almost never tell the same story twice, the kings' sagas tell the same story, especially the biographies of the Norwegian kings, many times' (Andersson 1985, 197). The analogy with the *konungasögur* works to some extent where sagas do share the same or related material, but largely fails to account for the anomalous texts discussed here.

As Örnólfur Thorsson points out, the problem is exacerbated since most of the *Íslendingasögur* do not exist in manuscripts from the thirteenth century. As we have no access to their texts in their early stages, we are forced to base our conclusions on the versions we have even where the manuscripts are no earlier than the seventeenth century. The writers of *konungasögur*, by contrast, because of their constant sharing of material, were participating in a continuing process of cross-reference, and we often have a glimpse of earlier versions of existing works through those that made use of them.

⁸ Cited here from the article which is a version in English of a chapter from the author's doctoral thesis, more recently published in Icelandic (Gísli Sigurðsson 2002).

Literary relations are at least more concrete than judgements about style. In his discussion of ‘artistry’, Einar Ólafur cautiously advances the theory that a clumsily written saga is likely to be early (see above). But he continues, speaking of conventions that developed to preserve the ‘illusion of reality’, ‘there are some sagas in which these rules are more flagrantly broken than others. These sagas might perhaps be called “archaic”’ (115–16; the first example to be named is *Heiðarvíga saga*). This term inevitably implies age, although he later questions, ‘We may ask whether archaic sagas are necessarily old sagas, and whether these archaic characteristics are enough for us to conclude that a saga is old’ (119), and instances *Reykðæla saga* as an exceptional case of a saga which is not dated early despite apparently ‘archaic’ features. Nevertheless he confirms that in the case of *Heiðarvíga saga* and *Fóstbræðra saga* archaic style is a criterion which, if supported by other considerations, may be used as an indication of early date. The inconsistencies of this discussion reveal the unreliable assumptions that tend to be made about archaic style. I pass over here the larger questions of how archaic style is to be defined, and indeed, how we are to know what the style of a genuinely early text was like, since few survive in anything like their original form.

Bjarni Guðnason is on safe ground, then, in pointing out the inadequacy of definition in these notions of primitive style to justify his scepticism about the early dating of *Heiðarvíga saga*: ‘frávik frá staðli stíltægundar eru í sjálfu sér ekki aldursmerki’ (1993, 206) [deviations from a particular type of style are in themselves no indication of age]. His arguments are less convincing, however, when he uses this rejection of conventional typology to assert the individuality of the author, whom he then attempts, on ideological grounds, to place in a specific historical context. I turn now to a more detailed consideration of Bjarni’s arguments in favour of the late dating of these two texts. I shall focus first on the question of literary relations, taking the example of connexions he asserts between both sagas and *Laxdæla saga*; then on his arguments about literary echoism; and finally his attempt to locate *Heiðarvíga saga* in a specific cultural and ideological context.

Literary Relations

Sigurður Nordal in his edition of *Bjarnar saga* found little or no specific dependence on earlier written texts, though the saga’s use of established conventions led him to believe that it was not among the very earliest of the *Ís-*

lendingasögur (*Borgfirðinga sögur*, lxxix–lxxx). Opposing this view, Bjarni Guðnason revives and extends the earlier opinion of Hugo Gering, that *Bjarnar saga* is a highly derivative text, its clumsy style attributable to the author's attempts to string together material freely adapted from a wide range of other sagas:⁹

Höfundur Bjarnarsögu seilist eftir yrkisefni til ritheimildar og getur hennar að engu. Hann dregur um leið hulu yfir hana með því að færa aðföngin í nýtt samhengi, sníða hana að söguefni sína og varast líkindi í orðafari ... Bjarnarsaga er eins og dauf skuggamynd ritheimilda sinna, og heimildakönnun hennar verður af þeim sökum fölginn í því að greina strjál nöfn og máðar línur á tjaldi, sem er bæði torvelt og tafsammt, eins og glámskyggni fræðimanna í þessum efnunum ber með sér (1994, 74).¹⁰

⁹ In his edition of *Eyrbyggja saga* (cited by Bjarni Guðnason 1994, 78 n. 29) Gering argued (against Boer (1893, xxxiii) and Finnur Jónsson (1920–24, I 507, 510)) that two of the verses of Björn Hítðælakappi derived from those of Björn Breiðvíkingakappi, supporting this by reference to 'der ganze charakter der Bjarnar saga, die ihre motive von überallher zusammengebettelt hat (die rivalität der beiden dichter, die verlobung der heldin mit ihrem geliebten kurz vor dessen abreise ins ausland und ihre verheiratung mit dessen gegner aus der Gunnlaugs saga, die erbschaftsreise des Þórðr und die heerfahrten des Björn im osten aus der Eigla, die ehebruchsgeschichte u.a. aus der Eyrbyggja); dafür auch der ganze zusammenhang, in dem die vísur hier und dort mitgeteilt werden. Man vergleiche die detaillierte erzählung im 40. cap. der Eyrbyggja, wo alle die kleinen nebumstände, auf die sich die vísar 27 bezieht, anschaulich in der prosa geschildert werden, mit der farblosen darstellung im 21. cap. der Bjarnar saga ... und man kann nicht einen augenblick ungewiss sein, wo das original und wo die kopie zu suchen ist' (Gering 1897, xxiii–xxiv). Sigurður Nordal, on the contrary, was equally convinced that 'sé nokkur tengsl milli Eyrb. og Bjarnar s. (og að því tel eg Gering ekki hafa fært sannfærandi rök), þá er miklu sennilegra, að Bjarnar s. sé þar veitandi en þiggjandi' (*Borgfirðinga sögur*, lxxxix). Bjarni Guðnason argues that *Bjarnar saga* derives material from *Heiðarvíga saga*, *Laxdæla saga*, *Njáls saga*, *Óláfs saga helga* and — less confidently — *Gísla saga*, *Hallfreðar saga* and *Kormáks saga*, as well as those listed by Gering.

¹⁰ 'The author of *Bjarnar saga* snatches at a written source for subject matter and does not acknowledge it at all. In the process he conceals it by placing the borrowing in a new context, shaping it to fit the subject of his story and preserving the similarity of phrasing ... *Bjarnar saga* is like a dull mirror-image of its written sources, and for that reason the investigation of its sources must take the form of the interpretation of scattered names and faded threads in a tapestry, which is both difficult and time-consuming, as the blindness of scholars in these matters clearly demonstrates.'

Bjarni reads the *Bjarnar saga* author's taste for naïve exaggeration of his hero's merits as evidence of literary influence according to an inflationary principle. He instances the similarities between Bjørn's heroic last stand and that of Kjartan in *Laxdæla saga*. Each hero is warned by an ominous dream, carries a useless sword, and fights near a large stone; but *Bjarnar saga* exaggerates the situation, since Kjartan is ambushed by nine men, Bjørn by twenty-four. Bjørn also improves on his supposed model by defending himself only with shears (Bjarni Guðnason 1994, 74). This argument is inconclusive; an equal or stronger explanation, if literary influence is to be detected, could be that the more adept narrator of *Laxdæla saga* refined the excessive zeal of the earlier *Bjarnar saga*. Or indeed the author may have had quite different reasons, not involving a literary relationship, for the element of exaggeration.¹¹

Bjarni argues more specifically that Kjartan's loss of the valuable sword bestowed on him by King Óláfr Tryggvason, and use of an inferior weapon in his last fight, was the inspiration for the account, in the parallel scene in *Bjarnar saga*, of the hero's weaponless state, having exchanged his weapons for those of his insignificant cousin Þorfinnr Þvarason. The fact that Kjartan has been deprived of his own weapon by his enemies, whereas Bjørn gives his up voluntarily, is claimed by Bjarni as sounder motivation, and therefore evidence that the primary version is that of *Laxdæla saga* (Bjarni Guðnason 1994, 76–77). The incident is indeed rather awkwardly introduced in *Bjarnar saga* by a multiplicity of explanations for Bjørn's inability to use his own prestigious sword Mæringr — which is parallel to Kjartan's weapon in being, according to the account of *Óláfs saga helga*, the gift of a missionary king.¹² The saga says that Bjørn has exchanged swords with his cousin (*Borgfirðinga sögur*, 192): 'Á því hausti fór Þorfinnr Þvarason út á Nes til föður síns ... ok hafði hann sverð Bjarnar, Mæring, en Bjørn hafði vápn hans' [That autumn Þorfinnr Þvarason went out to Nes to visit his father ... and he had Bjørn's sword Mæring, and Bjørn had his weapons], and a few lines later that Bjørn's father has borrowed his weapons: 'Arngeirr karl fór heiman ok ætlaði í

¹¹ In a paper delivered at the Twelfth International Saga Conference (Bonn, 2003) I argued that the saga's heightened treatment of this scene may derive from an attempt to emphasize the hero's association with St Óláfr by introducing echoes of the king's martyrdom in battle at Stiklarstaðir.

¹² 'Ólafur konungur gaf Birni sverð gott er hann kallaði Mæringh' (*Saga Óláfs konungs hins helga* 1930–41, II 766). According to *Bjarnar saga*, Bjørn won the sword in a duel with the *kappi* Kaldimarr in Garðaríki (*Borgfirðinga sögur*, 122).

Knarrarnes at leita kynnis ok tók um morgininn vápn Bjarnar, þau er heima váru' [Old Arngeirr left home, meaning to go to Knarrarnes on a family visit, and in the morning he took those of Björn's weapons that were at home]. The second statement does not strictly contradict the first, but seems designed to emphasise the hero's lack, not only of his sword, but of all his own weapons. A further complication is a verse in which the hero represents himself as carrying 'sverð mitt' as he goes into battle (*Borgfirðinga sögur*, 197–98):

Út gengk með lið lítit,
 lítt sék hers við víti;
 sverð fylgir menmyrði
 mítt ok skjöldr enn hvíti;
 en fyr einum runni
 Ægis dýrs of Mýrar
 vöndr skal hjalts ór hendi
 hrökkva, fyrr en ek stökkva.¹³

Because the phrase *sverð mítt* does not fit the borrowed sword very happily, it has been suggested that *menmyrðir* refers to Þorfinnr Þvarason (Boer 1893, 103) or to Arngeirr (Bjarni Einarsson 1961, 242). But the *hjalts vöndr* of the second helming, which is most naturally understood to refer to the same sword, makes these suggestions unlikely.¹⁴ In any case, though, the verse clearly represents the hero as armed. The saga's equipping Björn with 'manskæri mikil ... ok skjöld á hlið; sverð hafði hann í hendi, er Þorfinnr Þvarason átti' (197) [a large pair of shears ... and a shield at his side; he had in his hand the sword owned by Þorfinnr Þvarason] is likely to represent an attempt to assimilate two competing purposes, that of exploiting the pathos and drama of the brave defence of a 'næsta vápnlauss maðr' (203) [almost unarmed man], and that of signalling the coming conflict through a warlike

¹³ 'Out I go with a small following; I am not very wary of men's vengeance; my sword and the white shield go with the killer of necklaces (= the generous man); but the wand of the hilt (=sword) must be wielded in the hand before I run away over Mýrar from one bush of the beast of the sea (= man).'

¹⁴ Edith Marold (2000, 92–93) agrees that 'sverð mítt' refers to the sword the hero is carrying, though I do not agree with her claim that the saga author himself took *menmyrðir* to refer to the borrower of the sword. Her implication is that this belief motivated the attempts to account for the absence of Björn's own weapons. But Björn's 'near-weaponless' state is fundamental to the entire episode (see below).

display; Björn's setting out fully armed demonstrates his disclaimer, 'Ekki læt ek drauma ráða fõrum mínum' (196) [I don't let dreams decide my movements] to be a hero's conventional insistence on embracing a perceived threat that he ostensibly dismisses.

A further, and intriguing, multiplication of explanations for the disabling of Mæringr may lie concealed in a verse in a previous chapter. Early in the saga Björn's acquisition of the sword from the *kappi* Kaldimarr in Garðaríki has been related (*Borgfirðinga sögur*, 122). In verse 30, placed before the hero's penultimate fight, he recounts a dream which could have been misinterpreted as predicting the breaking of Mæringr:

Draum dreymðumk nú, Nauma
Nið-brands skarar landa,
koma mun Yggr á eggjar
enn bragsmíðar kenni,
báðar hendr í blóði,
braut kaldhamars nauta,
mér of kenndr í mundum
Mæringr roðinn væri.¹⁵

(*Borgfirðinga sögur*, 178)

Kaldhamarsnautr is included as a sword-*heiti* in a *pula* in *Skáldskaparmál* (*Skáldsk.*, I 121), and is most likely to be a kenning similar to the Old English *fela laf, homera laf* (*Beowulf* 1032, 2832), with the sense 'survivor, product of the cold hammer'.¹⁶ The saga author rightly does not take its use in Björn's verse to apply to the reddened Mæringr; rather, it is part of a periphrasis indicating that battle is taking place: 'swords were breaking'. But its occurrence in a verse in *Bjarnar saga*, in proximity to the name of the sword,¹⁷ has

¹⁵ 'I have just had a dream, Nauma of river fire of hair's land (= lady)—Yggr (Óðinn) will again bring the knower of metres (= poet) to sword-blades (i.e. to battle)— that both hands (were) covered in blood, comrades of the cold hammer (= swords) broke; in my hands famous Mæringr was reddened.'

¹⁶ The compilation of the *pulur* is dated to the 12th century or later (*Skáldsk.*, I xvi–xvii). The form *kaldhamarsnautr* may derive from Björn's verse; it does not occur elsewhere. But its listing as a *heiti* shows that the compiler understood it to be a sword name, rather than a periphrasis, showing how the misinterpretation of it as a reference to Mæringr could arise.

¹⁷ De Boor (1913) interprets *Mæringr* here as a *heiti* for 'man', from which the sword-name was derived. Marold (2000, 92, n. 25) adopts this interpretation, but Nordal (*Borgfirðinga sögur*, lxxix) finds it unconvincing.

proved an irresistible temptation to link it with the sword Mæringr. Along with other early editors, Finnur Jónsson went so far as to emend *kaldhamars nauta* to *Kaldamarsnauta* (*Skj.*, BI 282), and to translate ‘sværdet gik itu i min hånd’, taking *-nauta* as the accusative singular of a postulated weak form **-nauti* (Boer, xxx), though in *Lexicon poeticum* it is glossed as a plural of *-nautr*. In fact, the influence is most likely to be in the other direction, the name Kaldimarr for the original owner of the sword being derived from this verse (Boer, xxxi); *Borgfirðinga sögur*, lxxviii). If so, the saga’s inclusion of the entire Kaldimarr episode shows that, as Nordal says, ‘hér er um misskilning að ræða, en sá misskilningur er eldri en ritun sögunnar’ (*Borgfirðinga sögur*, lxxix) [this is a case of misinterpretation, but the misinterpretation is older than the writing of the saga]. Although in *Bjarnar saga* as it stands, the verse is not taken to predict the breaking of Mæringr, the currency of this misinterpretation at or before the time of writing of the saga meant that there must have existed one or both of two further explanations of Björn’s unarmed state: either that his famous sword had broken in a previous skirmish, and therefore was not available to him in his last fight; or, assuming that verse 30 was originally anticipatory of his last fight (as Vogt 1921, 55 argues), that it is broken in the course of the last fight, leaving him to fight on unarmed.

These signs of confusion indicate a multiplicity of divergent sources behind the saga’s account. It is interesting that in these instances the confusion clearly derives from different interpretations of the verses, most if not all of which clearly predate the writing of the saga and are likely to have been in oral circulation.¹⁸ This is at odds with the cobbling together of literary borrowings envisaged by Bjarni Guðnason. There is further overt evidence for multiple sources, which the wording suggests are likely to be oral, relating to Björn’s weaponless state in the saga’s account of Björn’s killing of a man with the point of his shield, whereupon the saga adds, ‘en sumir menn segja at hann legði hann með sǫxunum til bana’ (*Borgfirðinga sögur*, 201), that is, that he did the killing with the shears he was carrying for trimming horses’ manes.

It is often difficult, in a case of shared narrative material, to determine which text has influenced the other. But in the case of the motif of the borrowed sword, the similarity may well come down to an archetype so common in oral tradition as to make a search for literary influences pointless.

¹⁸ I have argued elsewhere (Finlay 1994) against the contention of Bjarni Einarsson (1961) that the verses were composed by the saga author himself.

The theme of the borrowed sword which fails the hero in need has parallels, not only within the *Íslendingasögur*,¹⁹ but in other Germanic heroic literature. A famous example is in *Beowulf*, where Unferð bestows the sword Hrunting on Beowulf as the hero prepares for his underwater assault on Grendel's mother. The hero, like Björn, is lent an ultimately useless sword by a lesser man; Beowulf, like Björn, but unlike Kjartan, relinquishes his own sword voluntarily. The loan is elaborated into an exchange of weapons, since Beowulf offers his own sword to Unferð in case he is not able to return with Hrunting (1488–90). The motif has been examined in Icelandic literature by Peter Jorgensen, who found parallels between the loan or gift of a useless sword in *Beowulf* and the *fornaldarsögur* (Jorgensen 1979).

In *Beowulf* and in *Bjarnar saga*, the relationship between a sword and its owner or user is an index of the quality of a fighting man. Unferð lends his sword to *selra sweordfreca*, 'a better swordsman' (1468), and in the saga the mismatch between man and weapon is signalled by the hero's words, 'Íllt sverð á hér góðr drengr' (*Borgfirðinga sögur*, 199) [Here a good man has a bad sword]. The authors of *Laxdæla saga* and *Bjarnar saga* were probably both, in different ways, exploiting a resonance in the idea of the sword as index of its owner's quality which comes from outside the context of the saga itself. In both cases the theme expresses loss and frustration. In *Bjarnar saga* the main point is not, as it is in *Beowulf*, to make a comparison between men, since the owner of the 'bad sword' is the cipher Þorfinnr Þvarason; rather it emphasizes the hero's loneliness and extremity in his last fight, deserted even by his own sword.²⁰ In *Laxdæla saga* the loss of the 'good' sword is the counterpart of the disappearance of the precious headdress; both symbolic of the marriage that never happened between Guðrún and Kjartan. Alternatively, it could be seen to represent the former friendship of Kjartan and Bolli, rejected by Kjartan once it is shown to be flawed. The fact that the theme is put to different uses in the two sagas does not rule out borrowing. But a theme that was resonant throughout Germanic culture, and probably other warrior societies as well, could crop up independently in quite separate texts, and

¹⁹ Examples, besides that of *Laxdæla saga*, are found in *Kormáks saga* (*Vatnsdæla saga*, 234–41) and *Droplaugarsona saga* (*Austfirðinga sögur*, 157–63).

²⁰ Edith Marold makes the attractive suggestion that the *sverð mitt ok skjoldr enn hvíti* of v. 35 (cited above, p. 72) is 'a clarification of the irony of the first line [*Út gengk með lið lítit*]; his small retinue is expressly limited to his sword and white shield' (2000, 93). This semi-personification of the weapons furthers the purpose of emphasizing the hero's isolation.

would very likely be current in oral stories that might not ever achieve written status. Its antiquity does not automatically define a saga in which it appears as old, and the greater clumsiness with which the author of *Bjarnar saga* integrates it into his text indicates only that he was less adept than the author of *Laxdæla saga*.

A similarly venerable theme is the subject of Bjarni Guðnason's claim that the episode in *Heiðarvíga saga* (ch. 22) in which Þuríðr, mother of Barði Guðmundarson, incites her sons to avenge the death of their brother Hallr, is derivative of *Laxdæla saga* (ch. 54), in which Kjartan's mother Þorgerðr whets her surviving sons to avenge him (Bjarni Guðnason 1993, 66–91). The female inciter is such a familiar presence in both edda and saga, 'a stock figure' in David Evans's words, that we must be cautious about assuming direct literary influence. The classic figure of the avenging mother is Guðrún Gjúkadóttir (*Hamðismál*, *Guðrúnarhvot*). The similarities in theme and phrasing that Bjarni Guðnason points out between *Heiðarvíga saga* and other eddic and saga texts (1993, 69–82) suggests this strong traditional background rather than specific literary echoes.²¹

A more telling parallel arises in the sequel to the whetting, where in both sagas the mother insists on accompanying her sons on their mission of vengeance. A consideration in favour of a connection between the two episodes is the familial link between the two inciters; Þuríðr is the daughter of Þorgerðr, as *Laxdæla saga* makes clear (*Heiðarvíga saga* gives no details of Þuríðr's family), and both may owe their bloodthirstiness to their kinship with Egill Skalla-Grímsson, whom Þuríðr invokes in her rebuke to her sons: 'eigi myndi svá gera Egill, móðurfaðir yðvarr, ok er illt at eiga dáðlausa sonu' (*Laxdæla saga*, 162) [Egill, your mother's father, would not have behaved like that, and it is a bad thing to have spineless sons]. Among those who have considered the similarity to arise from literary influence, the choice of originating saga varies with the preconceptions of the critic; Jenny Jochens suggests, 'Perhaps the author of *Laxdæla saga* borrowed the theme from the older saga and rendered the story more elegant and plausible by placing the inciter a generation earlier' (1996, 194).

Bjarni Guðnason's argument for influence in the reverse direction depends on the seemingly better integration of the episode into *Laxdæla saga*. Þor-

²¹ For a full analysis of the female whetter (which, however, is more concerned with the potential historicity of the stereotype than its literary functions) see Jochens 1996, chapter 8.

gerðr's egging is necessary to move the story forward, since it is the spur which prompts her sons to take revenge. They are caught up in the complex web of family loyalties constructed by the saga; to sting them into overriding the peaceable instincts of their father, and moreover into attacking their cousin and foster-brother Bolli, Þorgerðr takes the extreme and unfeminine course of riding with them, 'því at ek veit gørst um yðr sonu mína, at þurfi þér brýningina' (*Laxdæla saga*, 164) [for I know this very well about you, my sons, that there is a need to whet you]. The similar words of Þuríðr as she accompanies her sons on their journey, 'fyrir því at eigi skal skorta til áeggjun, fyrir því at þess þarf við' (*Borgfirðinga sögur*, 279) [because there must be no shortage of urging, for there is a need for it], are less well motivated. In *Heiðarvíga saga* the whetting scene is logically redundant, for it takes place on the very eve of a revenge expedition that has been steadfastly planned over a long narrative sequence. Bjarni Guðnason acknowledges that its function is in fact not strictly that of the conventional whetting: 'Það er ... eftirtektarvert, að eggjun Þuríðar er í raun og veru herhvöt mælt fyrir fylktu liði en ekki venjuleg frýja' [It is noteworthy that Þuríðr's whetting is in fact an urging to battle spoken before a marshalled army, not a customary challenge].²² Þuríðr's words, in his opinion, 'eru ekki felld að innviðum *Heiðarvígasögu*, heldur eru þau að öllum líkindum eftirlíking af ummælum Þorgerðar, móður hennar' (82) [are not fitted to the framework of *Heiðarvíga saga*, rather they are in all probability an imitation of the speech of her mother Þorgerðr]. But the only verbal similarity in the two declarations is the repetition of *þarf* / *þurfi*, and literary borrowing is hardly necessary to explain the coincidence that the inciter in each case is convinced of the need for her intervention. Whereas Þorgerðr's belief is ratified by her sons' acting on her word, the unseating of Þuríðr, like the redundancy of her egging, shows her to be out of step with the predominant, male, direction of events in the saga.

Bjarni's argument is not just about literary priority, but also an essential plank in his contention that *Heiðarvíga saga*, rather than being an *erindislaus*

²² 1993, 81. The same point is made by Martínez-Pizarro (1986): 'Þuríðr is made to speak as if she were actually driving her sons to violent action ... In fact, however, she behaves this way only because she has understood that they are setting out that morning to attack the Borgfirðingar ... She has waited three years for this moment; her performance on this particular morning is determined by the men's decision to fight' (1986, 232). He argues that this, like other dramatic but inconsequential scenes involving women in the saga, represents an attempt to compensate for the 'exclusively masculine cast of the narrative'.

athafnasaga hefnda og víga (1993, 21) [an action story of vengeance and battles without a message], represents a concealed attack on the destructive values of the heathen past which continued to inform the violence of the Sturlung Age (and therefore must date from much later than the early 1200s). He sees parody in the treatment of Þuríðr, who is referred to dismissively as *kerling*, in contrast to *Laxdæla saga*'s positive presentation of Þorgerðr. It is indeed difficult to interpret as anything other than parody the burlesque sequel to the whetting in *Heiðarvíga saga* (ch. 23), in which Þuríðr's sons rid themselves of their importunate relative by having her saddle-girth loosened so that she tumbles into a brook. Bjarni sees the purpose of the parody as symbolic. In the words of Theodore M. Andersson, 'condemnation is reinforced when ... Þuríðr is disgraced by her sons ... . Her unregenerate spirit literally takes a fall'. Andersson adds, 'A minor problem in this interpretation is that her dull-witted companion, who has no other part in the saga, suffers the same fall' (Andersson 1995, 451).

This is not the only loose end left by Bjarni's interpretation. It is true that Þuríðr is discredited, not only by coming to grief in the stream, but by the hysterical overtones of the whetting scene, where she strikes her son as close to madness: 'er á þessu mikit vanstilli, ok ertu nær óvitandi vits' (277); and 'gekk hon útan ok innar eptir gólfinu eiskrandi' [there is great excess in this, and you are almost out of your wits ... she went raging back and forth over the floor]. But this is not to say that the ethic of revenge is discredited along with her. Her hot-headed vengefulness is contrasted in the saga, not with any such endorsement of peaceable values as Bjarni implies, but with the more controlled vengeful purpose of her son Barði. The expedition of vengeance concludes a sequence in which Barði, under the direction of his foster-father Þórarinn, steadfastly pursues the goal of redress for his brother's death; a matter, first, of negotiating unsuccessfully for compensation, then of antagonizing an opponent so as to give an excuse for more active vengeance, then of manœuvring for support, all the time keeping these activities secret from the targets of the attack. The saga offers, not a critique of the primitive values of feud, but a carefully articulated illustration of the proverb 'revenge is a dish that should be eaten cold'.

In comparing the saga's boorish treatment of Þuríðr with the respectful stance adopted towards Þorgerðr in *Laxdæla saga*, it is necessary to bear the wider literary context in mind. Throughout *Laxdæla saga* the actions and consciousness of women are foregrounded to an unprecedented extent; the

point of view of *Heiðarvíga saga*, as scholars have observed, is overwhelmingly masculine.²³ Nevertheless, despite the effectiveness of Þorgerðr's whetting in *Laxdæla saga*, the motif of her accompanying her sons on their mission of vengeance is inconclusive. It gives her the opportunity for a further energetic declaration, but no further inciting speeches are recorded. Once the attack begins she fades away, yielding her role of assertive female to Guðrún, who first declares her intention of remaining with her husband, and after his death, calmly makes sure of identifying his attackers. From this point of view, the incident of the accompanying mother is more completely rounded off in *Heiðarvíga saga*, although the female consciousness is of little importance to this author. In ridding themselves of her company— 'Þetta horfir til ófnis, er hon er á ferð komin, ok mætti vér þess vel án vera' (*Borgfirðinga sögur*, 278) [It looks like getting complicated now she has come on the journey, and we could well do without it]—her sons are re-asserting the primacy of the masculine in the taking of effective action. Significantly, the inciting scene, to which this is a sequel, occupies the feminine sphere of the serving of a meal and makes metaphorical use of food to signal the outrage that calls for vengeance. There is shame in having to be urged to revenge by a woman; the hero and his brothers graphically confirm their heroic state of mind through the bizarre unseating of Þuríðr. The insecurity of the humour is in line with the uncertainty of narrative tone throughout the saga.

Literary Echoism

As these examples demonstrate, the establishing of the relative dates of sagas by means of proposed literary influence is an uncomfortably subjective endeavour. It is likely to remain unconvincing without the support of detailed verbal parallels. It is presumably in an attempt to supply this deficiency that Bjarni Guðnason places great weight on what he perceives as extensive literary echoism, in both *Bjarnar saga* and *Heiðarvíga saga*, particularly in personal names. Thus, for example, Bjarni argues that the minor villain of *Bjarnar saga*, Kálfr illviti, has no basis in history or tradition, but is an invention of the author's, who modelled the name on that of the chief enemy of St Óláfr. In *Óláfs saga helga*, the king is brought down by an army of

²³ 'Though many women are listed among the characters, there are no important roles for them to perform' (Martínez-Pizarro 1986, 220).

farmers led by Kálfr Árnason, of whom it is said, ‘Pat er mark á um Kálf, ef hann mælir vel, at þá er hann ráðinn til at gera illa’ (*Heimskringla*, II 378). Bjarni offers this suggestion not so much as evidence of late date, but as a defining example of the author’s habit of cobbling together allusions to other texts: ‘Ljósin í heimildarmyrkrinu eru *Kálfsnafnið* og auknefnið *illviti*. Kálfur illviti er gott sýnidæmi um, hvernig höfundur fer yfirleitt með tilföng sín’ (Bjarni Guðnason 1994, 74) [What illuminates the obscurity of the sources is the name *Kálfr* and the nickname *illviti*. Kálfr illviti is a good example of how the author deals with his borrowings overall]. From a literary point of view, according to this theory, the allusion to the killer of St Óláfr could be intended to intensify the saga’s representation of Björn as a devotee of the king and saint.

Bjarni implies that Kálfr’s name and characterization are derived from *Heimskringla* itself, although as he himself acknowledges, the casting of Kálfr Árnason in the role of Judas figure clearly pre-dates Snorri (Fidjestøl 1997 [1990], 186). Kálfr is described in the Norwegian translation of Óláfr’s twelfth-century *vita* as ‘illr ok útrúr, ... Sá hinn illi maðr var í svikum við hann’ (*Gamal norsk homiliebook* 1931, 111) [wicked and unfaithful ... That wicked man was in the plot against him], and is said in *Ágrip* to be eager for battle at Stiklarstaðir ‘bæði fyrir kapps sakar ok illsku’ (*Ágrip*, 30) [on account of both his aggression and his wickedness]. Apart from the coincidence of names and of the extremely common word *illr*, the analogy is not close; it is not Kálfr but the conniving villain of *Bjarnar saga*, Þórðr Kolbeinsson, to whom the commonplace ‘því flára mun Þórðr hyggja, sem hann talar sléttara’ is applied (*Borgfirðinga sögur*, 138).

It is true that Kálfr illviti is ‘furðu rótlaus í sögunni’ (Bjarni Guðnason 1994, 73) [strangely unsettled in the saga]. The text as it survives gives no details of his family origins, although it must be presumed that the beginning of the saga, before it was lost, would have given some information about this, whether historically authentic or not. But there is some hinterland to the character which argues against his being the author’s invention. In chapter 27 of the saga it is said that Þorsteinn Kuggason and his party ‘fóru á Dunkaðarstaði til gistingar, til Qzurar, fōður Kálfs’ (*Borgfirðinga sögur*, 181) [went to Dunkaðarstaðir to stay with Kálfr’s father Qzurr].²⁴ The unlikelihood of two

²⁴ Nordal considers the name of Qzurr to be among details likely to have come from a now-lost **Þorsteins saga Kuggasonar* (*Borgfirðinga sögur*, lxxxii–iii). Judith Jesch (1982) argues against the existence of this saga.

men named in the saga bearing the rather unusual name *Kálfr* suggests that this refers to *Kálfr illviti*; as the reference occurs at the point where *Þorsteinn*'s allegiance is finely balanced between *Björn* and his enemies, the mention of *Kálfr illviti* here would give colour to the supposition that *Þorsteinn* is about to align himself against *Björn*. Against this, *Kálfr*'s family origin is located elsewhere after the death of *Björn*, where the settlement imposed by *Þorsteinn* requires that *Kálfr* must 'láta jörð sína í Selárdal ok fara suðr um heiði í áthaga sinn' (210) [give up his lands in Selárdalr and go south across the heath into his native territory]. Both references suggest that more was known about the origins of *Kálfr* than the author chooses to tell us, or than survives in the now fragmentary text. *Kálfr* is also referred to by name in a verse attributed to *Björn*, in which the hero boasts of his killing of *Kálfr*'s son *Þorsteinn* (167). *Bjarni Guðnason* does not engage in detail with the question whether the verses attributed to *Björn* are older than the prose narrative, but the implication of his argument is that he agrees with the opinion of *Bjarni Einarsson* that the verses are the invention of the saga author. But the verse in which *Kálfr* is named is one of many in the saga in which scholars have pointed out elements that are not consistent with the prose narrative, and it is therefore most likely that the verse is older than the prose;²⁵ therefore this verse must be borne in mind as a likely source of the name, though not the nickname, of *Kálfr illviti*.

In a footnote beginning 'Bardaginn á Stiklarstöðum hefur verið höfundu *Bjarnarsögu* hugleikinn' (1994, 74, n. 14) [The author of *Bjarnar saga* must have been preoccupied with the battle of Stiklarstaðir], *Bjarni Guðnason* extends his suggestion that *Heimskringla* was the inspiration for the climactic battle scene in *Bjarnar saga*. He derives *Kálfr*'s pun on *Björn*'s name, 'ek veiða nú þann björn er vér vildum allir veiða' (*Borgfirðinga sögur*, 199) [now I am hunting the bear that we all want to hunt] from *Óláfs saga helga*, where *Þórir hundr* says as he kills *Björn stallari*, 'Svá bautu vér björnuna' (*Heimskringla*, II 384–85) [Thus we kill the bears]. In fact the use of animal puns in

²⁵ The killing of *Þorsteinn* is said in the verse to take place *á roðnum Klifsjörva*, but this place-name recurs later in the saga referring to a location that does not agree with the prose account of the site of the killing of *Þorsteinn Kálfsson* (*Borgfirðinga sögur*, 167–68). *Bjarni Einarsson*'s attempt to explain away the discrepancy is not convincing (1961, 240–41). *Nordal* notes the similarity of this verse to one in *Fóstbræðra saga* believed to belong to *Pormóðr Kolbrúnarskáld's Þorgeirsdrápa* (*Vestfirðinga sögur*, 200–01), but considers it impossible to say which poem has influenced the other (*Borgfirðinga sögur*, lxxiii n. 2).

this episode, like the characterization of Kálfr, can be traced back before Snorri; Bjarne Fidjestøl sees their origin in a verse by Sigvatr describing Þórir hundr's attack on the king as *hunds verk* (Fidjestøl 1997 [1987], 171–72).²⁶

It is impossible to prove that the image of bear-hunting in *Bjarnar saga* does not derive from stories of Stiklarstaðir (if not necessarily from *Heimskringla*), though the pun on the name *Björn* could easily arise independently. But the theme is much more essential to the scene of Björn's death than Bjarni's footnote implies, and can be related to the traditions of the hero's fight as *næsta vápnlauss maðr* (*Borgfirðinga sögur*, 203), described above. The image is extended as the attackers plan to encircle their disabled quarry, waiting for their leader to deal the final blow.²⁷ The characterization of Björn as a hero who fights impressively without weapons is also alluded to earlier in the saga in the verse describing the killing of Þorsteinn Kálfsson, mentioned above:

ok vágum þann þeygi
 Þundar gráps með vápnum;
 fall varð fleygipolli
 fjörgrand Niðar branda.²⁸
 (*Borgfirðinga sögur*, 167)

In the accompanying narrative the saga author elaborates this, telling how Björn kills Þorsteinn, who had aimed an axe-blow at him, by seizing him around the waist and throwing him to the ground, 'ok tekr um barka hans ok kyrkir, til þess at hann var dauðr, ok hafði engi vápn við hann' (166) [and he took him by the windpipe and squeezed until he was dead, and he had no weapons with him]. The theme of the warrior who relies on his bare hands rather than weapons is ubiquitous in older tradition; Egill Skalla-Grímsson, who kills a man by biting through his windpipe, is a model for Björn, while more far-flung prototypes are the werewolf Vǫlsungar Sigmundur and Sinfjötli, and, once again, Beowulf.

²⁶ For these and other uses of animal puns, see Whaley 1993, 140.

²⁷ Compare the description in *Hrólfs saga kraka* of the surrounding of the warrior Björn, transformed by enchantment into a bear: 'Þar kom, at þeir slógu hring um hann, ok sveimaði hann þá innan um hringinn ok sér, í hvert efni komit er, at hann fær eigi undan komizt' (*Hrólfs saga kraka*, 50).

²⁸ 'and by no means did we (I) kill him with weapons of Óðinn's storm (= battle): a fall caused mortal harm to the scatterer of river-fire (= generous man).'

Bjarni claims to detect a similar free association of literary echoes, which he dubs ‘kálfarnir’ after this example, derived by *Bjarnar saga* from *Heiðarvíga saga*. Here he follows the lead of Bjarni Einarsson, who was also inclined to see *Bjarnar saga* as pure fiction, and found parallels between the death of Björn and that of Þorbjörn Brúnason in *Heiðarvíga saga* (Bjarni Einarsson 1961, 254):

Þorbjörn er snemma á fótum og matast; húskarl hans kemur þegar við sögu. Þorbjörn hefur dreymt erfiðlega og segir draum sinn og fer með tvær vísur (sem hann kveðst hafa ort í draumnum); sverð hans er ekki heima (er í láni, sbr. ÍF III 280) og minnst hann þess í síðari vísunni að betra væri sér að bera ‘ókostalausan benvönd í gný randa’. Þorbjörn missir annan fótinn í bardaganum ‘ok eigi bersk hann at síðr’, sækja þá að honum synir Guðbrands; Þorbjörn mælti við þá: ‘Leitið ykkir annars færís; ekki hafði þat ungmennis verit fyrr meir at keppask við oss’. Eftir það er sagt frá viðureign Þorbjarnar við Barða og fellur Þorbjörn fyrir honum við gott orð.²⁹

Bjarni Guðnason adds to this the suggestion that the unusual adjective *brúnvölr* ‘frowning’, used of Björn Hítðælakappi before his last fight, represents an echo of the name of Þorbjörn Brúnason: ‘Hin andlega starfssemi er þannig: Þor-björn Brúna-son og Björn brún-völvur’ (1993, 224; see also 1994, 75). But coincidence accounts more adequately for this ‘echo’ too. The adjective may be unusual, but reference to the brows as an index of anxiety or anger is extremely common.³⁰ The suggestion of influence from *Heiðarvíga saga* on *Bjarnar saga* does not affect the issue of relative dating, since both the

²⁹ ‘Þorbjörn is up early and has a meal; his servant comes into the narrative immediately. Þorbjörn has had a troubled dream and tells his dream which is accompanied by two verses (which he claims to have composed in the dream); his sword is not at home (cf. ÍF III 280) and he recalls in his last verse that it would have been better for him to have carried “a faultless wand of wounds in the clash of shields”. Þorbjörn loses one foot in the battle “and he fought on no less fiercely”, then the sons of Guðbrandr attack him; Þorbjörn said to them, “find yourselves another match; it has not before been for boys to fight against me”. After that the exchange of Þorbjörn and Barði is related, and Þorbjörn falls before him with brave words.’

³⁰ As in the phrases *bítr í brún* ‘makes (sby) furrow his brow, (sby) becomes concerned’, *bregða í brún* [e-m] ‘disquiet (sby)’, *líta brún síga* ‘show disapproval/anger’ (*DONP*, II 857). The form *brúnvölvur* occurs only in *Bjarnar saga*, but Fritzner gives four citations of the equivalents *brúnvölvur*, *brúnvölvur* (1886, I 200); in one of these instances, a variant text has *reidugligur* (*DONP*, II 870).

traditional theory and Bjarni's revision consider *Heiðarvíga saga* to be the older text.

For Bjarni, the supposed echoing in *Bjarnar saga* of names and phrases from earlier texts represents no more than further evidence of the author's magpie recycling of earlier sources to create a fictional text. In his analysis of *Heiðarvíga saga*, however, the symbolism read into names is a fundamental interpretative tool: 'Menn ná ekki langt í túlkun Heiðarvígasögu án þess að skilja nöfnin táknrænum skilningi' (258) [One will not get far with the interpretation of *Heiðarvíga saga* without interpreting the names symbolically]. Thus the dark forces of unregenerate heathenism and the culture of revenge are alluded to in the name *Barði* (*sá sem ber*) (1993, 151–52), as well as the more obvious *Víga-Stýrr*; the name of the bloodthirsty *Þuríðr*, evolved from *Þór-ríðr, aligns her with the god Þórr, and her tumble into the stream echoes the story in *Snorra Edda* of Þórr's struggle in the river Vimur (87–89). By contrast all reference to Þórr has been expunged from the name of the more peaceable *Gestr*, named *Þorgestr* in some other sources, to bring into prominence the significance of *Gestr* as a name for Christ, a guest among men on earth. But David Evans's caveat to this highlights the subjectivity of this method of interpretation: 'the number of Icelanders in the sagas with Þór- as the first element in their names must be at least 1500, and they cannot all have been champions of paganism; Þórlákr inn helgi was not'.³¹

Clear examples such as the punning on Björn's name in *Bjarnar saga* demonstrate that saga authors were alive to the possibility that some names could be used to express idiosyncrasies of character, though this was more usually conveyed by the addition of a nickname or the modification of a name (such as that of *Styrbjörn Svíakappi*, originally called *Björn tout court*, until 'gaf Eirekr konungr honum viðnefni af harðfengi sinni ok styrjöld ok kallaði hann Styrbjörn' (*Flateyjarbók* 1944–45, II 147)). But precisely because so many Icelandic personal names are also common nouns, it is unsafe to read into all of them (still less into a selected few) the kind of allegorical significance signalled by Langland's 'Kynde Wit' or 'Conscience' or the 'False Semblaunt' of the Romance of the Rose. As Evans's comment underlines, instances where a name appears to bear semantic weight must be weighed against many others where the same name clearly does not. This consideration, not to mention the frequency of the element Þór- in other names,

³¹ 1997, 364. Evans also points out that Bjarni is wrong to claim that *Gestr* is called *Þorgestr* in *Eyrbyggja saga*.

rules out of count the suggested interpretation of the very common name *Puríðr*.

Bjarni is on safer ground in pointing out that the characterization of a genuinely historical person may be influenced by the significance of his name: ‘þótt einstaklingur sé sögulegur, svo sem ætla má um Víga-Styr, kann sjálft nafnið að draga að honum eiginleika og hlutverkaskipan, sem gerir hann að tákni’ (Bjarni Guðnason 1993, 259) [Even if an individual is historical, as Víga-Styrr may be considered to be, the name itself may have attracted to him characteristics and a role which make him into a symbol]. The unambiguous and uncommon name *Styrr* does seem likely to have contributed to the relentless and motiveless violence of this character in the saga, whose only aim seems to be to increase the tally of his killings: ‘Pá kvað Styrr vísu, í hverri hann segisk nú hafa vegit þrjátígi ok þrjá menn, sem hann hefði eigi fébótum bætt’ (*Borgfirðinga sögur*, 225) [Then Styrr recited a verse in which he said that he had now killed thirty three men for whom he had paid no compensation]. The episodic construction of the saga in the section concerning Styrr suggests that this was a process of accretion over time, rather than the invention of an individual author.³² But the attempt to impose a similar significance on the name of the saga’s other protagonist, Barði, as ‘táknmynd bardagamannsins’ [a symbol of the man of battle], is fanciful. The name is believed to derive not from *berja* (or the related *bardagi*) but from one of the (probably related) nouns *barða* ‘axe’ (de Vries 1977, 26) or *barð* ‘beard’ (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989, 41). Its true derivation would not, of course, prohibit a medieval author from making the same less authentic association as occurred to Bjarni Guðnason, but this is unlikely, since the name would have been familiar from references to jarl Eiríkr Hákonarson’s ship *Barðinn* or *Járnbarðinn*, where it probably refers to a battering ram attached to the prow.³³

³² Another example whose character may have been determined by his name is Snorri goði. Snorri derives from *snerra* ‘battle, sharp onslaught’. *Eyrbyggja saga* asserts the name to have been derived from his character: ‘var sá sveinn kallaðr Þorgrímr eftir feðr sínum ... hann var heldr ósvífr í æskunni, ok var hann af því Snerrir kallaðr ok eftir þat Snorri’ (*Eyrbyggja saga* 20). A character partly formed by the legendary associations of her name is Guðrún Ósvífrsdóttir in *Laxdæla saga*, whose story was probably developed in a way that emphasized perceived parallels with that of her namesake Guðrún Giúkadóttir.

³³ The word *barð* ‘prow’ may well be the same in origin as *barð* ‘beard’. The form *barði* was used generically by poets as a *heiti* for ‘ship’; it occurs in a verse by Halldórr ókristni, cited in Oddr Snorrason’s *Saga Óláfs Tryggvasonar* and later sources, where it refers specifically to Eiríkr’s ship (Oddr Snorrason 1932, 222).

Where and when were these sagas written?

While there is no space here to consider all of Bjarni Guðnason's extensive and detailed arguments, my analysis of two of his main techniques of analysis demonstrates that an allegorical reading of *Heiðarvíga saga* cannot be sustained. The suggestion that the ridiculing of Þuríðr constitutes a critique of the ethics of feud has been challenged above, as have the negative connotations of the names Barði and Þuríðr. But even if the work could be accepted as a moralizing tract denouncing pagan values, what evidence is there that this moralizing fervour is a more likely phenomenon at the end than at the beginning of the thirteenth century? Bjarni outlines a three-fold ideological time-scheme: 'Víga-Styrr represents the old times and heathen values while Barði is the champion of contemporary times, believing excessively in his own might and main at the expense of God's tenets. The third phase is expressed in the author's vision of a world without warfare or violence, a mirage of a world where peace prevails' (1993, 281) (no major character can be found to exemplify this stage, though elsewhere Bjarni represents Gestr, unconvincingly, as a figure of Christ). As David Evans observes, 'As so often nowadays when scholars spy hidden religious symbolism and spiritual messages in works seemingly secular, one wonders just why the writer had taken such care to hide his important message' (Evans 1997, 363). Not only is the message difficult to tease out, but there is in fact nothing about it more appropriate to the period after 1260 than to the early part of the century.

My discussion of *Bjarnar saga Hítðælakappa* shows that themes concentrated in the climactic scene of Björn's last battle are more likely to have their origin in oral tradition than in literary dependence on other sagas. While it is notoriously difficult to prove that this has been the case, it must be taken into account as a probability in the case of highly traditional themes that can be shown to be ubiquitous not only in the sagas, but in other Germanic literatures; this applies to themes such as the hero's borrowed sword, the hero's fighting unarmed and (in *Heiðarvíga saga*) the inciting female, and could also be argued in the case of a parallel Bjarni perceives with *Njáls saga* and *Hallfreðar saga*, of a fight taking place from either side of a river (Bjarni Guðnason 1994, 82). There are many indications in *Bjarnar saga* of the development of the narrative from earlier sources, written or oral: the reference in the saga to an account of Björn by Runólfr Dagsson (Dálksson?); the chapter about Björn's dealings with King Óláfr, possibly derived from

Runólfur's account, in a version of *Óláfs saga helga* (see above, note 12); the mention of an alternative version of his killing (see above, p. 74); and, not least, the verses cited in the saga, many of which can be shown to be independent of the saga prose.

If the case for literary dependence in these two sagas is dismissed, the arguments for their late dating also dissolves. But this does not automatically confirm the traditional view of their 'archaic' status. An absence of dependence on other literary texts is one consideration that may point towards early date, but is not decisive. The accompanying criterion of unsophisticated narrative style, characteristic of both texts, may also be an indication of authors working outside an established, more learned tradition, rather than in its vanguard. The indications of influence from oral tradition might appear to suggest early date, but there is no reason to suppose that oral narratives did not continue to flourish throughout the time of writing of the sagas. The close analysis of existing manuscripts advocated by Örnólfur Thorsson may be valuable for the sake of more detailed knowledge of the texts at a particular moment in their evolution, but must not be allowed to overshadow indications, such as those I have pointed out in the case of *Bjarnar saga*, of the existence of earlier layers in that evolution. The investigations of Gísli Sigurðsson suggest that it may be possible to deduce more about the oral prehistory of the written saga than scholars have allowed themselves to believe.

If Bjarni Guðnason fails to convince of the specific datings he argues for, his work has the negative virtue of helping to cut these sagas loose from conventional assumptions of their early date. It remains for further and more detailed investigations of possibly archaic word forms and stylistic features, and in particular the ways in which the development of written narrative from oral traditions might work in detail, to provide a more convincing picture of the genesis of these texts.

BIBLIOGRAPHY

- Andersson, Theodore M. 1985. 'Kings' Sagas (*Konungasögur*)'. In *Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide*, ed. Carol J. Clover and John Lindow. *Islandica* XLV. Ithaca and London, 197–238.
- Andersson, Theodore M. 1995. Review of *Túlkun Heiðarvígasögu*. *Journal of English and Germanic Philology* 94:449–52.
- Austfirðinga sögur. Ed. Jón Jóhannesson. *Íslensk fornrit* XI. Reykjavík, 1950.
- Ágrip. In *Ágrip af Noregskonunga sögum*. Fagrskinna – Noregs konunga tal. Ed. Bjarni Einarsson. *Íslensk fornrit* XXIX. Reykjavík, 1985.
- Ásgeir Blöndal Magnússon 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.
- Beowulf and the Fight at Finnsburg*. Ed. F. Klaeber. 3rd edition. Boston, 1950.
- Bjarni Einarsson 1961. *Skáldasögur*. Um uppruna og eðli ástaskáldasagnanna fornu. Reykjavík.
- Bjarni Guðnason 1993. *Túlkun Heiðarvígasögu*. *Studia Islandica* 50. Reykjavík.
- Bjarni Guðnason 1994. 'Aldur og einkenni Bjarnarsögu Hítðælakappa'. In *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*. Ed. Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran and Sigurgeir Steingrímsson. Reykjavík, 69–86.
- Boer, R. C., ed., 1893. *Bjarnar saga Hítðælakappa*. Halle.
- de Boor, Helmut 1913. 'Das Schwert Mæring'. *Zeitschrift für deutsche Philologie* 45:292–07.
- Borgfirðinga sögur. Ed. Sigurður Nordal and Guðni Jónsson. *Íslensk fornrit* III. Reykjavík, 1938, revised 1956.
- DNP = Ordbog over det norrøne prosasprog. A Dictionary of Old Norse Prose* 1995, 2000. Vol. 1: *a–bam*, vol. 2: *ban–da*. Odense.
- Einar Ól. Sveinsson 1958. *Dating the Icelandic Sagas*. An Essay in Method. London.
- Einar Ól. Sveinsson 1965. *Ritunartími Íslendingasaga*. Rök og rannsóknaraðferð. Reykjavík.
- Evans, D. A. H. 1994–97. Review of *Túlkun Heiðarvígasögu*. *Saga-Book* XXIV:361–65.
- Eyrbyggja saga. Ed. Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson. *Íslensk fornrit* IV. Reykjavík, 1935.
- Finlay, Alison 1994. 'A Study of the Narrative Themes and Literary Relationships of Four Icelandic Poets' Sagas: *Bjarnar saga hitðælakappa*, *Kormaks saga*, *Hallfredar saga* and *Gunnlaugs saga ormstungu*'. D.Phil. Thesis, University of Oxford.
- Finlay, Alison, trans., 2000. *The Saga of Bjorn, Champion of the Men of Hitardale*. Enfield Lock.
- Finnur Jónsson 1920–24. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 3 vols. 2nd ed. Copenhagen.
- Flateyjarbók*. Ed. Sigurður Nordal et al. 4 vols. Akranes, 1944–45.
- Fritzner, Johan 1886–1896. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. 3 vols. Christiania.
- Gamal norsk homiliebook*. Ed. Gustav Indrebø. Oslo, 1931.
- Gering, Hugo, ed., 1897. *Eyrbyggja saga*. *Altnordische Saga-Bibliothek* 6. Halle.
- Gísli Sigurðsson 2000. 'Óláfr Þórðarson hvítaskáld and oral poetry in the west of Iceland c.1250: the evidence of references to poetry in *The Third Grammatical Treatise*'. In *Old Icelandic Literature and Society*. Ed. Margaret Clunies Ross. Cambridge, 96–115.

- Gísli Sigurðsson 2002. *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar*. Tilgáta um aðferð. Reykjavík.
- Heimskringla I–III. Ed. Bjarni Aðalbjarnarson. *Íslenzk fornrit XXVI–XXVIII*. Reykjavík, 1941–51.
- Heinemann, Fredrik J. 1994. Review of *Túlkun Heiðarvígasögu*. *Alvissmál* 4:100–02.
- Hofmann, Dietrich 1972. 'Reykðæla saga und mündliche Überlieferung'. *Skandinavistik* 2:1–26.
- Hrólfs saga kraka ok kappa hans. In *Fornaldarsögur Norðurlanda*. Ed. Guðni Jónsson. 4 vols. Akureyri, 1954, I 1–105.
- Jochens, Jenny 1996. *Old Norse Images of Women*. Philadelphia.
- Jorgensen, Peter 1979. 'The gift of the useless weapon in Beowulf and the Icelandic sagas'. *Arkiv för nordisk filologi* 94:82–90.
- Jesch, Judith 1982–83. 'Two Lost Sagas'. *Saga-Book XXI*, 1–2:1–14.
- Jónas Kristjánsson 1972. *Um Fóstbræðrasögu*. Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson 1988. *Eddas and Sagas*. Iceland's Medieval Literature. Trans. Peter Foote. Reykjavík.
- Laxdæla saga. Ed. Einar Ól. Sveinsson. *Íslenzk fornrit V*. Reykjavík, 1934.
- Marold, Edith 2001. 'The Relation between Verses and Prose in *Bjarnar saga Hítuðela-kappa*'. In *Skáldsagas*. Text, Vocation, and Desire in the Icelandic Sagas of Poets. Ed. Russell Poole. Berlin and New York, 75–124.
- Martínez-Pizarro, Joaquín 1986 'The three meals in *Heiðarvíga saga*: repetition and functional diversity'. In *Structure and Meaning in Old Norse Literature*. New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism. Ed. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. Odense, 220–34.
- Meulengracht Sørensen, Preben 1999 (repr. 2001). 'Modernitet og traditionalisme. Et bidrag til islændingesagaernes litteraturhistorie. Med en diskussion af *Fóstbræðra sagas* alder'. In *Der Aktualität der Saga*. Festschrift für Hans Schottmann. Ed. Stig Toftgaard Andersen. Berlin, 149–62; reprinted in *At fortælle Historien – Telling History*. Studier i den gamle nordiske litteratur – Studies in Norse Literature. Trieste, 263–76.
- Mundal, Else 1993. 'Bookprose/Freeprose Theory'. In *Medieval Scandinavia: an Encyclopedia*. Ed. Phillip Pulsiano et al. New York and London, 52–53.
- Oddr Snorrason. *Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason*. Ed. Finnur Jónsson. Copenhagen, 1932.
- Óláfs saga helga. In Heimskringla II, ed. Bjarni Aðalbjarnarson, *Íslenzk fornrit XXVII*. Reykjavík, 1945.
- Saga Óláfs konungs hins helga*. Den store saga om Olav den hellige efter Pergamenthåndskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr. 2 4to, med varianter fra andre håndskrifter. Ed. Oscar Albert Johnsen and Jón Helgason. Oslo, 1930–41.
- Schach, Paul 1993. 'Heiðarvíga saga'. In *Medieval Scandinavia: an Encyclopedia*. Ed. Phillip Pulsiano et al. New York and London, 275–76.
- von See, Klaus 1976 (repr. 1981). 'Die Überlieferung der Fóstbræðra saga', *Skandinavistik* 6:1–18. Reprinted in *Edda, Saga, Skaldendichtung*. Aufsätze zur skandinavischen Literatur des Mittelalters. Heidelberg, 443–60.
- Skáldsk.* = Snorri Sturluson: *Edda*. Skáldskaparmál. Ed. Anthony Faulkes. 2 vols. London, 1998.
- Skj.* = *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. Ed. Finnur Jónsson, A I–II (tekst efter

- håndskrifterne) and B I–II (rettet tekst) Copenhagen, 1912–15, reprinted 1967 (A), 1973 (B).
- Stefán Karlsson, 1994 ‘Aldur Fljótsdæla sögu’. In *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, Ed. Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran and Sigurgeir Steingrímsson. Reykjavík, 743–60.
- Vatnsdæla saga. Ed. Einar Ól. Sveinsson. *Íslensk fornrit VIII*. Reykjavík, 1939.
- Vestfirðinga sögur. Ed. Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson. *Íslensk fornrit VI*. Reykjavík, 1943.
- Vésteinn Ólason 1993. ‘Íslendingasögur og þættir’. In *Íslensk bókmenntasaga II*. Ed. Böðvar Guðmundsson, Sverrir Tómasson, Torfi H. Tulinius and Vésteinn Ólason. Reykjavík, 25–163.
- Vésteinn Ólason 1998. *Dialogues with the Viking Age*. Narration and Representation in the Sagas of Icelanders. Trans. Andrew Wawn. Reykjavík.
- Viðar Hreinsson et al., ed., 1997. *The Complete Sagas of Icelanders, including 49 tales*. 5 vols. Reykjavík.
- Vogt, W. H. 1921. ‘Die Bjarnar saga hitdælakappa. Lausavísur, frásagnir, saga’. *Arkiv för nordisk filologi XXXVII*:27–79.
- de Vries, Jan 1977. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. 2nd edition. Leiden.
- Whaley, Diana 1993. ‘Nicknames and Narratives in the Sagas’. *Arkiv för nordisk filologi CVIII*:122–46.
- Whaley, Diana, ed., 2002. *Sagas of Warrior Poets*. London.
- Örnólfur Thorsson 1990. ‘“Leitin að landinu fagra”. Hugleiðing um rannsóknir á íslenskum fornþekkingum’. *Skáldskaparmál* 1:28–53.
- Örnólfur Thorsson 1994a. ‘Grettir sterki og Sturla lögmaður’. In *Samtíðarsögur: The Contemporary Sagas*. Preprint of papers for the Ninth International Saga Conference. 2 vols. Akureyri, II:907–33.
- Örnólfur Thorsson, ed., 1994b. *Grettis saga*. Reykjavík.

EFNISÁGRIP

Bjarni Guðnason hefur á undanförunum árum tekið hugmyndir um aldur Heiðarvíga sögu og Bjarnar sögu Hítadælakappa til endurskoðunar. Þessar sögur hafa yfirleitt verið taldar með elstu Íslendingasögum en Bjarni færir rök fyrir því að þær hafi fremur verið skrifaðar í lok 13. aldar en í byrjun hennar. Hann bendir á að báðar sæki þær efni til annarra texta og jafnframt að Heiðarvíga saga sé merkt hugmyndum sem hæst bar í lok aldarinnar. Í greininni er hugmyndum Bjarna andmælt um leið og rífaðar eru upp fyrri tilraunir til afstæðrar aldursgreiningar Íslendingasagna.

Örnólfur Thorsson hefur haldið því sjónarmiði á loft að hugmyndir um aldur sagnanna ættu að taka meira mið af aldri þeirra handrita sem þær varðveita, en þau rök hafa litla þýðingu fyrir sögur eins og Heiðarvíga sögu og Bjarnar sögu þar sem þær eru einvörðungu varðveittar í handritum frá síðari öldum. Fræðimenn af íslenska skólanum studdust einkum við athuganir á rittengslum í sínum aldursgreiningum sem stangaðist mjög á við þá áherslu sem þessir fræðimenn lögðu á þátt hins skapandi einstaklings í tilurð sagnanna — en hvorttveggja viðhorfið gerir of lítið úr þætti munnlegrar

sagnahefðar. Að áliti Bjarna er Bjarnar saga að mestu samsett úr vísunum í aðrar sögur. En hefðbundin minni eins og sverðslánið í Bjarnar sögu og eggjun móðurinnar í Heiðarvíga sögu, sem Bjarni telur bæði fengin að láni úr Laxdæla sögu, benda fremur til þess að munnleg hefð búi að baki sögunum; og sú staðreynd að frásagnir í Bjarnar sögu virðast runnar úr mörgum ólíkum áttum styðja þá tilgátu. Bjarni kembir báðar sögurnar í leit að rittengslum sem hann finnur einkum í mannanöfnum, en árangurinn er ekki sannfærandi að mati greinarhöfundar. Rittengslunum er ætlað að renna stoðum undir þá túlkun Bjarna að í Heiðarvíga sögu felist kristileg gagnrýni á ribbaldasiðferði Sturlungaaldar, en slík gagnrýni ætti allt eins vel við þótt sagan væri talin rituð fyrr. Í greininni er því sýnt fram á annmarka hefðbundinna aðferða við aldursgreiningu, en jafnframt bent á að frekari rannsókna sé þörf, einkum á því hvernig tengslum sagnanna við hina munnlegu frásagnarhefð er háttáð.

*Alison Finlay
Birkbeck College
University of London
Malet Street
Bloomsbury
London WC1E7HX
Englandi
a.finlay@bbk.ac.uk*

ELIZABETH ASHMAN ROWE

FORNALDARSÖGUR AND FLATEYJARBÓK

SIX TEXTS found in the manuscript Flateyjarbók (GKS 1005 fol) — *Fundinn Noregr*, *Helga þátr Þórissonar*, *Hversu Noregr byggðisk*, *Norna-Gests þátr*, *Sörla þátr*, and *Tóka þátr Tókasonar* — have been seen as having varying relationships with the genre of the *fornaldarsögur*.¹ Carl Christian Rafn included *Fundinn Noregr*, *Hversu Noregr byggðisk*, *Norna-Gests þátr*, and *Sörla þátr* in his canonical collection *Fornaldar sögur Nordrlanda* (1829–1830) not because he considered them actual *fornaldarsögur* but because he held them to be related to the *fornaldarsögur*. Bjarni Vilhjálmsson and Guðni Jónsson’s 1943–1944 edition of the corpus included those four texts, as well as *Helga þátr Þórissonar* and *Tóka þátr Tókasonar*, which Rafn had omitted. Bjarni and Guðni also dropped the distinction between “*fornaldarsögur*” and “related works” and treated the six Flateyjarbók texts as no different from the others. Since then, however, various studies of these works have found it more productive to consider them in terms of other genres. For example, Margaret Clunies Ross (1983) located *Fundinn Noregr* and *Hversu Noregr byggðisk* in the context of Snorri’s *Edda*, Andrew Hamer (1973) interpreted *Helga þátr Þórissonar* as a didactic work making use of Augustinian theology, and Joseph Harris (1980, 1986) identified *Sörla þátr*, *Norna-Gests þátr*, and *Tóka þátr* as what could be called “pagan-contact” þættir, a subgroup of the conversion þættir.² By 1993, Stephen Mitchell judged that of the six Flateyjarbók texts,

¹ For a recent introduction to the *fornaldarsögur*, see Torfi H. Tulinius (1993:167–246). The diplomatic edition of Flateyjarbók is the three-volume work of Guðbrandur Vigfússon and C. R. Unger (1860, 1862, 1868). *Fundinn Noregr* is in I:219–221, *Helga þátr Þórissonar* is in I:359–362, *Hversu Noregr byggðisk* is in I:21–24, *Norna-Gests þátr* is in I:346–359, *Sörla þátr* is in I:275–283, and *Tóka þátr Tókasonar* is in II:135–138.

² The other “pagan-contact” þátr that Harris analyzes is *Albani þátr ok Sunnifu*. The conversion þættir (*Rögnvalds þátr ok Rauðs*, *Eindríða þátr ilbreiðs*, *Völsa þátr*, *Sveins þátr ok Finns*, *Helga þátr ok Úlfs*, *Svaða þátr ok Arnórs kerlinganefs*, and *Þórhalls þátr knapps*) “comprise as their central narrative moment a conflict or opposition of Christianity and

only *Sörla þáttir* should still be numbered among the *fornaldarsögur*. *Fundinn Noregr* and *Hversu Noregr byggðisk* he excluded because they were non-narrative, *Helga þáttir Þórissonar* was rejected because of its structural and thematic similarity to saints' legends, and although *Norna-Gests þáttir* and *Tóka þáttir Tókasonar* were clearly related to the "heroic legends" subgroup of the *fornaldarsögur*, Mitchell was reluctant to admit them into that group because they were hardly "heroic legends" themselves. The present article will argue explicitly what Harris implies but does not insist on, namely that *Sörla þáttir*, too, should be excluded from the corpus of *fornaldarsögur* proper. Moreover, the reasons for doing so also support Mitchell's assessment of *Norna-Gests þáttir* and *Tóka þáttir*.

Norna-Gests þáttir provides a good example of one of the pitfalls in thinking about the relationship between the þættir found in *Óláfs saga Tryggvasonar* and *Óláfs saga helga* and the *fornaldarsögur*, which is the inclination to group a text with the *fornaldarsögur* because it contains a substantial amount of Scandinavian mythological or legendary material, as *Norna-Gests þáttir* does. Being surrounded by a framing narrative or being embedded in another text should not automatically change the generic affiliation of the text so enclosed, especially when, as in the case of *Norna-Gestr's* accounts of the heroes of Germanic legend, the relationship to the source material is relatively clear (e.g., a *Völsunga-saga*-style retelling of older material or an episode invented by the þáttir-author to insert *Norna-Gestr* into the world of legend). But few scholars insist on the distinction between the embedded elements and the textual matrix, which results in the misleading impression that *Norna-Gests þáttir* **as a whole** is a *fornaldarsaga* (e.g., Würth 1993:435b, Boyer 1998:71–72), even after Harris (1980:162–167) established on the basis of the narrative's theme, structure, and location within its own textual matrix of *Óláfs saga Tryggvasonar* that its generic affinities lay with the pagan-contact þættir. These texts emphasize "the historical gulf between the Old and New Dispensations" (Harris 1980:166), as when *Norna-Gestr's* supernaturally lengthened life enables the Christian king Olaf Tryggvason to gain first-hand knowledge of the pagan past. Furthermore, because the þáttir as a whole seems to have been composed within the literary tradition of *Óláfs*

paganism" (Harris 1980:162). At the highest level, all eleven narratives have a tripartite structure in which an original (i.e., old, damned, pagan) state of affairs is changed by the intervention of a Christian agent and gives way to a new (i.e., redeemed, Christian) state (Harris 1980:165–167).

saga Tryggvasonar, the issue does not arise as to whether the extant version could be an adaptation of a lost *fornaldarsaga*.

If there is now little doubt that *Norna-Gests þátr*, which contains retellings of authentically old heroic legends and the recitation of Eddic poetry, should be excluded from the corpus of the *fornaldarsögur*, then there ought to be no doubt at all that *Tóka þátr Tókasonar* should be left out as well. While staying with King Olaf Haraldsson, Tóki relates his visits to the courts of the ancient Scandinavian kings Hrólfr kraki and Hálfir. Like Norna-Gestr, Tóki is not a figure from these legendary traditions himself, but unlike the stories told by Norna-Gestr, who mostly functions as an observer of the heroic scene, the focus of Tóki's anecdotes are his own dealings with these kings. These interactions are surely the invention of the þátr-author, rather than being part of his received literary tradition, for they are there solely to elicit a particular response from the Christian king, namely, his judgment of his pagan predecessors. In short, although the framed narrative has the appearance of a *fornaldarsaga*, it is actually an imitation of one, created for the same didactic purposes that Harris describes for *Norna-Gests þátr*. Indeed, the þátr as a whole would seem to be an imitation of *Norna-Gests þátr* (Harris and Hill 1989:111), designed to serve a similar function within *Óláfs saga helga* as *Norna-Gests þátr* does within *Óláfs saga Tryggvasonar* (Würth 1991:108, 131).

Now we come to *Sörla þátr*. Harris groups this with *Norna-Gests þátr* and *Tóka þátr* among the pagan-contact þættir, because the supernaturally lengthened *Hjaðningavíg* fills the same role as the supernaturally lengthened life of the visiting stranger. (The spell laid on the battle causes any man who is killed to rise and fight again, with the result that the pagan warriors are discovered still engaged in combat one hundred and forty-seven years later by one of Olaf Tryggvason's retainers.) *Sörla þátr* is interpolated between the two chapters of *Óláfs saga Tryggvasonar* that recount how King Olaf first began his missionary efforts in Norway; it seems to serve as a thematic introduction to the account of that country's conversion. Like the embedded material of *Norna-Gests þátr*, the embedded material of *Sörla þátr* goes back to the traditions of Scandinavian myth and legend that are found in the *fornaldarsögur* proper. This material turns out to be a conflation of two originally separate traditions featuring a hero named Högni.³ One Högni is the

³ For a detailed discussion, see Rowe (2002), whose arguments are summarized here.

son of Hálfðan, whose beautiful dragon-ship is coveted by Sörli; this tradition is preserved in various forms in *Sörlastikki*, *Sörla saga sterka*, and *Hálfðanar saga Brönufóstra*. The other Högni (whose patronymic is never given) is the one involved in the *Hjaðningavíg*, which we know from *Ragnarsdrápa*, *Háttalykill*, the *Gesta Danorum*, *Skáldskaparmál*, and the Middle High German *Kudrun*. Whether the conflation was deliberate or simply the result of assuming that the two Högni's were the same, the result was fortuitous. Not only does the ship itself link the first two parts of the þátrr, providing Sörli's motivation for slaying Hálfðan and Heðinn's means of slaying Högni's queen and abducting his daughter, but the whole episode of its recovery from Sörli foreshadows the events leading up to the *Hjaðningavíg*. Sörli, having killed Högni's father, offers compensation, which Högni refuses in the same way that he will later refuse Heðinn's offer of compensation for having killed his wife. After each refusal, Högni joins battle with the one who had injured him, and in each case the injurer is himself injured but is later made whole. The dragon-ship episode and the prelude to the *Hjaðningavíg* differ in that the former is motivated by what we might call "natural greed", resulting in reconciliation and the brotherhood that Högni and Sörli maintain for life, whereas the latter is motivated by the pagan gods' unnatural magic, resulting in perpetually renewed strife between Högni and Heðinn. The contrast between the two episodes shows how society's mechanisms for adjusting for loss (compensation and sworn-brotherhood) function well under natural circumstances (where Högni gains a brother to replace his father) but break down when the gods intervene (as both sides may be said to lose in the *Hjaðningavíg*).

Comparison between the versions of the story of the *Hjaðningavíg* found in Saxo, Snorri, and *Sörla þátrr* shows that the þátrr-author has based his on that of *Skáldskaparmál* and has also borrowed from Snorri's *Ynglinga saga* to provide the description of the gods at the beginning of his tale. However, these borrowings include significant changes. The þátrr-author makes Óðinn into a king who is deceived by his mistress and who follows Loki's advice in everything; that mistress, Freyja, is portrayed practically as a giantess who ruthlessly pursues her evil ends and who thus assumes Hildr's original role as a valkyrie-like agent of Odinic malice; and Hildr herself is turned into a helpless onlooker. The account in *Sörla þátrr* thus retains Snorri's euhemerization of the gods while avoiding his characterization of them as benevolent protectors of mankind (as in the *Edda*) or as dignified dynastic founders (as in

Ynglinga saga). These changes would seem to be deliberate inversions of Scandinavian mythology rather than the folkloristic or popular degeneration of gods who are no longer worshipped.⁴ Drawing on comic exaggerations of Þórr's thick-headedness or Freyja's lust would be inappropriate for this particular narrative, as such a depiction of the gods would make the conversion to Christianity less of a happy necessity. No less importantly, it would also diminish the achievement of the retainer of Olaf's who ends the *Hjaðningavíg* by slaying all the contestants, and it would scarcely enhance the glory of Olaf himself, whose "luck" enables his retainer to prevail over the Æsir's magic and who thus replaces Óðinn as the controlling figure of the narrative. Like the embedded material of *Tóka þáttur*, the framed narrative in *Sörla þáttur* that looks so much like an example of the heroic-legend subtype of the *fornaldarsögur* is most likely a didactic artifice, in this case one intended to demonstrate the wretchedness of life and death under the malevolent dominion of the pagan gods. The differing treatments of the story of Sörli and the dragon-ship also support the conclusion that *Sörla þáttur* was not composed using the same generic conventions as the *fornaldarsögur*, for its grafting of the *Hjaðningavíg* onto the life of Högni Hálfðansson was rejected by *Sörla saga sterka*, a later adventure-tale *fornaldarsaga* that ends happily with the information that Sörli and Högni never sundered their friendship and that it is not mentioned whether either of them had any children.⁵

The discussion of these three þættir has brought together analyses from different perspectives that turn out to reinforce one another: on the basis of these narratives' theme and structure, their use of their sources, their manuscript context or textual matrix, and the apparent intent of their authors or editors, they should be considered as instances of the pagan-contact þættir, just as Harris argues, and not as instances of the *fornaldarsögur*.⁶ However, there are other þættir in Flateyjarbók that have also been seen as having some connection to the *fornaldarsögur*, and there the different kinds of analyses

⁴ Margaret Clunies Ross (1992:57) argues that the negative depiction of the Æsir in the *Gesta Danorum* is motivated by a similar agenda.

⁵ "... ok er eigi getit þar um, hvárt þeim hafi barna auðit orðit eða eigi eftir sik" (*Fornaldar sögur Norðurlanda* [1950] III:410).

⁶ It is a coincidence that this conclusion transfers þættir from a saga genre to a þáttur genre. Although there are not many of them, þættir can belong to saga genres. For example, *Þorsteins þáttur stangarhöggs* is a miniature *Íslendingasaga*, and *Þorsteins þáttur bæjarmagns* is an example of the "adventure tale" subgroup of the *fornaldarsögur* (Mitchell 1993:206b).

have pointed to different generic affiliations for the text in question. What can we learn from these discrepancies?

One interesting result of grouping texts on the basis of their theme and structure is that this procedure separates texts that are thematically paired within their manuscript context or textual matrix. For example, *Sörla þátr* is a pagan-contact þátr and *Þorsteins þátr uxafóts* is a short but full *fornaldarsaga*-like biography (Harris 1989:3a), yet these texts are also narratives of a father and a son, they fulfill closely related functions in a single textual matrix, the central episodes of each deal with issues of paganism and Christianity in very similar ways, and both have additional themes in common (e.g., the proper relationship between a king and his retainers).⁷ Or consider *Norna-Gests þátr*, one of the pagan-contact þættir, and *Helga þátr Þórissonar*, which Harris (1989:3a) identifies as a *fornaldarsaga*-like analogue of Celtic tales about a journey to the otherworld. These texts are found next to each other and are also linked by a forward reference in *Norna-Gests þátr*. As a negative exemplum, *Helga þátr* turns out to have an extraordinary number of parallels with *Norna-Gests þátr*, and even its Celtic tale type becomes morally significant, in that the fairy story supplies a narrative that can show the dark side of paganism and apostasy *without undercutting the positive view of the heroic virtues just provided by the Germanic legends* in *Norna-Gests þátr*. These examples suggest that when analyzing the theme of an embedded text (a prerequisite for establishing its genre), it is not enough to interpret the dependent narrative based on its relationship to the larger text in which it is found; it may also be necessary to consider its relationships to other texts interpolated into the same matrix, regardless of their genre.

Still other issues are brought out by a different set of examples. *Þorsteins þátr bæjarmagns* (not in *Flateyjarbók*) and *Helga þátr Þórissonar* are clearly related, not only on the basis of their theme and structure — according to Harris (1989:3a), *Þorsteins þátr* is also a *fornaldarsaga*-like analogue of Celtic tales about a journey to the otherworld — but additionally by their use of the same tradition about Guðmundr of Glasisvellir and a horn named Grímr (Simpson 1963:505, 510).⁸ However, from a matrix-text/manuscript-context

⁷ *Þorsteins þátr uxafóts* is found in *Flateyjarbók* I:249–263 and *ÍF* XIII:339–370 (*Harðar saga*). The retainer of Olaf's who ends the *Hjadhningavíg* in *Sörla þátr* is the father of Þorsteinn uxafótr. For a fuller discussion of the thematic similarities between *Þorsteins þátr uxafóts* and *Sörla þátr*, see Rowe (forthcoming).

⁸ *Þorsteins þátr bæjarmagns* is found in *Fornaldar sögur Norðurlanda* [1950] IV:319–344.

point of view they have to be considered as belonging to different genres. That is, we bring one interpretive framework to *Þorsteins þáttur* because it is copied as an independent text, and we bring a different interpretive framework to *Helga þáttur* because it is embedded in *Óláfs saga Tryggvasonar* and thematically paired with *Norna-Gests þáttur*. In this context, the journey to the otherworld in *Helga þáttur* ceases to provide the text with its overall structure and instead is reduced to an introductory story whose function is to set up the conflict between Olaf and a powerful pagan figure; it is this conflict that is at the heart of the narrative as a whole. Similarly (to cite a Flateyjarbók text that is not related to the *fornaldarsögur*), *Helga þáttur ok Úlfs* is another work that on the basis of its theme and structure belongs to one group (the conversion þættir) but from a matrix-text/manuscript-context point of view has to be marked as different from the other members of that group.⁹ *Helga þáttur ok Úlfs* is indeed about conversion, but because it was added to the manuscript by a different scribe with (arguably) a different editorial program and is not embedded in a king's saga, it must be read against the conversion þættir of the Olaf-sagas and not with them (Rowe forthcoming).

Indeed, an analysis that uses structure as a marker of genre can end up identifying some texts as having a relationship to the *fornaldarsögur* that the traditional analyses using only subject matter and setting do not. Here I am thinking of Harris's theme-and-structure survey of the þættir, which comes to some conclusions that have not fully penetrated *fornaldarsaga* studies. An expansion of the corpus is suggested by his statement that *Orms þáttur Stórólfssonar* and *Þorsteins þáttur uxafóts* are "comparable to *fornaldar sögur* such as *Örvar-Odds saga*" (Harris 1989:3a). A reduction of the corpus is implied by his noting that *Helga þáttur Þórissonar* and *Þorsteins þáttur bæjarmagns* "share the tone and many motifs of the *fornaldar sögur*" but are analogues of the journeys to the otherworld found in romances and, particularly, in Breton lays (Harris 1989:3a). Stephen Mitchell also acknowledges *Orms þáttur*'s many connections to the *fornaldarsögur* (Mitchell 1991:22) and *Helga þáttur*'s dissimilarities (Mitchell 1993:206b), but Harris's position regarding *Þorsteins þáttur uxafóts* and *Þorsteins þáttur bæjarmagns* are (to the best of my knowledge) unique.¹⁰

⁹ *Helga þáttur ok Úlfs* is found in *Flateyjarbók* III:445–460.

¹⁰ My own view regarding *Orms þáttur* is that, despite the *fornaldarsaga* elements in the beginning and its biographical serial-adventures structure, the text as we have it is deployed as a kind of *Íslendingaþáttur*, using an unusual Icelander's interactions with powerful men in Norway to make a particular point about a king and an Icelander. In this regard, it is not so different from *Auðunar þáttur vestfirzka*.

A syncretic analysis of *Porsteins þátr uxafóts* could marshal the following evidence. Þorsteinn's dramatic encounters with the trolls are the narrative's chief *fornaldarsaga*-like plot elements; also suggestive of the *fornaldarsögur* is its biographical structure, which features serial adventures in the manner of a *fornaldarsaga* like *Örvar-Odds saga* rather than the feuds of a biographically organized *Íslendingasaga* such as *Egils saga*. Undermining the relationship with the *fornaldarsögur* are the nationality of the hero and the fact that the whole of the story takes place after the settlement of Iceland. A setting before the settlement is one of the standard markers of the genre, and perhaps it is for this reason that Mitchell (1993:206b) does not include *Porsteins þátr* among the *fornaldarsögur*. In terms of its sources and analogues, *Porsteins þátr* draws as much on *Íslendingasögur* and related texts such as *Landnámabók*, *Grettis saga*, *Prests saga Guðmundar góða*, and *Þorskfirðinga saga (Harðar saga: clxix–clxxiv)* as on texts related to the *konungasögur* (i.e., *Óláfs saga Tryggvasonar*, *Sörla þátr*, and *Orms þátr*). It also has parallels with *Hallfredar saga* (Binns 1953:52–56), which is another example of a text that bridges the genres of the *Íslendingasögur* and the *konungasögur*. Because the protagonist of *Porsteins þátr* is an Icelander of extraordinary strength who kills trolls and visits with *jarðbúar*, his þátr is aligned to some extent with the narrative tradition exemplified by *Grettis saga*, but because the description of Þorsteinn's encounter with the *jarðbúar* is highly influenced by typology and the troll-killing is simply the mechanism for Þorsteinn's conversion to Christianity, the þátr as we have it now is far more comparable to pagan-contact þættir such as *Sörla þátr* than it is to the *fornaldarsögur*. In particular, its theme of finding fathers (biological and spiritual) and serving kings (terrestrial and heavenly) is the complete opposite of that of *Örvar-Odds saga*, which is about rejecting one's father and maintaining one's independence. *Porsteins þátr uxafóts* would thus appear to be a text whose overall structure is less significant generically than the local structure of some of its episodes. One might even consider it a secondary development of the conversion þættir, in that it expands what is essentially a conversion þátr to encompass the entire life of the protagonist.

The overall structure of *Porsteins þátr bæjarmagns*, however, cannot be dismissed so easily. This narrative has the pattern of a centripetal Arthurian romance like Chretien's *Yvain*, in which, after an introductory episode, a knight of Arthur's court undergoes a bipartite series of adventures, wins a wife and lands of his own, experiences a change of personality, and leaves

Arthur's court for good.¹¹ Some of the action that *Þorsteins þáttur bæjarmagns* structures in this way has its parallel in folktale (Simpson 1966, Ciklamini 1968, Power 1985), and some can be traced back to various myths about Þórr that were mutated and conflated into the story about Þorkillus, Godmundus, and Geruthus found in Book VIII of the *Gesta Danorum*. This reflex of mythological material is what connects *Þorsteins þáttur bæjarmagns* with the *foraldarsögur* (*Bósa saga ok Herrauðs*, for example, also makes use of it), although strictly speaking, the temporal setting of the entire narrative—during the reign of Olaf Tryggvason—should preclude this generic identification.¹² *Þorsteins þáttur bæjarmagns* is also interesting because it has a number of features in common with the þættir found in the sagas about the two King Olafs, although it is not found embedded in any version of *Óláfs saga Tryggvasonar* and it plays on the themes of Christianity and Olaf's luck for comic effect rather than for serious purposes. The royal retainer who takes advantage of his king's luck to outwit pagan opponents and earn fame, fortune, and a wife is also met with in *Hróa þáttur*; an evil supernatural being demands tribute from a supernatural being who is friendly to humans in *Þorsteins þáttur uxafóts* and in *Orms þáttur*; and a Christian battles the opponents of these "good" creatures in *Þorsteins þáttur uxafóts*, *Orms þáttur*, and *Sörla þáttur*. Given the apparent intent of the author to put together an entertaining tale of magical

¹¹ The introductory adventure (ch. 2) is that of Þorsteinn's theft of the ring and the tablecloth from the underworld. The central adventures begin with his receiving from a dwarf the magic implements that will enable his later successes (ch. 3). The first part of this (chs. 4–11) is his first visit to Risaland, where he helps Guðmundr's men against Jarl Agði and his retainers, kills Geirröðr, and takes Agði's daughter Guðrún back to Norway. The second part of the central adventures (chs. 12–13) are his visit to King Olaf, during which he marries Guðrún and receives permission to return to Risaland, and his second visit to Risaland, where he takes over his wife's patrimony, recovers the horns that Agði had stolen, and seals Agði in his grave-mound with the sign of the cross. Ch. 13 also contains the conclusion, in which Þorsteinn visits Olaf one last time to give him the horns and in which the narrator reports that the horns disappeared when Olaf did. Þorsteinn begins his adventures as an unpopular man (*Fornaldar sögur Norðurlanda* [1950] IV:321: "ekki var hann mjök kenndr af hirðmönnum. Þótti þeim hann stríðlyndi ok óvæginn") but ends up winning the good-will of the royal retinue (*Fornaldar sögur Norðurlanda* [1950] IV:342–343: "báðu allir vel fyrir honum, því at Þorsteinn var orðinn vinsæll"); that he is a changed man is also signalled by his new nickname (from *bæjarmagn* to *bæjarbarn*). Power (1985) argues for a Celtic source for the Norse stories of visits to the otherworld and mentions *Laoghaire Mac Crimthann* as a tale that has a number of parallels with Þorsteinn's central adventures.

¹² Mitchell (1993:206b) includes *Þorsteins þáttur bæjarmagns* among the *foraldarsögur* without commenting on this aspect of the narrative.

Scandinavian adventure, it is probably more accurate to say that *Þorsteins þáttur bæjarmagns* is a secondary development of the *fornaldarsögur*, in that it deploys the interaction between a Christian retainer and the pagan world developed in the didactic Olaf-þættir with a structure that entered Old Norse literature with the translated romances. Here it is the temporal setting that has lost its generic significance. Rather than associating the fantastic with a period of history (i.e., the story has to take place long ago because that was when strange beings and magical occurrences were commonplace), the fantastic is associated with a contemporary geographical location. This change — perhaps borrowed from romance itself — opens up the genre to the narrative possibilities offered by heroes who are Christian or Icelandic or both.

A text such as *Þorsteins þáttur bæjarmagns*, which populates an Arthurian narrative structure with Scandinavian characters from the Christian era, shows the difficulty of applying the standard generic distinctions. Although I have argued in the past that some texts are deliberate hybrids of different genres (Rowe 1993), here we have an author who simply seems to have considered that a fairly wide range of structures, characters, and settings were potential material for an entertaining story. To say this is merely to echo scholars such as Hermann Pálsson and Paul Edwards (1971) and Marianne Kalinke (1982) who have long urged that we consider a larger category of “legendary fiction” rather than trying to separate the *fornaldarsögur* from the *riddarasögur*. Similarly, if I suggest that *Þorsteins þáttur bæjarmagns* takes the didactic Olaf-þættir as one of its points of departure, and I mean that suggestion as a reminder that genres evolve (emerging, merging, diverging, and disappearing) over time, that, too, is old news.¹³ What I believe is a new insight is what the Flateyjarbók texts illustrate: the complex intertextual construction of the themes of dependent þættir. Theme and narrative structure are the two most important elements of the generic repertory, but in the case of the þættir in the Olaf-sagas, theme emerges not only from the relationship between the embedded text and its matrix text but also from the relationship between the embedded text and any other embedded texts to which the editor of the manuscript has linked it. Here editorial intention must take precedence over audience reception. It is certainly valid to analyze the compilation that results from a series of scribes copying and expanding the Olaf sagas, as most audiences will neither know nor care which redactor added which þáttur. However, when an individual þáttur, rather than the compilation as a whole, is being

¹³ See, for example, Kalinke (1985:345) and Weber (1986:432).

studied, our interpretation must take all relevant editorial activities into account, whether intratextual or intertextual. When we know that a particular redactor of *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta* added *Norna-Gests þáttur* and *Helga þáttur Þórissonar* to his copy, putting them right next to each other and linking them with a forward reference, we would be well advised to at least try reading them as a pair. We may also note they were the only þættir he added (Ólafur Halldórsson 1993:449b), and so they form a significant part of his editorial project. Jón Þórðarson added six þættir when he expanded *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*, possibly making *Sörla þáttur* and *Þorsteins þáttur uxafóts* elements of a larger textual cycle (Rowe forthcoming), but in any event their parallel locations in the matrix saga and the genealogical relationship of their protagonists similarly suggest that they should not be read in isolation. What we learn from Flateyjarbók applies not just to the *fornaldarsögur* but to all genres: the generic affiliation of a text must be established case by case, if not manuscript by manuscript.

BIBLIOGRAPHY

- Binns, Alan L. 1953–1957. The Story of Þorsteinn Uxafót. *Saga Book* XIV:36–60.
- Boyer, Régis. 1998. *Les sagas légendaires*. Les Belles Lettres, Paris.
- Ciklamini, Marlene. 1968. Journeys to the Giant Kingdom. *SS* 40:95–110.
- Clunies Ross, Margaret. 1983. Snorri Sturluson's use of the Norse origin-legend of the sons of Fornjótr in his *Edda*. *ANF* 98:47–66.
- Clunies Ross, Margaret. 1992. Mythic narrative in Saxo Grammaticus and Snorri Sturluson. *Saxo Grammaticus*. Tra storiografia e letteratura, Bevagna, 27–29 settembre 1990:47–59. Ed. Carlo Santini. I Convegni di Classiconorroena 1. Il Calamo, Rome.
- Flateyjarbók* I–III. 1860–1868. Eds. Guðbrandur Vigfússon and C. R. Unger. Christiania.
- Fornaldar Sögur Norðurlanda eptir gömlum handritum* I–III. 1829–1830. Ed. Carl Christian Rafn. Copenhagen.
- Fornaldar sögur Norðurlanda* I–III. 1943–1944. Útg. Guðni Jónsson and Bjarni Vilhjálmsson. Forni, Reykjavík.
- Fornaldar sögur Norðurlanda* I–IV. 1950. Útg. Guðni Jónsson. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Hamer, Andrew. 1973. Legendary Fiction in Flateyjarbók. *Proceedings of the First International Saga Conference, University of Edinburgh 1971*:184–211. Eds. Peter G. Foote, Hermann Pálsson and Desmond Slay. Viking Society for Northern Research, London.
- Harðar saga. 1991. Útg. Þórhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson. *ÍF* XIII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.

- Harris, Joseph. 1980. Folktale and Thattr: The Case of Rognvald and Raud. *Folklore and Medieval Studies*. Eds. Carl Lindahl and Erika Brady. *Folklore Forum* 13:158–98.
- Harris, Joseph. 1986. Saga as historical novel. *Structure and Meaning in Old Norse Literature*:187–219. Eds. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. The Viking Collection. Studies in Northern Civilization 3. Odense University Press, Odense.
- Harris, Joseph. 1989. Þættir. *Dictionary of the Middle Ages* 12:1–6. Ed. Joseph R. Strayer. Charles Scribner's Sons, New York.
- Harris, Joseph, and Hill, Thomas D. 1989. Gestr's "Prime Sign": Source and Signification in *Norna-Gests þátr*. *ANF* 104:103–122.
- Hermann Pálsson and Paul Edwards. 1971. *Legendary Fiction in Medieval Iceland*. Studia Islandica 30. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Kalinke, Marianne E. 1982. Riddarasögur, Fornaldarsögur, and the Problem of Genre. *Proceedings of the Fifth International Saga Conference, Toulon 1982*:77–91.
- Kalinke, Marianne E. 1985. Norse Romance (*Riddarasögur*). *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*:316–363. Eds. Carol J. Clover and John Lindow. Islandica 45. Cornell University Press, Ithaca.
- Mitchell, Stephen A. 1991. *Heroic Sagas and Ballads*. Cornell University Press, Ithaca.
- Mitchell, Stephen A. 1993. Fornaldarsögur. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*:206a–208b. Ed. Phillip Pulsiano et al. Garland Publishing, Inc., New York.
- Ólafur Halldórsson. 1993. Óláfs saga Tryggvasonar. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*:448b–449b. Ed. Phillip Pulsiano et al. Garland Publishing, Inc., New York.
- Power, Rosemary. 1985. Journeys to the Otherworld in the Icelandic Fornaldarsögur. *Folklore* 96:156–175.
- Rowe, Elizabeth Ashman. 1993. Generic Hybrids: Norwegian "Family" Sagas and Icelandic "Mytho-Heroic" Sagas. *SS* 65:539–54.
- Rowe, Elizabeth Ashman. 2002. *Sörla þátr*: The Literary Adaptation of Myth and Legend. *Saga-Book XXVI*:38–66.
- Rowe, Elizabeth Ashman. [forthcoming] *The Development of Flateyjarbók: Iceland and the Norwegian Dynastic Crisis of 1389*. The Viking Collection. Studies in Northern Civilization 15. Odense University Press, Odense.
- Simpson, Jacqueline. 1963. Grímr the Good, a Magical Drinking-Horn. *Études Celtiques* 10:489–515.
- Simpson, Jacqueline. 1966. Otherworld Adventures in an Icelandic Saga. *Folklore* 77:1–20.
- Torfi H. Tulinius. 1993. Kynjasögur úr fortíð og framtíð löndum. *Íslensk bókmenntasaga* 2:167–246. Ed. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Weber, Gerd Wolfgang. 1986. The Decadence of Feudal Myth — Towards a Theory of *Riddarasaga* and Romance. *Structure and Meaning in Old Norse Literature*: 414–54. Eds. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. The Viking Collection. Studies in Northern Civilization 3. Odense University Press, Odense.
- Würth, Stephanie. 1991. *Elemente des Erzählens*. Die þættir der Flateyjarbók. Beiträge zur nordischen Philologie 20. Helbing & Lichtenhahn, Basel.
- Würth, Stephanie. 1993. Nornagests þátr. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*: 435b–436a. Ed. Phillip Pulsiano et al. Garland Publishing, Inc., New York.

EFNISÁGRIP

Fundinn Noregur, Helga þáttur Þórissonar, Hversu Noregur byggðist, Norna-Gests þáttur, Sörla þáttur og Tóka þáttur Tókasonar eru allt frásagnir í Flateyjarbók (GKS 1005 fol) og voru lengi taldar með fornaldarsögum en síðastliðinn áratug hafa verið bornar brigður á þá flokkun nema hvað Sörla þátt varðar. Í greininni er því haldið fram að sá þáttur eigi ekki heldur heima innan bókmenntategundarinnar, hann sé, eins og Norna-Gests þáttur og Tóka þáttur, lærð stæling fremur en ósvikin fornaldarsaga. Þessi niðurstaða vekur upp spurningar um hvernig bókmenntategundir séu afmarkaðar og hvaða máli það skipti þegar kemur að því að skýra efnissamsetningu safnhandrita. Formgerð er eitt af því sem segir fyrir um bókmenntategund en ef einblínt er á hana getur mönnum sést yfir það þegar textar af ólíkum tegundum eru efnislega tengdir saman innan eins og sama handrits (t.d. Sörla þáttur og Þorsteins þáttur uxafóts og Norna-Gests þáttur og Helga þáttur Þórissonar). Þegar skoðað er hvernig tiltekinn texti er felldur inn í stærra verk er ekki nóg að athuga hvernig hann er sniðinn að samhenginu heldur einnig hvernig hann tengist öðrum textum sem eru á sama hátt felldir inn í hina stærri heild, óháð því hvurrar tegundar þeir eru. Áhersla á formgerðina getur einnig gengið gegn þeim vísbendingum um tegund sem felast í efni og umgjörð textans, eins og þegar Þorsteins þætti uxafóts er líkt við fornaldarsögu og Þorsteins þætti bæjarmagns við riddarasögu. Þessi dæmi virðast fremur bera vott um bókmenntategundir sem eru í þróun: Þorsteins þáttur uxafóts er þannig nýtt afbrigði af þætti, þar sem frásögn af trúskiptum er þanin út svo hún rúmar alla ævi söguhetjunnar; Þorsteins þáttur bæjarmagns er hins vegar nýtt afbrigði af fornaldarsögu sem sameinar efni sem við könnumst við úr Ólafspáttum, annars vegar samskipti kristins hirðmanns við heiðið samfélag, og hins vegar formgerð þýddra riddarasagna.

Að öllu samanlögðu virðist sem við flokkun í bókmenntategundir verði að meta hvern texta fyrir sig, og jafnvel birtingarmynd hans í hverju handriti fyrir sig.

Elizabeth Ashman Rowe
Somerville
Massachusetts
USA
elizabetharowe@yahoo.com

HÉLÈNE TÉTREL

LA MORT ÉDIFIANTE DE CHARLEMAGNE

LA *KARLAMAGNÚSSAGA* présente une intéressante particularité en regard des textes français qui composent ce qu'on appelle le « cycle du roi » : son achèvement. Dans ce qui pourrait constituer l'équivalent français du cycle norrois, aucune chanson en particulier n'est centrée sur la mort de l'empereur. Dans le *Couronnement de Louis*, dont l'intrigue repose sur le conflit entre l'indigne descendant de Charlemagne et son puissant vassal Guillaume d'Orange, la mort de Charlemagne est évoquée mais très rapidement :

Ainz fu morz Charles que il fust repairiez,
Et Looïs remest ses eritiers.¹

La mort de Charlemagne y est présentée comme une simple circonstance du récit.

Un des manuscrits du *Couronnement*, le manuscrit « D », donne, il est vrai, une leçon légèrement plus étendue. Charlemagne y meurt en présence de Guillaume et de Louis, et la mort de l'empereur provoque un miracle : les cloches de toutes les églises se mettent à sonner seules. Mais il s'agit là d'une leçon unique et ne couvrant qu'une douzaine de vers. Par ailleurs, une chanson de geste française a peut-être été composée sur la mort de Charlemagne. C'est en tout cas ce que suggère l'existence d'un poème franco-vénitien du XIIIe siècle sur le sujet. Ce remaniement a probablement utilisé des sources fort diverses : Gianfranco Contini² montre qu'il reprend certains motifs du *Couronnement de Louis*, et emprunte à la double légende de saint Gilles et du péché de Charlemagne. Nous n'avons pas conservé ce poème.

Hors du cercle poétique, il faudrait également prendre en compte les textes écrits par les biographes et les chroniqueurs, dont le nombre ne cesse

¹ *Le Couronnement de Louis*, éd. E. Langlois, 2nde éd., vers 242–243.

² G. Contini, « La canzone della mort Charlemagne », dans *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offerts à M. Delbouille*, pp. 105–126.

d'augmenter à partir d'Eginhard et dès lors que la canonisation de Charlemagne les rend nécessaires. Parmi ces textes dont l'inspiration oscille entre celle des chroniques et celle des récits hagiographiques, on trouverait également des passages plus polémiques dont l'inspiration est liée à des impératifs politiques (comme l'a été l'affaire de la canonisation).

Mais ces textes très disparates une fois réunis ne peuvent suffire à constituer, à proprement parler, une tradition. Et la geste de Charlemagne est particulièrement discrète sur ce point ; le passage d'un règne à l'autre, qui permet la mise en place du motif généalogique si important dans la chanson « de geste », se fait insensiblement : « Nella dinastia dei Carli e dei Luigi occorre pure che gli uni muiano perché gli altri regnino »,³ écrit G. Contini. La mort de Charlemagne y est insignifiante. Et le silence des épopées françaises sur la mort d'un roi fondateur peut paraître surprenant, en comparaison de l'importance que revêt celle d'Arthur dans les grands cycles en prose qui lui sont consacrés.

De son côté, la *Karlamagnússaga*, histoire norroise de Charlemagne essentiellement traduite de poèmes épiques français, tend à retrouver la structure biographique qui n'apparaît pas dans l'ensemble des poèmes français. Il est vrai que ce cycle rassemble les éléments d'une biographie romancée dont les origines remontent à toutes les sources, aussi bien poétiques qu'historiques, légendaires et hagiographiques, et l'éclectisme explique sans doute cette grande différence. Mais ce n'est pas uniquement une affaire de hasard. Comme le font à la même époque, sur le continent, les grands cycles arthuriens, l'histoire norroise de Charlemagne cherche à donner un sens général au récit qu'elle organise et à la matière qu'elle rassemble. C'est très nettement une orientation édifiante que prennent ainsi les récits assemblés par les rédacteurs de la *Karlamagnússaga*. Et le point culminant du cycle est la mort de l'empereur, dont la signification, contrairement au texte du *Couronnement*, sera capitale. Cette « clôture du cycle carolingien », pourrait-on dire pour emprunter l'expression et la perspective de Richard Trachsler,⁴ doit être, ou devenir, signifiante. La dixième et dernière branche de la *Karlamagnússaga* est donc intéressante parce que composite, certes, mais elle l'est bien davantage par la manière dont elle va combler le silence des épopées, et donner un sens à cette clôture.

³ *Ibid.*, p. 106.

⁴ R. Trachsler, *Clôtures du cycle arthurien*.

La tradition manuscrite

A considérer de plus près les manuscrits qui conservent ce que Unger a appelé la « dixième branche » de la *Karlamagnússaga*,⁵ on est amené à se poser en d'autres termes la question de la fin du cycle norrois. Il est en effet impropre de parler de « branche X ». Les manuscrits de la version « α », la plus ancienne, s'interrompent, pour le manuscrit A (AM 180 c fol) dans la branche VII, et pour a (AM 180 a fol), vers la fin de la branche VIII. Les seuls représentants sont donc les remaniements de la famille « β ». Mais les chapitres qui terminent la *Karlamagnússaga* en B (AM 180 d fol), b1 (AM 531 4to), b2 (Lbs 156 4to) et BN f. sc. 7 varient d'un texte à l'autre, soit quant au contenu, soit quant à l'organisation des épisodes. La *Karl Magnus Krønike* danoise, qui a été composée à partir d'une version plus proche de la première copie norroise complète,⁶ offre sans doute un modèle plus fiable de ce qu'a dû être initialement la fin du cycle norrois de Charlemagne, mais sa version est très différente de celle des remaniements.

Unger a recomposé la branche finale à partir de huit chapitres tirés de B et de b1 (il n'avait à sa disposition ni b2 ni BN f. sc. 7). Et dans cette branche reconstituée, le récit procède de la façon suivante : dans les chapitres 1 à 3 il est question de l'expédition de Charlemagne à Jérusalem et Constantinople, puis d'une série de miracles opérés par les saintes reliques offertes à l'empereur. Les chapitres 4 et 5 sont consacrés au martyre de l'évêque Sallinus, avec, inséré dans le chapitre 4, un épisode de la vie d'Amphiloque d'Iconium. Le chapitre 6 est un éloge de la piété de l'empereur, auquel le pape Adrianus donna l'autorisation exceptionnelle d'élire les dignitaires de l'Eglise dans tout l'empire. A cet endroit de l'édition Unger (p. 552), on peut lire une variante en notes : quelques lignes décrivant l'église d'Aix consacrée par la Vierge et mentionnant saint Servais ; il s'agit sans doute du début d'un miracle, mais les éléments sont trop peu nombreux pour en reconstituer la trame. Enfin les chapitres 7 et 8, consacrés respectivement à la vision de Turpin et à la mort de Karlamagnús, viennent clore la dixième branche de la saga dont le titre, « sur les miracles et signes » (p. 537), est absent du manuscrit B. Unger l'a tiré du

⁵ *Karlamagnús saga*, éd. C. R. Unger. La traduction de Daniel Lacroix, établie d'après l'édition, (*La Saga de Charlemagne*), se trouve aux pages 846 à 885, précédée du titre : « miracles et signes divers / mort de Charlemagne ».

⁶ Voir P. Skårup, « Contenu, sources, rédactions », dans *Karlamagnús saga* (DSL), p. 335.

manuscrit b1, qui contient en marge (fol. 272) la mention suivante : « dixième chapitre de l'histoire, sur divers miracles et signes ». L'adjectif indéfini (« divers miracles »), peut-être supprimé par l'éditeur soucieux de rapporter chaque élément du récit à une trame globale, indique pourtant que, dans la conscience du rédacteur de b1, les divers miracles qui achèvent le cycle ne sont pas nécessairement en rapport avec ce qui précède.

Le texte ainsi présenté offre une organisation qui est loin de correspondre à la réalité des versions conservées. En effet, les manuscrits ne s'accordent pas tous entre eux, et de plus ils contiennent des interversions et des lacunes.

Examinons tout d'abord la leçon de B. Les deux chapitres rapportant la vision de Turpin et la mort de Charlemagne viennent en premier lieu, immédiatement après la branche IX. Mais ils sont précédés d'un commentaire : « hier imilli skal lesa af ennu *sjaunda kuerinu vm þat er karlla Magnus keisari sotti helga doma til mikla gards. Ok af salino byskupi. Ok þa þessa tvo kapitula sem hier standa ok eru nest *firer* landres þatt. Enn landres þattr aa at standa næst firer Oddgeirs þatt. » (AM 180 d fol : 134 r). (« Ici au milieu, il faut lire ce qu'on trouve dans un septième cahier, qui raconte comment Karlamagnús alla chercher les saintes reliques à Miklagard, puis l'histoire de l'évêque Sallinus, et ensuite (il faut lire) ces deux chapitres qui suivent immédiatement, avant la branche de Landres. Mais la branche de Landres doit être replacée juste avant la branche d'Ogier »). De fait, les deux chapitres en question viennent immédiatement après : ils sont consacrés à la vision de Turpin et à la mort de Karlamagnús (Le « septième cahier » mal placé contenait donc tout ce qui précède la vision, soit l'équivalent des chapitres Unger 1 à 6). Après le récit des funérailles, le scribe remercie l'auteur qui composa ou fit composer la saga de Karlamagnús, avant d'annoncer : « c'est là-dessus que notre histoire se termine ». Viennent ensuite le « Landres þattr » et les chapitres du « septième cahier », sur le voyage en Orient, l'évêque Sallinus et les privilèges de Charlemagne, après quoi apparaît un nouveau commentaire du scribe : « Þessa capitule er her stendr *eptir* er um framfaur karllamagnus keisara eftir þui sem almattigr gud sýndez i andarsýn turpin erchibyskupe » (AM 180 d fol : 148v). (« Le chapitre qui vient parle des funérailles de l'empereur Karlamagnús après que Dieu tout-puissant se fut manifesté dans la vision de Turpin l'archevêque »). Selon toute logique, ce commentaire aurait dû apparaître comme titre du récit des funérailles ; il se trouve ici sans raison apparente. Enfin, cet ensemble, pourtant apparemment clos, est suivi d'un ultime récit, qui est sans doute venu accidentellement se

greffer à la matière dont traitait la saga. Il s'agit d'un exemple rapportant l'intercession de la Vierge dans le jugement de l'abbé Vallterus, condamné par le Christ, et sauvé par Notre Dame. Cet exemple, qui couvre un peu plus de cinq feuillets à deux colonnes dans le manuscrit B, se trouve également — et uniquement, pour les manuscrits de *Karlamagnússaga* — dans BN f. sc. 7, mais il est sans rapport avec la matière carolingienne, ce qui ne laisse pas d'être problématique.

Le manuscrit de Paris BN f. sc. 7, qui est très proche de B, adopte un ordre différent : après la branche IX se succèdent dans l'ordre : le « Landres þáttur », l'histoire de Sallinus, celle du voyage en Orient, la justification des privilèges de Charlemagne, le songe de Turpin (annoncé par un bref commentaire), la mort de Charlemagne et une formule de clôture : « ... ok lýkst svá nú Karlamagnús saga með þessu efni. » (*Karlamagnús saga*, ed. Unger, p. 555) « ... C'est là-dessus que se termine l'histoire de Karlamagnús ». Le scribe de BN f. sc. 7 a donc placé les deux chapitres de la vision et de la mort à la fin de la saga, au lieu d'insérer les six premiers après la branche IX, comme le conseillait le rédacteur de B. Cela explique sans doute pourquoi la branche de Landres se trouve immédiatement après la branche IX dans cette version. Toutefois, comme en B et probablement à son imitation, le manuscrit de Paris fait suivre la *Karlamagnússaga* de l'épisode de l'abbé Vallterus (à ceci près qu'elle le fait figurer après avoir nommé achevé la saga de Karlamagnús).

Les deux manuscrits b1 et b2 présentent un troisième type d'organisation : y trouve en premier les chapitres Unger 1 à 5, dans l'ordre préconisé par le scribe de B. Ensuite, viennent les quelques phrases tirées du miracle de la Vierge concernant l'église d'Aix et saint Servais qu'on a mentionnées plus haut ; b2, après avoir mis un point à cette phrase légèrement remaniée, laisse un blanc qui couvre toute la fin de la page, et passe ensuite à la page suivante, qui est aussi sa dernière. Elle est consacrée à la vision de Turpin, (attribuée à « saint Egidius », c'est-à-dire saint Gilles) et se termine sur la mort de Karlamagnús.

La *Karl Magnus Krønike*, dernier texte qu'il nous faut prendre en compte, comporte de nombreux épisodes supplémentaires entre le *Moniage Guillaume* (*Karlamagnússaga* branche IX) et la vision de Turpin. Ces épisodes pourraient fort bien remonter, comme le propose P. Aebischer,⁷ à la « Vie Romancée » dont la branche I du cycle norrois serait aussi un vestige. On y

⁷ P. Aebischer, *Les différents états de la Karlamagnússaga*.

trouve par exemple le récit de la guerre de Libye, un épisode rappelant la chanson d'Ogier, un récit de la guerre contre Amarus, une fin de la guerre de Saxe. D'autre part, la vision de Turpin y est attribuée à saint Egidius, « skriftefader » de Karl Magnus, présent également dans la branche I de la *Karlamagnússaga*, mais absent des autres branches.

En résumé, on peut dire que la fin du cycle norrois de Charlemagne existe sous quatre formes : celle de B, version désordonnée qui se termine sur le miracle de l'abbé Vallterus. Celle de BN f. sc. 7, qui est quasiment la même, à ceci près qu'elle a déplacé deux chapitres et qu'elle copie l'exemple de Vallterus en le dissociant explicitement du reste du récit. Celle de la chronique danoise, peut-être traduite de la « Vie Romancée », qui comprend de nombreux épisodes entre la branche IX et la mort de Karlamagnús, et qui attribue la vision de Turpin à saint Egidius. Celle, enfin, de b1 et de b2, dont le chapitre numéroté 6 n'apparaît nulle part ailleurs, et s'arrête accidentellement au milieu du début de ce chapitre, b2 ayant ajouté, après ce même chapitre qu'il laisse inachevé, un résumé de la *Karl Magnus Krønike* pour terminer son récit.

Pour compléter ce tour d'horizon sur les relations entre les manuscrits, il faut noter une dernière chose concernant b1 et b2. Dans ces deux versions sœurs issues du même modèle, on a, semble-t-il, tout simplement remis en ordre les chapitres communs à B, soit que leur modèle ait lu les indications de B, soit qu'il ait effectué les corrections de lui-même. Comme l'ont montré Halvorsen et Jakobsen à sa suite, il est difficile de croire que b1 et b2 puissent présenter le texte original : d'après Halvorsen, le scribe de b (=b1) a incorporé les « suppléments » qui en B se trouvaient après la mort de Karlamagnús, entre la fin de la branche IX et la *Visio Turpinis*. Les deux chercheurs sont d'accord pour considérer les chapitres 1 à 5 ainsi que le « Landres þátrr » comme des additions à la *Karlamagnússaga*.⁸

Les deux manuscrits frères b1 et b2 ont en commun un sixième chapitre inconnu de B, que P. Skårup appelle « X.β.2 »⁹ (β.2 étant le nom qu'il donne au manuscrit source de b1 et b2), qui est le début d'un miracle de saint Servais. Il semblerait que ce texte modèle s'arrêterait de façon abrupte au bout de quelques phrases. Les deux manuscrits n'ont pas traité le problème de la

⁸ D'après E. F. Halvorsen, *The Norse Version of the Chanson de Roland*, p. 43, et A. Jakobsen, « Er kap. 1–5 i del X af Karlamagnús saga lánt fra en samling æfintýr ? », *Maal og Minne*, 1959, p. 103–116.

⁹ P. Skårup, « Contenu, sources, rédactions », p. 341.

même façon, comme on peut le constater grâce à quelques rapides observations.

Tout d'abord, b1 s'achève sur la phrase reportée en note dans l'édition Unger, p. 552 : « ok því villda ek, at sü vígsla gjørd irði eþnkar sæmiliga. » (AM 531 4to : 282 v). « Et c'est pourquoi je voudrais que cette consécration soit faite avec des honneurs particuliers » (où « gjørd » est le participe passé, qu'on attendrait plutôt après l'auxiliaire « irði »). b2 (inconnu de Unger) a interprété autrement cette phrase, qu'il rend par : « og þuj villda eg ad su vigg(s)lugiord yrde Einkar <s>æmeliga giørd », où le rédacteur a compris le premier « giord » comme partie d'un substantif « vígslugörð », et conséquemment ajouté un participe à la fin de la phrase.

De plus, contrairement à b1, b2 n'a pas laissé la saga sur ce chapitre inachevé. Le rédacteur a laissé une demie-page blanche après ce paragraphe, puis sur la page suivante, qui est aussi sa dernière, il a reporté la vision d'Egidius et de la mort de Charlemagne qui correspond trait pour trait, non à la version de B, mais au texte de la *Karl Magnus Krønike* (KMK). b2 a-t-il traduit lui-même le texte danois ou bien a-t-il utilisé une traduction préexistante ?

On a conservé plusieurs traductions islandaises de la *Karl Magnus Krønike*. P. L. Hjorth en décrit cinq, qu'il pense être dérivées de la version « 1534 » de sa chronique.¹⁰ Je n'ai pas relevé d'affinités flagrantes entre *Karlamagnús-saga* b2 et KMK 1534, par opposition aux autres versions de *Karl Magnus Krønike*, mais une analyse détaillée resterait à faire. D'autres traductions, auxquelles P. L. Hjorth n'a pas eu accès, sont mentionnées dans le catalogue de la bibliothèque d'Islande de Páll Eggert Ólason,¹¹ et par Agnete Loth.¹²

Après une rapide enquête, il s'avère que l'une, Lbs 1502 4to, est comprise dans un recueil copié en 1902 par Magnús Jónsson de Tjaldanes, d'après un manuscrit plus ancien. La partie consacrée à la saga s'achève sur un texte entièrement différent de toutes les versions jusqu'ici mentionnées (la vision de Turpin en est absente, et on y décrit le sacrement de « Ludvik » le fils de Karlamagnús, contrairement à toutes les versions donnant « Lodarius »). La seconde, ÍB 186 4to, du XVIIIe siècle, s'achève au milieu du « Geiplu þátrr », soit l'équivalent de la branche VII. Ni l'une ni l'autre de ces traductions ne

¹⁰ *Karl Magnus Krønike*, pp. liv–lix.

¹¹ *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*.

¹² *Karlamagnús saga* (DSL), « Les manuscrits norrois », p. 370.

peuvent donc avoir servi de modèle à b2 pour le récit de la mort de *Karlamagnús*.

Un détail nous confirme que le sens de la transmission du texte est, sans doute, du danois vers l'islandais et non l'inverse. b2 correspond mot pour mot, dans son dernier chapitre, au texte de la chronique. On trouve à la ligne 16 la phrase suivante : « S. Egidius spyrde hvad þä *skadade* ? » (je souligne), les versions danoises ayant ici : « skaddhae », « skadde », « skadhe » (*Karl Magnus Krønike*, leçon respective de 1480, 1534 et 1509 chez Hjorth). Dans la version danoise, saint Gilles demande donc ici clairement : « que s'est-il passé ? » (je souligne), le copiste islandais traduit « skadde », (« s'est produit »), par « skaðaði », (« a causé du tort »), leçon peu intelligible, due sans aucun doute au contresens d'un traducteur islandais. b2 a donc soit traduit lui-même du danois les dernières lignes qui devaient terminer son livre, soit recopié une traduction islandaise déjà existante comprenant cette leçon inintelligible, mais qui ne correspond à aucune traduction conservée. Dans tous les cas, il n'est pas nécessaire de postuler un autre modèle que la *Karl Magnus Krønike* pour ce récit de la mort de l'empereur.

Les sources

La source essentielle des chapitres de la branche X, toutes versions confondues, est le *Speculum Historiale*, avec lequel les rédacteurs ont pris çà et là quelques libertés. Les pages consacrées au voyage de Charlemagne en Orient sont globalement dérivées du livre XXIV, chapitres 3 à 5.¹³ A quelques motifs près, cependant, que le rédacteur norrois semble avoir repris d'une autre source : c'est ce qu'a montré C. B. Hieatt, qui a consacré une partie de ses recherches à étudier les rapports entre *Karlamagnússaga* et la compilation de Vincent de Beauvais.

C. B. Hieatt a commenté de façon détaillée l'épisode du rêve du roi de Constantinople¹⁴ dont voici à peu près la teneur : suite à l'invasion de Jérusalem par les païens, le patriarche Jean se réfugie à Constantinople, qui est également menacée par l'invasion. Le roi de Constantinople voit alors Charlemagne en rêve, et comprend qu'il doit s'adresser à lui pour sauver sa ville.

¹³ *Speculum Maius*, vol. 3, pp. 963–965.

¹⁴ *Karlamagnús saga*. The Saga of Charlemagne and his Heroes, vol. III, p. 323.

Ce motif est relayé par de nombreuses chroniques qui l'empruntent à la *Descriptio Qualiter Carolus Magnus Clavum et Coronam Domini a Constantinopoli Aquisgrani attulerit ...*, rédigée vers le XIème siècle, sans doute par un moine de Saint-Denis, et décrite par Gaston Paris dans son *Histoire Poétique*.¹⁵ Le succès de la *Descriptio* fut considérable, et l'on peut supposer que cette dernière est parvenue au rédacteur de KmsB, sous une forme ou une autre.

Ce n'est d'ailleurs pas le seul endroit où le texte norrois s'écarte de celui du *Speculum* : C. B. Hieatt note que la fin du chapitre 3 de KmsB s'achève sur un paragraphe inconnu de Vincent. Il est question dans ce paragraphe de la répartition des reliques entre les différentes villes de son royaume : à Chartres la chemise de Notre-Dame, à Saint-Denis la farine céleste ; quant à Aix, l'empereur y fait bâtir une splendide église entièrement ronde dans sa forme, l'église Maria Rotunda.¹⁶ Enfin, l'histoire de l'évêque Sallinus (ou Salvius) est le fruit de la compilation de trois passages différents du *Speculum* : l'un, source principale, se trouve dans le livre XXIV, chapitres 23 et 24 ; les deux autres lui ont été ajoutés, interpolés à partir du livre XVI, chapitre 90 et chapitre 94.¹⁷

Le chapitre embryonnaire sur lequel s'achèvent les manuscrits b1 et b2 est d'origine incertaine. C. B. Hieatt suggère un rapprochement avec le nom de l'évêque « Servus », qui apparaît dans un des miracles, lacunaire du début, de la *Maríu Saga*.¹⁸ Mais le texte de Kmsb1 et b2 me semble trop embryonnaire pour permettre une véritable comparaison. De plus, l'assimilation des deux noms « Servus » et « Servas » pose un problème. Si l'on ne voit pas de connexion entre l'évêque Servus de la *Maríu saga* et Charlemagne, en

¹⁵ *Histoire Poétique de Charlemagne*, p. 55 ; Gaston Paris hésite encore à localiser la composition de la *Descriptio* à Saint-Denis. Le texte intégral de la *Descriptio* a été édité par G. Rauschen, *Die Legende Karls des Grossen im 11 und 12 Jahrhundert*, à la suite de la *Vita Karoli Magni*, dont les versions sont, elles, immédiatement postérieures à la canonisation. Voir aussi à ce propos les remarques de Paul Aebischer dans *Les Versions norroises du Voyage de Charlemagne en Orient. Leurs sources*.

¹⁶ Le Pseudo-Turpin note que Charlemagne fut enterré dans la « beatae Mariae virginis basilica rotunda » (éd. Meredith-Jones, p. 323), précisé en note par C. B. Hieatt, *Karlamagnus saga. The Saga of Charlemagne and his Heroes*, vol. III, p. 338.

¹⁷ « This material from an earlier section of the *Speculum Historiale* was no doubt added because it forms part of a sequence in which St Salvius, the « Sallinus » of *Kms.*, is referred to (lib. XVI, cap. xc), and thus was associated with the Salvius story proper of lib. xxiii, cap. xxiii–xxiii », C. B. Hieatt, *Karlamagnús saga. The Saga of Charlemagne and his Heroes*, vol. III, pp. 320–321.

¹⁸ *Maríu saga*, éd. C. R. Unger, vol. I, pp. 1042–1045.

revanche il existe bien une tradition selon laquelle Charlemagne, parmi les nombreuses œuvres pieuses que lui attribue la légende, aurait présidé à la translation de saint Servais à Aix.

Cependant, d'une manière générale, il faut admettre que le copiste de B ne cache pas la préférence qu'il accorde à Vincent de Beauvais sur toute autre source : il se justifie même de l'utiliser à la fin de la branche VIII, qui s'écarte de la version traditionnelle de la *Chanson de Roland*, même s'il lui arrive également d'intégrer d'autres sources, ou bien d'adapter ses sources en fonction de l'effet qu'il recherche.

Les saints évoqués dans ce texte ont visiblement vu leurs histoires rassemblées dans un recueil exemplaire, à l'appui sans doute d'une argumentation contre les hérésies. L'évêché dans lequel officiait historiquement l'évêque Salvius n'a, semble-t-il, pas été localisé, mais il exista un saint Servais de Tongres qui fut mêlé aux luttes anti-ariennes du milieu du IVe siècle. Quant à la source précise de l'épisode d'Amphiloque d'Iconium face à Théodose et son fils, elle se trouve dans *l'Histoire Ecclésiastique* de Théodoret.¹⁹ On se souviendra que cet évêque, à la suite de la controverse trinitaire sur laquelle statua le Concile de Nicée, fut très engagé dans la lutte contre l'arianisme.

Les récits qui forment la branche X ont, pour certains d'entre eux, été conservés dans d'autres textes norrois. Dans le recueil d'« ævintýri » (courts récits moralisants) édité par Gering apparaît le voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople, au chapitre XI, sous le titre : « frá Karlamagnúsi ». ²⁰ D'après Alfred Jakobsen,²¹ c'est la *Karlamagnússaga* qui a emprunté au recueil d'« ævintýri », et non l'inverse.

Selon Halvorsen, les récits de la *visio Turpinis* et de la mort de Karlamagnús ont suivi le même chemin. La version de ces épisodes qu'on peut lire dans la *Tveggja postola saga Jóns ok Jakobs (TPS)* aux chapitres 90 à 93 aurait en revanche été empruntée à *Karlamagnússaga*. L'auteur de *TPS* connaissait la version Aa (dont la fin est aujourd'hui perdue) de la *Karla-*

¹⁹ Migne *PG* 82 col. 1229–30, *Hist. Eccl.* liber V, cap. xvi, « De Amphilochio Iconii episcopo », et aussi Migne *PG* 39, col. 29–30, (« Veterum Testimonia »). Dans cette histoire, Amphiloque d'Iconium se présente devant l'empereur Théodose et refuse de saluer son fils Arcadius. Devant le mécontentement du roi il expose alors pourquoi il faut placer le Père au même degré que le Fils. Mais ce récit doit avoir existé ailleurs, il serait intéressant d'en étudier la réception.

²⁰ *Íslensk Æventýri*, vol. I, p. 34 et suivantes.

²¹ A. Jakobsen, « Er kap. 1–5 i del X af Karlamagnús saga lánt fra en samlig ævintýr? ».

magnússaga, qui comprenait sans doute une version de la mort de l'empereur telle qu'elle se trouvait dans la « Vie Romancée », peut-être sous une forme similaire à celle de la *Karl Magnus Krønike*, ainsi que le résumé du *Pseudo-Turpin* donné par le *Speculum Historiale*, qu'il a préféré suivre.

Toujours d'après Halvorsen, le rédacteur de KmsB connaissait l'ensemble de ces textes et a choisi, comme c'est souvent le cas dans sa rédaction, de suivre plutôt la *TPS* et Vincent de Beauvais que la version α de la *Karla-magnússaga*.²²

Le chapitre X. 6. B (Unger 6) se trouve aussi dans la *TPS*, au chapitre précédant le récit de la vision de Turpin, soit le chapitre 90, ainsi que dans la *Mariú saga*,²³ la grande compilation norroise de miracles et de légendes consacrées à la Vierge. D'après Halvorsen, « it is fairly obvious that this last chapter is a late addition ».²⁴ Le savant distingue les chapitres 1 à 5, qui auraient pu originellement être conçus comme des suppléments, du chapitre 6, qui lui semble une addition plus tardive. Mais il tend malgré tout à penser que les récits des chapitres 1 à 5 ont été empruntés à un recueil d'« ævintýri », et non l'inverse. C'est également l'opinion de Jakobsen.

La source de l'épisode de l'abbé Vallterus, qui apparaît également dans la *Mariú saga*,²⁵ (il existe plusieurs versions manuscrites de cette dernière) n'a pas été identifiée. Le narrateur situe son récit en Angleterre. Ole Widding et Hans Bekker Nielsen l'ont rapidement décrit dans un article paru en 1961²⁶ : les deux chercheurs rapprochent ce récit de deux épisodes contenus dans deux manuscrits anglais (British Library Add 15.723, du XIIIe siècle, fol. 87v, et Harley 2851, de 1300 environ, fol. 82r). Le schéma des récits anglais serait le même, mais la narration plus courte que la version islandaise. L'adaptation norroise est en effet assez longue pour un récit exemplaire.

Autre particularité de ce texte, il nous informe sur les lieux et personnages, alors que les exemples se bornent en principe aux généralités. Sont nommés : Vallterus, le personnage principal, ancien moine cistercien (« moine gris »), ayant changé d'habit et de règle pour une abbaye bénédictine dont il est plus

²² Cf. E. F. Halvorsen, *The Norse Version of the Chanson de Roland*, p. 47.

²³ *Mariú Saga*, I, p. 460 ; l'autorisation faite à Karlamagnús de nommer ses évêques est également mentionnée à la p. 212.

²⁴ *The Norse Version of the Chanson de Roland*, p. 48.

²⁵ *Mariú saga*, II, pp. 789 et suivantes. Unger ne reproduit pas le miracle dans la *Karlamagnús-saga* et ne l'évoque pas non plus dans l'introduction.

²⁶ "The Virgin bares her Breast. An Icelandic Version of a Miracle of the Blessed Virgin", pp. 76-79.

tard nommé abbé ; l'évêque Heinrek de Winchester (« Vintoniensis » : c'est la version de *Maríu saga*, on lit « Helarek » dans *Karlamagnússaga*), c'est-à-dire sans doute Henri de Blois, évêque de Winchester (dans la version de KmsB, contrairement à la *Maríu saga*, l'évêque est rebaptisé, et apparaît sans son évêché : il s'agit ici vraisemblablement d'une omission volontaire), enfin le nom de l'abbaye dans laquelle Wallterus est finalement élu abbé : Raudstock, c'est-à-dire Rostock, leçon probablement modifiée par le rédacteur de KmsB (à la place de « Taustock » dans *Maríu saga*), dans le diocèse d'Exeter (« Oxoniensis »).²⁷

La présence de l'évêque Henri de Winchester — s'il s'agit bien du personnage historique — dans la version complète peut nous aider, sinon à trouver la source précise de l'épisode, du moins à dater les faits : Henri fut évêque entre 1129 et 1171. Puissant dignitaire ecclésiastique et proche de Cluny, il fut très ami avec Pierre le Vénérable. Il est également connu pour ses querelles avec les cisterciens, auxquels il s'opposa fréquemment, ce qui lui valut l'antipathie de Bernard de Clairvaux.²⁸ C'est sans doute ce qui explique le début du miracle, dans lequel le moine gris est encouragé par Henri à prendre l'habit noir. En amputant l'histoire de ses noms, la version KmsB tait la responsabilité d'Henri dans le choix du moine.

Sur le plan du contenu, ce récit est, plus généralement, un miracle traditionnel de la Vierge, c'est-à-dire une des innombrables intercessions de Marie pour le rachat d'un pécheur endurci, qui l'a malgré tout honorée de son vivant (en ployant le genou, en pleurant, ou comme ici, en regardant le ciel et en soupirant à l'évocation de son nom). En voici le résumé (l'épisode, non édité par Unger car considéré comme extérieur à la saga, ne figure pas non plus dans la traduction française) :

Wallterus, un moine gris, change d'habit sur la demande de l'évêque Helarek. Il est ensuite élu abbé de son monastère de « Raudstock ». Il

²⁷ Précisions données par O.Widding et H. Bekker-Nielsen, *ibid.*, p.77.

²⁸ *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, sous la direction de R. Aubert, vol.XXIII, col.1089 et suivantes. Henri de Blois, évêque de Winchester, était frère du roi Etienne d'Angleterre et fut très jeune envoyé à Cluny. Il est mentionné par de nombreux historiens de l'Eglise ou par des annalistes anglais (Orderic Vital, Henri de Huntingdon), mais, comme le précise l'article du *Dictionnaire*, les seuls témoignages écrits de sa main sont deux lettres écrites à l'abbé Suger (Migne *PL* 186, col. 1432 et 1434, epistolae CLXXI et CLXXX). On trouve aussi deux lettres adressées à Henri par, respectivement, Bernard de Clairvaux, (Migne *PL* 182, col. 225, epistola XCIII, datée par les éditeurs de 1132 environ) et Pierre le Vénérable (Migne *PL* 189, col. 204, epistola. XIII).

mène une existence si relâchée et à tel point contraire à la règle qu'il est connu dans toute l'Angleterre dans les chansons. Un jour, par la volonté de Dieu, il tombe très gravement malade, il est affecté d'un mal de tête si violent que les médecins lui conseillent de se faire écorcher jusqu'à l'os en quatre endroits de la tête. Pendant plusieurs années il devient si faible qu'il ne peut plus marcher. Puis au bout de nombreuses années, son état s'améliore avec l'aide de Dieu, et il se remet peu à peu à vivre normalement sans pourtant se remettre totalement. Malgré tout cela il ne s'amende pas, et reste bien peu zélé dans le service divin. La seule dévotion dont il fasse preuve concerne la Vierge : chaque fois qu'il entend son nom il soupire et regarde le ciel.

Au bout de quelques années de cette existence, il est rappelé à Dieu. Trois jours avant sa mort, un jeudi, il perd conscience et reste comme mort : les médecins ne peuvent plus déceler le moindre mouvement ni le moindre souffle dans son corps. C'est à ce moment qu'il a une vision : il se trouve soudainement transporté sur la scène de son jugement. Devant lui se trouve une croix lumineuse posée sur un trône, sur laquelle est cloué un homme portant une couronne d'épines et des plaies sur le corps. À sa droite une noble dame, et autour d'eux, une assemblée d'anges, de prophètes et de saints. À la gauche du crucifié il voit une cohorte de démons. Il voit les âmes défiler, et partir qui à droite, qui à gauche. Lorsque son tour vient, il se jette aux pieds du Christ et lui demande pardon. Le Christ lui répond : « ce n'est plus le temps du pardon, maintenant est venue l'heure du jugement. » Le pécheur se tourne alors vers la Vierge, qui, prise de pitié, tente de convaincre son fils. Comme celui-ci ne se laisse pas fléchir, elle se jette alors à ses pieds, découvre sa poitrine et réussit à le convaincre. Elle se tourne alors vers le pécheur, qui obtient de retourner « à son corps et à son libre arbitre » ; il aura désormais trois jours pour faire pénitence. Revenu miraculeusement à la vie, au grand effroi de ses frères, il se repent enfin amèrement de ses fautes passées. Je crois, dit celui qui a écrit ce miracle, [dans *Maríu Saga* : « moi qui l'ai vu de mes yeux »], que ce miracle montre qu'à tout pécheur qui se repent le pardon peut être accordé. Il montre aussi que la sainte Vierge ne repousse jamais personne. Par la mère nous arrivons au fils, lui qui a daigné s'incarner, etc.

La longueur de ce miracle s'explique peut-être en partie par le fait qu'il combine plusieurs trames. Tel quel, il pourrait en effet figurer sous plusieurs

entrées dans l'*Index Exemplorum* de Tubach. On retrouve par exemple le motif du sein de la Vierge (qui est le motif retenu dans le titre donné par Ole Widding et Hans Bekker Nielsen), symbole de la maternité. Dans de nombreux exemples, la lactation est aussi la métaphore de la transmission de la connaissance divine. Un autre élément narratif archétypal est ce que Tubach nomme dans son index croisé des références les « deathbed visions » et qu'on retrouve fréquemment associées soit à des descriptions de scènes du Jugement Dernier, soit, surtout dans les visions plus longues, à des récits de voyages dans l'au-delà et à des catabases. La catalepsie qui affecte Wallterus est la même que celle qui affecte le rêveur de la vision de Tnugdál.²⁹ (Un pécheur endurci tombe gravement malade ; il reste comme mort entre le mercredi soir et le samedi soir. Comme il lui reste un peu de chaleur à la poitrine, les médecins hésitent à le mettre en terre. Au moment où il perd conscience il lui est donné de voir les tourments infernaux dans une vision. Revenu à lui, il distribue ses biens et se repent). On trouve aussi le motif de la mort apparente d'un malade dans un autre récit célèbre, celui dit de la vision d'Alberic, alors que dans d'autres récits, la vision intervient pendant le sommeil, ou plus précisément dans un état intermédiaire de ravissement entre la veille et le sommeil, comme c'est le cas dans la célèbre vision de Wetti ou dans celle de Turpin dont il sera question plus loin.

Quoiqu'il en soit des motifs représentés et de la signification qu'il faut leur accorder, la présence de cet épisode à la suite de la *Karlamagnússaga* a de quoi surprendre, et il n'est pas étonnant qu'on l'ait, traditionnellement, écarté des éditions.

C'est donc un assemblage bien peu homogène qui clôt le cycle norrois de Charlemagne. Outre l'absence de cohésion des matériaux, on y remarque aussi une tendance très nette à l'expansion : à mesure que le temps passe les chapitres s'accumulent. Ils font leur apparition, d'abord de manière indépendante (si l'on en croit les indications du copiste de B), sous forme d'appendices, et sont ensuite intégrés au corps du texte. Ainsi le lien qui unit la branche d'Olif et Landres à l'ensemble du cycle est-il assez artificiel ; et pourtant cette traduction a été intégrée au cycle par les rédacteurs de la version β , et, surtout, reproduite comme le second volet de la saga dans l'édition Unger, comme si le problème de sa légitimité ne se posait pas.

²⁹ A. Micha, *Voyages dans l'au-delà, d'après des textes médiévaux. IV–XIIIe siècles*. Voir aussi *Apocalypses et Voyages dans l'au-delà*, sous la direction de Claude Kappler, et l'ouvrage de Fabienne Pomel, *Les Voies de l'au-delà et l'essor de l'allégorie au moyen âge*.

Les récits disparates de la fin du cycle n'ont pas reçu cet accueil. Il faut pourtant s'interroger un peu plus longuement sur le sens de leur présence.

La cohérence

La mort de l'empereur Charlemagne, bien que pratiquement absente des poèmes épiques conservés en français, a été l'objet de nombreuses traditions écrites et légendaires. Cette légende a aussi été largement exploitée à la fois par le clergé qui les utilisa pour la propagation du culte des saints et par les rois qui s'en servirent pour asseoir leur autorité.

On trouve des poèmes et des récits cléricaux déjà bien avant le moment où les souverains virent un intérêt politique à soutenir la canonisation de Charlemagne : un culte fut rendu à l'empereur dès les premières décennies qui suivirent sa mort. La *Vita Karoli* d'Eginhard fut d'ailleurs le premier panégyrique ; il fut ensuite reproduit par de nombreux chroniqueurs et auteurs d'annales, et souvent associé à d'autres traités, comme celui du moine de Saint-Gall par exemple. La matière des *Gesta Karoli* mêle les réflexions d'Eginhard, contemporain de Charlemagne, aux exposés plus tardifs et aux récits à tendance plus hagiographique³⁰ : ce sont des textes de ce genre qui vont bâtir la légende et par la suite influencer l'épopée.

Les récits qui opèrent la jonction entre le culte des saints et le culte de Charlemagne sont donc avant tout un véhicule du message chrétien. Mais sur ce terrain, ils rencontrent facilement les genres d'inspiration profane.

Un grand nombre d'historiettes, *exempla*, miracles et récits de vision plus ou moins directement rapportés à Charlemagne, ont trouvé leur place dans les recueils consacrés aux saints, la plupart du temps sur le prétexte de la translation des reliques. Ainsi du plus ancien d'entre eux, conservé dans le recueil des miracles de saint Goar, rédigé par un moine de l'abbaye en 819. On sait par ailleurs que le thème de la translation des reliques a été largement exploité dans les traités hagiographiques destinés, entre autres, aux propagandes princières.³¹ Juste retour des choses, la figure royale permet à son

³⁰ Voir R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'empire germanique médiéval*, pp. 4 et suivantes, ainsi que les travaux de Louis Halphen sur Charlemagne.

³¹ L'immense littérature critique qu'on pourrait convoquer sur cette question ne peut être rappelée ici. La biographie que J. Le Goff a consacrée à *Saint Louis*, a le mérite de mettre en valeur l'ambiguïté des rapports existant entre textes historiques, légende hagiographique et textes littéraires.

tour d'authentifier les reliques et de justifier le culte voué au saint, dans une abbaye ou dans une ville qui en tire un plus grand prestige. On trouve des traces de ces légendes dans les églises elles-mêmes, comme en témoigne le célèbre vitrail de la cathédrale de Chartres, réalisé à partir de la copie d'une chronique que possédaient les chanoines.³²

Bien que probablement tirée d'un passage interprété de la *Vita* d'Eginhard, l'histoire du voyage de Charlemagne ne repose sur aucune réalité historique précise. Mais son exploitation, liée à la canonisation, fut de grande ampleur ; elle est ostensible dans certains centres urbains. Aix, devenue capitale de l'empereur Frédéric, accueillit selon la légende la couronne d'épines et un clou de la sainte Croix.³³

Cette légende, élaborée sans doute à partir de plusieurs sources, devient également perméable aux influences littéraires, à mesure qu'elle se confond avec le thème des croisades au-delà du XIème siècle. La chanson du *Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*³⁴ est le fruit de cette tradition (passée, dans ce cas précis, au double filtre du modèle épique et de sa parodie). Sur le fond, elle reprend de nombreux éléments de la légende religieuse forgée dès le siècle suivant la mort de Charlemagne : 1) le voyage en terre sainte et l'acquisition des clous et de la sainte couronne, 2) le détour par Constantinople, motif qui fut introduit par la chronique du moine du mont Soracte à la gloire de saint André.³⁵ Sur la forme, en revanche, la chanson présente toutes les caractéristiques d'un récit burlesque (Gaston Paris l'appelle « fabliau »), puisqu'elle prend de manière quasi blasphématoire le contre-pied des éléments fondateurs de la légende religieuse. Mais elle s'appuie aussi, de manière ostensible, sur une solide tradition épique.

De leur côté, les versions norroises du voyage de Charlemagne à Jérusalem, qu'on trouve dans les branches I et X de la *Karlamagnússaga*, ainsi que dans la *Tveggja postola saga*, associent stratégiquement Charlemagne à la figure de l'apôtre Jacques. Aussi ne sont-elles pas dérivées de la chanson

³² Voir entre autres études celle d'Emile Mâle, *L'Art religieux du XIIIe siècle, Etudes sur l'Iconographie du Moyen Age et sur ses sources d'inspiration*. On peut ici rappeler que ce vitrail a souvent été étudié en complément des textes épiques.

³³ Au sujet du voyage à Jérusalem, voir par exemple le second livre de la *Vita Sancti Karoli*, traité composé peu après la canonisation ; édité par G. Rauschen, *Die Legende Karls des Grossen im 11. und 12. Jahrhundert*.

³⁴ *Le Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*, éd. P. Aebischer.

³⁵ Cf. R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'empire germanique*, p. 134, et G. Paris, *Histoire Poétique de Charlemagne*, p. 337.

burlesque éditée par Aebischer.³⁶ La présence de l'épisode du voyage à Jérusalem dans la branche X est au contraire justifiée par la tonalité édifiante des récits qui l'entourent, bien que reprenant des motifs similaires à ceux du « fabliau » épique que nous avons conservé. Charlemagne y est associé à la translation des reliques et à l'instauration des cultes à Saint-Denis, à Aix ; sa personne est désormais liée au nom des saints : dans notre texte, saint Salvius, saint Jacques, saint Servais, tous de grands personnages thaumaturges. Il devient enfin lui-même « roi thaumaturge », et sa mort le fait immédiatement passer dans la catégorie des personnages sacrés.

La vision de Turpin qui dans la *Karlamagnússaga* annonce le jugement de l'âme de Charlemagne, se rattache elle aussi à la tradition des visions de l'au-delà et des rêves apocalyptiques évoquée plus haut. La participation de Charlemagne au développement de cette littérature édifiante commence avec la vision du moine Wettin, dont l'expérience fut rapportée par l'abbé Walafrid Strabo entre 842 et 849. Rappelons que dans ce récit, le visionnaire voyageant dans l'au-delà aperçoit, parmi les âmes en proie aux tourments purgatoires, celle d'un roi (le nom n'est pas clairement mentionné dans le récit mais il s'agit bien de Charlemagne) torturé à l'endroit des parties génitales. Toutefois, précise celui qui guide le moine dans son voyage, il sera finalement sauvé après avoir purgé sa peine.³⁷

C'est là une des premières occurrences de la légende du péché de Charlemagne, dont la *Karlamagnússaga* est un des plus importants témoins. Cette légende a existé sous deux formes, comme le rappelle Rita Lejeune : l'une, « discrète », ne spécifie pas la nature du péché (l'inceste avec sa sœur, union dont serait né Roland) et l'autre plutôt indiscreète.³⁸ Dans les deux cas, l'histoire représente Charlemagne omettant d'avouer ce péché à son confesseur, saint Gilles. Ce dernier apprend pourtant la nature du péché par une lettre déposée miraculeusement sur la patène alors qu'il célèbre la messe. Confondu, Charlemagne se repent et est alors pardonné. C'est la version « indiscreète » qui figure dans la *Karlamagnússaga*, branche I, chapitre 36. Non seulement l'épisode fonctionne ici comme rappel d'un motif évoqué au début de la compilation, mais il agit aussi comme une leçon morale.

³⁶ C'est dans la branche VII qu'on retrouve une adaptation du poème, qui était donc bien connu.

³⁷ La vision de Wettin est traduite par A. Micha, *Voyages dans l'au-delà*.

³⁸ R. Lejeune, « Le péché de Charlemagne et la *Chanson de Roland* », dans *Homenaje a dámaso alonso*, II, *Studia philologia*, pp. 339–371.

L'alignement des récits qui véhiculent cette légende sur le schéma des miracles, au cours des siècles suivants, souligne la perspective nettement eschatologique dans laquelle ils sont composés. On sait par ailleurs que la propagation des *exempla* connut un essor considérable aux XIIe et XIIIe siècles, parallèlement au développement des stratégies de rédemption liées à la nouvelle configuration de l'au-delà. De tels récits de miracles et de « visions » sont donc avant tout moraux. Mais ils sont aussi choisis pour les intéressantes combinaisons littéraires qu'ils rendent possibles.

Dans sa vision, Turpin voit en rêve une armée de diables venus chercher l'âme de Charlemagne. Mais ces diables reviennent les mains vides : au moment où ils s'apprêtaient à faire pencher la balance du jugement de leur côté, un « homme sans tête venu de Galice », c'est-à-dire saint Jacques, a déposé tant de pierres sur l'autre plateau, racontent-ils, que l'âme fut finalement prise en paradis. Les pierres de saint Jacques, explique le narrateur, représentent les nombreuses églises et les monastères que Charlemagne fit bâtir de son vivant.

Cette histoire livre sa leçon à chaque pécheur, en réactivant le motif du jugement des âmes, symbolisé ici par la pesée. L'image de la balance, et de la comptabilité des péchés et des bonnes œuvres, remonte certes bien au-delà du christianisme ; c'est néanmoins une des images-clés de l'Évangile et des écrits apocryphes. On la rencontre dans tous les récits de vision, comme dans celui de Turpin, mais aussi par exemple dans la vision de Turchill, où c'est l'apôtre Paul qui préside à la pesée des âmes. Mais la vision de Turchill se rapproche encore de la vision de Turpin par son goût du détail amusant, qui tire le récit vers le conte populaire : ne parvenant pas à sauver l'âme d'un prêtre, l'apôtre jette dans la balance un goupillon trempé dans l'eau bénite, et la violence du geste projette en l'air les poids de l'adversaire, si bien que l'un d'eux, en retombant, écrase le pied du diable.³⁹ C'est le même trait d'esprit qui décrit la colère des diables dans la vision de Turpin. La leçon morale fait donc sien le précepte qui vaut pour les sermons *ad status* et pour le drame liturgique : il faut s'adresser aux individus dans un langage qui les touche, un langage profane, celui des chansons et des fabliaux.

Le motif de la pesée est également l'illustration frappante et directe d'un thème récurrent dans les exemples : celui de l'âme sauvée *in extremis* par l'intervention d'un saint, d'un apôtre, ou d'un protecteur. Dans le cas de Charlemagne, il s'agit naturellement de saint Jacques (la chronique de Turpin

³⁹ A. Micha, *Voyages dans l'au-delà*, la Vision de Turchill, pp. 176 et suivantes.

étant essentiellement consacrée à son culte), et les pierres qui font pencher la balance sont nommément interprétées comme celles des églises.⁴⁰ On retrouve dans le miracle de Wallterus tous les motifs de la *Visio Turpinis* : l'âme sur le point d'être condamnée, le saint intercesseur, le salut *in extremis*. Sur le plan de la transmission, si l'on ignore comment et pourquoi il est venu prendre cette place à la fin du manuscrit B de la saga de Charlemagne, on doit admettre qu'il n'y est pas déplacé, et l'on peut supposer qu'il a été conservé dans un ensemble qui le réunissait aux autres récits.

Mais la Vision de Turpin est aussi un avertissement aux rois. Si l'on met en relation cet épisode avec les autres textes qui l'entourent, on est frappé par l'insistance qu'on y met à défendre la suprématie de l'Eglise et la soumission que cette dernière est en droit d'attendre des rois. Dans la vision, l'âme de Charlemagne accablée d'un péché mortel est finalement sauvée par les pierres des églises et monastères qu'il a bâtis. Dans les chapitres 4 à 5, il est question, tout d'abord, de la lutte que mena l'évêque Salvius contre le roi hérétique Chilpéric, puis de l'éclatante victoire de Dieu sur les spoliateurs de l'évêque. Dans ce contexte, l'épisode mettant en scène la leçon donnée par Amphiloque à l'empereur Théodose résonne d'échos politiques qui vont jusqu'à estomper la conclusion première, qui était théologique.

Immédiatement à la fin du cinquième chapitre dans la version b1, l'appendice lacunaire sur lequel s'achève le manuscrit ne fait, quant à lui, que reproduire le discours de la vision de Turpin, mais sur un autre mode⁴¹ : « Afin que les hommes soient illuminés par la façon dont Notre Dame sainte Marie apprécia l'œuvre de l'empereur Charlemagne qui fit bâtir pour elle une église à Aix, il faut dire comment cette femme bénie voulut consacrer ses soins à l'ordination de cette église ... ». C'est, là encore, le thème du roi respectueux du pouvoir ecclésiastique et bâtisseur d'églises qui est retenu. Cette idée, comme on le sait, est également centrale dans la chronique de Turpin, qui est, directement ou par l'intermédiaire de Vincent de Beauvais, une des sources principales de la KmsB.

Enfin, le contenu du chapitre 6 est ouvertement politique : Charlemagne, en vertu d'un privilège unique dans l'histoire, nous dit-on, eut le droit de

⁴⁰ L'image de la pierre est avant tout le symbole des œuvres accomplies pendant la vie humaine, mais ici elle est aussi à prendre au sens propre, quand on sait à quel point le motif est fréquent dans l'ensemble du cycle. La symbolique évangélique de ce mot est d'une richesse qui n'échappe pas aux auteurs de miracles.

⁴¹ Cité d'après la traduction de D. Lacroix, p. 881.

nommer lui-même les évêques et les dignitaires de l'Eglise sur tout le territoire de la France et de la Saxe, « car ni l'argent ni les belles paroles ne pervertissaient son choix ». Figure exemplaire que cet empereur qui posséda en son royaume la même dignité que le pape, mais figure à valeur d'exemple aussi pour les successeurs qui se montrèrent indignes de ce privilège, lequel leur fut alors retiré, dit le texte, par Grégoire VII. Tout ici n'est donc pas louange, on perçoit aussi dans ces paragraphes le rappel de la suprématie du religieux sur le temporel.

La fin de la *Karlamagnússaga*, même si elle se présente comme une construction maladroite de textes édifiants, n'est donc pas dépourvue de cohérence. Les textes qui ont été assemblés au cours du temps contribuent tous à la construction du message politico-moral. Le miracle de l'abbé Wallterus n'est certes pas à sa place dans le cycle carolingien, mais les récits consacrés à l'évêque Salvius ne le sont pas davantage : les chevilles qui les rattachent à l'argument principal sont assez grossières. Cependant s'il est vrai que la famille B a réarrangé la fin du cycle et y a peu à peu intégré des récits de miracles qui ne s'y trouvaient pas à l'origine, l'insertion du miracle de Wallterus, qui leur est parfaitement contigu, ne pose pas de problème majeur.

Quant à donner une mort édifiante à un héros, sur ce point la littérature exemplaire rejoint aisément la littérature épique. Je laisserai aux chercheurs plus informés le soin de mettre en rapport les motifs édifiants de la *Karlamagnússaga* avec ceux des grands cycles de la littérature norroise. La *Karlamagnússaga* elle-même représente un de ses héros fameux en pénitence et ayant fait le choix de l'érémisme, Guillaume, mais il existe bien d'autres exemples dans l'épopée française. Qu'on pense par exemple à la mort de Renaut de Montauban, ou encore à celle de Girart de Roussillon et de sa femme. Elles présentent plus d'une analogie avec la mort de Karlamagnús.

LISTE DES MANUSCRITS CONSULTÉS

AM 180 a fol	AM 531 4to	ÍB 186 4to
AM 180 c fol	BN f. fr. 1448	Lbs 156 4to
AM 180 d fol	BN f. sc. 7	Lbs 1502 4to

TITRES DES PRINCIPAUX OUVRAGES CITÉS (SOURCES ET ÉTUDES)

- Aebischer, P., *Les différents états de la Karlamagnússaga*, Berlin, Akademie Verlag, 1956.
- Aebischer, P., *Les Versions norroises du Voyage de Charlemagne en Orient. Leurs sources*. Bibliothèque de la faculté de philosophie et lettres de l'université de Liège, fasc. CXL, Paris 1956.
- Apocalypses et Voyages dans l'au-delà*, sous la direction de Claude Kappler, Paris, le Cerf 1987.
- Contini, G., « La canzone della mort Charlemagne », dans *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offerts à M. Delbouille*, Gembloux, Duculot 1964, pp. 105-126.
- Folz, R., *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'empire germanique médiéval*, Genève, Slatkine Reprints 1973.
- Halvorsen, E. F., *The Norse Version of the Chanson de Roland*, Copenhague 1959.
- Islendzk æventyri*, vol. I-II, éd. par H. Gering, Halle 1882-83.
- Jakobsen, A. « Er kap. 1-5 i del X af Karlamagnús saga lånt fra en samling æfintýr ? », *Maal og Minne* 1959, Oslo, pp. 103-116.
- Karl Magnus Krønike*, éd. par P. L. Hjorth, Copenhague 1960.
- Karlamagnús saga*, Branches I, III, VII et IX, éd. par A. Loth, trad. par A. Patron-Godefroit, avec une étude par P. Skårup, Det danske Sprog-og Litteraturselskab (DSL), Copenhague 1980.
- Karlamagnús saga, The Saga of Charlemagne and his Heroes*, trad. par C. B. Hieatt, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 1980.
- Karlamagnús saga ok kappa hans*, éd. par, C. R. Unger, Christiania 1860.
- La Saga de Charlemagne*, trad. par D. Lacroix, Le Livre de Poche, coll. la Pochothèque 2001.
- Le Couronnement de Louis*, éd. par E. Langlois, (2de éd.), Paris, Champion 1984.
- Les rédactions en vers du Couronnement de Louis*, éd. par Y. Lepage, Genève, TLF 1978.
- Le Goff, J., *Saint Louis*, Paris, Gallimard 1999.
- Le Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*, éd. par P. Aebischer, Genève, Droz 1965.
- Lejeune, R., « Le péché de Charlemagne et la *Chanson de Roland* », dans *Homenaje a dámaso alonso*, II, *Studia philologia*, Madrid, 1961, pp. 339-371.
- Mâle, E., *L'Art religieux du XIIIe siècle, Etudes sur l'Iconographie du Moyen Age et sur ses sources d'inspiration*, Paris, A. Colin, 1902.
- Mariú Saga*, éd. par C. R. Unger, Christiania 1871.
- Micha, A., *Voyages dans l'au-delà, d'après des textes médiévaux. IV-XIIIe siècles*, Paris, Klincksieck 1992.
- Paris, G., *Histoire Poétique de Charlemagne*, Paris 1905.
- PG = Migne J. P. (éd.). *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*. Paris, 1857 ff.
- PL = Migne J. P. (éd.). *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. Paris, 1841 ff.
- Pomel, F., *Les Voies de l'au-delà et l'essor de l'allégorie au moyen âge*, Paris, Champion 2001.
- Rauschen, G., *Die Legende Karls des Grossen im 11. und 12. Jahrhundert*. Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde, VII, Leipzig 1890.

- Skårup, P., « Contenu, sources, rédactions », dans *Karlamagnús saga*, Copenhague, 1980, pp.335-355.
- Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, vol. I-II, Reykjavík 1918-1927.
- Speculum Maius*, vol. 1-3., (reproduction de l'édition de 1524), *ex officina typographica et sumptibus Balthazaris Belleri*, Graz, Akademische Druck-und Verlagsanstalt 1965.
- Traschler, R., *Clôtures du cycle arthurien*, Genève, Droz 1996.
- Widding, O. et Bekker Nielsen, H., « The Virgin bares her Breast. An Icelandic Version of a Miracle of the Blessed Virgin », *Bibliotheca Arnarnæana* vol. XXV, (Opuscula II, 1), Copenhague 1961, pp. 76-79.

EFNISÁGRIP

Frá andláti Karlamagnúsar er aðeins greint í Karlamagnús sögu, norrænni samsteypu frá 14. öld, en á dauða hans er ekki minnst í frönsku kappakvæðunum sem um keisarann fjalla. Frá sjónarhóli franskra miðaldabókmennta er það því mikilvægt að kanna hvaðan sögnin um dauða Karlamagnúsar er upprunnin. Í þessari grein verður athyglinni beint að þeim handritum sem geyma þennan part frásögunnar um keisarann, en saga þeirra er mun flóknari en kemur fram í útgáfum sögunnar. Frásögnin sem um ræðir myndar tífunda part samsteypunnar og er ærið sundurleit; hún er dregin saman úr ýmsum áttum, einkum þó brotum úr helgisögum og dæmisögum. Höfundur er þeirrar skoðunar að þessir ólíku textar myndi eina pólitíska og siðferðilega heild, enda þótt þeir hafi ekki verið tengdir saman upphaflega. Um uppruna þeirra er hér rækilega fjallað og loks er því velt upp hvaða ályktanir megi draga af hinni sundurleitu frásögn sögunnar um dauða keisarans.

Hélène Tétrel
Département de Lettres Modernes
Faculté des lettres et sciences sociales Victor Segalen
Université de Bretagne Occidentale
20 rue Duquesne
F-29285 Brest Cedex
Frakklandi
Helene.Tetrel@univ-brest.fr

KATRÍN AXELSDÓTTIR

BROTTSKAFNIR STAFIR Í KONUNGSBÓK EDDUKVÆÐA

1.

KONUNGSBÓK eddukvæða, Codex Regius, GKS 2365 4to, er talin frá því um 1270. Í handritinu er nokkuð um að stafir og jafnvel orð hafi verið skafin brott. Enn má þó oft greina hvað stóð þar í upphafi. Talið er að þetta hafi verið gert löngu eftir að handritið var skrifað. Þessar síðari tíma lagfæringar eru tvenns konar. Annars vegar er um það að ræða að skafin hafa verið brott orð og stafir sem Konungsbókarskrifarinn sjálfur hafði áður leiðrétt á einhvern hátt (yfirleitt með punktum undir), og í nokkrum tilvikum hafa verið skafin brott tvírituð orð (Wimmer, Finnur Jónsson 1891:lxix). Þetta eru skiljanlegar lagfæringar sem eiga rétt á sér. Hins vegar er um að ræða ýmsar aðrar umdeildari lagfæringar. Um þær segja útgefendur handritsins, Ludvig Wimmer og Finnur Jónsson (1891:lxix), og kveða þar fast að orði:

De må alle uden undtagelse være foretagne i forholdsvis sen tid af en meget ukyndig læser, som har søgt at fjærne bogstaver, stavelser og ord, der forekom ham overflødige, eller var ham uforståelige, skönt de i de fleste tilfælde er absolut nødvendige på de pågældende steder.

Þeir telja þó að sami maður hafi gert allar leiðréttingarnar, bæði þær sem áttu rétt á sér og hinar (Wimmer, Finnur Jónsson 1891:lxix). Þeir giska svo á að hér hafi verið að verki sami maður og skýrði stafi og krabbaði ýmislegt í handritið á 16. öld (Wimmer, Finnur Jónsson 1891:lxix). Það er alveg óvíst, en nánar verður rætt um tímasetningu lagfæringanna síðar.

Hér á eftir verður sjónum eingöngu beint að þeim lagfæringum sem Wimmer og Finnur Jónsson töldu að ættu *ekki* rétt á sér, en þær eru 29 talsins.¹

¹ Tuttugu af þessum dæmum (þ.e. þau dæmi þar sem merking kann að hafa breyst við lagfæringarnar) hafa verið athuguð í handritinu. Forverði Árnastofnunar, Hersteini Brynjúlfs-syni, þakka ég aðstoð og góð ráð.

2.

Rúmur helmingur lagfæringanna snýst um fyrstupersónuviðhengið *-k*, ýmist eitt sér eða með eftirfarandi neitunarviðskeyti (*-a*, *-at*). Í töflu 1 er yfirlit yfir fyrstupersónuviðhengi, fyrstupersónufornafn og neitunarviðskeyti sem hafa verið skafin brott:

Tafla 1. – Brottskafin persónuviðhengi, persónufornöfn og neitunarviðskeyti í Codex Regius

Persónuviðhengi, <i>-k</i>	7
Persónufornafn, <i>ek</i>	2
Persónuviðhengi með neitunarviðskeyti, <i>-ka</i> , <i>-kat</i>	8
Neitunarviðskeyti án persónuviðhengis, <i>-a</i>	2
Neitunarviðskeyti ásamt hluta miðmyndarendingar, <i>-ka</i>	1
<i>Alls</i>	20

Sjö sinnum er persónuviðhengið *-k* eitt sér skafið brott, tvisvar persónufornafnið *ek*, átta sinnum persónuviðhengi með neitun (*-ka* eða *-kat*), tvisvar er um að ræða neitunina *-a* án persónuviðhengis, enda er sögnin í 3.p., og loks er eitt dæmi um brottskafið *-ka* þar sem *k-ið* er hluti af miðmyndarendingunni *-sk-* (sbr. Wimmer, Finnur Jónsson 1891:lxix).

Þessar aðgerðir kynnu að benda til þess að á tíma leiðréttinganna hafi hin fornu neitunarviðskeyti og fyrstupersónuviðhengið verið orðin mönnum framandi. Uppskriftir á dróttkvæðum sýna að þekking manna á neitunarviðskeytum er farin að dvína þegar á síðari hluta 13. aldar og skrifarar Flat-eyjarbókar, seint á 14. öld, misskilja þau oft (Katrín Axelsdóttir 2001:60–61, 66).

Það skipti kannski litlu máli að persónutáknunin væri fjarlægð því að persónan var oftast einnig tilgreind með fornafni.² En þegar neitunin er fjarlægð snýst merkingin auðvitað við, en reyndar getur gagnstæð merking oft staðist líka í kvæðunum.

² Í sjö tilvikum er persónuviðhengið *-k* eitt sér skafið brott. Í sex tilvikanna er persónufornafnið *ek* einnig til staðar og fær að halda sér. Í sjöunda tilvikinu (Atlamál 91) talar Guðrún Gjúkadóttir um sjálfa sig í 3.p. og því er ekki óeðlilegt að „munc“ hafi verið breytt í „mun“. Þessar sjö lagfæringar hafa því ekki verið gerðar út í bláinn. Útgefendur eddukvæða hafa meira að segja stundum farið að dæmi þess sem skóf, við Atlamál 91 (*mun*) (*Edda* I 1962:261, Dronke 1969:95, *Eddukvæði* 1976:459, *Eddukvæði* 1998:347), Guðrúnarkviðu I 19 (*þóttu*) og Guðrúnarkviðu II 20 (*gerða*) (*Eddukvæði* 1976:365, 400, *Eddukvæði* 1998:265, 297).

Í fljótu bragði mætti ímynda sér að þeim sem skóf stafina brott hafi fyrst og fremst verið í nöp við persónuviðhengin og neitunarviðskeytin hafi fengið að fjúka í leiðinni, jafnvel óvart. Vissulega eru mörg dæmin þannig, ýmist viðhengi eða viðhengi með neitun. En dæmin tvö um að *-a* sé skafið brott eitt sér sýna að athyglin beindist líka að sjálfum neitunarviðskeytunum.

3.

Dæmin um brottskafin neitunarviðskeyti (*-a* og *-at*) eru ellefu og verða þau nú athuguð nánar. Stuðst var við útgáfu Neckel og Kuhn, *Edda* I 1962, en svigum er bætt við hér um brottskafna stafi.³

(1) var(ca) ec heima,
þá er þér heitið var,
at sá einn er giðf er með goðom.’
(Alvíssmál 4)

Þór mælir hér til Alvíss sem er kominn að sækja konuefni sitt, dóttur Þórs. Vandséð er að neituninni meggi sleppa; Þór segist ekki hafa verið heima. En síðasta línan er afbökud og heildarmerking vísuhelmingsins er torskilin hvort sem neitunin er höfð með eða ekki. Ef til vill var neitunarviðskeytið skafið brott til að freista þess að fá einhvern botn í vísuna, þótt það hafi ekki tekist.

(2) sízt í hansca þumlungi
hnúçþir þú, einheri,
oc þóttis(ca) þú þá Þórr vera.’
(Lokasenna 60)

Hér ávarpar Loki Þór og rifjar upp þegar þrumuguðinn faldi sig í hanska. Óneitanlega virðist fást betri merking með neitun, en þó er hugsanlegt að sá sem leiðrétti hafi skilið síðustu línuna írónískt, jafnvel sem spurningu, og þess vegna hafi hann skafið neitunina brott: ‘og þú þóttist þá vera Þór!’, ‘og þóttist þú þá vera Þór?’

³ Staðirnir í handritinu eru þessir (blaðsíða og lína): 38:13, 32:31, 82:38, 54:28, 45:17, 54:32, 69:32, 86:15, 84:24, 85:5, 86:27.

- (3) ‘Veit(cað) ec, hvart verð launið
at vilia ossom;
glæpr er gestz qváma,
ef í goriz nacqvað.’
(Atlamál 32)

Merkingarinnar vegna ætti hér að vera neitun: ‘ég veit ekki hvort þið launið verðinn samkvæmt vilja okkar’. Leiðréttingin virðist fljótt á litið ekki geta átt neinn rétt á sér.

En sögnin *vita* hefur ýmsar merkingar og merkingarblæbrigði. Í fornu máli voru blæbrigðin vafalaust fleiri en í nútímamáli. Í orðabók Fritznars (III 1883–1896:969–971) eru hvorki fleiri né færri en 18 tölulíðir. Einn þeirra er skilgreindur ‘søge at komme til Kundskab om noget’ og meðal dæma eru: *vit ok með þér, hvárt þú þykkiz ónytsamli græll þíns lausnara* (*Heilag.m.s.* II: 593), *sá skal vita, er á strenginum heldr, hvárt hann skelfr af því, at vér hrærum hann* (*Flateyjarbók* II:129). Sögnin er reyndar stundum notuð í þessari merkingu í nútímamáli (t.d. *vittu hvort hún er komin*), en merkingin hefur vísast verið tíðari í fornu máli. Verið getur að sá sem skóf stafi úr Codex Regius hafi kosið að leggja þessa merkingu í sögnina *vita* á þessum stað: ‘Ég kanna hvort þið launið verðinn samkvæmt vilja okkar’. Þá er skiljanlegt að hann hafi skafið neitunarviðskeytið brott.

- (4) rétt em(ca) ec
ráðspacr taliðr,
né in heldr framvís,
farit, þatz ec vissac.’
(Grípisspá 21)

Grípír lýsir hér hversu lítið hann veit; hann er hvorki talinn ráðspakur né framvís. Ómögulegt er að túlka vísuna þannig að fyrri liðurinn sé jákvæður, þ.e. að Grípír sé ráðspakur en ekki framvís. Í fornum kveðskap eru hins vegar til dæmi þess, afar fá að vísu, að tvennu sé neitað með aðeins einu neitunarorði, neitunartengingunni *né*. Meðal fárra dæma er: *scósmiðr þú verir / né scepti-smiðr* (Hávamál 126) ‘þú verir hvorki skósmiður né skeftismiður’. Sá sem leiðrétti hafði hugsanlega dæmi eins og þetta í huga þegar hann skóf brott neitunarviðskeytið í Grípisspá. Hávamál eru líka í Codex Regius.

(5) ‘Mun(ca) ec ganga,
 áðr gumnar vacna,
 oc halda of vísa vorð;
 (Helgakviða Hjörvarðssonar 23)

(6) Er(a) með lǫstom
 lǫgð ævi þér,
 láttu, inn ítri, þat,
 ǫðlingr, nemaz!
 (Grípisspá 23)

Í (5) og (6) kemur jafnt til greina jákvæð og neikvæð merking og þeim sem leiðrétti hefur kannski fundist jákvæð merking eiga betur við.

(7) Segia mun ec þér, Gunnarr
 — síalfr veiztu gorla —,
 hvé ér yðr snemma
 til saca réðot;
 varð(cat) ec til ung,
 né ofþrungin,
 fullgædd fé
 á fleti bróður.
 (Sigurðarkviða in skamma 34)

Hér kemur til greina sama skýring og við (4). Sá sem leiðrétti vissi að hægt var að neita tvennu með tengingunni *né* einni saman. Þess vegna skóf hann brott neitunarviðskeytið, kannski líka til að bæta hrynjandina.

Einnig kemur hér til greina að sá sem skóf hafi kosið að túlka fyrri liðinn jákvætt, ‘ég var of ung’. Þarna mælir Brynhildur Buðladóttir til manns síns, Gunnars Gjúkasonar, og vísar til þess þegar Gunnar fékk hennar með prettum. Hugsanlega lagði hann eftirfarandi skilning í síðari helming vísunnar og skóf þess vegna brott neitunarviðskeytið: ‘(ég játaðist þér því að) ég var of ung (og óreynd), en ekkert neyddi mig til þess, enda var mér einskis vant heima hjá bróður mínum.’

(8) ‘Segit iþ sannasta:
 hverr vá son Buðla?’

em(ca) (ec) lítt leikinn,
lífs tel ec vón ǫnga.’
(Atlamál 90)

Atli Buðlason rís hér upp í þann mund sem hann er veginn. Þriðja línan hefur verið skýrð á þann veg að Atli segist illa leikinn (= ekki lítið leikinn). *Leikinn* er þá lýsingarháttur sagnarinnar *leika*. En í málinu var einnig til lýsingarorðið *leikinn*, ‘tilbøielig, oplagt til Skjemt eller Lystighed’ (Fritzner II 1883–1896:472), ‘playful, gay’ (Cleasby, Vigfusson (1874) 1957:382). Ef sá sem leiðrétti lagði þennan skilning í orðmyndina *leikinn* hefur hann e.t.v. talið að merking 3. vísuorðs væri ‘mér er lítt skemmt’, og þá var neitunarviðskeytinu ofaukið.

(9) hǫgom vér hálftr yrkiom,
hann er scapdauði,
lifir(a) svá lengi,
lǫscr mun hann æ heitinn.’
(Atlamál 61)

Merking síðustu tveggja línanna virðist hér jafnvel ljósari ef neitunarviðskeytinu er sleppt: ‘hann mun æ talinn löskur (= duglaus), svo lengi sem hann lifir’. Þennan skilning virðist Dronke (1969:88) leggja í línurnar: ‘However long he lives, he will always be called worthless’, þótt hún láti viðskeytið haldast í texta vísunnar í útgáfu sinni.

(10) ‘Kann(ca) ec slícs synia,
sé ec til ráð annað,
hálftr hǫgligra,
— hǫfnom opt góðo —:
(Atlamál 70)

Hér virðist fást betri merking ef neitunarviðskeyti er sleppt. Yfirleitt er viðskeytið haft með í útgáfum, en þó ekki alltaf, sbr. *Eddukvæði* 1998.

(11) Sværo léztu þína
sitia opt grátna,
fan(ca) ec í hug heilom
hióna vætr síðan.’
(Atlamál 96)

Hér er neitunarviðskeytinu í raun ofaukið; nóg er að neita með orðinu *vætr*.⁴ Í útgáfum er neitunarviðskeytinu stundum sleppt, sbr. *Eddukvæði* 1976 og *Eddukvæði* 1998.

Hér hefur verið litið á ellefu staði. Til glöggvunar verður tekið saman það sem sagt hefur verið: Í einu dæmanna fékkst betri merking með neitun en vísan var samt torskilin, (1), í tveimur dæmum fékkst betri merking með því að hafa neitun, þótt hugsanlega hefði mátt sleppa henni, (2)–(3). Í sex tilvikum mátti neitunarviðskeytið missa sig, ýmist af því að neikvæð merking komst til skila með öðrum hætti, (4) og (7), eða merkingin gat verið jákvæð, (5)–(8). Að lokum eru þrjú dæmi, (9)–(11), þar sem merkingin er jafnvel betri ef neitunarviðskeytinu er sleppt og í tveimur dæmanna hafa sumir útgefendur meira að segja farið þá leið.

Niðurstaðan er þá sú að í aðeins þremur dæmum af ellefu væri eðlilegra að hafa neitun og í engu af dæmunum ellefu er alveg nauðsynlegt að hafa neitun.

Þá má vissulega efast um að sá sem skóf hafi verið jafn illa að sér og talið hefur verið. Ef til vill var hann vel kunnugur hinum fornu neitunum en fannst kvæðin einfaldlega batna ef þeim var sleppt. Í tvígang á hann þar samleið með útgefendum eddukvæða.⁵ Þessu til stuðnings má benda á að oft lætur hann neitunarviðskeyti óhreyfð í næsta nágrenni við viðskeyti sem hann skefur brott.⁶

4.

Þá er að líta á aðrar leiðréttingar en þær sem snerta persónuviðhengi og neitunarviðskeytin *-a* og *-at*, en þær eru af ýmsum toga:⁷

(12) ‘Hvat er þat recc(a),
er í ráðom telz
flióðs ins fagrulóa?’

(Alvissmál 5)

⁴ Það hafði í öndverðu jákvæða merkingu, sbr. nafnorðið *vættur*, og neitunin fólst í neitunarorðinu *ne*. Þegar það hvarf fór *vætr* eitt sér að bera neitunarmerkinguna.

⁵ Svo var einnig um nokkra staði þar sem persónuviðhengi eitt sér hafði verið skafið brott, sjá nmgr. 2

⁶ Þannig eru t.d. neitunarviðskeyti í 20., 21., 22. og 23. vísu Grípisspár en þau eru aðeins skafin brott í 21. og 23. vísu.

⁷ Þær eru á eftirtöldum stöðum í handritinu: 38:14, 78:35, 34:24, 2:11, 3:16, 29:23, 84:16, 28:15, 74:12.

Þessi leiðrétting er óskiljanleg, því að síðasta orð fyrstu línunnar hlýtur að vera ef.ft. orðsins *rekk*. Þess ber hins vegar að gæta að í næstu línu fyrir ofan í handritinu er leiðréttingin sem fjallað var um í (1). Skýringin kann þá að felast í því að sá sem skóf hafði augastað á efri staðnum, fór línuvillt og byrjaði að skafa aftan af orðinu *recca*. Í raun var tvöföld ástæða til að láta sér missýnast; þarna stóð ekki aðeins *-a* heldur *-ca*, líkt og í *varca*. Hann áttaði sig svo á mistökunum og tók til við að skafa í línunni fyrir ofan.

(13) Niðiar(gi) hvøtto Gunnar
né náungr annarr,
rýnendr né ráðendr,
né þeir er ríkir vóro;
(Atlakviða 9)

Við dæmi (4) hér að framan var minnst á að þess eru dæmi að tvennu sé neitað með neitunartengingunni *né* einni saman: *scósmiðr þú verir / né sceptismiðr*. Sá sem leiðrétti hafði hugsanlega slíkt í huga þegar hann skóf hér brott neitunarviðskeytið *-gi*.

(14) Þá qvað þat Þrymr,
þursa dróttinn:
'Hvar sáttu brúðir
bíta hvassara?
sáca ec brúðir
bíta (in) breiðara,
né inn meira miqð
mey um drecca.'
(Þrymskviða 25)

Hér hefur *in* í 6. vísuorði verið skafið brott. Ástæða þess er væntanlega sú að sambærilegt orðalag er í 3. vísuorði, og þar stendur ekki *in hvassara*. Þetta hefur þá verið gert til samræmis og alls ekki án umhugsunar.

(15) Þat man hon fólcvíg
fyrst í heimi,
er Gullveig(o)
geirom studdo
(Völuspá 21)

Talið hefur verið að lokasérhljóðið í nafninu *Gullveig* hafi verið skafið brott.⁸ Athugun á handritinu leiddi hins vegar í ljós að sennilega hefur ekkert verið átt við skinnið á þessum stað.⁹ Það er ekki einsdæmi að nöfn sem enda á *-veig* séu endingarlaus í þolfalli. Í Hyndluljóðum í *Flateyjarbók* (frá 14. öld) er þolfallsmyndin „Aalmueig“ (*Flateyjarbók* I 1860:13). Í *Völuspá* í *Hauksbók* (frá 14. öld) er myndin „Gullueig“ á þessum stað (*Hauksbók* 1892–1896:190), en þar er textinn öðruvísi og nafnið í nefnifalli.

(16) Sá hon þar vaða
þunga straua
menn meinsvara
oc morðvarga,
oc þann(z) annars glepr
eyrarúno;
(*Völuspá* 39)

Hér hefur tilvísunarviðhengið *-z* verið skafið brott. Það kann að hafa verið gert að athuguðu máli. Þess eru dæmi að tilvísunarfornafni sé sleppt á eftir ábendingarfornafni, sbr. Nygaard (1906) 1966:262, Nygaard 1917:39, en eitt dæma hans er einmitt úr *Codex Regius*, *Grípisspá* 36: *ef ec scal mærrar / meyar biðia / qðrom til handa, / þeirar ec unna vel.* Hér stendur ekki *þeirar* er *ec unna vel*.

(17) hrópi oc rógi
ef þú eyss á (h)oll regin:
á þér muno þau þerra þat.⁷
(*Lokasenna* 4)

Hér hefur *h* verið skafið brott þannig að orðinu er breytt úr *holl* í *oll*, sem stenst einnig merkingarlega.

(18) ‘Eggia ec yðr, iarlar,
auca harm stóran
vífs ins vegliga, vilia ec þat líta;
(*Atlamál* 58)

⁸ „det udraderede o kan endnu følges helt.“ (Wimmer, Finnur Jónsson 1891:98).

⁹ Þetta er samdóma álit okkar Hersteins Brynjúlfssonar, forvarðar á Árnastofnun.

Hér er til athugunar síðasta orð annars vísuorðs. Talið er að skrifari Codex Regius hafi ritað fyrst „storan“ í ógáti, síðan hafi hann breytt *a í o* og *n í m*. Seinna hafi síðasti leggur *m*-sins verið skafinn brott, af sama manni og hér hefur verið fjallað um (Wimmer, Finnur Jónsson 1891:186, 195). Það sem hér skiptir máli er að merkingarlega kemur hvort tveggja jafnt til greina, atviks-orðið *stórum* og lýsingarorðsmyndin *stóran*. Í útgáfum er jafnan höfð myndin *stóran*, að hætti þess sem skóf, en ekki er tekið tillit til ásetnings skrifarans sjálfs.

(19) Enn Hlórriði,
 er at hǫndom kom,
 brát lét bresta
 brattstein (gləri);
 sló hann sitiandi
 súlor í gognom;
 báro þó heilan
 fyr Hymi síðan.

(Hymiskviða 29)

Á undan orðinu *gləri* hafði skrifari Codex Regius ritað „*itva*“ en sett punkta undir til merkis um að það væri rangt, og svo ritaði hann þar fyrir aftan „*gləri*“.¹⁰ Hugsanlega fannst þeim sem skóf brott orðið *gləri* að *í tvau* ‘í

¹⁰ Þetta er sérkennileg leiðrétting hjá skrifara Codex Regius, orðin *gləri* og *í tvau* eru ólík. Því er ekki sennilegt að um mislestur hafi verið að ræða þegar hann ritaði fyrst *í tvau*. Hugsanlega stóð *í tvau* í forriti Codex Regius en skrifarinn hefur kosið að breyta því. Giska má á ástæðuna. Í Martinus sögu biskups segir frá glerkeri sem fellur á steina en brotnar eigi og stuttu síðar segir frá stöplum sem erfitt er að brjóta (*Heilagra manna sögur* I 1877:570, 571). Þetta minnir á efni 29. vísu Hymiskviðu. Ef til vill þekkti skrifari Codex Regius Martinus sögu og skrifaði þess vegna *gləri* í stað *í tvau* eins og kannski stóð í forriti hans. Frásagnir Martinus sögu af glerkeri og stöplum eru á sömu opnu í handritinu AM 645 4to (*A Book of Miracles* 1935:64v, 65r). Sá hluti handritsins er talinn frá 1225–1250 (*Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre* 1989:333). Það er hugsanlegt að AM 645 4to hafi verið fyrirmynd skrifara Codex Regius. En Martinus saga hefur verið víða til, og öll handrit hennar hafa átt það sammerkt að skammt hefur þar verið milli glerkers og stöpla. Fyrirmyndir gætu svo vissulega verið aðrar, sjá. t.d. Dálóga Gregoríusar II, Benedictus sögu, en þar er talað um glerker sem springur í sundur og stein (*Heilagra manna sögur* I 1877:203). Líkindin eru samt ekki eins og mikil og við Martinus sögu. — Önnur skýring á leiðréttingu skrifara Codex Regius er hugsanleg. Hann hefur e.t.v. ritað *í tvau* af misgáningi af því að þessi orð stóðu aðeins framur í handritinu, í Hymiskviðu 12. Honum hafa kannski verið þau minnistæð eða þá að hann leit á rangan stað í forriti sínu. Hann hefur svo áttað sig í tíma og leiðrétt textann. Ef þessi skýring á við rök að styðjast hefur orðmyndin *gləri* staðið í Hymiskviðu 29 í forriti Codex Regius.

tvennt' væri betri lesháttur. Þegar hér er komið sögu í Hymiskviðu hefur Hymir jötunn manað Þór (Hlórriða) til að brjóta bikar sem er þeirrar náttúru að hann brotnar eingöngu á höfði Hymis sjálfs, en það veit Þór ekki. Í 29. vísu er lýst árangurslausum tilraunum hans til að brjóta bikarinn. Orðið *gler* er talið eiga við bikarinn og *brattsteinn* er talið merkja 'súla'. Hugsanlega fannst þeim sem skóf brott orðið *gleri* að ósennilegt væri að bikarinn sterki væri úr svo veigalitlu efni. Hann hefur kannski álitíð að *brattsteinn* væri bikarinn og skilið vísuna þannig að Þór hafi reynt að láta bikarinn brotna í tvennt (*í tvau*). Einnig getur verið að hann hafi eins og aðrir talið að *brattsteinn* merkti 'súla' og það væri þá í báðum vísuhelmingum talað um að súlur brotnuðu. Ef hann hefur lagt þennan skilning í vísuna hefur hann talið að ekki væri minnst á bikarinn þar, heldur einungis vísað til hans í 7. vísuorði.

(20) ef þeir mætti mér
margra súta
trygðir vinna,
(né) ec trúa gerðac.

(Guðrúnarkviða önnur 20)

Á undan *né* ritaði skrifari Codex Regius „ef“, sá sig um hönd með því að rita punkta undir og ritaði því næst „ne“. Um þetta má segja það sama og um dæmið í (19). Ef til vill fannst þeim sem skóf brott orðið *ne* 'en ekki' að *ef* ætti merkingarlega betur við.

Hér hefur verið litið á níu staði. Segja má að í einu tilviki eigi leiðrétting engan rétt á sér, (12). Í fjórum tilvikum, (13)–(16), koma leiðréttingarnar kannski á óvart en þær eru þó í samræmi við aðra staði í eddukvæðum, og í einu þessara tilvika hefur líklega ekkert verið skafið. Í fjórum tilvikum, (17)–(20), fékkst önnur en kannski sums staðar jafngóð merking við leiðréttingu. Það er því aðeins í einu af þessum níu dæmum að leiðrétting á engan rétt á sér.

Þetta kemur heim við það sem sagt var hér að framan um neitunarviðskeytin *-a* og *-at*: Sá sem skóf brott orð og stafi í Codex Regius hefur ekki verið jafn illa að sér og talið hefur verið. Hann hefur ekki skafið orð og stafi brott í hugsunarleysi. Þetta merkir þó ekki að skilningur hans á vísunum hér að framan sé réttur; hér hefur aðeins verið reynt að sýna fram á hvað kann að hafa vakað fyrir honum. En ummæli Ludvigs Wimmer og Finns Jónssonar, sem vitnað var til í 1. hér að framan, standast ekki.

5.

Leiðréttingar sem hér hefur verið fjallað um eru ekki þær einu í Codex Regius. Þar eru einnig nokkrar leiðréttingar af öðrum toga, aðallega nokkrar sem fólust í því að strikað var fínlega yfir einstaka orð, og í eitt skiptið var rétt orð skrifað á spássíuna. Wimmer og Finnur Jónsson (1891:lxvii–lxviii) töldu með traustum rökum að þessar lagfæringar hefðu verið gerðar á 14. öld og gerðar af manni sem var vel að sér. Wimmer og Finnur Jónsson (1891:lxxi) hölluðust aftur á móti að því að sá sem skóf hefði sennilega verið að verki á 16. öld. Þetta ályktuðu þeir af því að hann hefði verið illa að sér, og því líklega sami maður og spillti handritinu með klessum og krabbi á 16. öld. Nú hafa verið leiddar líkur að því að hann hafi alls ekki verið illa að sér. Ekkert mælir þess vegna á móti því að skafnar leiðréttingar séu frá sama tíma og yfirstrikanirnar, jafnvel eftir sama mann. Sá sem skóf kann því að hafa verið 14. aldar maður.

Í skólum miðalda lögðu menn stund á málfræði, en *grammatica* var ein hinna sjö frjálsu lista, *septem artes liberales*. Þá lásu þeir forna texta. Alþekkt er að í latínukennslu var kenndur munur á stuttum og löngum sérhljóðum. Fyrsti málfræðingurinn hefur verið í skóla þar sem slíkt var kennt. Til minnis var þess háttar efni stundum bundið í kveðskap, t.d. hjá Serlo af Wilton á 12. öld (Serlon de Wilton 1965). Áþekkt íslenskt efni eru þrjár dróttkvæðar vísur í Fjórðu málfræðiritgerðinni. Þær eru ortar að því er virðist til þess að sýna muninn á *æ* og *ǽ* (Jón Helgason 1970:208, Haraldur Bernharðsson 2002:183–184).

Þá er að líta á Guðmundar kvæði biskups, 2. vísu, en kvæðið er talið ort 1345 (*Skjaldedigting* B II:372):

(21) Rædda ek lítt við reglur Eddu
 ráðin mín, ok kvað ek sem bráðast
 vísur þær, er vil ek **ei** hrósa,
 verkinn **erat** sjá mjúkr í kverkum;
 stirða hefir ek ár til orða,
ekki má af slíku þekkjaz,
 arnar leir hefig yðr at færa,
emka ek fróðr hjá skáldum góðum.

Þarna eru fjórar mismunandi neitanir, *ei*, *ekki* og viðskeytin *-at* og *-a*. Allar hafa sömu merkingu og það er engu líkara en fjölbreytnin sé notuð sem stílblagð. Vísan er einstæð að þessu leyti í gjörvöllum fornum kveðskap (Kat-

rín Axelsdóttir 2001:3–4). Skáldið ræðir hér einnig um „reglur Eddu“. Vísan sýnir kunnáttu í skáldskaparfræðum. En hér skiptir mestu máli að hún er nánast samheitavísa eða kennsluvísa um neitunarorð sem höfundurinn hefur greinilega sérstakan áhuga á. Dæmi um neitunarviðskeytin *-a*, *-at* og *-t* eru annars sárafá í dróttkvæðum frá 14. öld, eða aðeins sjö fyrir utan dæmin tvö í þessari vísu. Eitt þeirra dæma, *þorði-t*, er einnig í Guðmundar kvæði biskups, 62. vísu (*Skjaldedigting* B II 1915:388).

Giskað hefur verið á að Codex Regius hafi verið skrifað á Þingeyrum (Neckel 1915:68–69, 72, Lindblad 1954:254, 291, Stefán Karlsson 2000:243–244). Færa má rök fyrir því að handritið hafi verið á Þingeyrum fram yfir siðaskipti.¹¹

Höfundur Guðmundar kvæðis biskups var Arngrímur Brandsson, ábóti á Þingeyrum 1350–1357 og 1358–1361. Hér kemur því þrennt saman: Á Þingeyrum var ábóti sem var áhugasamur og vel að sér um neitanir. Nokkur neitunarviðskeyti í Codex Regius voru skafin brott af kunnáttumanni, kannski á 14. öld. Codex Regius virðist hafa verið á Þingeyrum þegar Arngrímur Brandsson var þar ábóti. Hér má svo e.t.v. bæta einu atriði við. Ekki er víst að hver sem er hafi mátt ganga í bækur klausturs og skafa. En það hefur ábóta leyfst.

¹¹ Á spássú í Codex Regius stendur Magnús Eiríksson. Louis-Jensen og Stefán Karlsson (1970:80–82) hafa bent á að þessi maður sé Magnús Eiríksson, lögréttumaður í Njarðvík. Þau rekja einnig ætt Guðrúnar Jónsdóttur, konu hans til Henriks Gerkens, klausturhaldara á Þingeyrum, en leggja ekki frekari áherslu á það. Í framhaldi af því má giska á hvaðan handritið er komið (ábinding frá Helga Guðmundssyni). Henrik Gerkens, þýskur bartskeri, var klausturhaldari á Þingeyrum 1569–1577. Kona hans var hefðarkona, Jarþrúður Bjarnadóttir. Á Þingeyrum hafa þau hirt Codex Regius, vísast hún. Samkvæmt Jónsbók erfðu synir almennt jarðeignir en dætur lausafé. Dóttir þeirra var Þórdís Henriksdóttir í Reykjavík. Dóttir hennar var Guðrún Jónsdóttir. Maður Guðrúnar var Magnús Eiríksson, lögréttumaður í Njarðvík. Þormóður Torfason, sonarsonur Þórdísar, og Ármi Magnússon, alfróður um íslensk skjöl, geta hvergi um fyrri eigendur Codex Regius. Þormóður nefndi þó við Árna að faðir sinn hefði kunnað vísu sem reyndist standa í handritinu. Þögnin um eigendur er ekki óeðlileg. Þormóður Torfason og Ármi Magnússon þekktu handritið og hafa auðvitað gert sér fulla grein fyrir því hver Magnús Eiríksson var, kona hans og öll sú ætt. Þetta hefur verið svo augljóst að ekki tók því að nefna það eða skrifa það niður. Uppruni handritsins stóð skráður í handritinu sjálfu og var ljós þeim sem hirtu um slíkt meðan menn vissu hver Magnús Eiríksson var. Síðan féll sú vitneskja í gleymsku. Samkvæmt þessari ágiskun hefur eigendasagan verið: Þingeyraklaustur um 1570, Jarþrúður Bjarnadóttir í Svignaskarði, Þórdís Henriksdóttir í Reykjavík, Guðrún Jónsdóttir í Njarðvík. Handritið hefur þannig smám saman færst nær Skálholti, þar sem Brynjólfur biskup Sveinsson merkti sér það 1643.

Auðvitað er ekki hægt að sanna að Arngrímur ábóti hafi verið sá sem skóf. En þeir sem leggja stund á neitanafraeði hafa sennilega aldrei verið margir.

Eitt smáatriði er vert að nefna. Í (8) hér að framan var bent á að hugsanlega hefði sá sem skóf lagt annan skilning í orðið *leikinn* en þann sem algengastur er. Hann hafi skilið *leikinn* sem lýsingarorð sem merkti ‘gláður, kátur’. Guðmundar kvæði biskups, 62. vísa, hefst svo (*Skjaldedigtning* B II 1915:388):

(22) Svelgdiz ormr með vatni vörmu,
varð hann innan brjósts, leiknum svanna;
síðan fekk hon sótt með æði,
sútum grét þat móðir þrútin;

Þarna er lýsingarorðið *leikinn* talið merkja ‘letsindig’. Orðið er notað í svipaðri merkingu í Guðmundar sögu Arasonar, einnig eftir Arngrím ábóta: „... var maðr á léttasta aldri, gláðværr ok leikinn, ok því kallar hann út pilta sína at efla einshverja gleði, áðr tími sé til borðs.“ (*Byskupa sögur* III 1948:211). Bæði í Guðmundar kvæði og Guðmundar sögu kemur orðið *leikinn* fyrir í áþekkri merkingu og stungið var upp á við dæmið í (8). Sá sem skóf brott orð og stafi í Codex Regius virðist hafa skilið þetta orð eins og Arngrímur ábóti.

HEIMILDIR

- A Book of Miracles*. Ms No 645 4to of the Arna-Magnæan Collection in the University Library of Copenhagen. With an Introduction by Anne Holtmark. Corpus codicum Islandicorum medii ævi VII. Copenhagen, 1938.
- Byskupa sögur* III. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Reykjavík, 1948.
- Dronke, Ursula (ed.). 1969. *The Poetic Edda*. Volume I. Heroic Poems. Oxford.
- Edda. Die Lieder des Codex Regius* I. Text. Herausgegeben von Gustav Neckel. Dritte, umgearbeitete Auflage von Hans Kuhn. Heidelberg, 1962.
- Eddukvæði*. Ólafur Briem annaðist útgáfuna. Reykjavík, 1976.
- Eddukvæði*. Gísli Sigurðsson sá um útgáfuna. Reykjavík, 1998.
- Finnur Jónsson. 1912–1915. *Den norsk-islandske skjaldedigtning* A–B, I–II. København, Kristiania.
- Flateyjarbók* I–III. Christiania, 1860–1868.
GKS 2365 4to.
- Haraldur Bernharðsson. 2002. Skrifandi bændur og íslensk málsaga. Vangaveltur um málþróun og málheimildir. *Gripla* 13:175–197.
- Hauksbók*. Udg. Finnur Jónsson og Eiríkur Jónsson. København, 1892–1896.

- Heilagra manna sögur* I. Udg. af C.R. Unger. Christiania, 1877.
Håndskriftet Nr. 2365 4to gl. kgl. Samling på det store kgl. bibliothek i København (Codex Regius af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk gengivelse. Udg. ved Ludv. F.A. Wimmer og Finnur Jónsson. København, 1891.
 Jón Helgason. 1970. Þriðji íhaldskarl. *Fróðskaparrit* 18:206–226.
 Katrín Axelsdóttir. 2001. *Nokkrar neitanir í forníslensku.* Ritgerð til M.A.-prófs í íslenskri málfraeði. Háskóli Íslands.
 Lindblad, Gustav. 1954. *Studier i Codex Regius av Äldre Eddan.* Lund.
 Louis-Jensen, Jonna, Stefán Karlsson. 1970. En marginal i Codex Regius af Den ældre Edda. *Opuscula* IV:80–82.
 Neckel, Gustav. 1915. Untersuchungen zur Eddakritik I. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* XL:48–80.
 Nygaard, M. (1906) 1966. *Norrøn syntax.* Oslo.
 Nygaard, M. 1917. *Bemerkninger, rettelser og supplementer til min norrøn syntax (Kristiania 1905).* Kristiania.
Ordbog over det norrøne prosasprog. Register. København, 1989.
 Serlon de Wilton. 1965. *Poèmes latins.* Publié par Jan Öberg. Stockholm, 1965.
Skjaldedigting, sjá Finnur Jónsson.
 Stefán Karlsson. 2000. *Stafkrókar.* Reykjavík.
 Wimmer, Ludv. F.A. og Finnur Jónsson 1891, sjá *Håndskriftet...*

SUMMARY

1. A considerable number of erasures occur in the manuscript of the Poetic Edda (Codex Regius). They are of two kinds: (a) Words and letters, already corrected by the scribe of the manuscript, have been erased as well as dittographs. (b) Other erasures. According to Ludvig Wimmer and Finnur Jónsson, they were made by an ignorant reader who indiscriminately deleted letters, syllables and words. It is not known when this was done. 2. Of the latter kind, (b), there are 29 erasures. More than half affect the 1st person clitic *-k*, alone or with a following negative suffix (see Table 1). In most of those cases, the 1st person pronoun was also present. 3. A close examination of 11 cases of the negative suffixes *-a* and *-at* shows that the erasures were made by a thoughtful scholar with a particular interest in negations. Two of his corrections have even been adopted by some modern editors. 4. Several other erasures also make sense and in some cases it is possible to guess why they were made. 5. Arngrímur Brandsson (–1361) was abbot of the Benedictine monastery of Þingeyrar 1350–1357 and 1358–1361. There are some reasons to suppose that the erasures are his work.

Katrín Axelsdóttir
Íslenskuskor
Heimspékideild Háskóla Íslands
Nýja-Garði við Sæmundargötu
101 Reykjavík
katax@hi.is

ÞRJÚ FRUMBRÉF FRÁ 15.–16. ÖLD

Formálsorð

Íslenzk frumbréf fram til 1570 eru prentuð í *Íslenzku fornbréfasafni* (DI) og flest elstu bréfin, fram til 1450, að auki stafrétt í *Íslandske originaldiplomer indtil 1450* (Stefán Karlsson 1963). Fáein bréf hafa komið í ljós eftir að útgáfu fornbréfasafnsins lauk að mestu, þar á meðal ein 17 frá 14. og 15. öld sem kennd eru við Þingeyraklaustur og eru flest prentuð í viðbæti útgáfunnar frá 1963. Í registursbindi *Ordbog over det norrøne prosasprog* (1989:292) eru talin 11 óútgefin bréf frá síðari hluta 15. aldar og 16. öld. Þessi bréf eru öll varðveitt á Íslandi. Örfá bréf hafa komið á daginn í erlendum söfnum. Undirrituðum er kunnugt um þrjú slík sem varðveist hafa á Bretlandseyjum, þar af tvö í Dyflinni á Írlandi og eitt í Sommerset á Englandi. Öllum þessum óútgefnu bréfum þyrfti sem fyrst að koma á prent og fylla með þeim í skörðin. Að þessu sinni verða einungis þrjú þau síðastnefndu prentuð, og fá að verða samferða í útgáfu þótt skyldleiki með þeim sé enginn annar en sá að þau hafa öll varðveist vestan Ermarsunds.

Elsta bréfið er nú birt í fyrsta sinn á prenti. Það er lögmansdómur frá 1485 og lýtur að manndrápi. Hin tvö hafa áður verið gefin út. Annað er frá 1501, bréf tveggja ábóta og 17 presta um kirkjutíund til handa Gottskálki biskupi Nikulássyni, og er það prentað í 7. bindi fornbréfasafnsins eftir uppskrift frá miðri 17. öld. Hið bréfið er úrskurðarbréf um arf, frá 1514, og er prentað í 8. bindi safnsins eftir öðru samtíða eintaki af frumbréfinu.¹

1.

Dómsbréf á skinni frá 1485, varðveitt í Trinity College Library í Dyflinni á Írlandi (TCD MS 1944). Bréfið er ekki prentað í *Íslenzku fornbréfasafni*.

¹ The Board of Trinity College Dublin fær þakkir fyrir góðfúslegt leyfi til útgáfu á bréfunum teimur sem varðveitt eru í safni þess.

Þetta er dómsbréf 12 manna, þeirra Guðmundar Stefánssonar, Gunnlaugs Þorkelssonar, Helga Þorvaldssonar, Höskulds Árnasonar, Höskulds Einarssonar, Magnúss Magnússonar, Sigurðar Daðasonar, Snjólfss Brandssonar, Þorláks Þorkelssonar, Þorláks Þorsteinssonar, Þorsteins Þorleifssonar og Þórðar Auðunarsonar, gefið út á Þingvelli. Vitna þeir um að Finnþogi Jónsson lögmaður hafi nefnt þá í dóm þennan dag, föstudaginn næsta eftir Pétursmessu og Páls (29. júní) 1485, á Öxarárþingi til að rannsaka málavöxtu er Jón Þórðarson var drepinn á Möðruvöllum í Hörgárdal. Finnþogi (1430/35–1514) var lögmaður norðan og vestan 1484–1508 og bjó í Ási í Kelduhverfi frá 1467 og æ síðan (Páll Eggert Ólason 1949:7–8; Arnór Sigurjónsson 1967:98 ff.). Finnþogi kemur fyrst við sögu í fornbréfum um 1460 (DI 5:410).

Í bréfinu segir að Arnþjörn Árnason hafi drepíð nefndan Jón Þórðarson. Er sennilegt að Arnþjörn sé sá hinn sami og staðfestir bréf frá 1495 um skipti á jörðum í Skagafirði og Eyjafirði, og aftur bréf frá 1499 um arf (DI 7 nr. 294 og 451). Í bréfi frá 1478 (DI 6 nr. 135) gerir Árni nokkur Arnþjarnarson grein fyrir landamerkjum milli Sveigistaða (Sveðjustaða) og Svertingsstaða í Miðfirði, og kann hann að vera faðir Arnþjarnar. Annað verður ekki sagt um ólánsmanninn sem í hel sló Jón Þórðarson. Um hinn síðarnefnda er ekkert vitað. — Á einum stað í bréfinu (l. 5–7) virðist vera farið rangt með þegar sagt er að *Jón Þórðarson* hafi heyrt á tal Ólafs biskups Rögnvaldssonar og Arnþjarnar Árnasonar þegar sá síðarnefndi viðurkenndi að hafa drepíð Jón Þórðarson á Möðruvöllum í Hörgárdal.

Bréfið er 14 línur. Letrið er vel læsilegt og skýrt. Fyrir bréfinu hafa verið 12 eða 13 innsigli og eru 5 enn varðveitt, áfest við bréfið. Allir innsiglisþvengir eru enn á sínum stað.

Bókstafurinn *i* hefur brodd eða lykkju til aðgreiningar þegar hann fer á undan eða eftir *n*, *m* og *u* (og stundum *t*) en er annars depillaus (hér er prentað ‘í’ og ‘i’); *j* er án depils og er notað í upphafi orða og fyrir forsetninguna *i*.

Greint er á milli rittáknanna ‘v’ og ‘u’ í bréfinu og er ‘v’ notað í upphafi orða og fyrir rómverska 5 en ‘u’ inni í orðum og í lok orða, einnig í upphafi síðari liðar samsettra orða (þorualldz l. 2; modruuollum l. 5 og 7; þínguulle l. 14).

/i/ í áherslulausu atkvæði er ýmist skrifað ‘i’/‘í’ (t.d. heítins l. 6; heyrði l. 6) eða ‘e’ (sjaldnar, t.d. *manne* l. 4; þínguulle l. 14). Sama styttingarband er notað fyrir /er/ í áhersluatkvæði (t.d. *verk* l. 8) og /ir/ í áherslulausu atkvæði (t.d. *epter* l. 3; *nefnder* l. 4; *fader* l. 5). Þrisvar er skrifað ‘é’ = *er* (þa *er* l. 3; *er sagdur* *er* l. 6), þ. e. notað er sama band og t.d. í *epter* l. 3.

Forsetningin *á* er oftast táknuð ‘*a*’, örsjaldan með ‘*á*’ (l. 3, 12) og ‘*a*’ (l. 3). Orðið *ek* kemur tvívegis fyrir, í bæði skiptin skrifað fullum fetum (l. 8 og 9). Einu sinni er skrifað ‘*ok*’ (l. 8) og einu sinni ‘*Og*’ (l. 13) en annars er þetta orð bundið og táknað með ‘*3*’; leyst er upp úr tákningu sem *og*, sem án efa er í samræmi við framburð á 15. öld. Skrifað er ‘*t*’ í lok orða á eftir sérhljóði (t.d. sumarít l. 3, skiput l. 11), hvergi ‘*d*’.

Ollum monnum þeim sem þetta bref sia edur heyrna senda sigurdur dada son hoskholldu(r) arna son gudmundur steffan son gunlaugur þorkelson magnus magnus son. þorlakur l² þorkelson hoskholldur einarsson. þorsteinn þorleifsson þorlakur þorsteínson sniólfur brandzson þordur audunar son og helgi þorualldz son. kuedíu guds og sína kunn l³ igt giorandi. þa er lidit var fra guds burd. M. cccc. lxxx. og v. ar. a fostudaginn næsta epter. festum apostulorum petri og pauli á sumarít a almenniligu l⁴ oxarar² ar þingi vorum vær til doms nefnder af ærligum manne finnboga jonsyne logmanne nordan og vestan a jslanndí at skoda og ransaka og fulla grein l⁵ a at giora vm þad mannslag at jon heitinn þordarson var j hel sleginn oforsyníu a modruuollum j horgardal. kom þar fram þordur jonson fader fyr greinz jons l⁶ heitins og krafði riettar síns med þad vitne at jon þordarson heyrda á or[d] og vidurtal biskups olafs og arnbiarnar arna sonar er sagdur er og biskupinn hefði spurt fyr n l⁷ efdan arnbiorn arna son fyrir huad at hann beiddizt lausnar enn hann medkendizt at hann hefði j hel slegit³ oforsyníu jon þordarson a modruuollum j horgardal. sagd l⁸ izt biskup olaf hann leysta(n) vilia fyrir þetta sama verk sem hann giordi. vissi ek ok fulluliga og fleiri adrer dandi menn at hann tok lausn og skripter heíma a holum af adur l⁹ nefndum biskup olafi og hieilt þar med karínu fyrir greint mannslag. og ek heyrda hann aungum audrum sokum borínn. kom þar og fram annar vitnes burdur þormodar bergs sonar at hann l¹⁰ var þar hía at jon heitinn var j hel sleginn og hann vissi ei betur enn so at þad var arnbiorn arna son at hann stack. sa hann hann med so dan klæda lit fyrir og epter. og þui dæmdum l¹¹ vær adur nefnder doms menn opt nefndan arnbiorn vtlægan eiga at halldazt fyrir greint mannslag af ollum monnum at þeim vítnum leiddum sem fyrri skrífut standa l¹² og dómínum vpplesnum á fysta hierads þingi þar sem

² Þannig.

³ Endurtekið: sleegit.

madren⁴ var slegin. vtan þrattnemfdur arnbiorn færizt vnndan logliga epter bokarinar ordum. samþygte med oss¹³ þennan vorn dom finbogi jonson logmann fyrir nordan <og> vestan a jslanndi. Og til sannennnda hier vm settum vær fyr nefnder doms menn vor jnnsigle fyrir þetta domsbref¹⁴ er skrifat var a þinguelle j sama stad deigi og are sem fyr seger[.]⁵

2.

Dómsbréf á skinni frá 1501, nú varðveitt í Þjóðskjalasafni en var áður í Chapter Library, Wells Cathedral, Wells, Somerset, Englandi. Áður prentað eftir uppskrift frá miðri 17. öld (DI 7 nr. 541).

Þetta er bréf ábóta Munkaþverárklosturs og Þingeyraklosturs og 17 presta um greiðslu handa biskupi vegna utanferðar. Einar Benediktsson (d. 1525) var orðinn ábóti á Munkaþverá 1494 eða 1495 og hélt því embætti til dauðadags. Jón Þorvaldsson (d. um 1514) var orðinn ábóti á Þingeyrum 1501. Prestarnir sem hér koma við sögu eru flestir þekktir: Bessi Jónsson er e.t.v. sá hinn sami og var víst heimilisprestur í Víðidalstungu um þetta leyti. Eiríkur Einarsson (d. 1507) var prestur á Grenjaðarstað. Eiríkur Sumarliðason (d. um 1515) var prestur í Saurbæ í Eyjafirði, og varð síðar ábóti á Þingeyrum (1507). Finnbogí Einarsson (d. 1532) var sonur Einars ábóta og varð síðar sjálfur ábóti á Munkaþverá (1524–29). Guðmundur Jónsson, sem hér kemur við sögu, er e.t.v. sá Guðmundur sem var officialis í Hólabiskupsdæmi. Hallvarður Bjarnason var líklega prestur á Flugumýri. Jónar tveir Finnbogasynir hafa líklega verið synir Finnboga lögmans Jónssonar í Ási. Sá eldri (d. 1546) var prestur að Múla og síðasti próior á Möðruvöllum; sá yngri (d. 1554) var prestur í Laufási. Óvíst er hver Jón Pétursson er, en prestur með sama nafni kann að hafa verið á Völlum í Eyjafirði um 1500. Jón Þorgilsson var prófastur í Húnavatnsprófastsdæmi. Nikulás Vilhjálmsson var prestur á Mælifelli í Skagafirði. Nikulás Þormóðsson er e.t.v. sá hinn sami og áður var prestur á Hólum, síðan á Ufsum í Eyjafirði fram yfir 1491 og loks próior á Möðruvöllum. Þorsteinn

⁴ *Skr. mēn; e.t.v. mætti túlka styttinguna bókstaflega og rita mannen — sem væri í samræmi við logmann í l. 13. (skr. logm).*

⁵ *Brotið er upp á bréfið neðst þar sem innsiglin eru fest við og er neðri hluti bókstafanna í neðstu línu hulinn á mynd. Dr. Mícheál Mac an Airchinnigh, Dyflinni, hefur staðfest að línan sé rétt lesin.*

Guðmundson er sennilega sá hinn sami og var prestur á Staðarbakka í Miðfirði um þetta leyti. Hinir eru nöfnin tóm: Guðmundur Skúlason (varla sá hin sami og var prestur á Melstað í Miðfirði og fékk lausn frá starfi 1491), Gunnar Þórðarson, Jón Jónsson, Ólafur Klængsson.⁶

Í bréfinu staðfesta þessir menn að í eitt ár skuli Gottskálki biskupi (Nikulássyni) dæmast sú kirkjutíund sem leggst til sérhverrar alkirkju í Hólabiskupsdæmi. Gottskálk var næstsíðasti biskup á Hólum fyrir siðaskipti (1496–1520). Er þetta greiðsla fyrir útlagðan ferða- og upphaldskostnað biskups, líklega er hann fór utan til Noregs til biskupsvígslu. Ólafur frændi hans Rögnvaldsson, biskup á Hólum, dó árið 1495, en hjá honum hafði Gottskálk verið frá 1488, sennilega kirkjuprestur á Hólum. Gottskálk virðist hafa tekið við starfi Ólafs strax 1496 en hélt utan 1497, vígðist biskupsvígslu í Niðarósi 1498 og kom aftur til Íslands 1499 (Páll Eggert Ólason 1944:31–33).

Staðfesting þessi fór fram á Víðivöllum í Skagafirði 13. maí 1501, fimmtudag fyrir Hallvarðsmessu. Ártalið í skjalinu er brenglað, „ml^o cd^o quingintesímo primo“: „ml^o“ = *millesimo* = 1000asti, „quingintesímo“ = 500-asti, „primo“ = 1sti, er rétt, en „cd^o“ merkir 400asti og er ofaukið. Hefur skrifarinn enn verið með hugann við 15. öldina þegar hann setti inn dagsetninguna. Þessi ranga dagsetning gengur aftur í afritum en er leiðrétt í *Íslenzku fornbréfasafni*. Þar er prentað eftirrit úr Bps B I 13 (Bisk 3 fol), bls. 353–54, skrifað upp 1641–42. Ártalið er þar skrifað „M. cd. qvingvatesimo primo“, þ. e. ‘1000asti, 400asti, 50asti [c: quinquagesimo], 1sti’, en er leiðrétt í: „d. qvingentesimo“ í útgáfunni.

Almennar prestastefnur (*synodus generalis*) fyrir Hólabiskupsdæmi voru haldnar á ýmsum stöðum í biskupsdæminu, oftast á Eyrarlandi í Eyjafirði og á Víðivöllum í Skagafirði (Jakob Benediktsson 1972:642–43; Einar Laxness 1977:89). Hólabiskupsdæmi náði yfir Norðlendingafjórðung allan frá Hrutafjarðará austur á Langanes. Samkvæmt kirknatölum 1429 og 1461 hafa að lágmarki verið 257 guðshús í Hólabiskupsdæmi, en sóknarkirkjur í biskupsdæminu voru 110 (Hjalte Hugason 1988:91). Kirkjutíund var 1/4 skiptitíundar eða lögtíundar, en það var skattur sem greiddur var af eign sem nam fimm hundruðum (600 álnum vaðmála) eða meira; skiptitíund var skipt jafnt milli biskupa, presta, kirkna og þurfamanna. Það hefur því verið umtalsverð upphæð sem Gottskálk biskup fékk í sinn hlut, en hann er líklega sá biskup á

⁶ Sú vitneskja sem hér er dregin saman er einkum fengin úr ritinu *Prestatal og prófasta á Íslandi* (Sveinn Nielsson 1950), en einnig var stuðst við *Íslenzkar æviskrár* og registur *Íslenzks fornbréfasafns*.

Íslandi sem mestum auði hefur rakað að sér og stól sínum (sbr. Páll Eggert Ólason 1944:32).

Bréfið er 6 línur. Letrið er skýrt og læsilegt. Fyrir bréfinu virðast hafa verið 13 innsigli og eru 3 enn áfest við bréfið, auk tveggja innsigliþvengja.

Bókstafurinn *i* er ýmist án depils ('i'), með broddi ('í') eða með tvíbroddi ('í'); *j* er án depils, einu sinni með tvíbroddi ('j'); *j* er notað í upphafi orða, þar með talið sem forsetningin *í*, og einu sinni í lok orðs (armæðj l. 6), annars er skrifað 'i'/'í'.

Í beygingarendingum er skrifað 'i' o.s.frv. (t.d. aboti, abotí l. 1; hafdi l. 5) eða 'e' (*biskupe* l. 4; *lærder* l. 6). Sama styttingarband er notað fyrir /e(:)r/ í áhersluatkvæði (t.d. *wer* l. 1; *þuera* l. 1) og /ir/ í áherslulausu atkvæði (*nefnder* l. 4, l. 6; *seíger* l. 6). Greint er að mestu á milli 'w' og 'u' í bréfinu og er 'w' notað í upphafi orða (þó: *uiduoullum* l. 3, *uier* l. 3) en 'u' inni í orðum (einnig í síðari lið samsettra orða: *halluærdr* l. 2; *-uoullum* l. 3). Tvíbroddur er stundum yfir samhljóðum (þrisvar yfir *r* og einu sinni yfir *z*), en án sýnilegrar reglu og er honum sleppt hér. Einnig er punkti undir (eða rétt á eftir) böndum í lok orða sleppt þegar hann virðist einvörðungu vera fylgifyskur bandsins. Í 5. og 6. línu er skrifað 'Og'. Því er táknið 'g' leyst upp sem 'og'. Band í *fyrir* og *firði* er eins og band fyrir *il í til*. Rithátturinn 'aoppnu' l. 3 fyrir *opnu* verður sennilega ekki skýrður öðruvísi en sem pennaglöp.

Path giorum *wer* aboti *einær* amuncka *þuera* og broder Jon abotí a
þingeyrum nickulas þormodz son. éírekur *einærsson*. gudmundr Jonson
gudmundur Skula son. Jon þorgilsson eireckur sumærhida son. Jon
finboga son l² nickulas uihalmson. þorsteinn gudmundz son Olafur
klæng son gunær þordar son. finbogi *einær* son. Jon finboga son
halluærdr biærna son. Jon Jon son Bessi Jonsson Og. Jon Petur son //
Prestar hola *biskups* Dæmís l³ godum monnum witurligt med þessu
woru aoppnu. brefi. at sub anno *gracie* ml^o cd^o quingintesímo primo //
a fimtudagin næstan fyrir halluærdrz messu wm sumærít J almennligri
presta stefnu. a uiduoullum⁷ J Skagáa firði worum *wer* til l⁴ samm-
þycktar og doms nemfder af worum werdum h(er)rää og andalífum
fauðr. gottskalck med gudz nad. *biskupe* a holum j hialltá⁸ dal at
ransacka og fullt doms atkuædi a ath legía. wm þann kosnad sem l⁵

⁷ Þannig.

⁸ Hér er a skammstafað á sama hátt og ra í catedralicum í l. 5 og fra í l. 6.

hann hafði meðan hann var wtan lannz sem kallazt J kirkjunar logum contributiones og catedraticum Og þui j gudz nafnni Amen dæmmdum wer honum // kirkíu tuund wm eitt áar áaf ollum al kirkiumm. sem til þeira legíaz l⁶ J holabiskups dæm1. til fullrar eignar fyrir sína reísu og armædf. til fra // Og til sanínda hier wm settum wer wor Jncigli fyrr⁹ nemfder lærder menn fyrir þetta // bref <sem> Skrifat war J sama stad dag og áar sem fyr seíger[.]

3.

Úrskurðarbréf á skinni frá 1514, varðveitt í Trinity College Library í Dyflinni (TCD MS 1036 a). Annað heilt samtímaeintak er til af úrskurðinum (AM dipl isl fasc XLII 11), og er það prentað (ekki fyllilega rétt) í DI 8 nr. 402. Bréfin eru með sömu hendi en nokkur munur er þó á þeim, m.a. á ritun sérhljóða í endingum. Munur á milli bréfanna verður rakinn nokkuð nákvæmlega neðanmáls við textann.

Sumt bendir til þess að Fasc. XLII sé eftirrit 1036a, en vera kann að bæði bréfin séu skrifuð eftir uppkasti. Í Fasc. XLII hleypur skrifarinn nokkrum sinnum yfir orð, í eitt skipti vantar stutta málsgrein sem er að finna í 1036a: „vegna greínz biarnar þolleífssonar vmm hanns skilgetning“ (sjá hér að neðan í l. 9 í bréfstextanum). Þrívægis leiðréttir hann mistök í Fasc. XLII: Í fyrsta skiptið hleypur hann yfir þrjú orð („j heilagri kirkiv“ l. 37–38) og byrjar á næsta orði á eftir, „adr“, en áttar sig, strikar yfir það og skrifar orðin sem hann hljóp yfir: „ed minntza þria tima þadr j heilagri kirkiv adr enn band ...“. Á tveim stöðum í Fasc. XLII skrifar hann á spássíu orð sem hann hefur hlaupið yfir: „epter rett noregx lavg“ (sbr. 1036a l. 27) og „nema þa sem hallda syne lofloglar heimillder“ (sbr. 1036a l. 31) en í síðara skiptið er lagfæringin röng; rétt hefði verið að hafa *þeir* eins og 1036a hefur, „nema þeir sem hallda ...“. Loks má geta tveggja villna í Fasc. XLII sem gætu bent til þess að skrifað sé eftir 1036a — eða að Fasc. XLII sé a.m.k. óvandaðri gerð en 1036a: Þar sem 1036a hefur „savmdv lavgmalí og savrdv“ (l. 24) hefur Fasc. XLII „savrdv lavgmale og savrdv“, og þar sem 1036a hefur „vtan þeir syne lavglíga kvittvn“ (l. 22) stendur í Fasc. XLII merkingarleysan „og tan þeir syne lavglíga kvittvn“ (l. 32 í því bréfi) og virðist skrifarinn hafa mislesið ‘v’ í orðinu *vtan* sem styttingarband fyrir (z), þótt nokkuð ólíklegt kunni að

⁹ Orðið er skammstafað á sama hátt og fyrir.

virðast.¹⁰ Þar sem fremur ósennilegt er að skrifari mislesi eigin skrift mælir þetta e.t.v. heldur gegn því að Fasc. XLII sé eftirrit 1036a. Nokkur dæmi eru um að Fasc. XLII hafi eitt eða fleiri orð umfram 1036a, en þau eru ekki mörg.

Bréfið er dómsúrskurður Jóns Sigmundssonar lögmanns norðan og vestan (d. 1520), gefinn út að Hvammi í Hvammssveit, Dalasýslu, mánudaginn næsta eftir allraheilagramessu (7. nóvember) 1514 og staðfestur af lénsmönnum kóngs, þeim Arnóri Finnssyni sýslumanni í Ljárskógum og Jóni Jónssyni, lög-réttumönnunum Guðmundi Finnssyni, Tumasi Oddssyni á Hvoli í Saurbæ og Þórólfi Ögmundssyni í Laugardal í Tálknafirði, svo og Árna Jónssyni, Bárði Pálssyni, Hallvarði Þorsteinssyni, Jóni Eiríkssyni, Jóni Sveinssyni, Sveini Sigurðssyni og Þórði Vermundssyni, ásamt öllum öðrum almúga þar saman komnum. Bréfið er skrifað degi síðar en dómur er upp kveðinn (8. nóvember).

Úrskurðurinn er gefinn út að kröfu Björns sýslumanns í Ögri Guðnasonar (d. 1518) og fjallar um meðferð eigna sem systkinin Þorleifur Björnsson hirðstjóri (d. 1486/87), Einar Björnsson (d. 1494) og Solveig Björnsdóttir (d. 1495) höfðu látið eftir sig. Guðni (d. 1507), faðir Björns sýslumanns, var bróðir Páls Jónssonar (d. 1496), manns Solveigar; hún hafði upphaflega tekið við arfi eftir Þorleif bróður sinn en við dauða hennar sölsaði Guðni mágur hennar undir sig eigninar. Jón Sigmundsson lögmaður var sonur Solveigar Þorleifsdóttur, systur Björns ríka, föður áðurnefndra systkina Þorleifs, Einars og Solveigar, og þau eru því systkinabörn; Jón var fylgismaður Björns Guðnasonar sýslumanns.

Hér er m.a. greint frá því að lögð hafi verið fram bréf um að Björn Þorleifsson yngri á Reykjahólum (d. kringum 1550) sé óskilgetinn, en Björn var sonur Þorleifs hirðstjóra og Ingveldar Helgadóttur en fæddur utan hjónabands því að þau Þorleifur og Ingveldur voru of skyld til að mega eigast (þau fengu seint og um síðir undanþágu páfa og konungs og giftust 1480). Björn Þorleifsson og nafni hans Guðnason börðust lengi um vörslurétt áðurgreindra eigna. Greint er frá bréfum konungs um að eignir Einars Björnssonar skuli falla til Björns Guðnasonar, auk bréfs um að Einar Ólafsson, dóttursonur Solveigar Björnsdóttur, sé getinn í útleð og því ekki arfgengur, en honum höfðu áður verið dæmdar þessar eignir 1497 (sjá Arnór Sigurjónsson 1975:302 o.áfr., sbr. bls. 448). Einar var sonur Ólafs Filippussonar en hann var viðstaddur dráp Ásgríms Sigmundssonar (bróður Jóns Sigmundssonar lögmanns sem kveður upp þann dómsúrskurð sem bréfið fjallar um) í átökum

¹⁰ Í báðum bréfum er „tan“ skrifað á nákvæmlega sama hátt.

sem orðu í Víðidalstungu í ágúst 1483 og hefur samkvæmt þessu bréfi orðið við það útlægur; önnur bréf bera það þó með sér að Ásgrímur hafi verið í sama flokki og Ólafur (sbr. DI 7:469–79, 476).¹¹ Er tylftardómur sem Björn Þorleifsson hafði látið dæma á Alþingi varðandi eignirnar dæmdur ónýtur, og með þeim lagarökum meðal annars að „*eíngi maðvr skal eiga sína frændkonv eda sífkonv nanare enn ath fimta manni*“ eru eignirnar dæmdar af Birni Þorleifs-syni og til Björns Guðnasonar og meðferfingja hans.

Bréfið er 35 línur. Skinnblaðið hefur verið notað í band um íslenskt 17. aldar handrit sem einnig er varðveitt í Trinity College Library (L. 4. 16 (TCD MS 1036)) og er bréfið nú óheilt, vantar jafngildi u.þ.b. 5 stafa aftan á hverja línu fyrir utan fimm þær efstu en bútur með þeim hefur varðveist að mestu óskemmdur. Það sem á vantar er hér tekið upp eftir hinu frumritinu (Fasc. XLII). Bókfellið er nokkuð dökkt en letrið að mestu vel læsilegt. Þó eru tvö brot þvert á blaðið, h. u. b. þriðjung inni á því hvorum megin, og er letrið þar nokkuð máð og slitið. Enn fremur er texti 17. línu torlesinn á kafla vegna brots sem þar er langsum í blaðið. Í bréfinu eru raufar fyrir 14 innsigli en hvoru tveggja, innsiglium og innsigliþvengjum, hefur verið fargað þegar bréfið fékk nýtt hlutverk sem byrði um bók. (Til samanburðar má geta þess að níu innsigli hafa verið fyrir Fasc. XLII og eru fjögur þeirra varðveitt, auk eins þvengs).

Samkvæmt *Skrá yfir íslenzk handrit í Dublin* er skrifað aftan á bréfið með ungri hendi: „Laufase d. 6 May anno 1“; að auki eru þar leifar af eldri skrift í þrem línunum og hefjast á: „[Ursk]urdæv bref“.*

Bókstafurinn *i* er oft með broddi eða lykkju (hér prentað ‘í’), einkum þegar hann fer á undan eða eftir *n*, *m* og *u* (um 100 d.) og í lok orða (um 30 d.), en er annars depillaus (um 240 d.); í upphafi orða er skrifað *j* (depillaust), í tölum (xj l. 4 og l. 8) og fyrir forsetninguna *í*.

Ekki er greint skipulega á milli rittáknanna ‘v’, ‘w’ og ‘u’ en nokkra reglu má þó sjá: ‘v’ kemur fyrir í upphafi orðs (um 60 d.), inni í orði og í lok orða (um 230 d.); ‘w’ kemur aðeins fyrir í upphafi orða (um 50 d.); örfá örugg dæmi eru um ‘u’: *manu dagínn* l. 1; *huammsveit* l. 2; *vrskurdad* l. 5; *nu* l. 10; einu sinni í upphafi orðs þar sem *í útlegð* er skrifað *jutlegd* l. 5.

/i/ í áherslulausu atkvæði er heldur oftast skrifað ‘e’ en ‘i’/‘í’ (hlutfallið er u.þ.b. 3 á móti 2). Óstytt */ir/* í áherslulausu atkvæði er alltaf skrifað ‘er’ (t.d. *saker* l. 4; *epter* l. 8; *yfer* l. 10; *wnder* l. 15; *giorer* l. 19; *þesser* l. 29; *greínder*

¹¹ Um erfðamál þessi er fjallað í mörgum bréfum frá lokum 15. aldar og 16. öld í *Íslenzku fornbréfasafni*, og eru þeim gerð rækileg skil í *Vestfirðingasögu* Arnórs Sigurjónssonar (1975).

* Bréfið er hér gefið út eftir ljósmynd.

l. 34). Sama styttingarband er notað fyrir /er/ í áhersluatkvæði (t.d. herra l. 4; vera l. 15) og fyrir /ir/ í áherslulausu atkvæði (t.d. epter l. 3).

Forsetningin *fyrir* er 6 sinnum skrifuð *fyr* með *er*-bandi, ‘fyr’ (l. 16, 18, 23, 27 og 31 tvisvar) en annars skammstöfuð ‘f’ (t.d. l. 2 og 3) en er einnig skrifað fullum fetum ‘mig’ l. 14, ‘míg’ l. 27, og er leyst upp úr bandinu í samræmi við það (*mig*).

Undir böndum í lok orða er oft punktur sem ekki hefur nokkurt setningarlegt gildi, t.d. f^w (*fra*), l. 1; dott^r (*dottvr*) l. 3. Þessum punktum er sleppt hér.

Eg jon sigm^vndz son lavgmann¹² nordan og westan a jslanm^dí gíore avllvm godvm monnvm wítrligt med þessv mínv opnv brefi adh þa er lided w^r fra hingad b<(v)rd¹³ w^rs herra jhesv christi m d og xííj ar. a manu dagínn næsta <ep^r> allra heilag^r[a] messv l² wm wetvrinn j hvammí j huammsveit a þingstad rettvm a almennligv þriggia hreppa þingí. kom fyrer mig biörn gvdína son beidde mig og krafði dom og vrskvrd a adh leggía epter lavgvm hvor eiga skyllde þav goz og g^rarda l[av]sa fiar l³ og fasta eigna er fallín w^rov epter þolleif biörn son einar biörn son og solveigv bíorns dottvr epter því bifalingar brefi og tilskickan sem w^r heygbornatzi¹⁴ herra kongrⁱⁿⁿ. hefvr mig tilskípad. og hanns nades bref wth wís[a]r. Nv l⁴ saker þess ad epter þeim xij manna dome og lavgmannz vrskvrde sem vor nadis herra med kennítz ad fyrer sig hafe komed vmm sakfelli olafs philpvssonar wmm þa wthlegd sem hann war j fallín ad hann med war <þa>¹⁵ asgrímvr sí[gm]vndz l⁵ son bleif j hel slegín sem hanns nades bref yt^r mefr wt vísar og w^rs nadis herra hefr nv vrskurdad einar olafsson jutlegd getin hafa wered. j annarí greín kom fyrer mig xii lavgrettvanna domr wt nef[n]dvr l⁶ af finnboaga jonssyne er þa w^r lavgmadvr og af sialfv^m havnv^m.¹⁶ samín og samþyktr ad allvr þeira aagreíngr biarnar þolleifsonar og greinz biarnar gvdínasonar wm þessi greínd arfagoz w^r dæmdr til míns herra kongsí[ns nada] l⁷ hvern¹⁷ hanns

¹² *Skr. lavgrñ.*

¹³ b<(u)rd] þannig einnig í *Fasc. XLII*.

¹⁴ heygbornatzi] heybornatzi *Fasc. XLII*.

¹⁵ *Vantar einnig í Fasc. XLII.*

¹⁶ havnv^m] örugglega skrifað þannig, gæti verið *framburðarmyndin* ‘hönum’; sialfv^m havnv^m] honum sialfum *Fasc. XLII*.

¹⁷ hvern] + er *Fasc. XLII* (*skr. huerner*)

nades hefvr nv aptvr *semnt* j *lamded*. og mig til skipad epter noregx lavgvm hier rett af ad giora *sem* þeira *manna* vitnisbvrðar bref vth visar *sem*¹⁸ *sagdan dom er*¹⁹ *wid fest*.²⁰ aaf einvm parte hefe, eg og sed dom xij la[vgret] l⁸ tv *manna er*²¹ *dæmðr war xij manvðvm* seinna svo hlydanda adh greindr biorn²² þolleifsson war dæmðr skilgeten hvorcke epter þvi *sem* leyfes brefed vt visar ne epter lavgmalí. epter þvi *sem* domr sa²³ avisar og²⁴ j[nne hel] l⁹ ldr er fyst war dæmðr greindra *manna* jmillí. hvat mig²⁵ litz²⁶ sa domvr *sem*²⁷ seinna war dæmðr og avðrvm þeim godvm monnvm *sem* eg til kallade med mig vegna greinz biarnar þolleifssonar vmm hamns skilgetning²⁸ hann e[cki lavgli] l¹⁰ gr og eíngi²⁹ madr matt magtt til þess hafa ad. seigia dom yfer þann dom *sem* til minn herra war dæmðr wtan hamns nade sialfs *sem* nu hefer hann gíortt. Jtem af einvm partte kom fyrer mig wors nadis herra k[ong hamns]³⁰ l¹¹ bref svo hlydanda ad hamns nadis skipar og skíckar allt það goz *sem* falled war epter einar biornsson fasta eigna og lavsa fiar þa skyllde það wera eígn biarnar gvdínasonar og annara hamns med erfingia. eigi sidr [hefi eg] l¹² sed tylftardom ad dæmðr war j bolstadarhlid³¹ svo hlydanda ad einare olafssyne *sem* nv hefvr minn herra kongrinn³² vrskrvðad getenn j vtlegd *sem* fyrr skrífad stendr.³³ og j greindvm domí worv tv[eir menn] l¹³ *sem* worv a bríamslæk j þann sama tíma er bianni³⁴ heítenn þoræensson war j hel slegín med þeim fleirvm storvukívm *sem* þar framm forv. hefvr eg og sed vrskrvð vpp a þenna sama dom hver er [gior war] l¹⁴ seinna enn míns herra bref war

¹⁸ *sem*] + *vid Fasc. XLII* (áhrif frá *vid rétt á eftir*).

¹⁹ *er*] war *Fasc. XLII*.

²⁰ *Pannig*; festur *Fasc. XLII*.

²¹ Orðið hefur máðst burt eða verið skafið út í *Fasc. XLII*.

²² *Nafnið virðist endurtekið að hluta ofan línu* (íorn?).

²³ domr sa] sa domr *Fasc. XLII*.

²⁴ avisar og] ÷ *Fasc. XLII*.

²⁵ mig] mier *Fasc. XLII*.

²⁶ litz] leitz *Fasc. XLII*.

²⁷ *sem*] ÷ *Fasc. XLII*.

²⁸ vegna—skilgetning] ÷ *Fasc. XLII*.

²⁹ eíngi] eíngin *Fasc. XLII*.

³⁰ *Pannig í Fasc. XLII* (skr. kong hamns).

³¹ bolstadarhlid] bo(ly)stada hlid *Fasc. XLII*.

³² kongrinn] konginn *Fasc. XLII*.

³³ *Hér virðist eitthvert efnisatriði vanta*.

³⁴ *Pannig einnig í Fasc. XLII* (bíann); sbr. l. 22 að neðan.

vth gefed og jnn komed j landded hvat mig virdítz svo vera adh eingí megi rívfá lavgmannz vrskvrd þo ʀ hann virdetz avllvm³⁵ olavgligr wtan hann giore sig seka[n og þvi] |¹⁵ virdetz mig svo vera vnder eína greín adh eíngínn hafe matt seigia³⁶ vrskvrd yfer þessvm gozvm sidan kongsíns bref kom jnn í landed vtan med hanns nadís skickvn vilia og tilskipvn. sem nv e[r til] |¹⁶ komid. Og nv fyrer allar þessar greimer³⁷ brefa og bivísinga sem ʀ fyrer mig kvomv og adh svo profvdv med þeira betzv manna rade sem eg til kalladí med mig til doms og³⁸ rannsaks og vrskvrdar vmm greind goz sagdra [manna j mi] |¹⁷ llvm epter míns herra kongsíns bode og brefi og birttv lavgmales jnnsettv og savrdv³⁹ et cetera. þvi jnomíni domini amen⁴⁰ adh heilags ʀ anda nad til kalladri mer⁴¹ j domsæte sitiannde segi eg nefnd[r jon] |¹⁸ sigmvndzson lavgmann med fvllvm laga vrskvrd greínda stefnv lavgliga og þessa fyr greinda ʀ men bada rettliga⁴² og lavgliga fyrer kallada. og þann tylftardom sem þiorn þolleífsson liet dæma. a. a[þingí] |¹⁹ vm greind goz og arf epter fyr sagda menn og eíngín war fyrer kalladr sem lavgmaled giorer rad fyrer broten so og rofín sa lavgsamín tylftardomvr er fyr war dæmdr fyrer mínn herra kongín og hanns n[ader] |²⁰ hefvr nv aptvr skipad vnder mína lavgsavgn þvi giore eg fyrer greindan dom þann af birne þolleífssyne giordetz vmm greind mal onytan og ologligan og ad avngv halldatz⁴³ eíga⁴⁴ med] |²¹ þessvm minvm fvllvm og lavgligvm laga vrskvrd vnder sama skilyrde seigi eg⁴⁵ og vera skvle vmm þann dom sem dæmdvr war vmm þetta goz j bolstada hlid og þeir menn worv j sem j atvist worv [ad gr] |²² eindvm bíanna⁴⁶ a fyrer skrifvdvm bríamslæk vtan⁴⁷ þeir syne lavgliga kvittvn af míns herra kongíns vallde vt gefna fyr enn þeir worv j þessvm domí. þvi

35 hann—avllvm] avllvm virdetz hann *Fasc. XLII.*

36 seigia] seiga *Fasc. XLII.*

37 greimer] greingír *Fasc. XLII.*

38 og] ÷ *Fasc. XLII.*

39 Þannig einnig í *Fasc. XLII*; *sbr. l. 24 í þessu bréfi.*

40 amen] + og *Fasc. XLII.*

41 anda—mer] *illæsilegt*; anda nad til kalladri mer *Fasc. XLII.*

42 rettliga] rettliga *Fasc. XLII.*

43 halldatz] halldande *Fasc. XLII.*

44 eíga] ÷ *Fasc. XLII.*

45 eg] ÷ *Fasc. XLII.*

46 Þannig einnig í *Fasc. XLII* (bíanna); *sbr. l. 13 að ofan.*

47 vtan] og tan *Fasc. XLII* (villa).

þad var birtt fyrer mig. ad þeir worv dæ[mder] l²³ vtlæger a alþingi. Nv saker þess ad éingim bref ne⁴⁸ bívísing eígi gavgn ne vitní kom fyrer mig j þessv sinni j settan stefnv dag og⁴⁹ eigi biorn þolleifson sialfr til navckra lagvørna⁵⁰ fyrer akærv bi[arnar] l²⁴ gvdínasonar til sagdra goza. og því epter avllvm wors heygbornatz⟨a⟩ herra konganna nadís brefvm eigi sidr vrsk⟨v⟩rdvm⁵¹ og domvm sem savmdv⁵² lavgmalí og savrdv wmm allt noregs rike hier sem annar stadær fy[rer mig] l²⁵ kom ad éingí madvr skal eiga sína frændkonv eda sífkonv nanare enn ath fimta manni med þeim fleirvm ordvm og atkvædvvm þær ad lvtá þo þav se hier ecki⁵³ jnnsett[.] E[ígi] sidr aminner kongsíns rettar bot r ad [menn la] l²⁶ te lysa⁵⁴ mínntza þria tíma j heilagri kirkiv adr enn band fvllgíoretz. og því fyrer allar þessar greíner epter bokærenær avísvn sem hvn skipar systvr son j fimtv erfd. og því j⁵⁵ þessvm mínvm sama⁵⁶ laga vrsk[vrde og] l²⁷ ad⁵⁷ orofnv lavgmalí sem nv er fyrer ⟨mig⟩⁵⁸ komed og eg vil anndsvara fyrer gvd og vera bikendvr fyrer mínvm herra sem hanns bref míg til visar epter rett noregís lavg og jslenzkv erfda tale og sv bok [jnnne he] l²⁸ lldvr er magnvs kongr sende oss med r joní lavgmanni worvm forverara⁵⁹ þa vrskvrda eg med fvllvm laga vrskvrdí þesse adr greind goz avll fasta eigna og lavsa fiar sem falled hafa epter adr [gre] l²⁹ ínnda menn þolleif biornsson eínar biornsson og solveigv bíornsdottvr alla þa sem þesser greinder menn hafa ecki lavglíga j bvrtt feíngid ad gíavf eda gíalldede eda savlv wera skvlv og vered hafa [æfe] l³⁰ nlig og obrígd⟨i⟩líg eígn þrattgreinz biarnar gvdínasonar og hanns med erfíng⟨i⟩a til greínz goz ad javínvmm skylldvgleik⁶⁰ og skilgetníng og rettelíga⁶¹ ad sier taka hier epter nær⁶²

⁴⁸ ne] eda *Fasc. XLII.*

⁴⁹ og] ÷ *Fasc. XLII.*

⁵⁰ lagvørna] lavgørna *Fasc. XLII.*

⁵¹ Þannig eínnig í *Fasc. XLII* (leíðrétt úr vrskvrda).

⁵² savmdv] savrdv *Fasc. XLII.*

⁵³ Mjög óskýrt; ecki *Fasc. XLII.*

⁵⁴ ad—lysa] ad menn skvlí lysa lata ed *Fasc. XLII.*

⁵⁵ j] med *Fasc. XLII.*

⁵⁶ sama] ÷ *Fasc. XLII.*

⁵⁷ ad] ÷ *Fasc. XLII.*

⁵⁸ Þannig í *Fasc. XLII* (mig).

⁵⁹ joní—forverara] worvm forverara jone lavgmanni *Fasc. XLII.*

⁶⁰ skylldvgleik] skvlldvgleik *Fasc. XLII.*

⁶¹ rettelíga] + mega *Fasc. XLII.*

⁶² nær] + sem *Fasc. XLII.*

hann [vill] ^{l31} hvær j lamded.⁶³ þav liggia fyrer nordan og vestan svnnann eda avstan nema þeir⁶⁴ sem hallda syní lavgligar heimillder fyrer og sæke hvora hann vill [þa ad æ]⁶⁵ bva eda hina sem byggia. skylv þeir og⁶⁶ slikv se[ker] ^{l32} sem savgd goz veria sem þeir menn og er⁶⁷ standa fyrer dæmdvm arfí. lavgsavmdv og samþyktv þenna dom og vrskvrd med mier j fystv arnor finnzson jon jonson míns herra kongsíns lensmenn [þoro] ^{l33} lfvr avgmvndzson gvdmvndr finnzson tvmas odzson lavgrettmenn.⁶⁸ þodr vermvdzson jon ereksson jon sveínson arni jonsson svein sigrdzson hallvædr þosteínsson og bardr palsson og allvr a[nnar] ^{l34} almvgi þar saman komen. Og til meiri avdysningar og sannz vitnis bvrdr⁶⁹ hier vmm þa settv þesser advr greínder menn sín jnsigli med mínv jnsigli fyrer þetta vrskvrdar bref [hvert] ^{l35} er giortt war j sama stad og ar deígí sidar enn fyrr seíger //

HEIMILDIR

- Arnór Sigurjónsson. 1967. *Ásverjasaga*. Helgafell, Reykjavík.
- Arnór Sigurjónsson. 1975. *Vestfirðingasaga 1390–1540*. Prentsmiðjan Leiftur, Reykjavík.
- Einar Laxness. 1977. *Íslandssaga L–Ö*. Alfræði Menningarsjóðs. Bókaútgáfa Menningarsjóðs og Þjóðvinafélagsins, Reykjavík.
- DI = *Diplomatarium Islandicum*. *Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörminga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eda íslenzka menn 1–16*. Kaupmannahöfn [1–4], Kaupmannahöfn & Reykjavík [5], Reykjavík [6–16] 1857–1972.
- Hjalti Hugason. 1988. Kristnir trúarhættir. *Íslensk þjóðmenning* 5:75–340. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Jakob Benediktsson. 1972. Synode. Island. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 17, dálkar 641–43. Rosenkilde og Bagger (o.fl.), København (o.v.).
- Loth, Agnete (útg.). 1969. *Reykjahólabók. Islandske helgenlegender*. I. Editiones Arnamagnæanæ, A, 15. Munksgaard, København.
- Ordbog over det norrøne prosasprog. Register*. Den arnamagnæanske kommission, København 1989.

⁶³ lamded] jslamdí Fasc. XLII.

⁶⁴ þeir] þa. Fasc. XLII.

⁶⁵ Mjög óskýrt; þa ad æ Fasc. XLII.

⁶⁶ og] ÷ Fasc. XLII.

⁶⁷ og er] sem Fasc. XLII.

⁶⁸ lavgrettv-] lavgreíttv Fasc. XLII.

⁶⁹ bvrdr] + og stadfestv Fasc. XLII.

- Páll Eggert Ólason. 1944. *Saga Íslendinga* 4: Sextánda öld. Menntamálaráð og Þjóðvínafélag, Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1948–52. *Íslenzkar æviskrár* 1–5. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík. [Páll Eggert Ólason 1949 = 2. bindi, 1949].
- Skrá yfir íslensk handrit í Dublin. I. Í Trinity College. MS. L ... Misc. Vellum Deed.* Ólafur Halldórsson tók saman. Vélritað handrit í vörslu Stofnunar Árna Magnússonar í Reykjavík. [Reykjavík 1967].
- Stefán Karlsson (útg.). 1963. *Islandske originaldiplomer indtil 1450*. Tekst. Editiones Arnarnæ, A, 7. Munksgaard, København.
- Sveinn Niélsson. 1950. *Prestatal og prófata á Íslandi*. 2. útgáfa með viðaukum og breytingum eftir dr. Hannes Þorsteinsson. Björn Magnússon sá um útgáfuna og jók við. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.

SUMMARY

Icelandic charters before 1570 are printed in *Diplomatarium Islandicum* (DI), and the oldest charters (until 1450) were also edited diplomatically by Stefán Karlsson in *Islandske originaldiplomer indtil 1450*. Since the publication of DI some previously unknown charters have been discovered in archives, mostly in Iceland but also abroad. Some of these were printed in the supplement to DI (1963) but a few charters from the second half of the fifteenth century and from the sixteenth century remain unedited. That situation needs to be remedied.

In this article the author edits and comments upon three charters which are preserved in the British Isles, two in Ireland and one in England. The oldest charter dates from 1485 and has not been edited before. It is a court verdict concerning manslaughter, now preserved in Trinity College Library in Dublin (TCD MS 1944). The second charter is also a legal document, dating from 1501 and concerns the reimbursement of travel expenses to the bishop Gottskálk Nikulásson at Hólar. The charter is now preserved in Þjóðskjalasafn Íslands, formerly in the Chapter Library of Wells Cathedral in Somerset. Its text was edited in DI VII no. 541 but from a seventeenth-century copy. The third document is a verdict from 1514 on inheritance claims and the handling of a certain family's property. It is preserved in Trinity College Library in Dublin (TCD MS 1036 a). Another contemporary exemplar of the verdict has been edited (DI VIII no. 402). The two exemplars are written by the same hand, but there is nevertheless some discrepancy between them.

Veturliði Óskarsson
 Kennaraháskóla Íslands
 við Stakkahlíð
 105 Reykjavík
 veturosk@khi.is

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

ÝSETURS ELDS HATI

Vísa í Fríssbók

1.

Í FRÍSSBÓK, AM 45 fol, svarar 23. kapítuli Ólafs sögu Tryggvasonar til 21. kapítula sögunnar í Kringlu (aðalhandriti Heimskringlu). Fyrstu tvær máls-greinar kapítulans eru svo að segja samhljóða í þessum handritum báðum:

Óláfr Tryggvason var þessar hríðir (stundir *F*) allar í Garðaríki ok hafði þar it mesta yfirlát (yfirlæti *F*) af Valdimar konungi ok kærleika (kærleik *F*) af drótningu. Valdimarr konungr setti hann höfðingja yfir herlið þat er hann sendi til at verja land sitt (*HkrFJ* I:292.2–6).

Hér á eftir er þetta innskot í Fríssbók (f. 23vb37–24ra3; *FrbUnger*:109.14–18):

‘sva f. hallar fteín. Tolf var elldz at alldri yfetrs hati vettra hrafr þa er herfkíp gløfti hærða vinn o: goðom. hloðu hamðis kløðom hio:va gnys ok fkyiom hilmís menn fem hialmom hlýr víg en mól ftyri.’

Með samræmdri stafsetningu er textinn á þessa leið:

Svá segir Hallar-Steinn:

Tolf var elds at aldri
ýsetrs hati vettra
hraustr þá er herskip glæsti
Hǫrða vinn ór Gǫrðum.
Hlóðu Hamðis klæðum
hjørva gnýs ok skýjum
hilmis menn sem hjálmum
hlýrvigg, en mól stýri.

Tekið saman:

Ýsetrs elds hati (a) var tolf vetra at aldri þá er hraustr Hǫrða vinn glæsti herskip ór Gǫrðum. Hilmis menn hlóðu hlýrvigg (b) Hamðis klæðum (c) ok hjørva gnýs skýjum (d) sem hjálmum, en stýri mól (e).

a) *ysetrs elds hati*; *ysetr*: sæti bogans, hönd, armur; *eldr* handar: gull; *hati* gulls: sá sem hatar gull, örlátur maður. b) *hlýrvigg*: skip; *hlýr*: kinnungur á skipi; *vigg*: (hvk.) hestur. c) *Hamðis klæði*: brynja. d) *hjørva gnýs ský*: *hjørva* (sverða) *gnýr*: orrusta; *ský* orrustu: skjöldur. e) *mól*: þt. af sterku sögninni mala, hér í merkingunni snúast.

Þessa vísu er hvergi annarsstaðar að finna en í Fríssbók. Hún er auðskilin og ekki annað að sjá en hún sé vel varðveitt.

2.

Þetta innskot tók Finnur Jónsson með í mismunargreinar prentaðar neðanmáls í útgáfu sinni á Heimskringlu (*HkrFJ* I:292) og bætti þessari athugasemd við: „*Verset er af Hallfrøðr*.“ Vísuna prentaði hann síðan í *Skjd.* A I:156 og B I:148 sem fyrsta erindi í leifunum af Ólafsdrápu Hallfreðar vandræðaskálds, í A I með þessari athugasemd: „1–3 er omtr. enslydende med Arnors Magnúsdrápa v. 1₆₋₈ og rimeligvis indkommet derfra, så at Hallfreds oprindelige tekst er gået tabt.“ Diana Whaley (1998:183–184) minnst einnig á þessa vísu í bók sinni um Arnór jarlaskáld, þar sem hún fjallar um fyrsta erindið í Magnúsdrápu Arnórs (Mdr.) og getur þess að tvær síðustu línurnar séu samhljóða öðrum fjórðungi vísunnar í Fríssbók:

These lines are identical to the second couplet of a verse which is attributed in Fríssbók, the only MS in which it survives, to Hallar-Steinn, but which has been taken as belonging to the opening of Hallfreðr's *Ólafsdrápa* ...

Og hér er rétt að fá þessa tvo vísuhelminga hlið við hlið:

Fyrri hluti vísunnar í Fríssbók:	Síðari hluti v. 1 í Magnúsdrápu:
Tolf var elds at aldri	Varat ellifu allra
ysetrs hati vetra	ormsetrs hati vetra
hraustr þá er herskip glæsti	hraustr þá er herskip glæsti
Hjørða vinr ór Gørðum.	Hjørða vinr ór Gørðum.

Diana Whaley virðist taka trúanlegt að vísan í Fríssbók sé eftir Hallfreð:

Arnórr knew another poem of Hallfreðr (see Commentary to *Pðr* [Porfinnsdrápa Arnórs] 22), and one cannot rule out the possibility that *Mdr* 1 is composed in imitation of him. On the other hand, the scribe of one or other verse, prompted by the similarity of the lines *ormsetrs hati vetra* and *ýsetrs hati vetra*, may have unwittingly substituted *hraustr ... Gørðum* for its original couplet, which is now lost. If so, the likelihood is that *hraustr ... Gørðum* belongs to Arnórr's verse rather than the other, since (i) it is found in all the numerous MS texts of *Mdr* 1; (ii) the adj. *hraustr* 'dauntless, bold' is also applied to the hero in *Mdr* 2, where it stands at the corresponding point in the verse; ...

Greinilegt er að vísan í Fríssbók er úr kvæði um Ólaf konung Tryggvason. Ef hún væri rétt feðruð í Fríssbók mætti telja víst að hún hafi verið í Rekstefju, drápu Hallar-Steins um Ólaf konung. En til að skera úr um með vissu hvort vísan muni vera eftir Hallfreð vandræðaskáld eða Hallar-Stein, eða e.t.v. hvorugan, þarf einhver betri rök en fullyrðingu eða vísun til þess sem talið sé sennilegt. Og verður nú farið að ráðum höfundar Noregskonungatals: 'Róa skal fyrst fjarri reyði og koma þó niður nær áður ljúki' (*Skjd.* A I:579).

Meginhluti Rekstefju Hallar-Steins er varðveittur í handritum Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu (ÓT), 24 erindi, flest heil, en sum hálf. Auk þess er hún, að því er virðist, heil í Bergsbók (Sth perg 1 fol), 35 erindi, en illa varðveitt þar. Í eldri sögum af Ólafi Tryggvasyni er ekki vísað til hennar. Kvæðið er eignað Hallar-Steini í A-flokki handrita ÓT (AM 61 fol, AM 53 fol og AM 54 fol), en Markúsi Skeggjasyni í D-flokknum (AM 62 fol og Flateyjarbók, GKS 1005 fol), við fyrstu tilvísun þannig í AM 62 fol (D¹), 9va10–11: 'Svá segir Markús lögmaðr Skeggjason í Rekstefju' (*ÓTEA* III:cccxv).

Ef vísan í Fríssbók væri úr Rekstefju er einsætt að hún hafi verið þriðja erindi drápunnar, og þar mundi hún raunar falla vel að efni hennar. En ef vísan hefur verið eftir Hallfreð vandræðaskáld er líklegt að hún hafi verið framarlaga í Ólafsdrápu hans, þeirri sem sex heil erindi eru varðveitt úr í Fagur-skinnu (Fsk.) og AM 310 4to (handriti af Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Odd Snorrason), en fimm og hálf í Heimskringlu (Hkr.) og eftir henni í ÓT. Í Fsk. og 310 eru öll erindin á einum stað, röð erinda hin sama og texti að mestu samhljóða, en í Hkr. er víshelmingum raðað í fjögur heil erindi og þrjá staka víshelminga og aðeins eitt erindi ('Tíðhoggvit vann (lét *Hkr.*) tiggi') er eins samsett og í Fsk. og 310. Víshelmingur sá sem Finnur Jónsson prentar sem

þriðja erindi drápunnar í *Skjd.* ('Svá frá ek hitt at háva') er ekki í Hkr. Í Hkr. eru vísurnar felldar inn í frásagnir af þeim afrekum Ólafs konungs sem ort er um í drápunni og skipt í helminga þar sem hálf vísa fellur betur að frásögninni en heil, en vísuhelmingar af sömu ástæðu fluttir milli erinda (miðað við Fsk. og 310). Þar af leiðir að meira en hæpið er að fara eftir röð vísuhelminga í Hkr., stakra eða í heilum erindum, eins og Finnur Jónsson hefur gert.

Fáceinar vísur úr erfidrápu Hallfreðar um Ólaf Tryggvason eru í öllum handritum Ólafs sögu Odds Snorrasonar (ÓIO), en engin í sjálfum sögutextanum úr Ólafsdrápu. Augljóst er að erindin sex úr Ólafsdrápu eru í öllum þessum þremur ritum, Fsk., 310 og Hkr., ættuð úr sömu heimild. 310 er yngra handrit en svo að það hafi verið heimild Fagurskinnu, en hins vegar er sennilegt, eins og Gustav Morgenstern (1890:22, 31), Gustav Indrebø (1917: 93) og Finnur Jónsson (*ÓIFJ*:xxii–xxvi) héldu fram að þessi erindi hafi bæði í Hkr. og 310 verið tekin eftir handriti af Fagurskinnu. Í Fagurskinnu eru þessi inngangsorð að vísunum (*ÍF* XXIX:141–44):

Óláfr vann margskyns frægð í Garðaríki ok víða um Austrvegum, í Suðrlöndum ok í Vestrlöndum, sem segir Hallfrøðr vandræðaskáld.

Í 310 eru þessi sex erindi skrifuð á forsíðu síðasta varðveitta blaðs handritsins og með þessum inngangsorðum (*ÓIOFJ*:247–48):

Pat sagði Hallfrøðr vandræðaskáld at þessi lönd hafi Óláfr konungr Tryggvason farit herskildi, bæði í Suðrvegum ok Vestrlöndum.

Auðsær skyldleiki er með þessum línunum og því sem stendur á undan erindunum í Fagurskinnu. Í 310 er inngangurinn og erindin sem hann á við greinilega skrifað til að fylla pláss á auðri forsíðu síðasta blaðs handritsins, aftan við aðrar viðbætur við ÓIO í því, en engar líkur eru til að þetta efni hafi verið í eldri handritum sögunnar. Þá verður að teljast líklegast að sá sem skrifaði 310 hafi stuðst við handrit Fagurskinnu, en að öðrum kosti yrði að gera ráð fyrir sameiginlegri heimild Fsk. og 310.

Mér virðist augljóst að höfundur Fagurskinnu hafi gripið til þessara erinda úr drápu Hallfreðar til að spara sér það erfiði að semja frássögn af hernaði Ólafs konungs. Það hefur Snorri Sturluson hins vegar ekki talið eftir sér. En vísuna í Fríssbók, sem Finnur Jónsson eignaði Hallfreði og prentaði framan við brotin úr Ólafsdrápu, hefur höfundur Fagurskinnu ekki tekið með, sem vekur grun um að hún hafi ekki verið í þeirri heimild sem hann fór eftir.

Í þessum sex erindum úr Ólafsdraðu eru talin lönd og þjóðir sem Ólafur Tryggvason hafi herjað á meðan hann lá í víkingu og talið honum til afreka að hafa hlaðið valköstu, roðið vopn í blóði, brytjað menn fyrir úlfa, brennt byggðir og drepið fólk, og er undarlegt, en ekki einsdæmi, að skáld lofi kristinn konung með þessum hætti. Þjóðir og lönd sem eru talin í drápunni eru þessi: Jamtar, Vindur, Gotar, Skáney (Skánn), hermenn (barklaust böðserkjar birki) fyrir sunnan Heiðabæ í Danmörku, Saxar, Frísir, Hólmur (Borgundarhólmur), Garðar, Valkerar, Flæmingjar, Englar, Norðimbrar, Kumbrar, Mön, Skotar, Eyverskur her (væntanlega Suðureyningar, fremur en Orkneyningar) og Írar. Þarna er sem sagt gefið í skyn að Ólafur Tryggvason hafi barist austur í Görðum, á Borgundarhólmi, herjað á Svíþjóð, Saxland, Niðurlönd, Skotland, England, Suðureyjar og Írland.

Ekki er víst að neitt sé ofsagt í þessari lýsingu á hernaði Ólafs Tryggvasonar áður en hann varð konungur að Noregi. Í Engilsaxneskum annál er við árið 991 getið um Ólaf sem kom með níutú og þremur skipum til Folkestone og herjaði þar, fór síðan til Sandvíkur, þaðan til Ipswich og fór herskildi um sveitir alla leið til Maldon. Í öðrum annál segir við árið 994 að Ólafur og Sveinn (líklega Sveinn tjúguskegg) hafi komið til Lundúna 8. september með níutú og fjórum skipum (*The Anglo-Saxon Chronicle*:82–83). Talið er víst að þarna sé átt við Ólaf Tryggvason, sem hefur þá ráðið yfir miklum skipaflota og fjölmennu liði víkinga, væntanlega eftir margra ára ránsferðir víða um lönd, en hvort hann hafi verið í því slarki frá tólf ára aldri er önnur saga.

Í konungasögum er hernaði Ólafs ekki gerð rækileg skil fyrir en í Heimskringlu. Höfundur Fagurskinnu vísar, eins og áður er sagt, til Hallfreðar vand-ræðaskálds um þetta efni og firrir sig þar með allri ábyrgð á því hvort allt sé rétt sem þar segir. Theodoricus munkur drepur aðeins á ránsferð hans til Danmerkur, þegar landsmenn komust á milli hans og skipanna. Þar er vísað til jarteinar sem Oddur munkur segir rækilega frá í sinni sögu (*ÓIOFJ*:36–39). En í Ágripi segir á þessa leið frá herskap Ólafs eftir að hann hafði hefnt fóstra síns, tólf vetra gamall (*ÍF* XXIX:20–21):

En síðan er á leið á stundina, þá var hönun fengit lið ok skipastóll, ok fór hann bæði á eitt land ok önnur lönd ok herjaði, ok aukudu flokk hans brátt Norðmenn ok Gautar ok Danir, ok vann nú stórvirki ok aflaði sér með því frægðar ok góðs orðlags.

Hann drýgði víða herskap bæði á Vinðlandi ok á Flæmingjalandi, á Englandi ok á Skotlandi, á Írlandi ok á mörögum öðrum löndum. Hafði iðuliga vetrsetu sína á Vinðlandi í borg þeiri er hét Jómsborg.

Einnig er tekið fram í *Historia Norvegiæ* (HN) að Ólafur var um það bil tólf vetra ('circiter xii annorum') þegar hann hefndi fóstura síns (*MHN*:113.10–11). Þar á eftir kemur texti náskyldur Ágripi (*MHN*:113.13–21):

Factus adolescens piraticam exercens Baltica littora perlustrando, cunctis gentilibus id locorum formidabilis existendo, inscius deviatum a deo ille magnificus prædo. Augmentabant enim ejus classem Norwegenses ac Dani, Gautones et Sclavi, qui cum illo in civitate Jome, quæ est firmissima inter Sclaviæ urbes, hiemales frequentabant sedes. Hinc tetendit in Frisiam, posthac venit in Flandream, inde pergit in Angliam; quas deprædans perquam mira gessit in Scotia, nulli parcens in Hybernia.¹

Gustav Storm hefur til samanburðar við þennan kafla birt neðanmáls í útgáfu sinni á HN vísur úr Ólafsdrápu, sem hann hefur tekið eftir *Fornsögum* (bls. 206), og vafalaust talið að höfundur HN hafi stuðst við það kvæði í frásögn sinni af hernaði Ólafs Tryggvasonar áður en hann tók við kristni (*MHN*:113). En hvorki kemur fram í Ágripi né í HN að Ólafur hafi verið tólf vetra þegar hann hélt herskipum sínum úr Görðum, og er þá annað hvort, að höfundar þessara rita (eða sameiginlegrar heimildar þeirra) hafi ekki tekið mark á vísunni "Tolf var elds at aldri", ellegar alls ekki þekkt hana.

Þess er hins vegar getið í ÓÍO að Ólafur var tólf vetra þegar Valdimar konungur í Görðum fékk honum lið og skip (*ÓÍOFJ*:28.26–29.2), og eftir því er farið í ÓT (*ÓTEA* I:107.3–4). Þetta stendur í ÓÍO í kafla sem einungis er varðveittur í 310, en skyldur texti í ÓT bendir til sameiginlegrar heimildar. Síðan segir í báðum þessum ritum að Ólafur fór með her og vann aftur undir Garðakonung marga kastala og borgir sem höfðu horfið undan valdi hans og hélt slíku fram á hverju sumri (*ÓÍOFJ*:29; *ÓTEA* I:107–09). Í báðum þessum ritum, svo og í Heimskringlu, er tekið fram að Ólafur var níu vetra þegar hann kom í Garða (*ÓÍOFJ*:23 og 89.28; *ÍF* XXVI:232.15–16) og hafi síðan verið þar níu vetur (*ÓTEA* I:87.16–17, tekið eftir Hkr.). Þá er gert ráð fyrir að

¹ „Þegar hann hafði aldur til lagðist hann í víking og herjaði um auðugar strendur Eystrasalts og varð hinn verstí víkingur og ógnvaldur öllu fólki á þeim slóðum, óvitandi lentur á villigötum fjarri guðs vegum. En flota hans efldu Norðmenn og Danir, Gautar og Vindur og höfðu tíðum vetursetu með honum í Jómsborg, einni sterkustu borg á Vindlandi. Þaðan hélt hann til Fríslands, síðan til Flæmingjalands, sigldi þaðan til Englands og fór ránshendur um öll þessi lönd, og eftir það framdi hann ótrúleg hervirki á Skotlandi; ekki hlífði hann heldur Írum.“

Ólafur hafi verið átján vetra þegar hann fór á herskipum úr Görðum og lagðist í víking.

Ef vísan ‘Tolf var elds at aldri’ er eftir Hallfreð vandræðaskáld er hún elst þeirra heimilda sem miða atburði í lífi Ólafs Tryggvasonar við tólf ára aldur hans; Í vísunni er átt við siglingu hans úr Görðum og þá væntanlega upphaf víkingaferða hans; í Ágripi og HN er hann sagður tólf ára þegar hann hefndi fóstura síns, en í ÓIO og ÓT tólf ára þegar Valdimar konungur setti hann yfir herlið. Af þessu er ljóst að ekki verður séð að höfundur vísunnar hafi stuðst við ritaðar heimildir né heldur að höfundar ritaðra heimilda hafi í þessari viðmiðun við aldur Ólafs stuðst við vísuna.

Áður er minnst á (bls. 162) að Finnur Jónsson getur þess að fyrstu þrjár línur í vísunni í Fríssbók og v. 1.6–8 í Magnúsdrápu Arnórs jarlaskálds séu nánast samhljóða, og Diana Whaley nefnir til annan vísufjórðung í vísunni í Fríssbók samhljóða síðasta vísufjórðungi í Magnúsdrápu. Finnur taldi að vísuorðin í erindinu sem hann eignaði Hallfreði væru þangað komin úr vísu Arnórs, en upphaflegur texti Hallfreðar glataður. Diana Whaley taldi einnig líklegra að þessi vísuorð væru upphafleg í vísu Arnórs. Til þess bendir óneitanlega að Arnór nefnir einnig í Hrynhendu, sem hann orti um Magnús góða, að hann hafi farið á herskipi úr Görðum; ‘Herskip vannt af harða stinnum | hlunni geyst í Salt et eystra’ (4.1–2). Þetta herskip hefur þó ekki ratað í neina sögu af Magnúsi góða, enda engin þeirra skrifuð þegar Arnór orti kvæðið.

Diana Whaley getur þess að Arnór jarlaskáld hafi þekkt önnur kvæði eftir Hallfreð en Ólafsdrápu (Ódr.) og nefnir sem dæmi þar um síðasta erindið í erfidrápu Hallfreðar um Ólaf Tryggvason og Þorfinnsdrápu Arnórs, v. 22. Fyrri hluti þeirrar vísu er í Snorra-Eddu, en heil er hún á tveimur stöðum í Flateyjarbók og ekki vel varðveitt. Vísur Hallfreðar og Arnórs eru prentaðar hlið við hlið hér á eftir, vísa Arnórs með lagfæringu Guðbrands Vigfússonar:

Hallfreður:

Fyrr man heimr ok himnar
hugreifum Áleifi
— hans var mennskra manna
mest gott — í tvau bresta,
áðr en glíkr at góðu
gæðingr muni fœðask.
Kœns hafi Kristr enn hreini
konungs ǫnd ofar lǫndum.

Arnór:

Björt verðr sól at svartri,
sökk fold í mar dökkvan,
brestr erfiði Austra,
allr glymr sjár á fjöllum,
áðr at eyjum fríðri,
inndrótta, Þorfinni,
þeim hjálpi guð geymi,
gæðingr myni fœðask.

Parna hefur Arnór bæði sótt í Völuspá (Sigurður Nordal 1952:143 nmgr.) og Erfidrápu Hallfreðar (Einar Ól. Sveinsson 1966a:43–45, 1966b:184–86, Whaley 1998:65–67), og raunar er víðar að finna enduróm af annarra manna kvæðum í drápum hans, t.d. Arnór Mdr. 16.3–4: ‘gerði hilmir Hǫrða | hjörþey á Skáneyju’, sbr. Hallfreður Ódr. 2.3–4 (4.7–8 í *Skjd.* A I): ‘gullskerði frá ek gerðu | geirþey á Skáneyju’. — Arnór Þdr. 13.4: ‘ofvægjan gram bægja’, sbr. Hallfreður Ódr. 5.2 (8.2 í *Skjd.* A I) : ‘ofvægr konungr bægja’. — Arnór Þdr. 25.3: ‘trúra tiggja dýrum’, sbr. Eyvindur skáldaspillir, lv. 10.5: ‘trúr vas ek tiggja dýrum’ (*Skjd.* A I:342, 157; 346, 158; 348, 74). Með tilliti til þessa væri alls ekki fráleitt að gera ráð fyrir að Arnór hafi gripið til ljóðlína úr vísunni í Fríssbók, ef hún hefur verið eftir Hallfreð, og að mínu viti mun eðlilegra að gera ráð fyrir því, fremur en að skrifari annarrar hvorrar vísunnar hafi í ógáti skrifað ‘hraustr þá er herskip glæsti | Hǫrða vinr ór Gǫrðum’ í stað annars texta.

Þegar sá sem orti vísuna ‘Tolf var elds at aldri’ kaus að taka fram að Ólafur Tryggvason hafi verið tólf vetra þegar hann sigldi úr Görðum varð hann í fyrsta lagi að finna orð sem bæði stuðlaði við og var skothending við ‘aldri’ og í öðru lagi orð sem hófst á höfuðstaf til hæfis við stuðlana og gerði jafnframt aðalhendingu við ‘vetra’. Það tókst með því að búa til kenninguna ‘ýsetrs elds hati’. Arnór komst hins vegar af með tvö orð: ‘ormsetrs hati’. Samkvæmt *Lexicon poeticum* eru bæði *ýsetr* og *ormsetr* eindæmaorð, en hvorugt tortryggilegt og ekkert athugavert við kenningarnar. Báðar fara eðlilega, hvor í sinni vísu, og gefa engin færi á sér til að meta hvort önnur væri stæld eftir hinni. Þar af leiðandi dugir vísa Arnórs ekki til að skera úr um hvor hafi réttara fyrir sér, ritari Fríssbókar eða Finnur Jónsson. Staðreynd er að ritari Fríssbókar eignar Hallar-Steini vísuna. Huglægt mat mitt er að vísan eigi að efni til betur heima í Rekstefju en í Ólafsdrápu Hallfreðar, en ekki dugir það eitt sér, og verður að róa enn um stund áður en komið er að reyðinni.

3.

Rekstefja er ort undir sérkennilega reglubundnum hætti. Meginreglan er sú, að í upphafi stöku vísuorðanna (fyrri línu hvers vísufjórðungs) eru tvær langar samstöfur sem oftast verður að lesa með áherslu, en síðan koma tveir tvíliðir. Tvíliðir í upphafi stöku vísuorðanna koma ekki fyrir, nema þar sem grunur leikur á að varðveislur sé áfátt. Undantekningar eru v. 5.5 ‘Blóðugr bragnings

þjóðar', þar sem önnur samstafa hefur naumast borið áherslu og þriðja og fjórða samstafa eru báðar langar. — 11.7 'Háttu hilmir bætti'.² — 23.3 'Síðan sýnt nam eyðask'.³ — 26.5 'hermart hjörva snyrtir'.⁴ — 30.5 'Guðvefr gerðisk jöfri'. Síðasta erindi drápunnar er einungis varðveitt í Bergsbók og ekki svo vel að neitt mark sé takandi á brag þess.

Stuðlar eru í fyrstu og þriðju samstöfu stöku vísuorðanna og höfuðstafur í upphafi hinna jöfnu, en önnur og fjórða samstafa í stökum vísuorðum gera oftast skothendingar; undantekningar eru þó margar, þar sem fyrsta og síðasta samstafa gera skothendingar (oddhendingar í stökum vísuorðum).

Allt annar bragur er á vísunni í Fríssbók; þar er tvíliður í upphafi þriggja jöfnu vísuorðanna (1 'Tolf var', 5 'hlóðu', 7 'hilmis') og augljóst að ekki verður undan því komist að rengja faðerni hennar í Fríssbók: Vísan er ekki úr Rekstefju Hallar-Steins og verður þar af leiðandi ekki með neinum líkum eignuð honum.

Fleiri skáld ortu um Ólaf Tryggvason en Hallfreður og Hallar-Steinn. Í Bergsbók eru 16 dróttkvæð erindi á f. 112va15–vb38, en þar á eftir vantar blað í handritið. Á næsta blaði, 113ra1–b9, er hálf tál erindi og 11 erindi heil. Ég drap á þessi kvæðisbrot í inngangi að ÓTEA (*ÓTEA* III:clxv) og taldi óvíst að þau væru úr sama kvæðinu, vegna þess að það kvæði hefði þá að öllum líkindum verið 68 erindi, en við nánari athugun sé ég að enginn munur er á brag og stíl á þessum brotum, og raunar er handbragðið á þeim svo líkt að ekki er hægt að gera ráð fyrir öðru en að þau séu úr sama kvæðinu. Þar með er ljóst að vísan í Fríssbók getur ekki verið úr því kvæði. Í kvæðisbrotunum í Bergsbók er ýmislegt sem minnir á Rekstefju, til dæmis er í báðum þessum kvæðum tekið fram að Ólafur Tryggvason hafi hefnt föður síns áður en hann kom til Noregs (Rekstefja 5, Ólafsdrápa í Bergsbók 5). Brot úr enn einu kvæði um Ólaf Tryggvason er á spássíum á f. 69v, 71r og 72r í AM 61 fol, leifar 7 erinda sem ekki hefur tekist að lesa til fulls (*ÓTEA* III:xxxii–xxxiv). Ekki er sá svipur með því sem lesið verður af þessu broti og vísunni í Fríssbók að hún gæti verið úr sama kvæði.

Niðurstaða þessara athuguna er sú, að vísan í Fríssbók getur ekki verið úr neinu öðru varðveittu kvæði en Ólafsdrápu þeirri sem sex erindi eru eftir af í

² Þetta erindi er einungis varðveitt í Bergsbók.

³ Óvíst er að þessi lína sé varðveitt óbrjáluð, og síðari hluti vísunnar, sem aðeins er í Bergsbók, er allur í rugli.

⁴ Hér á líklega að les: 'hér mart hjörva snyrtir', og taka 'hér mart' með l. 7 (hér framði styrremðr stillir mart).

Fagurskinnu og í AM 310 4to, en hálf t sjötta á tætingi í Heimskringlu, og eignuð Hallfreði vandræðaskáldi í þessum heimildum. Vísan sver sig að brag og stíl í ætt við þessi sex erindi og raunar einnig við það sem er varðveitt af erfidrápu Hallfreðar um Ólaf Tryggvason. Þetta hefur Finnur Jónsson séð, og þá sem vildu sjá rök fyrir ályktun hans hefur hann ekki talið ofgöða að leita þeirra raka sjálfir.

4.

Texti Ólafs sögu Tryggvasonar í Frísbók er að meginhluta tekinn eftir handriti af Heimskringlu sem hefur verið af x-flokki, náskyld AM 39 fol, en ritari hefur þó víða gripið leshætti úr handriti af y-flokki (Ólafur Halldórsson 2001:xix–xliii). Þar að auki hefur hann þrisvar gripið í handrit af öðru verki, í fyrsta sinn í kafla sem svarar til 81. kap. í Ólafs sögu Tryggvasonar í Kringlu (Frísbók f. 32vb33–33ra27; *HkrFJ*:402–03; *FrbUnger*:148–49), þar sem segir að Íslendingar komu utan af Íslandi til Niðaróss í Noregi, Kjartan Ólafsson, Halldór Guðmundarson af Möðruvöllum, Kolbeinn Þórðarson, bróðir Brennu-Flosa, og Svertingur Runólfsson úr Dal. Nöfnin hefur ritari Frísbókar úr Hkr., en þar á eftir kemur texti sem virðist vera tekinn eftir handriti af ÓÍO og hafi víða haft sama eða svipað orðalag og AM 310 4to, stöku sinnum sömu leshætti og ÓT, en enga leshætti sameiginlega með Sth perg 18 4to (öðru aðalhandriti ÓÍO). Meginefni þessa innskots er frásögn af Kjartani Ólafssyni þegar hann reyndi sund við Ólaf Tryggvason.

Annað innskot er einungis ein lína (Frísbók f. 33vb6; *FrbUnger*:152.9–10) sem er felld inn í frásögn Hkr. af smíði Ormsins langa á eftir *HkrFJ*:412.8 ‘má’:

Pat var at lengð fjórar álnar hins átta tigar er graslægt var.

Sbr. ÓÍO:

ok eru þat (÷ 310) fjórar álnar ens (hins 310) átta tigar (+ þat 310) er graslægt (jarðlægt 310) er (var 310).

Þarna er augljóst að texti Frísbókar kemur á víxl heim við 310 og Sth 18 (ÓÍOFJ 158.4–5 og 25–26).

Þriðja innskotið er vísan sem er fjallað um hér á undan.

Líklegast þætti mér að öll þessi innskot hafi ritari Frísbókar tekið eftir

handriti af Ólafs sögu Odds. Það handrit hafi haft texta sem kom á víxl heim við 310 og Sth 18, en verið skyldari 310. Einnig að einhver skyldleiki hafi verið við ÓT. Allt þetta gæti komið heim við norska handritið UppsUB DG 4 (*ÓIOFJ*:xviii–xix). Í brotinu sem er varðveitt úr því handriti er undir lokin vísað til Sóta skálds um aðstoð Ástríðar Búrizláfsdóttur við Ólaf Tryggvason eftir Svöldrardaga (*ÓIOFJ*:259–60). Hliðstæð frásögn er í ÓT (*ÓTEA* II:318–19; *ÓIOGroth*:lii) og augljóst að þar er stuðst við sömu heimild og í DG 4. Sú heimild þætti mér líklegt að hafi verið Ólafs saga Tryggvasonar sem örlitlar leifar sjást af á uppskafningi í Bergsbók (sjá *ÓTEA* III:clxvi). En þótt vel megi vera að sá sem ritstýrði texta Ólafs sögu Odds í DG 4 hafi þekkt og gripð til þessarar glötuðu sögu Ólafs Tryggvasonar er ekki þar með sagt að hann hafi fundið í þeirri sögu vísuna sem hér hefur verið til athugunar. Ég tel víst að söguismiður ÓT hafi notað þessa glötuðu sögu og líklegt, en að vísu ekki öruggt, að hann hefði tekið vísuna með í sitt rit ef hann hefði haft hana í einhverri af þeim heimildum sem hann notaði.

5.

Og má nú segja að lokið sé róðrinum að reyðinni — leitinni að staðreyndum sem gætu skorið úr um hvort vísan ‘Tolf var elds at aldri’ sé eftir Hallar-Stein eða Hallfreð vandræðaskáld. Árangur þeirar leitar eru eindregnar vísbendingar um að hún sé úr sama kvæði og sex erindi dróttkvæð, leifar af drápu um Ólaf Tryggvason, sem í heimildum er eignuð Hallfreði.

Þessi niðurstaða vekur nýja spurningu: Hvernig stendur á því að upphaflega hafa erindi og efni úr þessari drápu ekki ratað í önnur rit en þessi sem líklegt er talið eða hugsanlegt sé að hafi verið skrifuð í Noregi: Ágrip (*ÍF* XXIX:x), *Historia Norvegiæ* (?), *Fagurskinna*⁵ og *Fríssbók*?⁶ (Í *Fríssbók* er vísan ef til vill ættuð úr norsku handriti af ÓÍO). Það sem til er af erfidrápu Hallfreðar um Ólaf Tryggvason er sumt varðveitt í ÓÍO, sumt í *Fagurskinnu*,

⁵ *Fagurskinna* hefur að öllum líkindum verið samin í *Prændalögum* í Noregi (Indrebø 1917: 263–71).

⁶ *Fríssbók* er, að undanteknum þremur dálkum á f. 98, öll með hendi íslensks skrifara sem einnig hefur ritað messubækur og handrit af Sverris sögu og Böglunga sögum. Aukahöndin á f. 98 er einnig íslensk, en með mun meiri norskum einkennum en aðalhöndin (Louis-Jensen 1977:19–21). Ekki hefur með vissu verið skorið úr um hvort handritið hafi verið skrifað á Íslandi eða í Noregi (*FrbUnger*:iii–iv, Halldór Hermannsson 1932:[13–14], Louis-Jensen 1977:21).

meira í Heimskringlu og mest í ÓT. En íslenskir sagnaritarar hafa ekki annað úr Ólafsdrápu Hallfreðar í sínum ritum en það sem þeir fundu í Fagurskinnu. Ég fæ ekki betur séð en að það hljóti að stafa af því að þeir hafi hvorki átt kost á því kvæði heilu í munnlegri geymt né á bók, ekki einu sinni Snorri Sturluson, og hafði hann þó ærnu safni dróttkvæða úr að moða. Ég á bággt með að trúa að ekkert hafi verið í glötuðum hlutum þessa kvæðis sem Snorri hefði ekki getað nýtt sér þegar hann samdi sögu Ólafs Tryggvasonar í Heimskringlu. Aftur á móti er augljóst að þeir sem skrifuðu bækur í Noregi, bæði Íslendingar og Norðmenn, hafa komist í Ólafsdrápu eignaða Hallfreði vandræðaskáldi, og væntanlega í handriti.

HEIMILDIR

- The Anglo-Saxon Chronicle*. A revised Translation edited by Dorothy Whitelock. London, 1965.
- Einar Ól. Sveinsson. 1966a. Kormakr the Poet and his Verses. *Saga Book XVII*:18–60.
- Einar Ól. Sveinsson. 1966b. Kormakur skáld og vísur hans. *Skírnir* 140:163–201.
- Fornsögur*. Vatnsdælasaga, Hallfreðarsaga, Flóamannasaga. Herausgegeben von Guðbrandr Vigfússon und Theodor Möbius. Leipzig, 1860.
- FrbUnger: Codex Frisianus*. En Samling af norske Konge-Sagaer. [C. R. Unger útg.]. Christiania, 1871.
- Halldór Hermannsson (útg.). 1932. Codex Frisianus (Sagas of the Kings of Norway). MS. No. 45 Fol. in the Arnamagnæan Collection in the University Library of Copenhagen. *Corpus codicum Islandicorum medii aevi IV*. Levin & Munksgaard, Copenhagen.
- HkrFJ I: Heimskringla*. Nóregs konunga sögur af Snorri Sturluson. I. Udg. ved Finnur Jónsson. København, 1893–1900.
- Indrebø, Gustav. 1917. *Fagrskinna*. Kristiania.
- ÍF XXIX: Ágrip af Nóregskonunga sögum. Fagrskinna – Nóregs konunga tal. *Íslenzk fornrit XXIX*. Bjarni Einarsson gaf út. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík, 1985.
- Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis*. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. 2. udgave ved Finnur Jónsson. København, 1931.
- Louis-Jensen, Jonna. 1977. Kongesagastudier. *Bibliotheca Arnamagnæana XXXII*. København.
- MHN: Monumenta historica Norvegiæ*. Udgivne ved Dr. Gustav Storm. Kristiania, 1880.
- Morgenstern, Gustav. 1890. *Oddr, Fagrskinna und Snorre*. Leipzig.
- Ólafur Halldórsson. 2001. *Text by Snorri Sturluson in Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*. Viking Society for Northern Research. University College London.
- ÓlOFJ: *Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk*. Udgivet af Finnur Jónsson. København, 1932.

- ÓIOGroth: *Det Arnarnagnæanske Haandskrift 310 quarto*. Saga Olafs konungs Tryggvasonar er ritaði Oddr muncr. Udgivet af P. Groth. Christiania, 1895.
- ÓTEA: Óláfs saga Tryggvasonar en mesta. *Editiones Arnarnagnæane A 1–3*. København, 1958–2000.
- Sigurður Nordal (útg.). 1952. *Völuspá*. Önnur prentun. Helgafell, Reykjavík.
- Skjd. A I og B I: *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. Udgiven af Kommissionen for det Arnarnagnæanske Legat ved Finnur Jónsson. A. Tekst efter håndskrifterne. I. bind. — B. Rettet tekst. I. bind. København og Kristiania, 1912.
- Whaley, Diana. 1998. *The Poetry of Arnór jarlaskáld*. An Edition and Study. London.

SUMMARY

Codex Frisianus, AM 45 fol, a vellum manuscript from the beginning of the fourteenth century, is one of the principal manuscripts for the first and third parts of *Heimskringla*; it is of special importance for the additional material it contains, taken from other sources than the main text from which it was copied. In *Ólaf's saga Tryggvasonar* in Codex Frisianus, one bit of additional material is a scaldic stanza, obviously taken from a poem about King Óláfur Tryggvason, probably a *drápa*, and attributed to Hallar-Steinn.

Finnur Jónsson printed this stanza at the bottom of the page in his edition of *Heimskringla* (*HkrFJ* I:292) with this note: ‘*Verset er af Hallfrøðr.*’ He printed the stanza later in *Skjd*. A I:156 and B I:148, as the first stanza of what remains of the *Óláfsdrápa* of Hallfrøðr vandræðaskáld, noting (in A I) that the first three lines were nearly identical with the last three lines in the first stanza of Arnór jarlaskáld's *Magnúsdrápa* and were probably taken from that poem, but that Hallfrøðr's original text had been lost. Diana Whaley is of the same opinion — see pp. 183-84 of her book on Arnór jarlaskáld.

This article considers whether the stanza was correctly attributed in Codex Frisianus and whether it then might be from *Rekstefja*, Hallar-Steinn's *drápa* about Óláfur Tryggvason; in this case the stanza would fit in well as the third stanza of the poem. But if Finnur Jónsson's surmise is correct — that the stanza is by Hallfrøðr — it is probable that it came from near the beginning of his *Óláfsdrápa*. Six stanzas from that poem are preserved in their entirety in Fagrskinna and copied from there in the other principal manuscript of *Ólaf's saga Tryggvasonar* of Oddr Snorrason, AM 310 4to; five and a half stanzas are in *Heimskringla*, distributed wholly or partially throughout the text at appropriate places in the narrative.

This article compares the subject matter of the stanza with written sources about Óláfur Tryggvason and finds no evidence that the composer of the stanza followed written sources, or that the authors of the written sources made direct use of the stanza. As to whether it is probable that the first three lines of the stanza go back to Arnór jarlaskáld's *Magnúsdrápa*, examples are gathered here showing that Arnór was not shy about borrowing from the poems of others. In this light he is more likely to have been the receiver than the donor. Finally, the article compares the meters employed in the *Rekstefja* of Hallar-Steinn, the stanza in Codex Frisianus and what is preserved of Hallfrøðr's *Óláfsdrápa*.

What follows from these considerations is that the stanza in Codex Frisianus cannot derive from any other preserved poem than the *Ólafsdrápa*, of which six stanzas are to be found in Fagrskinna and in AM 310 4to, and five and a half stanzas scattered here and there in *Heimskringla*, attributed to Hallfreðr vandræðaskáld in all these places. The meter and style of the stanza are akin to these six stanzas, as well as what is preserved of Hallfreðr's memorial *drápa* for Ólafur Tryggvason, whereas *Rekstefja* has quite a different meter. Finnur Jónsson saw this and presumably thought it too obvious to mention. But I am probably not the only one to think that his assertion needed firm backing.

Ólafur Halldórsson
Álfaskeiði 96
220 Hafnarfjörður
olafurha@hi.is

MÁLSTOFA

GUÐMUNDUR HÁLFDANARSON

HANDRITAMÁLID — ENDALOK ÍSLENSKRAR SJÁLFSTÆÐISBARÁTTU?

1. Inngangur

FÁ AUGNABLIK í sögu Íslands á síðari helmingi 20. aldar eru greypt með jafn afgerandi hætti í minni Íslendinga og afhending fyrstu handritasendingar Dana hinn 21. apríl 1971. Margt varð til þess að gera daginn eftirminnilegan — veðrið var óvenjufagurt þennan vordag, frí var gefið í skólum landsins til þess að börn gætu fylgst með komu handritanna og Ríkissjónvarpið sendi beint frá atburðum á innlendum vettvangi í fyrsta sinn. Látlaus og kankvís framkoma Helge Larsens, þáverandi menntamálaráðherra Dana, við formlega afhendingu Flateyjarbókar og Konungsbókar eddukvæða í Háskólabíói var einnig mjög minnisstæð: „Værságod, Flatøbogen, og ældre Edda“, sagði hann um leið og hann rétti íslenskum kollega sínum, Gylfa Þ. Gíslasyni, mestu dýrgripi danskra bókasafna til ævarandi varðveislu.¹

Afhending handritanna var þó ekki eftirminnileg fyrir þá sök eina að athöfnin heppnaðist vel, heldur ekki síður vegna þess að oft er litið á hana sem táknræn endalok sjálfstæðisbaráttunnar (sbr. Jónas Kristjánsson 1981:56). „Þjóðin er nú loks komin heim með allt sitt, fullvalda og óháð. Stjórn mála-skilnaður við erlent ríki er fullkomnaður“, hafði Gísli Sveinsson, forseti sameinaðs Alþingis, sagt í tilefni lýðveldisstofnunar á Þingvöllum 17. júní 1944 (*Lýðveldishátíðin* 1945:165), en þegar sigurvíman rann af þjóðinni að lokinni lýðveldishátíð gerðu forsvarsmenn hennar sér þó grein fyrir því að enn vantaði hina nýfrjálsu þjóð ýmislegt af meintum eigum sínum. Stærsta safn

¹ Orðin eru höfð eftir upptöku sjónvarps á hátíðarsamkomu í Háskólabíói. Lýsingar af atburðum má einnig finna í dagblöðum, sjá m.a. „Vær saa god, Flatøbogen“, 15000 manns fögnuðu handritakomunni við Reykjavíkurhöfn, Fortíðin er komin heim og Tugþúsundir fögnuðu. Í ritinu *Fakta om de islandske håndskrifter*, sem svonefnd handritanefnd gaf út árið 1964, var Konungsbók eddukvæða, Codex Regius, nefnd „den største håndskriftskat i Danmark“ (14); um gildi Flateyjarbókar, sjá Sigurður Nordal 1971.

íslenskra skinnhandrita var geymt í hinni fornu höfuðborg, Kaupmannahöfn, og því var sigurinn í sjálfstæðisbaráttunni ekki fullkominn og gat aldrei orðið það fyrr en handritin hefðu snúið aftur til síns heima.

Þrátt fyrir augljós tengsl hefur samhengi handritamálsins og sjálfstæðisbaráttunnar ekki verið mikill gaumur gefinn í þeim líflegu umræðum sem hafa átt sér stað um ýmsa þætti íslenskrar þjóðernisbaráttu á síðustu árum. Þetta er ekki síst undarlegt í ljósi þess hversu stórt hlutverk handritin léku í mótun íslenskrar sjálfsmyndar á síðustu öld; árið 1930 heyrðust jafnvel þau rök að endurheimt handritanna skipti Íslendinga meira máli en útfærsla landhelginnar (Sigrún Davíðsdóttir 1999:35). Tvær hugsanlegar ástæður má nefna fyrir þessari þögn. Í fyrsta lagi skorti lengst af hlutlæga og nákvæma rannsókn á gangi þessa flókna og tilfinningaþrungna deilumáls og hefur það gert fræðimönnum erfitt fyrir að mynda sér skoðun á því. Ágæt bók Sigrúnar Davíðsdóttur um handritamálið, *Håndskriftsagens Saga* (1999), hefur rutt þessari hindrun endanlega úr vegi og er hún tilefni þessa greinarkorns og gerir ritun þess mögulega. Í öðru lagi fellur handritamálið alls ekki inn í einfalt líkan þjóðernisbaráttu vegna þess að deilan stóð löngum alls ekki á milli hinna eiginlegu andskota í sjálfstæðisbaráttunni, Íslendinga og Dana, heldur á milli Dana innbyrðis. Gangur handritamálsins verður þó varla skýrður nema í samhengi við sjálfstæðisbaráttuna og sögu íslenskrar og danskrar þjóðernisvitundar, vegna þess að víglínur og afstaða manna til málsins mótuðust af þessum þáttum, hlut fornbókmenntanna í sjálfsmynd Íslendinga, og togstreitu meðal Dana um eðli dansks þjóðernis. Hér verður gerð tilraun til að skýra þessa deilu út frá íslenskri og danskri þjóðernisstefnu, og minna með því á hversu stóran þátt handritin áttu í að móta og afmarka íslenskt þjóðerni á tímum sjálfstæðisbaráttunnar gegn Dönum.

2. Handritin og sjálfsmynd Íslendinga

Þótt flestum þeim sem voru komnir til vits og ára vorið 1971 sé koma handritanna ennþá í fersku minni er ólíklegt að þeir geri sér allir enn fyllilega grein fyrir hversu gríðarlega sterkar tilfinningar dökkar og máðar síður Konungsbókar vöktu meðal Íslendinga á meðan handritadeilan stóð sem hæst. Af ummælum manna má sjá að þótt handritin geymdu sannarlega mikil listaverk þá voru þau miklu meira en leifar af horfinni menningarstarfsemi í hugum Íslendinga. Handritin og fornbókmenntirnar voru allt í senn „afsprengi íslenskrar þjóðarsálar ... barn Íslands“ (Jakob Jónsson 1954), skóli þjóðarinnar,

„skemmtun og andlegur aflgjafi, ljósið í hugskoti fólksins ... í ásýnd þeirra speglast örlög þjóðarinnar, lífsbraut og eðliseinkenni“ (Kristinn E. Andrésson 1961:348), og „líftaug þjóðarinnar í aldir ... kjölfesta menningar hennar. Þau voru og eru hornsteinar íslensks þjóðernis og íslenzkrar tungu, ein helzta réttlætning sjálfstæðis Íslendinga“ (Gylfi Þ. Gíslason 1961).

Handritin voru um margt sérkennilegir dýrgripir, vegna þess að fæst þeirra voru mikið fyrir augað, enda fúin og fordjörfuð af aldalangri geymslu í saggafullum íslenskum torfhúsum. Útlit handritanna þótti þó einmitt bera óráekt vitni um lifandi geymd þessara djásna. „Íslenzkur maður sem reikar ... um sýningarsalina í British Museum og sér þar skruðbækur víðsvegar að úr löndum, bókfellið mjallahvítt og óvelkt og prýtt hinum fegurstu myndum, lætur sér þá ef til vill koma til hugar bækur sinnar þjóðar, fáskrúðugar, dökkar, og einatt skemmdar.“ En hann þarf ekki að minnkast sín, skrifar Jón Helgason; „jafnvel skemmdirnar sýna að þær hafa ekki legið ónotaðar í hirzlum og aðeins verið teknar fram einstöku sinnum tignarmönnum til augnagamans, heldur verið mörgum liðnum kynslóðum til uppörvunar og gleði“ (Jón Helgason 1958:27). Handritin voru því ekki einungis viðfangsefni vísindamanna eða dauðir sýningargripir, heldur lifandi þjóðarafur, sem menn töldu að hvergi ætti heima nema í vörslu Íslendinga.

Staða handritanna í mótun íslenskrar þjóðarvitundar stóð á traustum grunni, og þau vísuðu reyndar til kjarna þess sem mönnum þótti einkenna íslenskt þjóðerni og viðgang þess í aldanna rás. Í fyrsta lagi voru Íslendingar sannfærðir um að fornritin sönnuðu tilvist íslenskrar þjóðar þegar á þjóðveldisöld, eða á öldunum áður en landsmenn gengu Noregskonungi á hönd. Þetta var grunnhugmynd hins svokallaða íslenska skóla í rannsóknum á miðaldabókmenntum, en boðberar hans héldu því fram að fornritin hlytu að teljast skilgetið afkvæmi íslenskra aðstæðna og þar með kennimark frjórrar og sérkennilegrar þjóðmenningar. Þessu til sönnunar bentu þeir á fjölda dæma í fornritunum um sjálfræði Íslendinga gagnvart erlendum þjóðum, Norðmönnum þar meðtöldum, en þau þóttu órækur vitnisburður um að á Íslandi hafi þegar um 1100 verið komin fram „sérstök og sjálfstæð þjóð með sérstökum þjóðfélagsháttum, sem vissi vel af því“ (Einar Ólafur Sveinsson 1959:33; sbr. einnig Bogi Th. Melsteð 1914). Tilvist íslenskrar þjóðar sannaðist þó ekki einungis af beinum dæmum um þjóðarvitund og sjálfræðisanda, heldur töldust handritin sjálf staðfesta uppruna og styrk sjálfstæðrar íslenskrar menningar. „Hvers vegna rituðu Íslendingar sögur og Norðmenn ekki?“, spyr Sigurður Nordal í drögum að öðru bindi *Íslenzkrar*

menningar, og bendir þar á þann þátt í fari frændþjóðanna, Íslendinga og Norðmanna, sem honum fannst helst greina þær að (1993b:149). Spurningunni var beint gegn kenningum manna á borð við norska 19. aldar fræðimanninn Rudolf Keyser sem — Íslendingum til mikillar skapraunar — hafði reynt að eigna Norðmönnum íslenskar fornþóknentir. Sigurður dregur saman aðalatriðin í kenningum Keyser á þennan hátt:

1) Sögurnar voru fullmótaðar í munnlegri geymd og varðveittust svo óbreyttar kynslóð frá kynslóð. 2) Þess vegna skiptir ekki máli, hver eða hverjir færðu þær í letur. Norðmenn „notuðu penna Íslendinga“ til þess. En alveg eins og elztu dróttkvæðin voru norsk, þótt skráð væru á Íslandi, var t.d. Ólafs saga helga í Heimskringlu ekki eftir Snorra, heldur sögumanninn og sagnfræðinginn Þorgeir afráðskoll, sem uppi var á fyrri helmingi 11. aldar. 3) Auk þess voru Íslendingar Norðmenn og ekkert annað en Norðmenn, meðan þeir skráðu fornþóknentirnar. Hins vegar urðu þeir síðar Íslendingar. (1993b:36)

Hugmyndin um að Íslendingar hafi verið eins konar norskir leigupennar bar fyrst og fremst vott um skiljanlega öfund, segir Sigurður, vegna þess að norsk saga fram á 13. öld var að mestu skráð af Íslendingum. „Norðmenn hafa tekið við þessum ritum — sérstaklega Heimskringlu — sem guðspjalli fornsögu sinnar, og þau hafa orðið þeim ekki minna virði en Íslendinga sögur Íslendingum.“ Því var Norðmönnum ekki ljúft að viðurkenna íslenskan uppruna þóknentanna, og enn síður þegar þeir „fara almennt að gera sér grein fyrir því, hversu Íslendingar hafa lagað sögu þeirra í hendi sér, umskapað sumt og auk heldur skapað í meðförum“ (1993c:174, sbr. 1993a:126–127). Sigurður dró enga dul á að fornþóknentir Íslendinga ættu rætur í jarðvegi samgermanskrar og norrænnar menningar, enda geyma þær, auk sagna af Íslendingum, germanskar arfsagnir og sögur af norskum konungum. Handritin voru þó sannarlega skrifuð á Íslandi en ekki í Noregi eða Danmörku, og þóknentirnar sem þau geymdu hlutu því að hafa orðið til við einhvers konar víxláhrif á milli íslenskra höfundu og lesenda (1993b:166; 1993c). Sagnaritun af því tagi sem tíðkuð var á Íslandi á tímabilinu 1100–1400 var „skapandi starfsemi og ekki einungis dauð varðveizla“, fullyrðir Sigurður Nordal, og gat af þeim sökum aldrei talist „eintómur vélengur blekiðnaður“ (1993b:151). Útilokað var því að líta á Ísland á miðöldum sem „eins konar frystihús“, sem geymdi freðnar menjar um horfinn heim, heldur var landið lifandi þóknenta-

smiðja sem átti vart sinn líka í veraldarsögunni (1993b:48–76; 1993c:173). Niðurstaða þessara hugleiðinga Sigurðar Nordals var sú að bókmenntir handritanna væru íslenskar bókmenntir fyrst og fremst, og höfundar þeirra þar með Íslendingar en ekki aðeins Norðmenn í nýjum heimkynnum.

Í slíkum kenningum liggur augljós tilraun til að fella bókmenntir miðalda inn í þjóðernissinnað hugmyndakerfi nútímans (Óskar Halldórsson 1978; Byock 1993), þar sem landamæri menningarheima eru mikilvægari en tengsl þeirra á milli. Þjóðernisstefnan leggur þó ekki aðeins áherslu á að hver þjóð sé annarri ólík, heldur einnig á sterk innbyrðis tengsl hverrar þjóðar um sig. Þetta viðhorf var mjög áberandi í kröfum Íslendinga til handritanna, þar sem þau töldust ekki einungis sanna tilvist sérstakrar íslenskrar þjóðar á þjóðveldisöld, heldur einnig að óslitinn þráður tengdi Íslendinga nútímans við forfeður (sjaldan var minnst á formæður í þessu samhengi) sína á fyrri tíð — „hvis man kender til Islands Historie, saa ved man ogsaa, at det er Digterens Gave, Digtekunsten, den uafbrudte litterære Virksomhed, som har vedligeholdt det islandske Folks nationale Liv“ (Kristinn E. Andrésson 1951:195). Þetta var önnur uppáhaldskenning íslenskra fræðimanna og stjórnmalamanna á tímum sjálfstæðisbaráttunnar, sem bentu gjarnan á þá furðu „að hver íslenzkur unglingur skuli enn skilja fyrirhafnarlaust vísu Egils: Þat mælti mín móðir — frá fyrsta áratug 10. aldar, eða að Þrymskviða, frá svipuðum tíma, skuli enn gjöra Íslendingum meiri skemmtun en örðugleika“ (Sigurður Nordal 1996:18–19).

Hugmyndin um að íslenskan væri forntunga norrænna manna í nær hreinni mynd er gömul, eins og kunnugt er, og er hún þekkt a.m.k. frá því seint á 16. öld og snemma á hinna 17. (sbr. Oddur Einarsson 1971:80–81, 145; Arngrímur Jónsson 1985:96–105). Með þjóðernisstefnu 19. aldar öðlaðist þessi trú á hina hreinu tungu algerlega nýja merkingu, enda féll hún fullkomlega að rómantískum hugmyndum þess tíma um þjóðmenningu og hlutverk þjóðtungunnar. Frumkvöðlar rómantískrar þjóðernisstefnu, ekki síst meðal þýskra heimspekinga, töldu upprunaleg tungumál, sem höfðu þroskast óspillt af erlendum áhrifum meðal alþýðufólks, hinn eina sanna grunn þjóðernisins. Einungis slík tungumál voru sannarlega lifandi og rótföst í því umhverfi sem þjóðin bjó í, og reyndar hélt þýski heimspekingurinn Johann Gottlieb Fichte því fram að þær þjóðir einar gætu talist þjóðir sem töluðu upprunaleg tungumál (Guðmundur Hálfðanarson 2001:17–25). Víða má greina enduróm slíkra kenninga í hátíðarræðum íslenskra stjórnmalamanna, ekki síst á stundum sem tengdust sigrum í sjálfstæðisbaráttunni. „Menningu lærir engin þjóð af annarri“, sagði Gylfi Þ. Gíslason t.d. í Háskólabíói þegar hann tók við fyrstu

handritunum í apríl 1971. „Hún breytist, og svo á að vera. En rót hennar er enn hin sama. Þess vegna er eðli hennar óbreytt og mun verða.“ Síðan spurði menntamálaráðherrann hver væri uppruni íslenskrar menningar. „Hvað yljaði fátæku fólki á löngum kvöldum í köldum hreysum um margar aldir? Það voru þær sögur og þau ljóð, sem til forna höfðu verið skráð á skinn og gengu mann frá manni. Í þeim lifði tunga forfeðranna. Þar varðveittist það þjóðerni, sem orðið hafði til á þeirri eyju, sem hlaut nafnið Ísland“ (Þið hafið drýgt dáð 1971). Handritin sönnuðu því ekki aðeins tilvist íslenskrar þjóðar þegar á fyrstu öldum byggðar, heldur mynduðu þau þráðinn sem tengdi nútímaþjóðina við fortíðina og réttlættu með því kröfur Íslendinga til að teljast þjóð með þjóðum (sbr. Gísli Sigurðsson 1996).

Að síðustu höfðu fornþóknemntirnar lengi verið Íslendingum kennimark um hvers þjóðin væri megnug ef hún yrði frjáls undan oki erlendrar stjórnar. Handritin þóttu sýna að á gullöldinni hafi landsmenn borið af nágrönnum sínum í ritlist og fáir efuðust um að sá andi sem bjó í bókfellinu lifði enn með þjóðinni. „Þegar Íslendingar glötuðu frelsi sínu á þrettánda öld, hnignaði andlegu lífi í landinu“, skrifar Jónas Jónsson frá Hriflu í formála áttunda bindis *Sögu Íslendinga*, en það þýddi ekki að eðliseinkenni þjóðarinnar hefðu breyst; „þrátt fyrir margháttaðan mótgang var sögu- og þóknemnta-hneið Íslendinga svo vakandi í hugum fólksins, að rithöfundareðli landsmanna var að vísu beygt um langa stund, en aldrei brotið“ (1950:VII). Á tímum vaxandi sjálfstæðis brýndu slíkar hugmyndir þjóðina til dáða: „Það sem þjóðin áður var, það getur hún að vonum aftur orðið. ... Hún getur enn komist í fremstu röðina og lagt sinn drjúga skerf til alheimsmenningarinnar, því enn lifir andi feðranna inst í brjóstum landsins barna“ (Jón Jónsson 1903:256). Fornþóknemntirnar vöktu einnig athygli útlendinga á íslenskri menningu og því var Íslendingum mjög óljúft að deila heiðrinum af sögunum með öðrum. „Sá orðstír, sem Ísland vann með menningarafreki sínu á miðöldum, mun aldrei deyja“, fullyrta Helge Larsen, menntamálaráðherra Dana, við afhendingu handritanna, og féllu þau ummæli eðlilega í mjög góðan jarðveg meðal Íslendinga (Sá orðstír 1971; Orðstír íslensks menningararfs 1971).

Handritin og fornþóknemntirnar voru þar með allt í senn helstu heimildirnar fyrir uppruna íslenskrar þjóðmenningar, ástæðan fyrir varðveislu hennar um aldir, þráðurinn sem tengdi þjóðina við rætur sínar og helsta menningarafrek Íslendinga. Krafan um endurheimt handritanna var fyrir Íslendingum ekki síst barátta um eignarhald á þóknemntunum sem þau geymdu og þar með miklu meira en deila um hvar handritin skyldu varðveitt. Því þarf

ekki að koma á óvart að Íslendingar tóku fjarri tillögum sem Julius Bomholt, þáverandi menntamálaráðherra Dana, kynnti um flutning hluta handrita í dönskum söfnum til Íslands árið 1954, enda þótt þær væru um margt Íslendingum hagstæðar (Sigrún Davíðsdóttir 1999:151–206). Samkvæmt þeim var gert ráð fyrir að íslensk handrit í Danmörku teldust sameiginleg eign Dana og Íslendinga, og skyldu þau skiptast þannig að handrit sem þóttu fjalla að mestu um Ísland og Íslendinga varðveittust á Íslandi en önnur í Danmörku. Mörgum Dönum þótti þessi tillaga, sem Hans Hedtoft, forsætisráðherra Dana og samflokksmaður Bomholts, kallaði „kólumbusareggið“, snilldarlausn á handritadeilunni, en á Íslandi var henni mótmælt nær einum rómi. Þing og þjóð virtust algerlega sameinuð að baki ríkisstjórn Íslands sem ályktaði „að hugmyndin um sameign handritanna geti ekki orðið samkomulags grundvöllur til lausnar handritamálinu, þar sem slík sameign mundi gersamlega brjóta í bága við þjóðartilfinningu Íslendinga og skilning þeirra á handritamálinu ...“ (Sameign handritanna 1954). Formleg viðurkenning á sameiginlegri eign handritanna með Dönum jafngilti í hugum Íslendinga að þeir afsöluðu sér hluta af einkaeign sinni á bókmenntaarfinum í hendur Dönum, og það kom ekki til greina. „Íslendingar telja sig eiga handritin með sama réttinum og þeir eiga tign og fegurð Fjallkonunnar og Danir eiga „et yndigt Land““, sagði Ólafur Thors um tillöguna, og þar með var hún útrædd af Íslendinga hálfu (Íslendingar telja sig eiga handritin 1954; Sigrún Davíðsdóttir 1999:184–186).

Vandinn við þessa röksemdafærslu var ekki síst sá að Íslendingar vissu vel að þeir áttu afar erfitt með að fá eignarrétt sinn á handritunum viðurkenndan fyrir dómstólum og reyndar virtist fátt benda til þess að kröfur þeirra stæðust nokkur formleg lög (sbr. Ólafur Lárusson 1945:5). „Að alþjóðlegur dómstóll dæmdi Dani til að skila okkur handritunum? Jú, kannski, ef dómstóllinn væri skipaður Svertingjum, Aröbum og Indverjum“, varð einum greinarhöfundum dagblaðanna að orði, og mátti af þessari athugasemd ráða að honum þætti slíkt réttlæti ekki mikils virði (Björn O. Björnsson 1954). Af þessum sökum höfðu fyrstu kröfur Íslendinga um skil gagna úr Árnasafni einungis varðað þau handrit og skjöl sem Árni Magnússon taldist sannanlega hafa fengið að láni (*Alþingistíðindi* 1907–1908 A:1149 og B:2883–2890; Sigrún Davíðsdóttir 1999:25–35), en ekki þótti gerlegt að krefjast „aftur þeirra hluta, sem vitanlegt er um, að hafa verið gefnir Árna Magnússyni af rjettum eigendum“ (*Alþingistíðindi* 1924 C:41). Kröfur Íslendinga hörðnuðu reyndar er frá leið, og alþingishátíðarárið fóru þingmenn fram á að öllum þeim bókum í dönskum

söfnum „sem eru hugsaðar og samdar af hérlandum mönnum, skrifaðar á Íslandi og varðveittar á Íslandi lengur eða skemur“ yrði skilað til síns heima, enda væri uppruni þeirra „íslenzkur ... að öllu leyti“ (*Alþingistíðindi* 1930 B:145, sbr. A:1464). Krafan um að fá „Árnasafn heim“ var ítrekuð árið 1938, í tilefni tuttugu ára fullveldisafmælis Íslendinga, en enn efuðust menn um hinn lagalega rétt til handritanna. Allir Íslendingar voru þess fullvissir, sagði flutningsmaður tillögunnar, Gísli Sveinsson, „að það sé réttur Íslendinga, að þessum hlutum verði skilað“, en það þýddi ekki að réttarstaða Íslendinga væri óumdeild:

„Rétturinn“ er að sjálfsgöðu um ýmislegt af þessu lagalegur, svo sem réttur vor ávallt var til sjálfstæðis þjóðarinnar, en hitt má vera, að það út af fyrir sig dugi ekki ætíð til fulls, er út í mál er komið við aðrar þjóðir. Fyrir því er samninga- og samkomulagsleið farin, því að hitt orkar ekki tvímælis, að siðferðislegur réttur, menningarlegur réttur þjóðarinnar er, að því verði fullnægt, sem hér er farið fram á. (*Alþingistíðindi* 1938 D:28–29, sbr. A:530–531)

Réttaróvissan í handritamálinu gerði það að verkum að Íslendingar voru mjög upp á Dani komnir um lausn deilunnar. Gátu þeir í raun lítið annað gert en að hvika hvergi frá ýrústu kröfum sínum í þeirri von að Danir viðurkenndu á endanum meintan siðferðisrétt Íslendinga. Þegar til kom voru það líka Danir sem bundu enda á handritadeiluna með lögum sem upphaflega voru samþykkt með miklum meirihluta á þjóðþingi þeirra árið 1961 og endanlega staðfest með dómi í hæstarétti Danmerkur árið 1971. Lausnin var mjög í sama anda og tillögur Bomholts frá árinu 1954, en með lögunum var Árnasafni skipt þannig upp að hin íslenska Árnastofnun fékk þau handrit til varðveislu sem fjölluðu um Íslendinga og íslensk málefni, auk skinnhandrita úr Konunglegu bókhlöðunni sem féllu undir sömu skilgreiningu.²

Það kann að virðast undarlegt að Íslendingar hafi fagnað þessari lausn handritadeilunnar, ekki síst þegar þess er gætt að hún var næsta keimlík þeirri sem þeir höfðu hafnað einróma nokkrum árum fyrr. Á þeim var þó sá reginmunur að hin endanlegu lög kváðu ekki á um eignarhald á handritunum og þar með gátu Íslendingar tekið við þeim sem lögmætri eign sinni, á meðan Danir

² Flateyjarbók og Konungsbók eddukvæða, sem hefðu átt að sitja eftir í Kaupmannahöfn eftir strangasta skilningi laganna, voru afhent samkvæmt sérstöku lagaákvæði, enda gátu Íslendingar ekki fallist á handritaskilin nema þau féllu þeim í hlut (Einar Ól. Sveinsson 1960; Sig-rún Davíðsdóttir 1999:272–290).

afhentu hluta handritasafna sinna sem gjöf. Þetta var afar viðeigandi endir á sjálfstæðisbaráttu Íslendinga, vegna þess að lausn handritadeilunnar var í nákvæmlega sama anda og niðurstaða annars af viðkvæmstu ágreiningsmálum Íslendinga og Dana í sjálfstæðisbaráttunni, þ.e. fjárhagsskilnaðar landanna. Þannig ákváðu Danir með stöðulögum árið 1871 að greiða Íslendingum árlegt tillag úr ríkissjóði svo að þeir gætu rekið íslenska stjórnkerfið, enda virtist dönskum stjórnvöldum að ástand landsins væri með þeim hætti að Íslendingar væru ófærir um að standa straum af því upp á eigin spýtur. Íslendingar tóku þessu gjaldi Dana þó aldrei sem ölmusu, heldur voru þeir sannfærðir um að Danir hefðu fallist á reikningskröfur Jóns Sigurðssonar um endurgreiðslu vegna aldalangrar kúgunar á Íslendingum (sbr. Halldór Hermannsson 1929:1; Einar Ólafur Sveinsson 1959:8–9).

3. Handritin og danskt þjóðerni

Afstaða Íslendinga til handritamálsins einkenndist af því að þjóðin sameinaðist í kröfunni um endurheimt handritanna, á líkan hátt og gerist jafnan þegar Íslendingum finnst hagsmunum sínum ógnað af erlendu valdi. Í Danmörku horfði handritadeilan allt öðru vísi við, vegna þess að dönsk þjóðarvitund og þjóðernisstefna var mun flóknari og umdeildari en hin íslenska. Óhætt er að fullyrða að málið hafi fyrst komist á hreyfingu á meðal Dana skömmu eftir síðari heimsstyrjöld þegar allstór hópur skólastjóra danskra lýðskóla, undir forystu C. P. O. Christiansens í Fredriksborg høgskole, sendi opið bréf til dönsku ríkisstjórnarinnar og ríkisþingsins undir yfirskriftinni „Giv Island sine Skatte tilbage“. Tónninn í bréfinu var afar vinsamlegur í garð Íslendinga, enda þótt bréfritarar hafi tekið sérstaklega fram að Íslendingar ættu engan lagalegan rétt til handritanna. Niðurstaða bréfsins, sem birtist í málgagni lýðskólahreyfingarinnar, *Højskolebladet*, í lok febrúar árið 1947, var sú:

að þessi handrit eigi öll að afhenda Íslendingum nú við allsherjarskipti félagsbúsins milli þjóða vorra. Vér eigum að láta þau af hendi, vegna þess að allur siðferðilegur réttur er Íslands megin, vegna þess að í vísindaskyni hljóta þau að verða bezt hagnýtt á Íslandi, og vegna þess að vér viljum uppfylla innilegustu ósk annarrar norrænnar þjóðar og getum það án þess að missa neins í sjálfir, hvorki vísindalega né þjóðlega. (Skilið Íslendingum 1947:25; sbr. Giv Island 1947 og Sigrún Davíðsdóttir 1999:75–77)

Afstaða lýðskólastjóranna til handritamálsins byggðist á rótgrónum viðhorfum lýðskólahreyfingarinnar til dansks þjóðernis, og reyndar til stöðu þjóðernis almennt í alþjóðasamskiptum — og þá sérstaklega í samstarfi Norðurlandþjóðanna. Þjóðernisstefnu hreyfingarinnar var beint gegn þeim „heimsveldissinnaða anda“ sem talsmenn hennar töldu hafa einkennt danska konungsríkið á fyrri tíð, en í hans stað vildu þeir vinna að mótun nýrrar Danmerkur og nýrra Norðurlanda, sem væru reist á vilja fólksins og skilningi frændþjóðanna á milli. Handritamálið var ekki aðeins dönsk-íslensk deila, skrifaði rithöfundurinn og fyrirlesarinn Jørgen Bukdahl, sem var tengdur lýðskólanum í Askov um áratuga skeið, af því að nauðsynlegt var að líta á hana „i Forbindelse med de nynordiske Bestræbelser, der gaar ud paa en gensidig Forstaaelse paa Nationalprincippets Grund“. Þessi nýnorræna viðleitni gekk út á að afmá þau spor sem valdabarátta hinna tveggja gömlu herraríkja Norðurlanda, Danmerkur og Svíþjóðar, höfðu markað í hugum íbúanna, og leiða þau á braut gagnkvæms skilnings og samstarfs (1957:66). Hinn nýi norræni samstarfsandi byggðist alls ekki á hugmyndum skandínávista 19. aldar, sagði Bukdahl, vegna þess að markmið skandínávismans var sameining Norðurlanda í eitt ríki frekar en samvinna sjálfstæðra þjóða. Þvert á móti var nýnorræn stefna lýðskólanna í beinni andstöðu við „skandinavismens romantiske, dynastiske og også militære enhedsbestræbelser“, enda gengu forystumenn þeirra út frá því að sundrung Norðurlandanna í mörg þjóðríki væri í raun undirstaða samstöðu þeirra í nútímanum. Markmiðið væri því ekki „sammenrøring af de nordiske folk, men en brobygning over modsætningerne, en gensidig forståelse, der gik i bunde angående denne nationale bevidsthedsgørelse ...“ (1971:187, sbr. 1956:348–356; Bjarni M. Gíslason 1958:156–159). Fulltrúar lýðskólahreyfingarinnar litu greinilega á handritamálið og lausn þess sem mikilvægan áfanga á þessari ferð norrænu þjóðanna inn í nýja tíma, eða eins og Poul Engberg lýðskólastjóri orðaði það að deilunni lokinni:

Håndskrifternes udlevering fra Danmark til Island måtte begrundes med dette syn, ud fra hvilket nordisk forståelse og samarbejde måtte bygge på fri ligestilling og ligeret for alle nordiske nationer. Den gamle „imperialistiske“ Kalmarmagt Danmark måtte opgive enhver overordnet rolle i Norden og som udtryk for den folkelige ligestilling mellem Danmark og Island række islændingene håndskrifterne som gave. (1978:8–9)

Trúlega lagði enginn jafnmikið af mörkum í baráttu lýðskólahreyfingarinnar í handritamálinu og rithöfundurinn Bjarni M. Gíslason, en hann bjó í Danmörku allt frá því er hann kom til náms við lýðskólann í Danebod á eyjunni Als og síðar í Askov á 4. áratug síðustu aldar. Í Danmörku kynntist hann bæði C. P. O. Christiansen og Jørgen Bukdahl, og hvatti þá óspart til að kynna sér handritakröfur Íslendinga og tengja þær hugsjónum sínum um hina nýnorrænu stefnu (Engberg 1978; Slumstrup 1988:239–242). Þess ber þó að geta að áhugi lýðskólamanna á íslenskum bókmenntaarfi var engin nýlunda, vegna þess að guðfaðir lýðskólahreyfingarinnar, 19. aldar presturinn, skáldið og stjórnmalamaðurinn N. F. S. Grundtvig, fjallaði oft um íslenskar fornþóknemntir og trúði staðfastlega á þátt þeirra í mótun norrænnar sjálfsmyndar. Hann leitaði því í eddukvæði og Íslendingasögur til að sýna fram á að dönsk þjóð væri ekki fyrst og fremst þýskur græðlingur, heldur ætti hún rætur í ævagamalli norrænni menningu — „*Danskerne er en Gren paa det høinordiske Stamtræ og ei et Vandskud paa det Høityske*“, eins og hann orðaði það eitt sinn (Lundgreen-Nielsen 1992:139). Bókmenntir miðalda á Íslandi, sem urðu til á heimilum sjálfseignarbænda, skrifaði Grundtvig, varðveittu hinn upprunalega norræna anda, sem annars var að mestu týndur í myrkri gleymiskunnar. Því máttu Danir

takke de Islandske Bøger næsten for alt det Nordiske Liv, der er opkommet i os ... Dette er da i Korthed Islændernes Fortjeneste af os og hele Norden, og jeg tør lægge til af hele Menneske-Slægten, at de med stor Opoffrelse saa længe mueligt fortsatte det Nordiske Menneskeliv i Middelalderen og opholdt det hos os, at de dernæst beskrev eller rettere afmalede det mesterlig i Bøgerne, giemde paa dem selv i den mørkeste og dødste Tid og hjælpe os endnu til at forstaae dem. (Lundgreen-Nielsen 1992:76)

Á vissan hátt gengu rök af þessu tagi þvert gegn tilraunum íslenskra fræðimanna til að túlka fornþóknemntirnar sem séríslenska eign og handritin þar með sem íslenska menningararfleið frekar en norræna. En lýðskólamaenn gátu fyllilega unnt Íslendingum þess að eignast handritin, vegna þess að þeir töldu að aðeins á Íslandi væru fornþóknemntirnar í lífandi tengslum við menningu þjóðarinnar. Sögurnar urðu til í frásagnarheimi alþýðunnar og geymdust í rímum og upplestri í baðstofum, fullyrti Jørgen Bukdahl í ritgerð um handritamálið, og því var þráðurinn frá ritunartíma sagnanna og nútímans óslitinn. Á Íslandi hafði:

Oldtidsarven ... været levende, ikke mindst hos Folket, lige til vore Dage. Her er ikke Tale om Guldhorn i Mulde, altsaa som nævnt ikke om Romantik, der bl. a. betyder at tage en forsømt Udvikling op, saadan sem det skete i Nordens andre Lande. Det er derfor, Manuskript-sagen er en folkelig-national Sag ... (1957:63–64)

Hér tengir Bukdahl handritadeiluna við eina af uppáhaldskeningum lýðskólahreyfingarinnar um eðli og uppruna þjóðernis. Kjarni hennar er sá að hver menningarheimur myndi eins konar lifandi einingu, sem þróast og þroskast frá sameiginlegum uppruna til samtíðar. Bukdahl bendir á að íslensk menning sé sprottin úr mjög fjölbreyttum jarðvegi, þar sem saman komu klassísk áhrif að sunnan, norræn áhrif og einnig írsk, en það sem máli skipti var að frá því um árið 1000 til nútímans hafi menningin myndað „en fast sammenhengende kultur, fastere i sin udvikling end noget andet nordisk lands“ (Bukdahl 1956:38). Greinilega er mikill samhljómur með þessum orðum og kenningum Sigurðar Nordals um samhengið í íslenskum bókmenntum (sbr. Sigurður Nordal 1996), en ólíkt Sigurði rekur Bukdahl hugmyndina beint til uppsprettunnar, þýska hugmyndasmiðsins Johanns Gottfrieds Herders — þjóðirnar eru eins og stólpur, sem hverjum er ætlað að standa einn og sér, en saman bera þeir uppi brúna sem tengir mannkynið allt (1956:351).³ Orð Bukdahls vísa því langt út fyrir deilu um afdrif gamalla skinnbóka í dönskum söfnum og beint að kjarna gamallar menningardeilu í Danmörku. Bent A. Koch, aðalritstjóri *Kristeligt Dagblad* og einn helsti bandamaður Íslendinga í handritamálinu meðal Dana um árabíl (sbr. Sigrún Davíðsdóttir 1999:220–232), orðaði þetta þannig að í baráttunni um handritin hafi birst á áhugaverðan hátt gamall klofningur í dönskum stjórnámálum og menningarlífi, þar sem tókust á afkomendur þjóðernisfrjálslyndismanna („de nationalliberale“) — en þar átti hann við menningaryfirstétt höfuðborgarinnar, prófessora við háskólana, vísindamenn og íhaldsmenn („en hob imperialister og koloni-undertvingere eller vidskabsegoister“ kallaði rithöfundurinn Jens Kruuse andstæðingana í handritamálinu (1965))⁴ — og sameinuð fylking lýðskóla-fólks, „det folkelige Danmark“, þar sem saman kom sá hluti Vinstriflokksins og Róttæka vinstri flokksins sem átti rætur í lýðskólunum, verkalýðshreyf-

³ Um áhrif Herders á hugmyndir Grundtvigs um þjóðerni og „folk“, sjá m.a. Engberg 2001: 54–65.

⁴ Kruuse mun einnig hafa uppfent þennan hóp „lommeimperialister“ og var því heiti oft haldið á loft í greinum um handritamálið (Hammerich 1977 og Koch 1981).

ingin og nokkrir borgaralegir hugsjónamenn (Koch:1981). Þessi menningardeila átti rætur í því uppgjöri sem varð í landinu á síðari hluta 19. aldar í kjölfar stríðanna um Slésvík-Holtsetaland og snerist ekki síst um stöðu almúgans í ríkinu og afstöðuna til danska konungdæmisins á fyrri tíð. Þjóðernisfrjálslyndismenn sem, með orðum eins helsta forystumanns þeirra á 5. og 6. áratug 19. aldar, Orla Lehmanns, sameinuðu „de Begavede, de Dannede og de Formuende“ í Danmörku, eða „Aand, Indsigt og Rigdom“ (Stangerup 1946:12), litu á sig sem eðlilega leiðtoga þjóðarinnar í krafti menntunar sinnar, hæfileika og auðs. Í upphafi voru þeir fulltrúar nýrra tíma, upplýsingar, einstaklingshyggju og lýðræðis, í andstöðu við einveldi konungs, en á síðari hluta 19. aldar tóku þeir höndum saman við fulltrúa ríkisvaldsins í vörn gegn lýðræðishugmyndum lýðskólanna og bændahreyfingarinnar (Stangerup 1946:11–60; Bukdahl 1965).

Að hluta til snerust þessi átök um menningarlegt vald í Danmörku, og deilan um íslensku handritin snerti þann þátt þeirra beinlínis. Helstu andstæðingar Íslendinga í handritadeilunni komu úr röðum háskólakennara og safnamanna, og þar með varð handritamálið, að áliti lýðskólamanna, sjálfkrafa að átökum á milli „sérfræðingaveldis“ og „dansk folkelighed“. Ef lítið er á handritadeiluna í heild, skrifar Poul Engberg um þessa hlið deilunnar, „forstår man, at den *folkelige målsætning* stadig er aktuel. I stigende grad går det op for folkene, at det er nødvendigt med en frigørelse fra de lærdes, fra eksperternes og teknokraternes tyranni“ (1978:21). Handritamálið snerti þó dönsk menningarátök með mun víðtækari hætti, vegna þess að deilan um staðsetningu handritanna spratt ekki síst af mismunandi skoðunum manna á eignarhaldi á menningarminjum og uppruna þjóðernis. Þeir sem vildu synja Íslendingum um handritin höfðu því alfarið að þau geymdu sérstakan íslenskan þjóðararf, og neituðu því þar með að þau teldust eitthvað frekar menningareign Íslendinga en Dana. „Det er vist en almindelig forestilling, at håndskrifter på oldnorsk-islandsk er islandske nationalspecialiteter“, skrifaði prófessor Kåre Grønbech af þessu tilefni árið 1952. „Intet kunne være mere fejlagtigt. De håndskrifter, det her drejer sig om, sagaer, eddaer og dokumenter, er, ved siden af arkæologernes jordfundne skatte, fundament for alt, hvad vi ved om vor egen folkestammes oldhistorie, og det fundament er fælles for os alle, danskere, nordmænd, svenskere, færingar og islændinge“ (Grønbech 1966). Þessi röksemd byggðist á tveimur meginforsendum: Í fyrsta lagi litu þeir sem þannig þenktu svo á að skipting Norðurlandabúa í þjóðir, í okkar skilningi þess orðs, væri nútímafyrirbrigði og lítið réttlæti fælist í því að deila hinum

norræna arfi út eftir pólitískum línunum seinni tíma (Hjelmslev 1961; sbr. *Betænkning* 1951:89). Í öðru lagi, og þessu tengt, höfnuðu þeir því að forn-bókmenntirnar hefðu aðeins lifað í sinni Íslendinga, vegna þess að efni þeirra hefði verið dönskum skáldum og rithöfundum yrkisefni ekkert síður en íslenskum. Á þann hátt höfðu Danir haldið bókmenntaarfinum á loft og „ogsaa holdt Berøringen med den svundne Tids Aandsværker vedlige“ (Rubow 1953:4; sbr. Jacobsen 1946, Brøndsted 1965 og Westergaard 1965). Þráðurinn sem tengdi forn-bókmenntirnar við nútímamann — eða hið lifandi samneyti við menningu miðalda — var því að þessu leyti ekkert síður danskur en íslenskur (Sigrún Davíðsdóttir 1999:151–152 og 300–308).

Meginrök þeirra sem vildu ekki afhenda handritin voru þó ekki beinlínis á þjóðernissinnuðum nótum, enda var oft kvartað yfir því í þeirra herbúðum að deilan væri hlaðin tilfinningum frekar en að hún byggðist á skynsamlegum rökum (sjá t.d. Mortensen 1961; Íslensk forfatter 1961; Lauring 1965:10). Þeir bentu á að Árnasafn væri stofnað á grundvelli gjafar Árna Magnússonar til Kaupmannahafnarháskóla, og það væri bæði ólöglegt og ósiðlegt að breyta erfðaskrá Árna eftirá með þeim hætti sem stjórnvöld gerðu með lögum frá 1961. Þá var gjarnan vísað til þess að ekki væri aðeins verið að afhenda Íslendingum réttmæta eign háskólans, heldur væri með þessu verið að stíga fyrsta skrefið að þjóðnýtingu allra sjálfseignarstofnana (sjá t.d. Andersen 1961) og þar með að öllum líkindum að grafa undan allri góðri réttarvenju í Danmörku. Einnig var lögð rík áhersla á að skipting Árnasafns í tvær deildir og brotnám handrita úr Konunglegu bókhöðunni stríddi gegn öllum gildandi reglum í safnamálum, sem gengu út á að ekki mætti rífa skjöl eða safngripi úr samhengi sínu. Að síðustu bentu andstæðingar Íslendinga á að skipting safnsins myndi eyðileggja mikilvægustu miðstöð rannsókna í norrænum fræðum í heiminum, Árnastofnun í Kaupmannahöfn, og væri það sérlega viðsjárvert fyrir þá sök að íslenskir sérfræðingar væru hvorki færir um að taka við handritarannsóknum Dana né að búa um handritin á viðunandi hátt (Håndskriftprotest 1965; sbr. *Betækning* 1951:93–95, Diderichsen 1953 og Brøndum-Nielsen 1961). Sænski bókmenntafræðingurinn Lars Lönnroth spáði því árið 1965 að það myndu líða margir áratugir þar til Reykjavík gæti talist „riktigt forskningscentrum“ og því væri það álíka heimskulegt að „sända dit de gamla håndskrifterna av Eddan och sagorna“ og að flytja þjóðskjalasafn Svía til Norður-Svíþjóðar (Lönnroth 1965).

Þótt danskir andstæðingar Íslendinga í handritamálinu hafi stundum hvatt til þess að deilunni yrði beint úr braut þjóðernistilfinninga (Møller 1965:96),

voru þeir tæpast saklausir af slíkum kenndum sjálfir. Að baki málflutningi þeirra lá nokkuð augljós vilji til að verja heiður Danmerkur og arfleifð hins gamla danska ríkis — og það var einmitt þess vegna sem þeir voru uppnefndir „vasaheimsvaldasinnar“ af lýðskólamönnum. Afhending handritanna var þó ekki oft sett í beint samhengi við hnignun hins danska veldis, kannski vegna þess að tæpast hefur þótt viðeigandi að mæra „heimsvaldastefnu“ danska konungdæmisins þegar komið var fram yfir miðja síðustu öld — en þó má finna dæmi um slíkt. Þannig byrjar hinn kunni menningar- og trúarsagnfræðingur, Vilhelm Grønbech, eina af sínum síðustu greinum á því að harma hvernig dönsk stjórnvöld höfðu, í mestu leynd, sóað dönskum arfi — svo sem Jómfrúareyjum⁵ — og í hvert skipti sem land glataðist á þennan hátt „gik der en skarp smærte gennem folket“. Nú voru ennþá myrkari blikur á lofti: „Der går uhyggelige rygter om at gode mænd, atter drevet af en ædelmodig selvopgivelse, agter at udlevere vore værdifuldeste håndskrifter og arkivsager til Island“, segir Grønbech, og sársaukinn við tilhugsunina leynir sér ekki í orðum hans. Grønbech hafnaði þessum fyrirætlunum með svipuðum rökum og rakin voru að ofan, en bætti svo við: „Vore samlinger er en slægtsarv ... som vi er forpligtede til at hænde videre ned til vore efterkommere at glædes ved og arbejde med.“ Varðveisla handritanna í Danmörku varðaði því heiður ríkisins og framtíð: „Skal vor plads i fremtidens historie være en fodnote, hvor Danmark og de danske kort og godt omtales som folket der afskrev sig selv? Det er et ansvar for vore styresmænd at betænke“ (1948; sbr. Jacobsen 1946).

Þessi orð má skilja sem svo að litið hafi verið á handritin sem eina af síðustu leifum stórveldissögu Dana á tímum þegar flestar lendum danska konungdæmisins voru gengnar undan ríkinu — fyrst hvarf Noregur, þá Holtsetaland og hlutar Slésvíkur og síðan Ísland — og nú átti að tæma söfnin af þeim dýrgripum sem þar voru geymd. Söfnin minntu Dani á að þrátt fyrir allt var Danmörk eitt sinn valdamiðja í stóru ríki sem dró til sín verðmæta gripi frá jaðrinum, og reyndar einnig frá fjarlægum löndum á borð við Persíu og Grikkland. Á þennan hátt var smáríkinu Danmörku skipað til sætis með stórþjóðum sem áttu svipaða fortíð, og þá ekki síst Bretlandi og Frakklandi, sem einnig þurftu að verjast kröfum um endurheimt menningarminja frá fyrrverandi nýlendum sínum og jaðarsvæðum í Evrópu. Í áliti nefndar sem danska menntamálaráðuneytið skipaði árið 1947 til að fjalla um handritakröfur Íslendinga var söfnunum í Kaupmannahöfn jafnað við svipaðar stofnanir í

⁵ Hann var ekki einn um þessar tilfinningar vegna þess að svipað hafði angrað lýðskólamanninn Jørgen Bukdahl í æsku, sbr. Slumstrup 1988:86.

París, Lundúnum og Vatíkaninu, en allt voru þetta borgir sem höfðu staðið framarlega í vísindarannsóknum á þeim tíma þegar söfnin urðu til. Tilvist slíkra safna var varin með þeim almennu rökum að menning sé í eðli sínu alþjóðlegt fyrirbæri og því sé vísindunum best þjónað með því að geyma menningarminjar í stórum og miðlægum söfnum. Almenn sátt ríkti í heimi vísindanna um að skerða ekki þessi söfn, fullyrtu nefndarmenn, „ikke blot som en historisk betinget kendsgerning, men også som en faktor, der er af afgørende vigtighed for fremme af det videnskabelige arbejde, både rent praktisk og med henblik på den internationale ånd“ (*Betækning* 1951:97–99).

Sjónarmið eins og þessi urðu undan að láta í handritamálinu, enda var yfirgnæfandi meirihluti þingmanna á danska ríkisþinginu þess sinnis að Dönnum bæri að afhenda Íslendingum stóran hluta íslenskra handrita í dönskum söfnum til varðveislu (Sigrún Davíðsdóttir 1999:302–308 og 335–340). Ef til vill tóku margir þingmanna þessa afstöðu vegna þess að þeim fannst handritin einfaldlega ekki það mikilvæg að þeir vildu stefna samskiptum Íslands og Danmerkur í hættu með því að þverskallast við óskum Íslendinga. En ekki er þó hægt að túlka niðurstöðu þingsins á annan hátt en þann að meirihluti þingmanna hafi viljað hafna, í eitt skipti fyrir öll, stórveldishugsjónum einveldisins. Þeir sem höfðu tengst lýðskólahreyfingunni gerðu það á forsendum sem áður hafa verið nefndar; tími var kominn til að gera upp bú einveldisins og hefja samskipti við fyrri hjálendur á nýjum grunni. Jafnaðarmenn og vinstrisósíalistar studdu kröfur Íslendinga á svipuðum forsendum, þótt þeir legðu þyngri áherslu á meinta kúgun Dana á Íslendingum á fyrri tíð en lýðskólamönnum var tamt. Eins var þróun norrænnar samvinnu mörgum jafnaðarmanninum kær, en Hans Hedtoft, forystumaður þeirra um árabil, var eins og kunnugt er einn helsti hvatamaðurinn að stofnun Norðurlandaráðs árið 1952. Í danskri sögu verður afhending handritanna í Háskólabíói í apríl 1971 því að teljast endanleg staðfesting á því að andi lýðskólanna hafði sigrað: Danmörk var evrópskt þjóðríki, sem virti óskoraðan rétt annarra þjóða til að stjórna sér sjálfar.

4. Summa jus, summa injuria⁶

Handritamálið hefur notið verðskuldaðrar athygli á alþjóðlegum vettvangi og hefur lausn þess t.a.m. verið tekin sem dæmi um „óvenju siðmenntaða og

⁶ „Hinn ýtrasti réttur er hið mesta ranglæti“, sbr. Skilið Íslendingum 1947:31.

skynsamlega gjörð“ í alþjóðasamskiptum í nýlegu fræðiriti um skil menningarmínja (Greenfield 1996:12–41, 311). Það sem vekur athygli á málinu er sú staðreynd að baráttan um handritin var alls ekki einangrað fyrirbæri, enda hafa deilur um eignarhald á menningarverðmætum verið mjög áberandi í samskiptum þjóða og menningarhópa á undanförunum áratugum. Barátta Íslendinga er því um margt hliðstæð tilraunum landa eins og Grikklands og Mexíkós til að endurheimta gripi sem ratað hafa út úr landinu inn í evrópsk og bandarísk söfn. Það er þó ekki síður niðurstaða handritamálsins sem vekur athygli, enda þykir hún bera vott um óvenjulega sáttfýsi af hálfu deiluaðilja, þrátt fyrir þær heitu tilfinningar sem undir kraumuðu hjá þeim báðum.

Sú ósk hefur því heyrst að handritamálið megi þjóna sem fyrirmynd fyrir aðrar þjóðir sem eiga í svipuðum deilum (Vésteinn Ólason 2002:7). Ekkert bendir til þess að slíkt hafi gerst í ríkum mæli enn sem komið er, og þá ekki einu sinni á Norðurlöndum. Benda má í því sambandi á nýlega grein í tímariti norrænna safnamanna eftir Moniku Minnhagen-Alvsten, deildarstjóra hjá embætti þjóðminjavarðar Svíþjóðar, um það sem hún nefnir „återförande av kulturarv till dess ursprungsplass“. Þar hvetur hún til þess að hvert slíkt mál sé athugað sérstaklega, en andi greinarinnar er þó mjög í sama stíl og málflutningur danskra andstæðinga afhendingar íslensku handritanna. Kröfur um skil menningarmínja einkennast oft af tilfinningum frekar en „grundläggande fakta“, segir Minnhagen-Alvsten (2002:50), og hljómar sú fullyrðing óneitanlega kunnuglega. Í greininni ræðir hún sérstaklega kröfur, m.a. frá Tékkum, um skil á bókum og handritum sem Svíar tóku herfangi á meginlandi Evrópu á 17. öld, en hún segir sænskt fagfólk almennt hafa verið sammála um að hafna slíkum hugmyndum. Þessir gripir eru ekki þýfi, fullyrðir hún, „och de har spelat en ovårderlig roll för Sveriges kulturella utveckling. De har funnits här så länge i landet att de har blivit en del i vårt kulturarv“ (2002:50).⁷

Hvað íslensk handrit í dönskum söfnum varðar fer vart á milli mála að þau voru ennþá síður þýfi en umrætt herfang Svía, og efni þeirra hafði sannarlega sterk áhrif á þróun danskra menningar, í það minnsta fram á fyrri hluta 20. aldar. Málflutningur Íslendinga og stuðningsmanna þeirra í Danmörku í

⁷ Það er athyglisvert að greinin er byggð á erindi sem flutt var á ársfundi samtaka norræns safnafólks sem haldinn var á Íslandi árið 2002, þar sem fjallað var um ýmsar hliðar afhendingar menningarmínja. Þar fjölluðu Vésteinn Ólason og Birgitte Kjær um handritamálið frá íslenskum og dönskum sjónarhóli, og voru bæði sammála um að niðurstaða málsins hefði verið hin farsælasta (Vésteinn Ólason 2002 og Kjær 2002).

handritamálinu hefði því tæpast bitið á sænskt fagfólk. Slík tregða safnafólks til að skila gripum í þess vörslu er líklega að nokkru leyti byggð á svipuðum tilfinningum og kröfur þjóða um „endurheimt“ minja sem þær hafa misst til annarra — safnið, tákni þess og innihald, verður að eins konar ramma sjálfsmyndar fyrir safnamanninn, á sama hátt og þjóðin og þjóðmenningin er fyrir Íslendinginn, Danann, eða hvern þann sem telur sig hluta af ákveðinni þjóð eða þjóðernishópi. Áhugi fer þó vaxandi á þeim álitamálum sem tengjast flutningi menningarminja sem streyma stöðugt frá fátækari löndum til hinna ríkari, eða frá hinum valdaminni til hinna valdameiri. Þetta leiddi til þess að Menningarmálastofnun Sameinuðu þjóðanna, UNESCO, samdi sérstakan sáttmála árið 1970 um leiðir til að koma í veg fyrir ólöglegan flutning og sölu menningarminja (*cultural property*) á milli landa (Convention).⁸ Þessi sáttmáli á greinilega ekki við um handritamálið, bæði vegna þess að hann telst ekki afturvirkur (sbr. Seligman 1989:78) og vegna þess að hann er gerður af ríkjum og tekur því ekki beinlínis til menningarminja sem fluttar eru til innan þeirra, en Ísland og Danmörk tilheyrðu sama ríki þegar handritunum var safnað. Sáttmálanum er þó ætlað að koma í veg fyrir söfnun á borð við þá sem fram fór á Íslandi á 17. og 18. öld, þegar stór hluti íslenskra skinn- og pappírshandrita var fluttur úr landi, og söfnun Árna Magnússonar og handritasendingar Brynjólfs biskups Sveinssonar hefðu því að öllum líkindum talist bæði ólöglegar og ósiðlegar ef þær hefðu átt sér stað nú á tímum.

Þegar allt kom til alls voru Íslendingar þó upp á góðvild Dana komnir í handritamálinu vegna þess að þeir áttu enga lagalega heimtingu á handritunum og siðferðislegur réttur gildir einungis í máli sem þessu ef báðir aðiljar þess eru sammála um þær reglur sem eiga að gilda við lausn deilunnar. Það var gæfa Íslendinga að meðal Dana voru þau pólitísku öfl ráðandi sem vildu einmitt hverfa frá ýtrasta rétti sínum, vegna þess að þau höfðu hefðum hins gamla einveldis. Afstaða Dana til handritamálsins er því mjög athyglisvert dæmi um það hvernig nútímaþjóð gerir upp fortíð sína og sögu, þ.e.a.s. endurskoðar minningar þjóðarinnar í því skyni að skapa henni nýja sjálfsmynd. Deilan sýnir einnig vel hvernig Íslendingar ráku mál sem snerti kjarna þjóðernisvitundar þeirra. Þeir voru fullkomlega ósveigjanlegir í formlegum kröfum sínum til handritanna — þau voru *íslensk* eign og Íslendingar voru því ófáanlegir að deila þeim með öðrum. Aftur á móti reyndust íslensk stjórnvöld afar sveigjanleg þegar viðunandi lausn var fundin og

⁸ Af einhverjum ástæðum eru Íslendingar ekki ein þeirra 99 þjóða sem skrifað hafa undir sáttmálann (sbr. Convention).

samþykktu orðalaust að skipta handritunum þannig að verulegur hluti þeirra varð eftir í dönskum söfnum.

Með lausn handritamálsins tryggðu Danir sér velvild Íslendinga og fannst sumum andstæðingum stjórnvalda þar í landi vinsældirnar dýru verði keyptar. Um leið breyttust viðhorf Íslendinga til fyrrverandi herraþjóðar verulega; á meðan „sjálfstæðisbaráttan var í algleymingi var margt misjafnt sagt um Dani meðal Íslendinga; en eftir heimkomu handritanna hljóðnuðu þær raddir gersamlega og kveður nú mjög við annan tón. Nú heyrast oft sagt að engin þjóð nema Danir hefði sýnt það drengskaparbragð að láta slíkar gersemar af hendi. Og það er víst að slíkur atburður hefur aldrei gerst í skiptum þjóða nokkursstaðar í veröldu“ (Jónas Kristjánsson 1979:56). Á þann hátt lauk sjálfstæðisbaráttu Íslendinga gegn Dönum, þótt handritamálið drægi hvergi úr vilja Íslendinga til að verja sjálfstæði sitt gegn öðrum þjóðum.

HEIMILDIR

- 15000 manns fögnuðu handritakomunni við Reykjavíkurhöfn. 1971. *Morgunblaðið* 22. apríl.
- Alþingistíðindi* 1907. 1907–1908. Gutenberg, Reykjavík.
- Alþingistíðindi* 1924. 1924. Gutenberg, Reykjavík.
- Alþingistíðindi* 1930. 1930. Gutenberg, Reykjavík.
- Alþingistíðindi* 1938. 1938. Gutenberg, Reykjavík.
- Andersen, Poul. 1961. Bemærkninger om Stiftelsers Ejendomsret i Anledning af Drøftelserne om Udlevering af Haandskrifter til Island. *Ugeskrift for Retsvæsen. Afdeling B. Juridiske afhandlinger, meddelelser m.m.* 13. máf: bls. 149–151.
- Arngrímur Jónsson. 1985 [1609]. *Crymogæa. Þættir úr sögu Íslands*. Sögufélag, Reykjavík.
- Betænkning vedrørende de i Danmark beroende islandske håndskrifter og museum-genstande*. 1951. J. H. Schultz, København.
- Bjarni M. Gíslason. 1958. *Íslenzku handritin*. Jónas Kristjánsson þýddi. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Björn O. Björnsson. 1954. Hvað viljum við í handritamálinu? *Morgunblaðið* 17. mars.
- Bogi Th. Melsteð. 1914. Töldu Íslendingar sig á dögum þjóðveldisins vera Norðmenn? *Afmælisrit til dr. phil. Kr. Kálunds bókavardar við safn Árna Magnússonar* 19. ágúst 1914, bls. 16–33. Hið íslenska fræðafjelag, Kaupmannahöfn.
- Brøndsted, Mogens. 1965. Den norrøne tradition i dansk digtning. *Íslandske håndskrifter og dansk kultur*, bls. 29–48. Det kongelige bibliotek, København.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1961. Hvor staar vi nu i Haandskriftsagen? *Berlinske Aftenavis* 28. júlí.
- Bukdahl, Jørgen. 1956. *Nordisk digtning fra oldtiden til vore dage*. Arnkrone, Odense.
- Bukdahl, Jørgen. 1957. Manuskriptsagen og Norden. *Island—Danmark og håndskriftsagen*, bls. 54–69. Askov Boghandel, Askov.

- Bukdahl, Jørgen. 1965. Fakta om de islandske håndskrifter. Sérprent úr *Flensborg Avis*.
- Bukdahl, Jørgen. 1971. *Folkelighed og eksistens*. Gyldendal, København.
- Byock, Jesse L. 1993. Þjóðernishyggja nútímans og Íslendingasögurnar. *Tímarit Máls og menningar* 54:36–50.
- Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. http://www.unesco.org/culture/laws/1970/html_eng. 19. júní 2003.
- Diderichsen, Paul. 1953. De islandske håndskrifter betydning for dansk videnskab – dansk videnskabs betydning for de islandske håndskrifter. *Edda og saga. Nationalmuseet 17. januar – 8. februar 1953*, bls. 5–11. Ejnar Munksgaards forlag, København.
- Einar Ólafur Sveinsson. 1959. *Handritamálið*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Einar Ólafur Sveinsson. 1960. Skýrsla til ríkisstjórnar Íslands um handritamálið, dags. 22. apríl. Þjóðskjalasafn Íslands. Skjöl menntamálaráðuneytis. 1989. B/419. Handritamálið 1959–1966.
- Engberg, Poul. 1978. *De islandske håndskrifter og dansk folkelighed*. Foreningen Fri nordisk folkehøjskole, Ry.
- Engberg, Poul. 2001. *Nationalisme eller folkelighed*. Poul Kristensens forlag, án útgáfustaðar.
- Fakta om de islandske håndskrifter*. 1964. København.
- Fortíðin er komin heim. 1971. *Vísir* 21. apríl.
- Giv Island sine Skatte tilbage. Et aabent Brev til Regering og Rigsdag fra danske Højskoleforstandere. 1947. *Højskolebladet* 9:97–100.
- Gísli Sigurðsson. 1996. Icelandic National Identity: From Romanticism to Tourism. *Making Europe in Nordic Contexts*, bls. 41–76. Pertti J. Anttonen ritstj. NIF Publications no. 35, Turku.
- Grønbech, Kåre. 1966 [1952]. I dag håndskrifterne – hvad bliver det næste? *Berlinske Aftenavis* 4. maí.
- Grønbech, Vilhelm. 1948. Danmark afskriver. *Frie ord* 3:1–3.
- Guðmundur Hálfðanarson. 2001. *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk*. Hið íslenska bókmenntafélag og ReykjavíkurAkademían, Reykjavík.
- Greenfield, Jeannette. 1996 [2. útg.]. *The Return of Cultural Treasures*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gylfi Þ. Gíslason. 1961. *Handritamálið*. Setberg, [Reykjavík].
- Halldór Hermannsson. 1929. Handritamálið. *Skírnir* 103:1–35.
- Hammerich, Paul. 1977. Krøniken om de islandske sagaer og den uglade giver. *Politiken Søndag* 13. nóvember.
- Håndskrift-protest fra 1300 fagkyndige imod udleveringsforslaget. 1965. *Berlinske Aftenavis* 30. janúar.
- Íslendingar forfatter i modvind i aftes. 1961. *Berlinske Tidende* 3. maí.
- Íslendingar telja sig eiga handritin eins og fegurð lands síns. 1954. *Morgunblaðið* 18. mars.
- Jacobsen, Lis. 1946. Islandske Krav paa dansk Privateje og dansk Nationalejendom. *Berlinske Tidende* 24. mars.

- Jakob Jónsson. 1954. Salómonsómur í handritamálinu. *Alþýðublaðið* 11. mars.
- Jón Helgason. 1958. *Handritaspjall*. Mál og menning, Reykjavík.
- Jón Jónsson. 1903. *Íslenzkt Þjóðerni*. *Alþýðufyrirlestrar*. Sigurður Kristinnsson, Reykjavík.
- Jónas Jónsson. 1950. *Saga Íslendinga* 8. bd., fyrri hluti, *Tímabilið 1830–1874, Fjölnismenn og Jón Sigurðsson*. Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson. 1981. *Heimkoma handritanna*. Fylgirit *Árbókar Háskóla Íslands*, 1976–1979. Háskóli Íslands, Reykjavík.
- Kjær, Birgitte. 2002. ‘Håndskriftsagen’ set fra Danmark. *Nordisk museologi* 2:8–16.
- Koch, Bent A. 1981. Erindringer i utide. Af sagastridens saga. *Weekendavisen. Berlinske Aften* 13. febrúar.
- Kristinn E. Andrésson. 1951. Handritamálið. Ræða flutt á fundi íslenzk-dönsku samninganefndarinnar í Reykjavík 5. sept. 1946. *Eyjan hvíta. Ritgerðasafn*, bls. 195–198. Heimskringla, Reykjavík.
- Kristinn E. Andrésson. 1961. Íslenzk þjóðernismál. *Tímarit máls og menningar* desember:337–359.
- Kruise, Jens. 1965. Haandskrifterne – en dansk sag. *Jyllands-Posten* 15. janúar.
- Lauring, Palle. 1965. *Pigen der trådte på Brødet. Danmark og de islandske Håndskrift-er*. Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, København.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming. 1992. Grundtvig og danskhed. *Dansk identitetshistorie*. 3. bd., *Folkets Danmark 1848–1940*, bls. 9–187. Ole Feldbæk ritstj. C. A. Reitzels Forlag, København.
- Lönnroth, Lars. 1965. En fræga om handskrifter. *Stockholms-Tidningen* 11. janúar.
- Lýðveldishátíðin*. 1945. Leiftur, Reykjavík.
- Minnhagen-Alvsten, Monika. 2002. Reflexioner kring återförande av kulturarv till dess ursprungsplats. *Nordisk museologi* 2:49–57.
- Mortensen, Tage. 1961. Det store udsalg af håndskrifter. *Berlingske Tidende* 30. apríl.
- Oddur Einarsson. 1971. *Íslandslýsing. Qualiscunqve descriptio Islandiae*. Bókauígáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Orðstír íslenzks menningararfs deyr aldrei sagði Helge Larsen við afhendingu handritanna. 1971. *Þjóðviljinn* 22. apríl.
- Ólafur Lárusson. 1945. Yfirlit yfir kröfur Íslendinga um skil á handritum og skjölum úr dönskum söfnum fram til þessa. Þjóðskjalasafn Íslands. Skjöl menntamálaráðuneytis. 1989. B/417. Handritamálið 1946–1955.
- Óskar Halldórsson. 1978. „Íslenski skólinn“ og Hrafnelssaga. *Tímarit Máls og menningar* 39:317–324.
- Rubow, Paul V. 1953. Vor største nationale Skat. *Edda og saga. Nationalmuseet* 17. januar – 8. februar 1953, bls. 3–4. Ejnar Munksgaards forlag, København.
- Sameign handritanna ekki samkomulagsgrundvöllur til lausnar handritamálinu. 1954. *Morgunblaðið* 14. mars.
- Sá orðstír, sem Ísland vann með menningarafreki sínu á miðöldum, mun aldrei deyja. Ræða Helge Larsen, menntamálaráðherra Dana, við afhendingu handritanna í Háskólabíói í gær. 1971. *Morgunblaðið* 22. apríl.
- Seligman, Thomas K. 1989. The Murals of Teotihuacán: A Case Study of Negotiated Restitution. *The Ethics of Collecting Cultural Property: Whose Culture? Whose Property?* bls. 73–84. Phillis Mauch Messenger ritst. University of New Mexico Press, Albuquerque.

- Sigrún Davíðsdóttir. 1999. *Hánskriftisagens Saga – í politísk belysning*. Odense Universitetsforlag, Odense.
- Sigurður Nordal. 1971. Flateyjarbók. *Tímarit Máls og menningar* 32:1–3.
- Sigurður Nordal. 1993a [1942]. Íslensk menning. *Ritverk. Fornar menntir*. 1. bd., Almenna bókafélagið, Kópavogi.
- Sigurður Nordal. 1993b [1950–59]. Fragmenta ultima. Drög að Íslenskri menningu II. *Ritverk. Fornar menntir* 2. bd., *Kraftaverkið*, bls. 11–169. Almenna bókafélagið, Kópavogi.
- Sigurður Nordal. 1993c. Auður og Ekla í fornmenntum Íslendinga. Fyrirlestur fluttur í Háskóla Íslands 17. febrúar 1946. *Ritverk. Fornar menntir* 2. bd., *Kraftaverkið*, bls. 171–194. Almenna bókafélagið, Kópavogi.
- Sigurður Nordal. 1996 [1924]. Samhengið í íslenskum bókmenntum. Inngangur að Íslenskri lestrarbók. *Ritverk. Samhengi og samtíð* 1. bd., bls. 13–38.
- Skiilið Íslendingum fjársjóðum sínum aftur. Öpið bréf til ríkisstjórnar og ríkisþings frá 49 dönskum lýðháskólastjórum. 1947. *Tímarit Máls og menningar*, bls. 24–32. Friðrik Á. Brekkan þýddi.
- Slumstrup, Finn. 1988. *Jørgen Bukdahl. En europæer i Norden. Biografi*. Gyldendal, København.
- Stangerup, Hakon. 1946. *Kulturkampen. Første Del. 1872–1877*. Gyldendalske Boghandel, København.
- Tugþúsundur fögnuðu. 1971. *Þjóðviljinn* 22. apríl.
- Vésteinn Ólason. 2002. Hánskriftenes hjemkomst. *Nordisk museologi* 2:3–7.
- „Vær saa god, Flatøbogen“. 1971. *Morgunblaðið* 22. apríl.
- Westergaard, Hanne. 1965. Den norrøne tradition i dansk kunst. *Islandske håndskrifter og dansk kultur*, bls. 49–66. Det kongelige bibliotek, København.
- Þið hafið drýgt dáð. Ræða menntamálaráðherra, dr. Gylfa Þ. Gíslasonar við afhendingu Flateyjarbókar og Konungsbókar Eddukvæða í gær. 1971. *Morgunblaðið* 22. apríl.

Guðmundur Hálfðanarson
Sagnfræðiskor
Heimspékideild Háskóla Íslands
Nýja-Garði við Sæmundargötu
101 Reykjavík
ghalfd@hi.is

GUÐVARÐUR MÁR GUNNLAUGSSON

STAFRÉTT EÐA SAMRÆMT?

Um fræðilegar útgáfur og notendur þeirra¹

1. Inngangur

TEXTAÚTGÁFUR og útgáfuaðferðir hafa lengi verið til umræðu, bæði hér á landi og meðal fræðimanna austan hafs og vestan. Sem dæmi má nefna að á alþjóðlegu fornsagnaþingi á Helsingjaeyri í Danmörku 1985 voru flutt nokkur erindi um útgáfumál (sjá van Arkel 1985a, Degnbol 1985, Fix 1985, Grimstad 1985 og Knirk 1985, sbr. Haugen 1988), textafræði og útgáfur voru aðalefni málþings í Godøysund í Noregi 1987 (sjá Fidjestøl o.fl. 1988) og á söguþingi í Reykjavík 2002 voru flutt nokkur erindi um heimildaútgáfur (sjá Erla Hulda Halldórsdóttir 2002:113–159).² Enn fremur hélt Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi málþing í Reykjavík um „udgivelsesprincipper og tekstformidling“ í september 2003. Deilur og ágreiningur um útgáfuaðferðir eru þó alls ekki ný af nálinni, t.d. beindi ritdómarinn Henry Nicol athyglinni að stafsetningu fornfranskra texta sem gefnir voru út á síðari hluta 19. aldar (sjá Foulet og Speer 1979:16).

Viðtökurannsóknir og sú stefna sem kölluð hefur verið *nýja filólógían* áttu efalítið sinn þátt í því að umræðan færðist í aukana fyrir einum til tveimur áratugum, ásamt notkun tölva við rannsóknir og útgáfustarfsemi. Í stuttu máli má segja að umræða síðustu ára hafi fyrst og fremst snúist um tvennt; annars

¹ Þessi grein er að hluta til byggð á fyrirlestrinum „Hvor mange forskellige brugere skal en udgiver tage hensyn til?“ sem haldinn var í boði Forskergruppe ved Senter for høyere studier á málþinginu „Utgivelse av middelaldertekster: Utgivere og brukere“ 28. apríl 2001 í Det Norske Videnskaps-Akademi í Osló. Ég þakka ritstjórum Griplu, Aðalheiði Guðmundsdóttur og Haraldi Bernharðssyni kærlega fyrir gagnlegar ábendingar við fyrri gerðir þessarar greinar.

² Útgáfumál hafa einnig verið mikið til umræðu í engilsaxneskum löndum, sjá t.d. A. G. Rigg (1977b), A. J. Minnis og Charlotte Brewer (1992), Roberta Frank (1993), D. G. Scragg og Paul E. Szarmach (1994), D. C. Greetham (1995), Katherine O’Brien O’Keefe (1997) og Vincent P. McCarren og Douglas Moffat (1998). Sjá einnig Susanne Krogh Bender (1977–1978), Erik Göbel (1987), Søren Balle (1988), Flemming Lundgreen-Nielsen (1989), John Kousgård Sørensen (1989), Jonas Carlquist (1992) og Odd Einar Haugen (1984, 1994, 1995, 2004).

vegar stafsetningu útgáfna og hversu læsilegar þær eigi að vera og hins vegar þá aðferð að prenta aðeins texta eins handrits með lesbrigðum úr öðrum þótt viðkomandi texti sé varðveittur í fjölda handrita. Með öðrum orðum snýst umræðan oft á tíðum um viðhorf til textans, þ.e. hvort texti er stöðugt og óbreytanlegt fyrirbæri eða síbreytilegur (sjá t.d. Szarmach 1994:2).

Í þessari grein verður fjallað um útgáfur norrænna miðaldatexta og íslenskra texta frá síðari öldum. Ekki verður fjallað mikið um hugmyndafræðilegan bakgrunn útgáfuaðferða, heldur mismunandi stafsetningu útgáfna og hvort textar eru gefnir út eintexta eða fjöltexta; enn fremur verður rætt um samrunaútgáfur. Markmiðið er að lýsa ástandi og benda á kosti og galla mismunandi útgáfna frá sjónarhóli notenda, en ekki að dæma einstakar útgáfur. Ekki þótti ástæða til að nefna allar útgáfur; það er ekki þar með sagt að þær verðskuldi ekki allar umfjöllun. Í greininni verður einnig vitnað til skoðana fræðimanna í norrænum fræðum á útgáfum sl. eina og hálfra öld — án þess að mat sé lagt á viðhorf þeirra — en fræðimenn eins og Konráð Gíslason, Finnur Jónsson og Jón Helgason voru reyndir útgefendur sem höfðu skoðanir á því með hvers konar aðferðum ætti að gefa út texta og þykir því rétt að gefa viðhorfum þeirra gaum þótt aðstæður hafi um margt breyst frá því þeir voru við störf.

2. Útgáfur og notendur

Útgefendur texta verða að gera upp við sig hvaða notendahópi útgáfan er ætluð, þ.e. hvort útgáfan er ætluð almenningi eða öðrum fræðimönnum.³ Fræðimenn koma úr mismunandi fræðigreinum (skriftarfræði, málfræði, bókmenntafræði, sagnfræði o.s.frv.) og nota eldri texta sem viðfangsefni á ýmsa

³ Tekið skal fram að í eftirfarandi umfjöllun er orðið *útgefandi* einungis notað um þá sem búa texta til prentunar, rannsaka texta og handrit og semja skýringar og inngang við útgáfur sínar. Hugtakið er því ekki notað um fyrirtækið eða stofnunina sem tekur að sér að kosta útgáfuna og dreifa upplaginu, þ.e. *forlagið*. Reyndar vill Anne Hudson (1977:34–35) skilgreina „edition“ sem eitthvað meira en „a simple reproduction of a single manuscript“ sem leiðir hugann að því að sagnorðið *edit* á ensku merkir ekki nákvæmlega það sama og að *gefa út* á íslensku. *Edit* og *editor* ná einnig yfir hugtökin ‘ritstýra’ og ‘ritstjóri’ sem *gefa út* og *útgefandi* ná ekki yfir, en á hinn bóginn nota margir enskumælandi orðið *edition* síður yfir það sem kallað er „reproduction“; íslenska orðið *útgáfa* nær hins vegar yfir hvort tveggja. Enn fremur er rétt að taka fram að hugtakið *útgáfa* felur í sér fjölfjöldun eða birtingu, og verður því ekki notað hér í þeirri merkingu að ný útgáfa texta hafi orðið til þegar skrifari lagaði til texta sem hann afritaði (sbr. Hudson 1977:34).

vegu. Jafnframt eru innan hvernar fræðigreinar oft og tíðum uppi ólík viðhorf um það hvernig taka eigi á textum sem viðfangsefni. Sumar fræðigreinar skiptast einnig í undirgreinar sem skipta máli í þessu samhengi, t.d. er ljóst að innan málfræðinnar eru þarfir hljóðkerfisfræðinga og setningafræðinga ekki þær sömu. Útgefendur verða einnig að taka mið af þessum staðreyndum.

Enn fremur þurfa útgefendur að huga að því hvernig texta þeir eru með í höndunum. Það skiptir máli hvort textinn er saga, kvæði, rímur, annáll, lög, máldagi eða bréf. Það er t.d. líklegt að fræðimaður sem rannsakar og gefur út lög eða skjöl (fyrst og fremst fyrir lögfræðinga og sagnfræðinga) hafi áhuga á að vita hvernig textinn leit út þegar hann var upphaflega settur á bók, þ.e.a.s. ef hann er aðeins varðveittur í eftirritum.⁴ Öðru máli gegnir um miðaldartexta eins og sögur, kvæði og rímur. Í þeim tilvikum er oftast ómögulegt að komast að því hvernig verkið leit út frá hendi þess er fyrstur skráði (a.m.k. hvað varðar íslenskar miðaldabókmenntir, sbr. Stefán Karlsson 1979⁵ og Jensen 1989: 212) og að mati margra bókmenntafræðinga er ekki síður áhugavert að sjá hvaða viðtökur bókmenntatexti hefur fengið hjá lesendum og áheyrendum alveg fram til nútímans, þ.e. hvernig skrifarar og útgefendur hafa meðhöndlað hann.⁶

Það er eðlilegt að meðal sagnfræðinga séu uppi skoðanir um að samruna-útgáfur séu æskilegar, þ.e. þar sem upphaflegur texti er endurgerður, eða þar sem reynt er að komast eins nálægt honum og unnt er (stofnrit hans endurgerter).⁷ Þeir fræðimenn sem hafa áhuga á sögu, kvæði eða rímum sem höfundarverki eru oft sama sinnis, en aðrir fræðimenn kynnu að vilja fjöltexta útgáfu á sama verki til að sjá hvernig það hefur breyst í meðförum skrifara (og safnenda og ritstjóra, sbr. Sverrir Tómasson 2002:204) og rannsaka samspil skrifara og lesenda, upplesara og áheyrenda. Sama gildir um svo nefnda „traditionsforskere“, þ.e. þá sem rannsaka hvernig höfundar og fræðimenn fyrri alda hafa notað eldri texta í verkum sínum (sjá Raasted 1968:8), og fræðimenn sem aðhyllast „nýju filólógúna“.⁸ Samrunaútgáfur eru hins vegar eitru

⁴ Breytingar á slíkum textum í meðförum skrifara geta einnig verið áhugaverðar, t.d. þegar um síðari tíma viðbætur er að ræða.

⁵ Ég þakka Stefáni Karlssyni fyrir að leyfa mér að vitna í óbirtan fyrirlestur sinn.

⁶ Þeir sem hafa fjallað um útgáfur norrænna texta hafa oftast en ekki eingöngu tekið fyrir bókmenntaverk, s.s. sögur og kvæði (sjá t.d. Jørgensen 2002).

⁷ Með stofnriti er átt við það handrit sem hægt er að rekja öll varðveitt handrit ákveðins verks til með aðferðum hefðbundinnar textarýni. Stofnrit getur verið það sama og frumrit (þar sem um það er að ræða) en það verður ekki sannað.

⁸ Hér verður ekki fjallað sérstaklega um „nýju filólógúna“ en ýmsir hafa fjallað um hana varðandi útgáfu norrænna texta, svo sem Örnólfur Thorsson (1990), Peter A. Jørgensen (1993),

í beinum málfræðinga, enda óska þeir frekar eftir útgáfu á handriti en útgáfu á texta. Í stuttu máli sagt snúast rannsóknir sagnfræðinga um efnið en rannsóknir málfræðinga fyrst og fremst um formið og vandamál geta komið upp vegna þess að þeir sem gefa út texta eru með mismunandi bakgrunn og mismunandi markmið og gefa út fyrir fólk með mismunandi væntingar (sbr. Sørensen 1989:230–233).⁹

Stafsetning útgefina texta hefur einnig verið til umræðu. Það er eðlilegt að útgáfur fyrir almenning og nemendur séu hafðar auðlæsilegar og einnig þær útgáfur sem ætlaðar eru fræðimönnum sem rannsaka innihald textans. Á hinn bóginn er jafn eðlilegt að sumir málfræðingar og skrifarfræðingar geri kröfur um að stafsetning í útgáfum sé höfð nær því sem er í handritunum sjálfum.

3. Flokkun útgáfna

Nokkrir fræðimenn hafa flokkað textaútgáfur til að fá betri sýn yfir margbreytileika þeirra og draga fram nokkur atriði sem eru sameiginleg og önnur sem nota má til að draga þær í dilka. Einn þeirra er Odd Einar Haugen (1995, sjá einnig 1984:56–59) sem hefur flokkað útgáfur á kerfisbundinn hátt eftir tveimur atriðum: Í fyrsta lagi miðar hann við hvernig textinn er gefinn út, einkum hvers konar stafsetning er notuð („tekstreproduksjon“) og í öðru lagi hvers konar texti er gefinn út sem mætti kalla textaval („tekstseleksjon“).¹⁰

Kirsten Wolf (1993), Jürg Glauser (1997), Jon Gunnar Jørgensen (2002) og Sverrir Tómasson (2002), sjá einnig Odd Einar Haugen (2000). Það má geta þess hér að hugtakið *ný filólógía* er ekki nýtt, það var t.d. notað á fjórða áratug 20. aldar um skoðanir ítalskra fræðimanna sem gagnrýndu þáverandi útgáfuhefð í klassískri og rómanskri filólógíu. Þessir „nýju textafræðingar“ höfðu mikil áhrif á Ítalíu þótt þeir gengju reyndar alls ekki eins langt í gagnrýni sinni og Frakkarnir Joseph Bédier og Henri Quentin (sjá Foulet og Speer 1979:32–33). Af þessum sökum er óheppilegt að tala um „nýja filólógíu“, auk þess sem einhvern tíma verður nýtt gamalt. Þá er heitið einnig óheppilegt vegna þess að með því er gefið í skyn að hér sé um nýja og sjálfstæða fræðigrein að ræða en ekki aðeins önnur viðhorf innan gamallar fræðigreinar.

⁹ Flemming Lundgreen-Nielsen telur upp þá sem gefa út texta í Danmörku (1989:241): „Det er universitets- og lærestalantansatte forskere, dansklærere, privatlærde og kulturjournalister — samt disse kategorier i pensionstilstand. Rekrutteringen af udgivere er i reglen bredere ved litterære projekter end ved sprogligt orienterede værker. Og det er også velmenende amatører, som desværre kan gøre skade, når de med en uprofessionel udgave blokerer for en bedre i årevis, altså til bogudsalgene eller papirmøllen har fået deres.“

¹⁰ Að auki er hægt að flokka útgáfur eftir því sem fylgir textanum, þ.e. lesbrigðum, skýringum og athugasemdum (sbr. t.d. Rigg 1977b:3).

Haugen flokkar fyrst eftir „tekstreproduksjon“, þ.e.a.s. eftir ‘stafsetningarstigi’, ef svo má að orði komast (1995:71–78). Hann nefnir 6 stig í stafsetningu án þess að flokka þau nánar, en hér á eftir hefur þessari flokkun verið breytt og hún gerð nákvæmari. Myndirnar sem fylgja eru úr AM 551 a 4to (bl. 24v) og dæmin um mismunandi stafsetningu eru öll uppskrift á textanum á myndunum; textabúturinn er úr Grettis sögu.

Mismunandi útgáfur á handriti

I. Ljósprentuð útgáfa:

1. *Ljósprentuð útgáfa* eftir ljósmyndum teknum í útfjólubláu ljósi, sjá mynd á bls. 202 (sbr. Jón Helgason 1958:ljósmyndir milli 116. og 117. bls.).
2. *Ljósprentuð útgáfa* eftir hefðbundnum ljósmyndum, sjá mynd á bls. 203.

*II. Táknrétt útgáfa:*¹¹

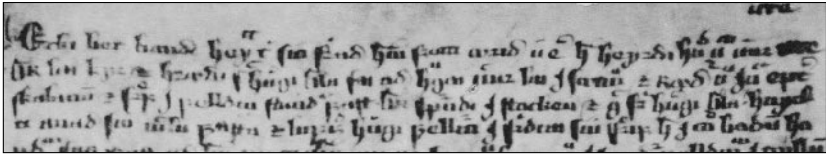
Öll tákn (stafir, bönd og önnur tákn), sem koma fyrir í handriti, eru prentuð. Gerður er greinarmunur á mismunandi *d, f, r, s* og *v* (‘d’ : ‘ð’, ‘f’ : ‘f’, ‘r’ : ‘r’, ‘s’ : ‘f’ og ‘v’ : ‘p’) og ekki er leyst upp úr böndum og skammstöfunum. Þessum flokki má skipta í tvennt, þ.e. annars vegar „venjulega“ stafagerð og hins vegar í stafbrigðarétta útgáfu þar sem gerð er tilraun til að fylgja stafagerð og stafbrigðum handritsins mjög náð. Slíkt er þó afar erfitt því að það verður alltaf matsatriði hve langt eigi að ganga í að fylgja handritinu, auk þess sem búa verður til mjög marga stafi í tölvuleturgerðum ef vel á að vera.¹²

II:1 Stafbrigðarétt útgáfa

Ėcþ1 liet bondi heyr t sín það hm þottí æ:íð ū ě h heyr:ði hũ ð uua: ute
 GR laa þy: z h:æði f ħ hũgı Gla [aa ad hğaa nũ: laa J [œtũ ħ Rœð n Jn epı
 [þalanũ z þþ J þellðin [tuńð þaft.GR [pndı J [toçbeñ z ğ þ hũgı Gla
 hnyçb ti anað [in nũlu þafta z bıþiz hũgı þell ħin

¹¹ Ég hef áður (2001:96) lagt til að notuð yrðu orðin *táknréttur* og *stafháknréttur* um ákveðnar gerðir af útgáfum og uppskriftum. Orðið *bandréttur* hef ég lagt til að verði notað til að lýsa útgáfu (uppskrift) þar sem böndin eru prentuð en útgáfan er samt ekki táknrétt að öðru leyti. Ég þakka Stefáni Karlssyni fyrir aðstoð við að finna heppileg orð á íslensku yfir mismunandi útgáfur.

¹² Rétt er að taka fram að þegar texti handrits er skrifaður upp fer fram túlkun. Þegar útgefandi kys að fylgja handritinu mjög náð er túlkunin lítil, en eykst eftir því sem stafsetningin fjarlægist rithátt handritsins.

AM 551 a 4to, bl. 24v. Handritið var myndað í útfjólubláum ljósi og gefið út ljósprentað (Jón Helgason 1954) og er þetta ljósmynd af síðu í þeirri útgáfu. Ljóm. Jóhanna Ólafsdóttir.

II:2 Táknrétt útgáfa („venjuleg“ stafagerð)

Ecki liet bondi heyr í sín það þim þóttí æ:íð ū ē ĥ heyrði hū ū ua: ute
 Gr læ ky: z h:æði f° hūgi Gla sa ad hǫgǫ nū: læ J fætun z Ræð n° Jn° ept
 fkanun z þf J fellðin ftunð þaft.Gr fþnði J ftocken z g° þ hūgi Gla
 hnyck tī anað sīn mīlu þafta z bīfīz hūgi fell°in

III. Stafrétt útgáfa:

1. *Staftáknrétt útgáfa*: Sams konar útgáfa og táknrétt útgáfa, nema hvað leyst er upp úr böndum og skammstöfunum og auðkennt (með skáletri eða á annan hátt) hvernig það er gert.
2. *Stafrétt útgáfa*: Ekki er tekið tillit til þátta sem eru eingöngu skriftarlegir, þ.e. ekki er gerður greinarmunur á mismunandi *d*, *f* o.s.frv. Upplausn banda og skammstafana er auðkennd.¹³
3. Sams konar útgáfa, en upplausn banda er ekki auðkennd, þótt oft sé sýnt hvað leyst er upp úr skammstöfunum.

III:1 Staftáknrétt útgáfa

Ecki liet bondi heyr*a* t*il* sín þ*ua*d honum þóttí æ:íð *um* e: hann heyrði
 huad *um* ua: ute
 Gr(etti:) læ ky: ok h:æ<?>ði s*ik* hue:gi Gla(mu:) sa ad h:ugǫ nocku:
 læ J fæt*nu* ok Ræð*u* nu Jn*a* ept*u*
 fkanun*u* ok þ:ei:f J fellðin ftunnd*a* þaft.Gr(etti:) fpy:nði J ftocken*u* ok
 geck þ*ui* hue:gi Gla(mu:) hnyck
 t*i* anad s*inn* m*iklu* þafta*a* ok bīf*ad*iz hue:gi fell<ð>u*in*

¹³ Aldur handrita ræður nokkru um hvaða skriftarþættir hafa hljóðkerfislega þýðingu. Hér er munur 'f' og 's' skriftarlegs eðlis en í elstu handritum gæti hann verið hljóðkerfislegur.

AM 551 a 4to, bl. 24v. Ljósm. Jóhanna Ólafsdóttir.

III:2 Stafrétt útgáfa

Ecki liet bondi heyra til sín þuiad honum þottí ærid um er hann heyrdi huad um uar ute

GR(ettir) læ kyr ok hræ⟨r⟩di sik huergi Gla(mur) saa ad hrugá nockur læ J sætinu ok rædur nu Jnar eptir skalanum ok þreif J felldin stunnðar fast.GR(ettir) spyrndi J stockenn ok geck þui huergi Gla(mur) hnyck ti anad sinn miklu fastara ok bifadiz huergi fell⟨d⟩urin

III:3 Stafrétt útgáfa án auðkenningar

Ecki liet bondi heyra til sín þuiad honum þottí ærid um er hann heyrdi huad um uar ute

GR(ettir) læ kyr ok hræ⟨r⟩di sik huergi Gla(mur) saa ad hrugá nockur læ J sætinu ok rædur nu Jnar eptir skalanum ok þreif J felldin stunnðar fast.GR(ettir) spyrndi J stockenn ok geck þui huergi Gla(mur) hnyck ti anad sinn miklu fastara ok bifadiz huergi fell⟨d⟩urin

IV. Útgáfa með léttisamræmdri stafsetningu:

1. Útgáfa þar sem upphafsstafir og greinarmerkjasetning hefur verið samræmd, en auðkennt er hvernig leyst er upp úr böndum og skammstöfunum.
2. Sams konar útgáfa, en upplausn banda er ekki auðkennd, þótt sýnt sé hvað leyst er upp úr skammstöfunum.

IV:1 Léttisamræmd stafsetning

Ecki liet bondi heyra til sín þuiad honum þottí ærid um er hann heyrdi huad um uar ute. GR(ettir) læ kyr ok hræ⟨r⟩di sik huergi. Gla(mur) saa ad hrugá nockur læ j sætinu ok rædur nu jnar eptir skalanum ok þreif

j felldin stunnðar fast. Gr(ettir) spyrndi j stockenn ok geck þui huergi. Gla(mur) hnyckti anad sinn miklu fastara ok bifadiz huergi fell(d)urin.

IV:2 Léttasamræmd stafsetning án auðkenningar

Ecki liet bondi heyra til sín þuiad honum þöttí ærid um er hann heyrdi huad um uar ute. Gr(ettir) læ kyrr ok hræ(r)di sik huergi. Gla(mur) sa ad hrugá nockur læ j sætinu ok rædur nu jnar eptir skalanum ok þreif j felldin stunnðar fast. Gr(ettir) spyrndi j stockenn ok geck þui huergi. Gla(mur) hnyckti anad sinn miklu fastara ok bifadiz huergi fell(d)urin.

V. Útgáfa með samræmdri stafsetningu:

1. Útgáfa með stafsetningu sem er samræmd til málstigs skrifarans. Skipta má þessum flokki í tvennt: a) Annars vegar þar sem stafsetning skrifara er einungis samræmd án þess að tillit sé tekið til uppruna orða (t.d. prentað 'd' í stað ð ef skrifari notar ekki ð eða prentað 'nn' á undan d vegna þess að þannig er hljóðasambandið *nd* stafsett í handriti í meirihluta tilvika) og b) hins vegar þar sem stafsetning skrifara er einnig stöðluð, þ.e. tekið mið af uppruna orða, um leið og hún er samræmd (t.d. prentað 'ð' þótt skrifari noti það ekki) eins og oftast er gert (sjá kafla 4.6.2).¹⁴
2. Útgáfa með samræmdri stafsetningu forn máls (oftast frá um 1200).
3. Útgáfa með nútímastafsetningu.

V:1 Samræmd stafsetning til málstigs skrifarans (óstöðluð)

Ecki liet bonndi heyra til sín þuiad honum þötti ærid um er hann heyrdi huad um uar uti. Grettir læ kyrr ok hrærdi sik huergi. Glamur sa ad hruga nockur læ j sætinu ok rædur nu innar eptir skalanum ok þreif j felldin stunnðar fast. Grettir spyrndi j stockin ok geck þuí huergi. Glamur hnyckti annad sinn miklu fastara ok bifadiz huergi felldurin.

¹⁴ Hér er þessi óstaðlaða stafsetning sett fram til að sýna að möguleikar á að samræma stafsetningu eru fleiri en oftast er rætt um. Samræming af þessu tagi skapar þó ný vandamál því að það liggur alls ekki í augum uppi í öllum tilvikum hvernig á að samræma stafsetningu skrifara án þess að staðla hana um leið. Hér er aðeins sett fram ein tillaga að slíkri samræmingu.

V:1 Samræmd stafsetning til málstigs skrifarans (stöðluð)

Ekki lét bóndi heyra til sín því að honum þótti ærið um er hann heyrði hvað um var úti. Grettir lá kyrr ok hrærði sik hvergi. Glámur sá að hrúga nökkur lá í sætinu ok ræður nú innar eptir skálanum ok þreif í feldinn stundar fast. Grettir spyrndi í stokkinn ok gekk því hvergi. Glámur hnykkti annað sinn miklu fastara ok bifaðiz hvergi feldurinn.

V:2 Samræmd stafsetning forn (sbr. Íslenzk fornrit VII:120)

Ekki lét bóndi heyra til sín, því at honum þótti ærið um, er hann heyrði, hvat um var úti. Grettir lá kyrr ok hrærði sik hvergi. Glámr sá, at hrúga nokkur lá í sætinu, ok ræðr nú innar eptir skálanum ok þreif í feldinn stundar fast. Grettir spyrndi í stokkinn, ok gekk því hvergi. Glámr hnykkði annat sinn miklu fastara, ok bifaðisk hvergi feldrinn.

V:3 Nútímastafsetning (sbr. Íslendinga sögur og þættir (2):1010)

Ekki lét bóndi heyra til sín því að honum þótti ærið um er hann heyrði hvað um var úti. Grettir lá kyrr og hrærði sig hvergi. Glámur sá að hrúga nokkur lá í sætinu og ræður nú innar eftir skálanum og þreif í feldinn stundar fast. Grettir spyrnti í stokkinn og gekk því hvergi. Glámur hnykkti annað sinn miklu fastara og bifaðist hvergi feldurinn.

Odd Einar Haugen (1995:81–94) flokkar útgáfur einnig eftir því sem hann kallar „teksteseleksjon“ og mætti kalla *textaval*. Um er að ræða hvort útgefandi prentar texta eins handrits eða fleiri (hlið við hlið) eða hvort hann endurgerir textann skv. vitnisburði helstu handrita.

Textaval

- I. *Eintexta útgáfa* = texti eins handrits (þess „besta“) er prentaður og lesbrigði úr öðrum (ef vill).
- II. *Fjöltexta útgáfa* = texti tveggja eða fleiri handrita er prentaður hlið við hlið, með eða án lesbrigða, þ.e.a.s. eintexta útgáfa af texta hvers handrits.
- III. *Samrunaútgáfa* = frumrit eða stofnrit (erkirit) er endurgert og prentað, með eða án lesbrigða.

Hér á eftir verður gerð nánari grein fyrir hverri gerð fyrir sig, bæði mismunandi útgáfum á handriti og textavali. Fjallað verður um kosti og galla hverrar gerðar og skoðanir fræðimanna fyrr og nú á einstökum gerðum.

4. Mismunandi útgáfur á handriti

4.1 Ljósprentaðar útgáfur

4.1.1 Inngangur

Ljósprentaðar útgáfur komast næst handritinu sjálfu, sérstaklega þær yngri þar sem ljósmynda- og prenttæknin er allgóð og flestir drættir og blettir handritsins sjást, en lengi vel — og jafnvel enn — sáust ekki fínustu drættir í ljósprentuðum útgáfum og stundum sést bakhlið blaðsíðunnar í gegn, jafnvel það vel að hún truflar lesturinn. Í svarthvítum útgáfum er einnig vandasamt eða ómögulegt að sjá litarmun á bleki og þar af leiðandi er erfitt að gera greinarmun á upphaflegri skrift og síðari tíma viðbótum, nema um sé að ræða áberandi mun á skriftarlagi.

Ég skipti þessum flokki í tvennt, þ.e. í ljósprentaðar útgáfur eftir myndum sem teknar hafa verið í útfjölubláu ljósi — vegna þess að slíkar myndir sýna langoftast meira en greina má með berum augum — og ljósprentaðar útgáfur eftir hefðbundnum ljósmyndum.¹⁵ Ljósmyndun í útfjölubláu ljósi er ljósmyndun við aðrar aðstæður en venjuleg ljósmyndun, en prenttæknin er hin sama á hverjum tíma, og útkoman er ljósmynd sem sýnir pennadrætti og annað því um líkt sem sést að jafnaði ekki í handritinu sjálfu með berum augum.¹⁶

Í umfjöllun sinni um ljósprentaðar útgáfur tekur Odd Einar Haugen (1995:71–72) nokkur dæmi, þar á meðal útgáfu á AM 674 a 4to frá 1869 (sjá *Det Arnamagnæanske Haandskrift*) sem er fyrsta ljósprentaða útgáfan á

¹⁵ Verið er að þróa tækni til að lesa uppskafninga og sjá það sem skafið hefur verið út og skrifað yfir (sjá t.d. *Rinascimento Virtuale project*). Þegar sú tækni verður aðgengileg má búast við að undirflokkum ljósprentana fjölgi.

¹⁶ Einnig hefði verið hægt að skipta þessum flokki í ljósprentun í lit og ljósprentun í svarthvítu, en nokkur handrit hafa verið gefin út ljósprentuð í lit á síðustu árum. Það er hins vegar ekki gert vegna þess að hægt er að líta svo á að prentun í lit sé aðeins liður í þróun prentgæðanna frá ljóssteinprentinu, þar sem sífellt meira af handritunum sést betur í ljósprentuðum útgáfum, en þó ekki meira en mannlegt auga greinir í handritinu sjálfu og í reynd sjaldnast svo mikið. Skarðsbók Jónsbókar (AM 350 fol) var ljósprentuð í lit 1981 (sjá *ÍM I*), en áður höfðu sýnishorn úr handritum verið litprentuð, t.d. gaf Halldór Hermannsson (1935) út 24 sýnishorn úr 11 handritum í lit.

norrænu handriti. Sama ár var Þiðriks saga af Bern (Sth perg 4 fol) gefin út í 10 eintökum (*Palæografisk Atlas:v*). Hér er um að ræða ljóssteinprentun (fotolitografi), en útgáfa Ludv. F. A. Wimmers og Finns Jónssonar (1891) á Konungsbók eddukvæða (GKS 2365 4to) virðist hins vegar vera fyrsta ljósprentaða útgáfan á norrænu handriti í nútímaskilningi þess orðs.

Dæmi um ljósprentaða útgáfu eftir ljósmyndum teknum í útfjólubláu ljósi er útgáfa Jóns Helgasonar (1954:vii) á AM 551 a 4to. Eldri er þó útgáfa á Ræðu Sverris gegn biskupum sem Anne Holtsmark (1931) sá um en hún lét mynda dekkstu blettina í útfjólubláu ljósi í Prándheimi. Hún gaf handritið (AM 114 a 4to) út stafrétt (flokkur III:2) og ljósprentað (bl. 3v–9r) og nokkur sýnishorn að auki sem tekin höfðu verið í útfjólubláu ljósi (1931:22, [66]).¹⁷

4.1.2 Tæknivandræði á 19. öld

Á fyrstu árum ljósprentunar var tækni af ýmsu tagi reynd, t.d. segir Gustav Storm (1893:(25)–(26)) að ljósmyndir af handritsbrotum úr Ólafs sögu helga, sem hann gaf út, „blev overførte ved Zinkætsning og derigjennem gjort brugbare til Trykning“.

Það kann að vera vafamál hvort flokka á ljóssteinprentun með ljósprentun eða steinprenti (sjá kafla 4.2) vegna þess að fyrir kom að útgefendur þurftu að laga myndina fyrir prentun, sbr. eftirfarandi orð útgefenda fyrrnefndrar útgáfu á AM 674 a 4to (*Det Arnamagnæanske Haandskrift:[vi]–[vii]*):

Derhos er Skriften paa sine Steder nu bleven saa afbleget, at det fotografiske Aftryk har krævet en nødvendig Efterhjælp, medens man paa det første Blad ved kemiske Midler har kunnet lade Skriften fremtræde noget tydeligere end i selve Haandskriftet ...

Það má því segja að eftirgerðin sé líkari því sem ætla má að handritið hafi verið þegar það var nýtt (sbr. Jón Helgason 1958:111). Gustav Storm virðist einnig hafa verið í vandræðum er hann gaf Hirðskrá í Codex Tunsbergensis (NKS 1642 4to) út ljóssteinprentaða 1895. Hann segir að handritið hafi verið ljósmyndað 1885 og næstu ár á eftir. Því næst hafi ljósmyndirnar, sem búið var að flytja yfir á pappír, verið bornar saman við frumritið og „korrigerede“; ljóssteinprentunin var síðan fullgerð og bókin prentuð (*Hirdskraa:[iv]*). Þetta hlýtur að merkja að myndirnar hafi ekki sýnt allt sem sást í handritinu og þess vegna hafi útgefandi orðið að strika í myndirnar.

¹⁷ Jón Helgason notaði kvartslampa við að lesa Völuspá í Hauksbók (AM 544 4to) vegna útgáfu kvæðisins (1951a:39, 1953).

4.1.3 Not

Ljósprentaðar útgáfur gefa einna besta hugmynd um handritið sem *hlut* og ekki bara texta en þeim fylgir sá ókostur að alþýða manna á erfitt með að lesa þær án þjálfunar í handritalestri. Ljósprentaðar útgáfur eru því varla fyrir aðra en skrifarfræðinga — nema þeim fylgi uppskrift sem var sjaldgæft lengi vel. Auðvitað geta aðrir fræðimenn haft not af þeim, en þær geta þrátt fyrir það tæplega talist æskilegasta útgáfuformið fyrir þá. Auk þess eru ljósprentaðar útgáfur oftast nær mjög dýrar og tiltölulega fá handrit hafa verið gefin út á þann hátt. Stafræn myndataka hefur þó breytt miklu hvað þetta varðar og nú er hægt að nálgast nokkuð mörg handrit á Veraldarvefnum, sjá t.d. *Sagnanet*, Stafrænt handritasafn og Elektra – e-manuskriptur.

4.2 Koparstungur og steinprent

Koparstungur og steinprent skipta að sjálfsögðu engu máli sem útgáfuaðferð nú til dags, en eru nefnd hér vegna þess að slíkar eftirmyndir af handritum hafa frá því seint á 18. öld þótt prýða útgáfur þótt einungis hafi verið um að ræða lítil sýnishorn (sbr. Jón Helgason 1958:111), auk þess sem þessar aðferðir liggja á milli ljósprentunar og táknréttrar útgáfu. Sunnar í álfunni voru koparstungur af skriftarsýnishornum notaðar til skreytingar í bókum á 17., 18. og 19. öld (sjá t.d. Rumble 1994:41). Aðferðin fólst í því að handverksmenn teiknuðu myndir sem síðan voru unnar á koparplötu eða steinplötu og svo prentaðar.

Koparstungur af nokkrum línnum úr fjórum Konungsskuggsjárhandritum eru prentaðar í útgáfu Hálfðanar Einarssonar (1768:titillblað, [v], xi, xxv), þ.e. AM 243 a fol (5va1–6), AM 243 e fol (49v1–5), AM 243 f fol (42r4–8) og AM 243 l fol (14v1–5). Koparstunga af Langfeðgatali frá Nóa til vorra konunga, þ.e. einni blaðsíðu úr AM 415 4to (bl. 12r), er í útgáfu Jacobs Langebeks á ritum um danska miðaldakonunga (1772:milli 4. og 5. bls.). Nokkuð mörg sýnishorn af norrænum handritum voru prentuð sem koparstungur á tímabilinu 1770–1840 og mörg önnur voru prentuð sem steinprent 1840–1890, þau elstu þó sennilega í *Antiquitates Americanæ* frá 1837.

Þótt viðkomandi teiknarar hafi lagt sig fram um að endurskapa fyrirmyndirnar verða eftirmyndirnar aldrei alveg eins og frummyndirnar (sbr. Finnur Jónsson 1918:38 og Guðvarður Már Gunnlaugsson 2000:24). Koparstungur og steinprent eru því túlkun teiknara. Hins vegar var ekki þörf á dráttþögum mönnum við gerð ljóssteinprents, þar sem ljósmynd var varpað á steinplötu, og verður því að telja ljóssteinprent til ljósprentunar þótt eftirgerðin hafi ekki

verið jafngóð og síðar varð (sjá *Palæografisk Atlas*:v) og stundum hafi þurft að skýra myndirnar eins og áður hefur komið fram. Koparstungur og steinprent eru þó oft svo nákvæmar eftirmyndir að þær gagnast skriftrafræðingum eins og ljósprent.

4.3 Táknréttar útgáfur

4.3.1 Inngangur

Sem dæmi um táknréttar útgáfur („faksimiletrykk“) nefnir Odd Einar Haugen (1995:72) útgáfu Verners Dahlerups (1880) á Ágripi af Noregskonungasögum (AM 325 II 4to). Slíkar útgáfur eru sjaldgæfar, og er oftast um að ræða prufur fyrir tíma góðra ljósprentaðra útgáfna. Konráð Gíslason (1846:iv–cviii) prentar u.þ.b. 130 táknrétt sýnishorn úr 29 handritum í innganginum að málfræðiriti sínu, auk nokkurra seðla Árna Magnússonar. Þessi háttur er í samræmi við skoðanir Konráðs, eða eins og hann segir (1846:ii):

Í fyrsta lagi ætti að prenta allar helztu skinnbækur, án þess að neinu væri breytt, svo að blaðsíða svaraði blaðsíðu, lína línu, orð orði, stafur staf, band bandi, púunktur púnkti, og allt eptir því; þess kyns útgáfur eru nauðsynlegar handa þeim, er leggja stund á málið, en hafa ekki sjálf handritin.¹⁸

Um svipað leyti voru 9 táknrétt sýnishorn af griða- og tryggðamálum í Konungsbók Grágásar (GKS 1157 fol), Staðarhólsbók Grágásar (AM 334 fol) og Skarðsbók Jónsbókar (AM 350 fol) prentuð í *Íslendínga sögum* (II:485–493). Í táknréttum útgáfum er línu- og síðuskipting oftast sýnd, og oft er textinn settur upp eins og í handritinu sem prentað er eftir, það gerir t.d. Dahlerup (1880), en reyndar er línuskipting handritanna í *Íslendínga sögum* ekki sýnd. Í fyrsta bindi *Íslendínga sagna* (1843) höfðu reyndar verið prentuð sýnishorn sem eru bandrétt en geta samt vart talist táknrétt.¹⁹ Handskrifuð uppskrift Jóns Helgasonar á Hundabréfinu í Kóngsbókinni (Sth perg 33 4to) er og táknrétt (1951b:ljósmynd milli 110. og 111. bls.).

¹⁸ Peter Andreas Munch var sama sinnis og Konráð að því er kemur fram í bréfum hans (sjá Haugen 1994:149–150).

¹⁹ Um er að ræða útgáfu á Íslendingabók (AM 113 b fol), predikun úr Íslensku hómilíufubókinni (Sth perg 15 4to) og Reykjaholtsmáldaga (*Íslendínga sögur* I:362–383, 385–392). Ekki er gerður greinarmunur á ‘f’ og ‘p’, ‘d’ og ‘ð’, ‘y’ og ‘ý’, ‘i’ og ‘í’, ‘r’ og ‘rí’, en hins vegar er

4.3.2 Not

Andrea van Arkel-de Leeuw van Weenen (1987) gaf út orðasafn Möðruvallabókar (AM 132 fol) og fylgdi því táknrétt uppskrift alls handritsins. Áður hafði hún rætt um notkun tölva við útgáfur þar sem hún mælti með táknréttum útgáfum, t.d. að útgefendur gætu — a.m.k. í sumum tilvikum — gert tvær útgáfur samtímis, aðra táknréttu og hina með samræmdri stafsetningu. Hins vegar mælti hún ekki með „graphetic transcription“ nema því aðeins að viðkomandi fræðimaður væri að rannsaka skrift (1985a:32–33), en þar á hún við stafbrigðaréttar uppskriftir (flokkur II:1). Þrátt fyrir það mælti hún með að í textabanka, sem rætt var um að stofna, yrðu einnig geymdar stafbrigðaréttar uppskriftir (1985b:43).

Táknréttar útgáfur eru sjaldgæfar, eins og áður sagði, og fræðimenn sem fjalla um útgáfuáðferðir nefna þær sjaldnast (sjá þó Foulet og Speer 1979:43). Þær eru erfiðar aflestrar og gera miklar kröfur til útgefenda, setjara og prófarkalesara. Vandséð er hverjum slíkar útgáfur þjóna (sbr. Haugen 1995:78–79), því að skriftarfræðingar þurfa fyrst og fremst á ljósprentuðum útgáfum að halda og málfraeðingum nægir stafréttar útgáfur. Táknréttar og stafbrigðaréttar rafrænar uppskriftir nýtast þó skriftarfræðingum vel við rannsóknir á notkun einstakra tákna.

4.4 Stafréttar útgáfur

4.4.1 Inngangur

Staftáknréttar útgáfur eru ekki óalgengar, a.m.k. áður en farið var að beita ljósprentunartækninni skipulega. Sem dæmi um slíkar útgáfur má nefna útgáfu Carls af Petersens (1882) á Jómsvíkinga sögu (AM 291 4to) og Ludvígs Larssons (1883) á elsta hluta GKS 1812 4to. Odd Einar Haugen nefnir útgáfu Oscars Alberts Johnsens (1922) á Ólafs sögu helga sem dæmi um staftáknréttu útgáfu („strengt diplomatarisk utgåve“) og sem dæmi um stafrétta útgáfu („diplomatarisk utgåve“) nefnir hann útgáfu Magnúsar Rindals (1981) á Barlaams sögu og Jósafats; hér er átt við flokk III:2 (1995:74, 76). Þótt útgáfa Johnsens flokkist sem staftáknrétt, öðru fremur, er samt ekki gerður greinar-

gerður munur á ‘m’ og ‘ø’, ‘v’ og ‘p’ og ‘s’ og ‘f’, hásteflingar eru prentaðir og ‘ŋ’ fyrir /ng/. Hástafir eru samræmdir í Íslendingabók og sett eru inn greinarmerki í Reykjaholtsmáldaga. Finnur Magnússon talar í formála þessarar útgáfu, sem Jón Sigurðsson vann að mestu, um „det nøiagtige Aftryk“ á Íslendingabók eftir uppskriftum Jóns Erlendssonar (*Íslendinga sögur* I:xi, xliv).

munur á ‘f’ og ‘f’ og ‘v’ og ‘p’ í henni. Í staftáknréttum útgáfum er línu- og síðuskipting oftast sýnd, það gera t.d. af Petersens (1882) og Larsson (1883), og stundum er textinn settur upp eins og í handritinu. Staftáknréttar útgáfur hafa einnig verið notaðar þegar texti illlæsilegra handritsbrotta hefur verið gefinn út í tímaritum eða öðrum safnritum, sjá t.d. útgáfu Jóns Helgasonar (1984) á broti úr Konungsskuggsjárhandriti (AM 655 XXVIII B 4to), þótt Jón prenti að vísu ‘i’, ‘d’ og ‘f’ í stað ‘i’, ‘ð’ og ‘f’. Stafréttar útgáfur (III:2) eru þó algengari en staftáknréttar, sjá t.d. útgáfu Jóns Helgasonar (1952) á blaði úr Heiðarvíga sögu (Lbs frg 1).

Nokkrar útgáfur Árnastofnunar í Reykjavík eru stafréttar, þ.e. falla í þriðja flokk (III:1, III:2 og III:3). Útgáfa á Elucidariusi (Firchow og Grimstad 1989) er staftáknrétt (III:1), þótt prentað sé ‘f’ fyrir ‘f’. Gyðinga saga (Wolf 1995) fellur í flokk III:2, sem og Jónatas ævintýri og Jónatas saga (Jorgensen 1997). Andrea de Leeuw van Weenen (1993) gaf út Íslensku hómilíubókina og flokkast sú útgáfa einnig í III:2, þótt gerður sé greinarmunur á ‘s’ og ‘f’ en þar getur verið um hljóðkerfislegan mun að ræða. Enn fremur fellur útgáfa Peters A. Jorgensens (1997) á Jónatas rímum í flokk III:3.

Nýleg útgáfa á Konungsbók eddukvæða er ljósprentun og uppskriftir sem er annars vegar staftáknrétt og hins vegar með nútímastafsetningu (III:1 og V:3) (sjá *ÍM* III) og útgáfa Ludv. F. A. Wimmers og Finns Jónssonar (1891) á sama handriti er einnig ljósprentun og uppskrift sem fellur í flokk III:1.

4.4.2 Not

Útgáfuhefð getur verið æði misjöfn eftir löndum, t.d. er löng hefð fyrir því í Danmörku að miðaldartextar séu gefnir út stafrétt og upplausn banda sýnd (flokkur III:2) (sjá Frederiksen 1997:25–26) og sama gildir um danska texta frá síðari öldum (sjá Lundgreen-Nielsen 1989:243–244). Alfred Foulet og Mary Blakely Speer (1979:43–44) tala um „strictly diplomatic“ útgáfur sem geta verið þess eðlis sem hér er kallað staftáknréttar eða stafréttar útgáfur (sjá einnig Knirk 1985:603). Þau segja að aðalgagnið, sem hafa megi af slíkum útgáfum, sé að uppskriftir af þessu tagi fylgi oft ljósmyndum í handbókum í skriftarfræðum. Sumum fræðimönnum finnst útgefendur ganga of langt í að prenta sérkenni handritsins og að of mikil virðing sé borin fyrir handritunum sem geti leitt til þess að reynt sé að prenta öll sérkenni handrita, t.d. hvernig skipt er á milli lína (Hudson 1977:38), en í flestum tilvikum er það sjálfsagt ef um stafrétta útgáfu er að ræða.

Staftáknréttar útgáfur (III:1) eru varla nokkrum til verulegs gagns, nema

e.t.v. sem uppskrift sem fylgir ljósprentuðum útgáfum til að auðvelda fólki að lesa ljósmyndirnar. Málfræðingum nægir hins vegar stafréttar útgáfur með auðkenndri upplausn banda (III:2) en þær eru nauðsynlegar ef rannsaka á hljóðkerfi og beygingar í handriti svo að vel sé (sjá t.d. Kjartan G. Ottósson 1988:130 og Haraldur Bernharðsson 1997:257). Ef upplausn banda er hins vegar ekki sýnd (III:3) geta tapast upplýsingar um hljóðkerfi og beygingar svo að útgáfur af því tagi eru síður æskilegar fyrir málfræðinga.

4.5 Útgáfur með léttisamræmdri stafsetningu

4.5.1 Inngangur

Útgáfur sem hér flokkast sem útgáfur með léttisamræmdri stafsetningu eru oft kallaðar stafréttar, en það er ekki réttnefni vegna þess að útgefendur samræma ákveðna þætti sem geta haft áhrif á merkingu textans. Samræmd greinarmerkjasetning veldur því t.d. að setningaskipun útgáfunnar verður að einhverju leyti túlkun útgefandans; í flestum tilvikum liggur auðvitað í augum uppi hvernig á að samræma greinarmerki eða þá að það breytir ekki merkingu þótt punktur sé settur frekar á einn stað en annan, en í sumum tilfellum getur það verið orpið vafa og þá verður útgefandinn að velja og hafna, þ.e. túlka. Um leið og greinarmerki eru samræmd er stundum settur hástafur í upphafi málsgreina. Einnig getur verið túlkunaratriði hvort sum orð eru sérnöfn eða ekki, þ.e. hvort hafa eigi hástaf í framstöðu eða ekki. Margir útgefendur samræma hástafi í sérnöfnum en ekki upphafi málsgreina í útgáfum sem annars myndu flokkast sem stafréttar (III:2 eða III:3), t.d. gerir Finnur Jónsson það í útgáfu sinni á Hauksbók (AM 371 4to, AM 544 4to og AM 675 4to) (*Hauksbók*:lxii) og einnig Bjarni Einarsson (1977:ix) í útgáfu sinni á Hallfréðar sögu. Aðrir útgefendur láta greinarmerkjasetningu handritsins halda sér en bæta við greinarmerkjum innan oddklofa þar sem þeim finnst þess þurfa til að auðvelda lesendum lesturinn, svo sem Matthew James Driscoll (1992: clxvi) í útgáfu sinni á Sigurðar sögu þögla, en útgáfa hans er með léttisamræmdri stafsetningu (IV:2).

Odd Einar Haugen (1995:76) nefnir sem dæmi um „lett normalisert utgáve“ Skálholtsbók yngstu (AM 81 a fol) sem Albert Kjær og Ludvig Holm-Olsen (1910–1986) gáfu út. Þessar útgáfur falla reyndar allar í flokk IV:2 þar sem upplausn banda er ekki auðkennd og svo virðist sem flestar útgáfur Árnastofnananna í Kaupmannahöfn og Reykjavík falli í þennan flokk, t.d.

Trójumanna saga sem Jonna Louis-Jensen (1981) gaf út og útgáfa Ólafs Halldórssonar (1994) á Mattheus sögu postula.

Útgáfur sem falla í flokk IV:1 virðast vera fáar, en nýlega hafa þó komið út hjá Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi tvær bækur sem falla í þann flokk, Önnu saga sem Kirsten Wolf (2001:cliv) gaf út og Úlfhams saga sem Aðalheiður Guðmundsdóttir (2001) gaf út; greinarmerkjasetning er þó ekki samræmd í Úlfhams sögu og fyrir vikið er það aðeins samræming hástafa í sérnöfnum sem veldur því að útgáfan fellur í flokk IV:1 en ekki III:2 (2001: ccxlix).

4.5.2 Not

Finnur Jónsson veltir vöngum yfir því hvort prenta eigi stafrétt eða ekki og segir að því „eldra og betra“ sem handritið sé því æskilegra sé að fara svo að og þannig ætti ævinlega að gera í „kritisískum útgáfum“. Því næst spyr hann hvort sýna eigi böndin (1931:14–15):

t. d. með skálettri, eða leysa þau upp og prenta einsog hitt? Strángir málfræðingar munu svara því fyrra játandi, og því verður ekki neitað, að með því verður nákvæmnin meiri eða ætti að vera það. En hjer kemur til greina hugleiðing, sem höfundur þessarar ritgjörðar hefur alið einkum á síðari tímum, þ. e. hvort þessi nákvæmni sje nú svo mikils virði í rauninni, og hvort ekki sú hin mikla vinna, sem þá er lögð á skrifara og útgefanda, setjara og prófarkalesara, sje of dýru verði keypt, með öðrum orðum: hvort »erindið svari til erfiðis«. Jeg er nú kominn að þeirri niðurstöðu helst, að svo sje ekki í raun og veru. Í formála getur útgefandinn gert nákvæm skil fyrir rjettritun handritsins og öllu því, sem efasamt mundi vera, og ætti það að vera nægilegt fyrir málfræðinga. Sömuleiðis má setja neðan máls sumt af því, sem umræðu þyrfti. Jeg þykist líka hafa skilið, að þar sem nákvæm rjettritunarlysing er í formála, hafa málfræðingar notað hana, en alls ekki útgáfuna sjálfa, þótt böndin hafi verið sýnd í henni.

Finnur hefur sem sagt verið á þeirri skoðun að stafréttar útgáfur eigi að falla í flokk IV:1 (eða III:2), en er kominn á þá skoðun að flokkur IV:2 (eða III:3) sé heppilegri. Útgefandi geti lýst stafsetningunni í formála eins og margir gera. Fleiri hafa látið í ljósi þessa skoðun, t.d. D. G. Scragg sem telur það umhugsunarvert hvort útgefinn texti sé besti staðurinn til að sýna óreglulegt

málfar; slíkt megi allt eins fjalla um í lesbrigðaskrá eða inngangi (1994:302, 10. nmgr.).²⁰

Umfjöllun um stafsetningu, hljóðkerfi og beygingar í inngangi útgáfu gagnast auðvitað málfræðingum, sérstaklega þegar verið er að fjalla um einstakar málbreytingar, t.d. samfall /y, ý, ey/ og /i, í, ei/. Það eru hins vegar takmörk fyrir því hvað hægt er að ætlast til af útgefendum að þeir tíni til af málfarsatriðum í inngangi — sérstaklega ef þeir eru ekki málfræðingar — og þess vegna ætti útgáfa að vera þannig úr garði gerð að málfræðingar geti notað hana við rannsóknir á öðrum atriðum en þeim helstu sem útgefendum hugkvæmist að nefna í inngangi.

Halldór Hermannsson (1933:43–44) segir að þegar farið var að gefa út „diplomatic“ útgáfur hafi málfræðingar fagnað þeim og allir textar verið gefnir út á þann hátt ef mögulegt var. Slíkar „reproductions“ geti verið til gagns, en ókosturinn við þær sé að þær séu algjörlega ólæsilegar. Og þar sem málfræðingar lesi þær ekki (sbr. Finnur Jónsson 1931:14–15) sé grundvöllurinn brostinn undan þeim og ef þörf sé á að gefa út texta eins og hann er í handritinu eigi að ljósprenta handritið.

Jón Helgason var ekki sama sinnis og þegar hann gaf út úrval úr bréfabókum Brynjólfs Sveinssonar biskups hafði hann þessi orð um stafsetninguna í útgáfunni (1942:xiv):

Bréfin eru í þessari bók prentuð stafrétt. Málfar og stafsetning sérhvers tímabils er hvort öðru náteengt, og texti frá 17. öld í ytra gervi 20. aldar er að sínu leyti sams konar og málverk af Hallgrími Péturssyni í jakka-fötum með linan flibba.

²⁰ Sem dæmi um greinargóða lýsingu á skrift og stafsetningu í inngangi má nefna útgáfu Hu-berts Seelows (1981) á Hálfis sögu og Hálfisrekka, en hann skiptir umfjöllun um skrift, stafsetningu og hljóðkerfi niður á skipulegan hátt (1981:84–104). Hins vegar er oft blandað saman stafagerðar-, táknbeitingar- og stafsetningarlýsingum í útgáfum, svo að vandasamt getur verið að henda reiður á því hvort útgefandinn er að tala um stafagerð (útlit einstakra tákna), táknbeitingu (val á tákni, þ.e. bandi eða staf, í stað einhvers annars) eða stafsetningu (hljóðkerfislýsingu); umfjöllun um beygingu, orðmyndir og setningaskipun er jafnvel saman við. Um skriftarlýsingar segir Örnólfur Thorsson (1990:33): „Raunar hef ég aldrei skilið hvers vegna þessi ítarlega staffræði fylgir textaútgáfum þar sem textinn er einn og samræmdur að einhverju marki; í því samhengi minnr hún dálítið á lýsingar á málverkum í útvarpi.“ Að sjálfsögðu eiga skriftarlýsingar betur heima í ljósprentuðum útgáfum en öðrum útgáfum, eins og Örnólfur bendir á, en samt sem áður er varla ástæða til að amast við þeim í öðrum útgáfum þar sem þær koma skriftarfræðingum að notum.

Útgáfa Jóns virðist falla í flokkinn IV:2, því að upphafsstafir og greinarmerkjasetning eru að einhverju leyti samræmd og leyst er upp úr sumum böndum án auðkenningar (þó er ‘m’ haldið) (1942:xvi–xvii).

Stefán Karlsson (1979) hefur bent á að hugsanlega megi gera útgáfur læsilegri með því að samræma notkun hástafa algjörlega, ekki aðeins í sérnöfnum, og einnig með því að samræma að einhverju marki tilviljunarkennda greinarmerkjasetningu í aðalhandriti og koma þannig til móts við flesta notendur (sjá einnig Knirk 1985:606–612).²¹

Léttsamræmdar útgáfur eru vissulega læsilegri en stafréttar, en spyrja má hvort útgefendur eigi ekki að stíga skrefið til fulls og samræma stafsetninguna alveg fyrst þeir eru á annað borð byrjaðir að samræma stafsetninguna að einhverju leyti. Útgáfur af þessu tagi eru að sjálfsögðu nothæfar fyrir málfræðinga, sérstaklega ef upplausn banda er auðkennd (IV:1), en engu að síður eru útgáfur í flokki III:2 æskilegri fyrir hljóðkerfisfræðinga.

4.6. Útgáfur með samræmdri stafsetningu

4.6.1 Inngangur

Útgáfur sem flokkast í V:1, þ.e. með stafsetningu sem hefur verið samræmd til málstígs skrifarans, hafa varla verið gerðar en útgáfa Jóns Helgasonar (1951a) á Völuspá og Hávamálum kemst sennilega næst því en í henni er stafsetningin samræmd að miklu leyti til málfars 13. aldar. Stafsetningin er stöðluð að mestu leyti en ekki öllu, svo að samræmingin fellur frekar undir stöðlunarflokkinn í V:1. Prentað er ‘i’ í stað *j* og ‘e’ og ‘o’ í endingum í stað *i* og *u*, og ýmsum öðrum ritháttum handritsins (GKS 2365 4to) haldið þótt flest annað sé samræmt (sjá einnig Neckel 1962).²²

Sem dæmi um „fullt normalisert utgåve“ (V:2) nefnir Odd Einar Haugen (1995:77–78) ritröðina *Íslensk fornrit*. Samræmd stafsetning forn hefur hins vegar ekki verið notuð af Árnastofnununum tveimur. Þó gaf Jón Helgason Hungurvöku út með slíkri stafsetningu eftir AM 380 4to, því að hann taldi öll

²¹ Um útgáfuhefð fornenskra texta og viðhorf útgefenda til þessara atriða sjá t.d. Malcolm Godden (1977:19), Michael Lapidge (1991:39), Paul E. Szarmach (1994:3) og Helmut Gneuss (1994:17–20).

²² Þar sem miðað er við málfar 13. aldar í samræmingu (sjá Snorri Sturluson 1976:ix–x og Jón Helgason 1951a:ix), er það tilviljun að samræmingin fellur að mestu leyti að málfari skrifara Konungsbókar eddukvæða, en hún fellur ekki að málfari skrifara Konungsbókar Snorra-Eddu (GKS 2367 4to) (sjá Snorri Sturluson 1976).

handrit sögunnar yngri en frá því um 1600 (1938:27, 65). Í sömu bók prentar hann hins vegar Byskupa ættir og Ísleifs þátt með léttisamræmdri stafsetningu (IV:2), enda eru þessir textar prentaðir eftir miðaldahandritum: AM 162 M fol frá um 1400 og Flateyjarbók (GKS 1005 fol) frá um 1387–1394 (1938:3, 6, 15, 20). Ólafur Halldórsson gaf út Mattheus sögu postula og prentaði texta handritanna (AM 645 4to og AM 655 XII–XIII 4to) með léttisamræmdri stafsetningu. Jafnframt prentaði hann endurgerðan texta sögunnar með samræmdri stafsetningu og segist hafa miðað samræminguna við elstu málein-kenni handritanna (1994:xi). Þar sem elsta handritið er frá 12. öld verður stafsetningin enn ellilegri en í *Íslenzkum fornritum*. Sérstæðust er þó samræmingin á Fyrstu málfraeðiritgerðinni sem Verner Dahlerup og Finnur Jónsson (1886) gáfu út, en þeir samræmdu stafsetninguna eins og fyrsti málfraeðingurinn vildi stafsetja íslensku. Þeir urðu að vísu að gefast upp við að greina á milli nefkveðinna og munnkveðinna sérhljóða, en prentuðu hásteflinga og þau bönd sem fyrsti málfraeðingurinn vildi nota, þ.e. titull fyrir *m* og samstöfunina *er* (1886: xi–xvi).

Reyndar er það svo að íslenska (eða norræna) er eina tungumálið fyrir utan latínu sem á sér samræmda stafsetningu forna (a.m.k. af þeim tungumálum sem nota latneskt letur) (sbr. Rigg 1977a:117–118) og hún er yfirleitt ekki notuð í fræðilegum útgáfum.²³

Margar útgáfur eru með nútímastafsetningu (V:3), þar á meðal flestar almenningsútgáfur. Nýlegt dæmi er útgáfa á Íslendinga sögum (*Íslendinga sögur og þættir*). Um þessa gerð af útgáfum segir Jón Helgason (1958:23–24):

Síðan fornsögur voru fyrst skrifaðar upp á Íslandi hefur verið hafður á þeim sá ritháttur sem skrifurum sjálfum og lesendum þeirra var tamastur. Fjórtánda aldar menn skrifuðu eins og þeim var lagið, fimmtánda aldar menn sömuleiðis, og svo koll af kalli. ... Enginn þekkti það sem nú er kallað „samræmd stafsetning forn“, enda var þess engin von, því að hún var ekki búin til fyrr en á 19du öld og allsendis ókunn fornmönnum sjálfum. Þeir sem nú láta prenta íslenskar fornsögur með rithætti vorra daga, breyta í fullu samræmi við þá venju sem tíðkamt hefur á Íslandi frá alda öðli.

²³ Þótt inngangur útgefenda í *Íslenzkum fornritum* séu oft mjög fræðilegir og að baki þeim liggi miklar rannsóknir þá er ritróðin ekki ætluð fræðimönnum eingöngu heldur einnig almenningi (sjá Sigurður Nordal 1933:c).

4.6.2 Samræming, stöðlun og fyrning

George Rigg (1977a:117–118) hafnar því að tala um samræmingu stafsetninga miðaldaskrifara, sem skrifuðu á latínu, þar sem hún sé oft færð í búning klassískrar latínu, þ.e. hann vill ekki tala um „normalize“ heldur „classicize“. Hann tekur nokkur dæmi, þar á meðal þegar prentað er *ae* fyrir *e* og *ti* fyrir *ci*. Hann segir að það séu mörg rök gegn fyrningu stafsetningarinnar, t.d. þau að ef stafsetningu skrifarans er haldið sé hægt að rannsaka málfar hans og að fyrning valdi því að stúdentar og aðrir eigi erfitt með að lesa miðaldahandrit þegar þeir þurfi á því að halda. Þá geti fyrningin einnig valdið því að fólk fái á tilfinninguna að miðaldaskrifarar hafi ekki kunnað að stafsetja.

Í raun og veru er útgáfa með stafsetningu sem hefur verið samræmd til málstigs skrifarans eina útgáfan sem er með *samræmdri stafsetningu* í hefðbundnum skilningi þess hugtaks, því að útgáfur með samræmdri stafsetningu fornri eru í reynd með stafsetningu sem hefur verið fyrnd eða „classicized“ í skilningi Riggs (1977a:117, sbr. Stefán Karlsson 1988:126), nema í þeim tilvikum þar sem málstig skrifarans samsvarar samræmdri stafsetningu fornri. Samræmd stafsetning forn er jafnframt stöðlun sem tekur mið af uppruna, t.d. þegar prentaður er tvöfaldur samhljóði á undan samhljóði (sem dæmi má nefna ‘nn’ á undan ‘d’, t.d. *kenndi* (þt. af *kenna*)). Þar að auki er samræmd stafsetning forn ekki sjálfri sér samkvæm, því að það er oftast gerður greinarmunur á *q* og *ø* en hljóðönnin /*q*/ og /*ø*/ féllu saman um 1200 eða snemma á 13. öld, hins vegar er nær alltaf prentað *á, ó, ú* á undan *l + f, g, k, p, m, s* í stað *a, o, u* (t.d. *háls* en ekki *hals*) en þessi hljóðbreyting varð á 13. öld og er því ekki eldri en t.d. samfall /*ø*/ og /*q*/.²⁴ Samræming til nútímastafsetningar er hins vegar ekki aðeins ynging — þ.e.a.s. ef handritið sem prentað er eftir er meira en 3–400 ára gamalt — heldur einnig stöðlun, vegna þess að stafsetning nútímamáls samsvarar ekki framburði í öllum greinum, t.d. eru ‘y’, ‘ý’ og ‘ey’ notuð í nútímastafsetningu þótt þau eigi sér enga samsvörun í framburði og hið sama má segja um ‘nn’ í áherslulúfylli stöðu og tvöfaldan samhljóða á undan samhljóði.

4.6.3 Not

Konráð Gíslason segir að það þurfi að gefa út tvenns konar útgáfur, annars vegar táknréttar og hins vegar (1846:ii):

²⁴ Undantekningar eru útgáfa Ólafs Halldórssonar (1994) á Mattheus sögu postula og Jakobs Benediktssonar (1968) á Íslendingabók sem báðar eru samræmdar til eldra málstigs en venja er, t.d. í *Íslenzkum fornritum*.

þarf almenníngur eins fyrir því að halda á þesskonar útgáfum, þar sem allt er fært til rjetts og stöðugs ritsháttar, eptir því sem næst verður komizt, að menn hafi talað í fornöld á þeim stað og tíma, er hver bók hefur verið rituð.

Þessi orð verða að skiljast sem svo að Konráð hafi viljað gefa út handa almenningi texta þar sem stafsetningin væri samræmd til málstigs skrifarans (flokkur V:1) eða þess málstigs þegar umrætt verk var fyrst skrifað á bók. Í *Íslenzkum fornritum* er hins vegar venja að samræma stafsetninguna til mál-fars á 13. öld, jafnvel þótt viðkomandi texti sé ekki varðveittur í svo gömlum handritum og jafnvel ekki svo gamall (sbr. Finnur Jónsson 1931:15–16 og Jørgensen 2002:7–8).

David N. Dumville (1994:46) telur að tilhneigingin í fornenskum fræðum hafi verið sú að útgefendur breyti stafsetningu eins lítið og þeir komist af með (sbr. Szarmach 1994:3), eða „towards editions which are ever more diplomatic and in which less and less editorial activity is visible“ og að þessi tilhneiging „runs directly contrary to the needs of almost every user other than those professionals working in certain corners of philology and palaeography“. Dumville hefur mikið til síns máls því að í raun og veru þurfa ekki aðrir en skriftar-fræðingar og sumir málfræðingar útgáfur þar sem stafsetningin hefur ekki verið samræmd. Þar sem aðrir fræðimenn rannsaka fyrst og fremst textann sjálfan eða efni handritanna hlýtur samræmd stafsetning að vera æskilegri fyrir þá því að hún er læsilegri en stafréttar útgáfur og útgáfur með léttsamræmdri stafsetningu. Ódýrar almenningsútgáfur eiga einnig að vera eins læsilegar og unnt er (sbr. Finnur Jónsson 1931:15).

5. Textaval

5.1 Eintexta og fjöltexta útgáfur

5.1.1 Inngangur

Eintexta útgáfur („monotypiske“) eru algengastar í norrænum fræðum, þótt fjöltexta útgáfur („synoptiske“) þekkist líka og er þá í flestum tilvikum um að ræða útgáfur þar sem textinn skiptist í tvær eða fleiri gerðir. Sem dæmi um slíkar útgáfur má nefna útgáfu Konráðs Gíslasonar (1849) á Gísla sögu Súrssonar, Eiríks sögu rauða í útgáfu Svens B. F. Janssons (1944), Færeyinga sögu í útgáfu Ólafs Halldórssonar (1987) og Bevers sögu í útgáfu Christo-

phers Sanders (2001).²⁵ Gerðir Gísla sögu eru prentaðar hvor á eftir annarri en ekki báðar í sömu opnu eða á sömu blaðsíðu, svo að útgáfa Konráðs á sögunni er ekki „synoptisk“ skv. eiginlegri merkingu þess orðs, þótt hún sé kölluð fjöltexa hér. Helle Degenbol (1985:245–246) telur að útgáfa Janssons sé fyrirmyndarútgáfa frá sjónarhorni orðabókarmanns, vegna þess að hún er fjöltexa og textinn er gefinn út stafrétt (III:2).

Odd Einar Haugen (1995:86, 90) nefnir m.a. Eirspennil (AM 47 fol) í útgáfu Finns Jónssonar (1916) og Sverris sögu (AM 327 4to) í útgáfu Gustavs Indrebøs (1920) sem dæmi um eintexta útgáfur og Partalópa sögu sem Lise Præstgaard Andersen (1983) gaf út og Böglunga sögur í útgáfu Hallvarðs Magerøys (1988) sem dæmi um fjöltexa útgáfur.

5.1.2 *Gagnrýni og not*

Í grein um handrit og útgáfur segir Finnur Jónsson (1931:13–14) að útgáfur „besta“ handrits með orðamun úr öðrum handritum séu ómissandi. Síðan segir hann: „Er þá til þess ætlast, að textinn verði gerður sem upphaflegastur og villur í aðalhandritinu leiðrjettað eftir hinum.“ Orð Finns eru ekki fyllilega skýr, en einfaldast virðist að skilja þau sem svo að hann vilji *samrunaútgáfur*. Þessi einfaldi skilningur er þó tæplega réttur, því að ummæli hans má einnig skilja á þann veg að hann telji eintexta útgáfur æskilegastar, og fær sá skilningur stuðning af því sem hann segir í ævisögu sinni (1936:171–172):

Við útgáfur af sögum hef jeg fylgt þeirri reglu að fylgja sem næst einu og þá því elsta og besta, en aðeins leiðrjetta það eftir öðrum handritum, þar sem þau voru til; en að blanda saman textunum og búa til úr þeim aðaltexta, hef jeg álitnið alveg rángt. ... Það verður alvarlega að vara við því að blanda handritunum saman, sem nothæf eru, en sjálfsagt, að setja orðamun sem fyllstan.²⁶

²⁵ Útgáfa Aðalheiðar Guðmundsdóttur (2001) á Úlfhams sögu fellur að líkindum ekki í flokk með fjöltexa útgáfum þar sem hún gefur út þrjár gerðir sömu sögunnar (auk rímna), en þessar þrjár gerðir eru hver um sig samin eftir Vargstököm (og munnmælum) og þar af leiðandi sjálfstæð sköpun hver um sig; hver texti er því gefinn út eintexta (og einn þeirra með lesbrigðum), þótt þeir séu prentaðir „synoptiskt“, þ.e. textarnir eru prentaðir á þremur hæðum.

²⁶ Finnur segir að Konráð Gíslason hafi blandað saman textum í útgáfu sinni á Njáls sögu (*Íslendinga sögur* III) og segir síðan (1936:171–172): „Hann tók þessa setningu úr einu handriti og aðra úr hinu, og þóttist þar með geta fengið frumtextann. En þetta er hinn mesti miskilningur; með hans aðferð kom fram texti, sem aldrei hefur til verið; það er nýtt blendingshandrit, sem hann þannig fjekk til vegar komið. Þegar jeg gaf út Njálu í Altnord. Saga-

Jón Helgason (1950:261–262) segir að það starf, sem eigi heima í handritasafninu og verði hvergi unnið nema þar, sé

að bera saman handritin, að skrásetja það sem á milli ber, að ákveða afstöðu þeirra hvers til annars og safna saman í útgáfu á þessum grundvelli, á eins stutturðan og greinagóðan hátt og hægt er, öllu því sem rannsókn á handritunum getur leitt í ljós um elztu mynd ritsins og sögu þess. Þegar traustur grundvöllur er fenginn í slíkri útgáfu geta aðrir fræðimenn tekið við og varpað ljósi á ýmsa fleti ritsins, stíl þess, uppistöður, bókmenntalega afstöðu o. s. frv. Þessi starfsemi kemur ekki handritasafninu við, heldur má leysa hana af hendi hvar sem er, þar sem til er nauðsynlegur bókakostur.²⁷

Stefán Karlsson (1979) telur að kröfur útgefenda til útgáfna sinna á norrænum textum hafi aukist á 20. öld. Hann segir þessar kröfur hafi fyrst og fremst verið settar fram af Jóni Helgasyni og fræðimönnum sem lærðu hjá honum útgáfustörf beint eða óbeint (sjá einnig Ólafur Halldórsson 1988). Hann segir að helstu kröfurnar hafi verið:

Gennemgang af det fuldstændige håndskriftmateriale, en kort beskrivelse af hvert enkelt håndskrift med placering i tid og eventuelt i sted, en redegørelse for håndskrifternes indbyrdes forhold, valg af og bogstavret aftrykning af én eller flere hovedtekster, aftrykning af samtlige varianter fra de håndskrifter som skønnes at have tekstkritisk værdi og endelig registre af forskellige slags — ikke bare navne-register til teksten, men også håndskrift- og navne-register til indledningen.

Jørgen Raasted (1968) gagnrýndi þetta viðhorf sem kemur fram hjá Jóni (og Stefán Lysir) harkalega og reyndar útgáfuhefðina innan norrænnar fílólogíu í heild sinni. Raasted, sem er klassískur fílólog, var sérstaklega ómyrkur í máli um „historiske“ útgáfur eins og hann kallar útgáfur „inden for den nordiske filologi“ til aðgreiningar frá „filologiske“ útgáfum sem klassískir fíló-

bibliothek fylgdi jeg einu og því besta handriti, sem til er.“ Það handrit er Reykjabók (AM 468 4to) en Einar Ól. Sveinsson segir hins vegar að Finnur hafi breytt „mjög oft eftir öðrum handritum“ í þessari útgáfu (1954:clix).

²⁷ Á tímum ljósmynda (á pappír eða í tölvu) og ljósprentunar hefur vægi handritasafnsins minnkað, þótt útgefendum sé nauðsyn á að líta á handritin sjálf áður en gengið er frá texta til prentunar

lógar gefa út (1968:6). Síðan segir hann um útgáfur á bókmenntatextum innan norrænu hefðarinnar (1968:7):

Målsætningen for den udgivelsestradition, der praktiseres af fx. nordiske filologer, er objektivitet og videnskabelighed. Ikke noget med usikre rekonstruktioner og subjektive rettelser for at skabe en læselig text — eller ialtfald så få indgreb i texten som muligt. For mig at se fører denne principielle indstilling til at man falder i een grøft for at undgå at falde i en anden. Og jeg har en meget stærk fornemmelse af, at den nordiske filologis grøft er den dybeste! Man må jo ikke glemme, at den bedste kender af en textoverlevering som regel er den udgiver, som gennem et årelangt arbejde har fordybet sig i de forskellige textvidners karakter. Når nu denne udgiver, for at undgå subjektivitet, lader eet hovedhåndskrift bestemme textudgavens form og anbringer råmaterialet til den kritiske behandling af textoverleveringen i apparatet — da springer han i virkeligheden over, hvor gærdet er lavest og giver sorteper videre til forskere, som principielt ikke er nær så godt rustet til at gennemskue overleveringens virvar så godt som han selv. Udgaver af den slags kaldes, traditionelt, en kritisk udgave, måske endda den definitive udgave. For mig at se er der mest af alt tale om en materialesamling, af foreløbig karakter — forsåvidt som dens data må udmøntes i en rigtig udgave sidenhen.

Þessi óblíða gagnrýni virðist þó hafa haft lítil áhrif á störf norrænna textafræðinga.

Ljóst er að fjöltexta útgáfur eru nauðsynlegar í þeim tilvikum þegar um er að ræða texta sem skiptist í tvær eða fleiri gerðir (sbr. Hudson 1977:39). Evelyn Scherabon Firchow og Kaaren Grimstad (1989) gáfu *Elucidarius* út fjöltexta, eftir öllum handritunum átta, án þess að þörf væri á því, séð frá sjónarhorni hefðbundinnar textafræði.²⁸ Gerðir textans eru færri, markmiðið með útgáfunni er því fyrst og fremst málsögulegt. Enn fremur má segja að *Elucidarius*-útgáfan sé í eðli sínu „nýfílólógísk“, þ.e. öllum handritunum er gert jafnhátt undir höfði og hvert þeirra talið vitnisburður um ritun á tilteknum tíma, auk þess sem slíkar útgáfur eru efniviður til að kanna viðtökur textanna

²⁸ Kirsten Wolf hefur gagnrýnt þessa útgáfu (1991, 1993:341 o.áfr.) fyrir það að texti allra handritanna skuli vera prentaður í stað þess að prenta texta færri handrita og hafa lesbrigði úr hinum.

um aldir (sbr. Örnólfur Thorsson 1990:34). Kosturinn við slíkar útgáfur er sá að lesandi fær öll afbrigði textans upp í hendurnar, en að mati þeirra sem aðhyllast hefðbundna textafræði er ókosturinn aftur á móti sá að útgefandi lætur lesendum eftir að dæma um gildi einstakra leshátta í stað þess að gera það sjálfur.

5.2. Samrunaútgáfur

5.2.1 Inngangur

Samrunaútgáfur („syntetiske utgåver“) eru sjaldgæfar í norrænum fræðum þótt þær hafi verið algengar í klassískri filólógíu, þ.e. við útgáfu texta á latínu og grísku (sjá t.d. Haugen 1995:82). Frægust norræna útgáfna af þessu tagi er efalítið útgáfa Konráðs Gíslasonar á Brennu-Njáls sögu (*Íslendínga sögur* III, sbr. Finnur Jónsson 1936:171–172). Odd Einar Haugen (1995:90) nefnir m.a. Barlaams sögu og Jósafats í útgáfu R. Keyzers og C. R. Ungers (1851) og Laxdæla sögu í útgáfu Kr. Kálunds (1889–1891) sem dæmi um samrunaútgáfur.²⁹ Ólafur Halldórsson gaf Mattheus sögu postula út eftir einu aðalhandriti eins og áður hefur komið fram, en jafnframt gaf hann út endurgerðan texta sögunnar í því skyni (1994:xi)

að komast sem næst upphaflegum texta sögunnar með samanburði allra varðveittra handrita. Árangur þeirrar tilraunar er valinn texti, ... prentaður með samræmdri stafsetningu ...

Ljóst er að í samrunaútgáfu verður að samræma stafsetningu þar sem teknir eru upp leshættir nokkurra eða margra handrita sem geta verið mismunandi gömul; og það er ekki einungis að stafsetninguna verði að samræma heldur verður helst einnig að samræma beygingarendingar, ef vel á að vera (sbr. t.d. Eklund 1989:45).³⁰ David N. Dumville nefnir einnig þann möguleika að endurgera málfar og færa málstig textans (og stafsetningu) aftur í tíma (1994:48):

If the job is going to be done comprehensively, then the language of the text should also be reconstructed to that of the time and place of the hypothesized text.³¹

²⁹ Jon Gunnar Jørgensen ræðir um *Íslensk fornrit* sem samrunaútgáfu (2002).

³⁰ John Kousgård Sørensen (1989: 235) varar hins vegar við því að útgefandi hræri við því málformi sem notað var í fortíðinni.

³¹ Odd Einar Haugen nefnir þann möguleika að leshætti, sem settir eru inn í texta aðalhandrits í því skyni að endurgera textann, sé hægt að færa til stafsetningarstígs skrifara aðalhandrits,

5.2.2 Not

Anne Hudson finnur það að samrunaútgáfu að hún upphefji textarýni og textafræði og að hana geti þeir einir notað sem hafa einungis áhuga á innihaldi textans, því að „any study of the text’s linguistic history, of any traces of change in translational method, or of scribal interest in its matter, is quite impossible“ (1977:38, 41, sbr. Jørgensen 2002:7–8).³²

Stefán Karlsson (1979) sagði í fyrirlestri að hann væri fullur efasemda í garð samrunaútgáfna, sérstaklega efaðist hann um að hægt væri að endurgera og gefa út upprunalegan texta. Hann væri hins vegar smám saman að komast á þá skoðun að gefa ætti suma texta út í samrunaútgáfum þar sem texti stofnrits væri endurgerður (sbr. Haugen 1995:95). Í þessu sambandi benti Stefán á tilraun Einars Ól. Sveinssonar (1952:151–152), sem reyndi að endurgera stofnrit eins kapítula Njáls sögu. Aðalástæða þessarar skoðunar Stefáns er fyrst og fremst sú að honum fannst fræðimenn ekki nota útgáfur rétt, þeir notuðu ekki lesbrigðaskrár (sbr. Ólafur Halldórsson 1988:22) og einblíndu um of á aðaltextann sem er oftast prentaður eftir því handriti sem stendur stofnriti næst í heildina séð að mati útgefandans. En þótt ekki væru gefnar út samrunaútgáfur ættu útgefendur að minnsta kosti að gera sitt besta til að auðvelda lesendum að nota útgáfur, t.d. í lesbrigðaskrár eða með því að hafa úrval af lesháttum í inngangi útgáfna.³³

Jon Gunnar Jørgensen leggur áherslu á að texti samrunaútgáfna sé gervi-texti vegna þess að hann er endurgerður (2002:7); áhugi útgefanda beinist að glötuðu frumriti (eða stofnriti) en ekki varðveittum textum og að útgáfurnar sýni ekki það samhengi sem textinn hafi varðveist í (2002:8–12).

Deilur um aðferðir við útgáfur fornfranskra texta blossuðu upp á fyrri hluta 20. aldar þegar Joseph Bédier og Henri Quentin gagnrýndu aðferðir Karls Lachmanns. Alfred Foulet og Mary Blakely Speer segja að í grundvallaratriðum hafi þessar deilur snúist um hlutverk útgefandans, þ.e. hvort hann ætti að reyna að endurgera upphaflegan texta höfundar, eða „honor the

en það kosti mikla vinnu (1995:91). Hér er átt við útgáfur þar sem stafsetning aðalhandrits hefur ekki verið samræmd.

³² Kjartan G. Ottósson (1988:145–146) og Jon Gunnar Jørgensen (2002:8–9) nefna báðir dæmi um gildir sem málfræðingar geta fallið í ef þeir nota útgáfur þar sem stafsetning hefur verið samræmd, nota málfræðibækur með samræmdum ritmyndum úr eldra máli eða nota almenningútgáfur þar sem ekki koma fram varnaðarorð úr útgáfunum sem þær byggja á.

³³ Benda má á að Jonna Louis-Jensen samdi leiðbeiningar um notkun útgáfu á Partalópa sögu sem Lise Præstgaard Andersen (1983:vii, ci–ciii) gaf út.

redaction of the best manuscript available to him“ og fræðimenn í fornfrönsku deili enn um þetta atriði og þess vegna búi hver útgefandi sér til sína eigin útgáfuaðferð (1979:xiii–xiv, 19 o.áfr.). Gagnrýni Bédiers olli því hins vegar að síðan eru flestar útgáfur á fornfrönskum textum eintexta (eða fjöltexta) á meðan samrunaútgáfur hafa tíðkast lengi í klassískri og ítalskri filólógíu (Haugen 1995:83).

Ljóst er að endurgerður texti, þ.e. stofnrit eða upphaflegur texti höfundar — ef um hann er að ræða — er ekki það eina sem er áhugavert við útgáfu texta. Breytingar á texta og not fyrri alda manna á honum eru einnig áhugaverð atriði og þess vegna er varhugavert að endurgera texta. Sérstaklega er þetta varhugavert þegar haft er í huga að textar gátu tekið býsna miklum breytingum í uppskriftum (sbr. Rigg 1977a:121–122 og Jørgensen 2002:9–12). Auk þess er það nánast ómögulegt að endurgera upphaflegan texta íslenskra fornsagna eins og hann var fyrst skráður, a.m.k. í flestum tilvikum (sbr. Stefán Karlsson 1979 og Jensen 1989:212). Í útgáfum þar sem ekki er prentaður texti allra handrita er lesbrigðaskrá hins vegar nauðsynleg viðtökurannsakendum og til þess að þeir fræðimenn sem hafa áhuga á upphaflegum texta geti endurgert hann ef þeir vilja.

6. Hvers konar útgáfur þurfa notendur?

6.1 Flokkun

Flokkun útgáfna sem rakin hefur verið hér að framan á að geta auðveldað okkur að fá yfirsýn yfir hvers konar útgáfur notendur þurfa (sbr. Haugen 1988:6). Útgáfuhefð sú sem nefnd var í kafla 5.1.2 og Stefán Karlsson (1979) rekur til Jóns Helgasonar mun flokkast sem eintexta útgáfa (stundum fjöltexta) með athugasemdum við handritið, lesbrigðum úr öðrum handritum og athugasemdum og skýringum við textann. Stafsetningin er í flestum tilvikum létt-samræmd, oft án þess að auðkennt sé hvernig leyst er úr böndum (IV:2). Eftirfarandi skrá sýnir þarfir ólíkra notenda (lesenda) eins og þær koma mér fyrir sjónir.

Hvers konar útgáfur eru æskilegar fyrir notendur (lesendur)?

- Skriftarfræðingar: Ljósprentuð útgáfa á handriti³⁴ (flokkur I:1 eða I:2 eftir atvikum).
- Hljóðkerfis- og beygingarfræðingar og orðabókarmenn: Stafrétt útgáfa (eintexta eða fjöltexta) (flokkur III:2).³⁵
- „Nýfilólógar“: Útgáfa á handriti eða fjöltexta útgáfa með samræmdri stafsetningu (flokkur V:3 eða V:2).³⁶
- Setningafræðingar: Útgáfa með samræmdri stafsetningu (eintexta eða fjöltexta) (flokkur V:3 eða V:2).
- Viðtökurannsakendur: Fjöltexta útgáfa með samræmdri stafsetningu (flokkur V:3 eða V:2).
- Aðrir fræðimenn: Útgáfa með samræmdri stafsetningu (eintexta eða fjöltexta) (flokkur V:3 eða V:2). E.t.v. samrunaútgáfur (þ.e.a.s. stofnrit endurgert) í sumum tilvikum. Lesbrigði.
- Almennir lesendur:³⁷ Útgáfa með stafsetningu sem hefur verið samræmd til nútímamáls (flokkur V:3). Samrunaútgáfa (stofnrit) byggð á fræðilegum útgáfum þar sem því verður við komið.³⁸ Skýringar við textann og nauðsynlegar orðskýringar.
- Nemendur: Sams konar útgáfa og fyrir almenna lesendur, að viðbættum æfingum og ítarlegri orðskýringum.

³⁴ Ljósmyndir á Internetinu eða útgefnum geisladiski koma í sama stað niður.

³⁵ Hér er bæði átt við útgáfur á bók og rafrænar útgáfur (á Internetinu eða geisladiski). Í öllum fræðilegum útgáfum má búast við að athugasemdir við textann og handritin séu nauðsynlegar, sem og skýringar við textann í mörgum tilvikum.

³⁶ Erlendir fræðimenn vilja e.t.v. frekar útgáfu með samræmdri stafsetningu fornri (flokkur V:2), en íslenskir með stafsetningu samræmdri til nútímamáls (flokkur V:3).

³⁷ Almennir lesendur erlendir þurfa sams konar útgáfu í þýðingu.

³⁸ Sjálfsagt er að útbúa samrunaútgáfu fyrir almenning því að það er verkið (textinn sjálfur) sem skiptir máli.

Til eru útgáfur sem höfðu til fleiri en eins hóps, svo sem Íslenska hómilíu-bókin sem Andrea de Leeuw van Weenen (1993) gaf út og Konungsbók eddukvæða (sjá *ÍM* III), en þær eru í senn ljósprentaðar útgáfur og stafréttar (önnur reyndar staftáknrétt og jafnframt með texta sem prentaður er með samræmdri nútímastafsetningu). En þótt þessar útgáfur höfðu til fleiri en eins hóps er ekki hægt að gera öllum fræðimönnum jafnt til hæfis, þó ekki væri nema vegna kostnaðar, en jafnvel þó að til væru fjármunir til að kosta fleiri en eina fræðilega útgáfu yrði að velja og hafna. Æskilegt væri að til væru a.m.k. ljósprentaðar útgáfur (ljósmyndir) fyrir skriftarfræðinga, stafréttar útgáfur á handritum fyrir málfræðinga (III:2) og útgáfur á textum með samræmdri stafsetningu fyrir aðra fræðimenn. En þar sem fjármagn er ekki óþrjótandi verður að ætlast til þess að útgefendur hugi að því hvaða hópum fræðimanna þeir vilji helst þjóna, og reyni að koma til móts við þá og aðra eftir því sem tök eru á.

Góð lausn er stafrétt útgáfa þar sem upplausn banda er auðkennd (III:2), auk lesbrigða úr öðrum handritum og nauðsynlegra skýringa og athugasemda. Slík útgáfa þjónar ekki aðeins þeim fræðimönnum sem eru fyrst og fremst að hugsa um efnið, þótt hún sé seinlesin, heldur einnig málfræðingum. Hér er farið fram á mikla vinnu af hálfu útgefenda, og einnig gerðar nokkrar kröfur til lesenda. Ég held þessu fram þrátt fyrir áður nefnd orð Finns Jónssonar (sjá kafla 4.5.2) um það hvernig málfræðingar notuðu útgáfur og þá miklu vinnu sem væri lögð á setjara o.fl., en benda má á að honum fannst aldur handrits skipta máli og að eðlilegt sé að meðhöndla elstu handrit öðru vísi en þau sem yngri eru (1931:15):

Þar sem ekki er nema um eitt handrit að ræða og það gott og gamalt, t. d. annað eins og hómilíubókina í Stokkhólmi, þá er svo að segja sjálf-sagt, að það sje gefið út með sem mestri nákvæmni, eins og líka var gert með nefnt handrit.³⁹

Þótt hér hafi verið stungið upp á ákveðinni lausn er ekki víst að allir fræðimenn séu sammála henni, t.d. hefur Kirsten Wolf haldið því fram að bilið á milli útgáfna sem þjóna t.d. málfræðingum og bókmenntafræðingum verði ekki brúað svo auðveldlega, eða eins og hún segir (1993:346):

³⁹ Útgáfan á Íslensku hómilíubókinni sem Finnur nefnir er útgáfa Theodors Wiséns (1872) sem fellur í flokk III:2.

The chasm separating the linguist or the palaeographer, for instance, from the literary historian cannot be bridged by a single edition—and this is a reality that must be faced. And so we should accord each approach its validity and not seek to weld them together.

Hugsanlega væri hægt að koma enn frekar til móts við lesendur með því að gefa út texta með léttisamræmdri stafsetningu, þ.e.a.s. útgáfu þar sem hástafir í sérnöfnum hafa verið samræmdir og sett inn greinarmerki (innan oddklofa) þar sem við á, en upplausn banda sýnd (IV:1). Enn fremur er sjálf-sagt að koma til móts við notendur með því að hafa skýringar sem fyllstar, góðar skrár o.s.frv. (sbr. Stefán Karlsson 1979, Vésteinn Ólason 1988:99 og Sørensen 1989:235). Hvað sem því líður verður notandinn sífellt að vera meðvitaður um takmarkanir þeirrar útgáfu sem hann notar, allar breytingar sem útgefandi gerir á stafsetningu og texta verða að vera ljósar og notandinn verður að kynna sér greinargerð útgefandans fyrir aðferðum sínum áður en hann notar útgáfuna (sbr. Jørgensen 2002:2–3).

Það er einnig æskilegt að sami maður gefi sama texta út sem oftast og fyrir sem flesta notendur (sbr. Vésteinn Ólason 1988:98–99). Ólafur Halldórsson hefur t.d. gefið Færeyinga sögu út þrisvar, þ.e. fyrir almenning (1967), fyrir skólafólk (1978) og fyrir fræðimenn (1987). Jónas Kristjánsson (1952, 1966 og 1956) hefur einnig gert þetta, þ.e. gefið Valla-Ljóts sögu og Svarfdæla sögu út fræðilega og í *Íslenzkum fornritum*.

6.2 Rafrænar útgáfur

Hér að framan hefur fyrst og fremst verið rætt um prentaðar útgáfur en hins vegar hefur tölvutæknin breytt miklu um útgáfustarf. Nú hefur t.d. opnast sá möguleiki að gefa út texta á Internetinu eða á geisladiski þar sem textinn birtist með þeirri stafsetningu sem notandinn óskar. Með því að slá textann inn í ákveðnu forriti sem skilur XML-tölvumálið er hægt að fá fram með einni skipun táknréttan texta, staftáknréttan, stafréttan og með samræmdri stafsetningu með eða án þess að upplausn banda sé sýnd. Þetta er gert með því að kóða eða „tagga“ bönd, límingsstafi og önnur sértákn í handritunum. Svo les forritið úr kóðunum og birtir á þann hátt sem notandinn vill. Nokkrar stofnanir á Norðurlöndum hafa stofnað textabanka sem kallast Menota (Medieval Nordic Text Archive)⁴⁰ og það er markmið aðstandenda hans að allir fræði-

⁴⁰ Forveri Menota var starfshópur sem kallaði sig Netværk til elektronisk behandling af nordiske middelalderhåndskrifter. Á íslensku er Menota kallað Safn norrænna miðaldatexta.

menn, sem rannsaka (miðalda-)texta sem varðveittir eru í norrænum handritum og gefa þá út, noti þessa aðferð við innslátt og leggi uppskrift inn í textabankann. Lagt er til að fræðimenn skrifi textann upp táknréttan (II:2) og gangi þannig frá kóðuninni að hægt sé að fá stafréttu útgáfu (III:2) og samræmda stafsetningu forna (V:2). Verið er að ganga frá handbók eða leiðbeiningarriti um kóðunina og verkferlið (sjá *The Menota Handbook*).

HEIMILDIR

AM 551 a 4to

- Aðalheiður Guðmundsdóttir (útg.). 2001. *Úlfhams saga*. Rit 53. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Andersen, Lise Præstgaard (útg.). 1983. Partalopa saga. *Editiones Arnarnagnæanæ B* 28. C. A. Reitzels forlag, Copenhagen.
- Antiquitates Americanæ sive Scriptores Septentrionales rerum ante-Columbianarum in America*. Samling af de i Nordens Oldskrifter indeholdte Efterretninger om de gamle Nordboers Opdagelsesreiser til America fra det 10de til det 14de Aarhundrede. Edidit Societas Regia Antiquariorum Septentrionalium, Hafniæ, 1837.
- van Arkel, Andrea. 1985a. Computer Aided Editing: Arguments Pro and Contra. *Workshop Papers I*, bls. 27–40. The Sixth International Saga Conference 28.7. – 2.8. 1985.
- van Arkel, Andrea. 1985b. Proposal for the encoding of material to be kept at the Computer Tape Bank in Copenhagen. *Workshop Papers I*, bls. 41–52. The Sixth International Saga Conference 28.7. – 2.8. 1985.
- van Arkel-de Leeuw van Weenen, Andrea (útg.). 1987. *Möðruvallabók*. AM 132 Fol. [2 bindi: I: Index and Concordance. II: Text.] E. J. Brill, Leiden.
- Det Arnarnagnæanske Haandskrift Nr. 674 A, 4to, indeholdende det ældste Brudstykke af Elucidarius paa Islandsk, udgivet i fotolitografiske Aftryk af Kommissionen for det Arnarnagnæanske Legat*. Arnarnagnæanske Haandskrifter i fotolitografiske Aftryk. Kjøbenhavn, 1869.
- Balle, Søren. 1988. Om kildeudgiversers nødvendighed. *Fortid og nutid* 35:34–36.
- Bender, Susanne Krogh. 1977–1978. Kildeudgaver: hvad, for hvem, hvordan? *Fortid og nutid* 27:67–70.
- Bjarni Einarsson (útg.). 1977. *Hallfredar saga*. Rit 15. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Carlquist, Jonas (ritstj.). 1992. Föreläsningar i medeltidsfilologi. Carl Ivar Ståhle: En bibliografi. *Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet* (MINS) 38. Stockholm.
- Dahlerup, Verner (útg.). 1880. *Ågrip af Noregs konunga sögum*. Diplomatarisk udgave. Samfundet til udgivelse af gammel nordisk litteratur 2. København.
- Dahlerup, Verner & Finnur Jónsson (útg.). 1886. *Den første og anden grammatiske af-*

- handling i Snorres Edda*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 16. København.
- Degnbol, Helle. 1985. Hvad en ordbog behøver — og andre ønsker. *Workshop Papers I*, bls. 235–254. The Sixth International Saga Conference 28.7. – 2.8. 1985.
- Driscoll, Matthew James (útg.). 1992. *Sigurðar saga þögla*. The shorter redaction. Edited from AM 596 4to. Rit 34. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Dumville, David N. 1994. Editing Old English Texts for Historians and Other Troublemakers. D. G. Scragg & Paul E. Szarmach (ritstj.):45–52.
- Einar Ól. Sveinsson. 1952. Um handrit Njálssögu. *Skírnir* 126:114–152.
- Einar Ól. Sveinsson (útg.). 1954. Brennu-Njáls saga. *Íslensk fornrit* XII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Eklund, Sten. 1989. The Traditional or the Stemmatic Editorial Technique? *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1987–1988*, bls. 33–49. Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis. Uppsala.
- Elektra – e-manuskripter. *Det Kongelige Bibliotek*. <http://www.kb.dk/elib/mss>.
- Erla Hulda Halldórsdóttir (ritstj.). 2002. 2. *íslenska söguþingið 30. maí – 1. júní 2002*. Ráðstefnurit 2. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands – Sagnfræðingafélag Íslands – Sögufélag, Reykjavík.
- Fidjestøl, Bjarne, Odd Einar Haugen & Magnus Rindal (ritstj.). 1988. *Tekstkritisk teori og praksis*. Nordisk symposium i tekstkritikk Godøysund 19.–22. mai 1987. Novus forlag, Oslo.
- Finnur Jónsson (útg.). 1908. Brennu-Njálssaga (Njála). *Altnordische Saga-Bibliothek* 13. Halle a. S.
- Finnur Jónsson (útg.). 1916. *Eirspennill*. Am 47 fol. Nóregs konunga sögur: Magnús góði – Hákon gamli. Den norske historiske kildekriftskommission, Kristiania.
- Finnur Jónsson. 1918. Udsigt over den norsk-islandske filologis historie. *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag den 26. september 1918*. København.
- Finnur Jónsson. 1931. Handrit og handritalestur og útgáfur. *Skírnir* 105:1–16.
- Finnur Jónsson. 1936. *Ævisaga Finns Jónssonar eftir sjálfan hann. Safn Fræðafjellsins um Ísland og Íslendinga* 10. Hið íslenska fræðafjellag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Firchow, Evelyn Scherabon & Kaaren Grimstad (útg.). 1989. *Elucidarius in Old Norse Translation*. Rit 36. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Fix, Hans. 1985. Wörterbuch und Grammatik als Folgeprodukte der computerunterstützten Textedition. *Workshop Papers I*, bls. 337–345. The Sixth International Saga Conference 28.7. – 2.8. 1985.
- Foulet, Alfred & Mary Blakely Speer. 1979. *On Editing Old French Texts*. The Regents Press of Kansas, Lawrence.
- Frank, Roberta (ritstj.). 1993. *The Politics of Editing Medieval Texts*. Papers given at the twenty-seventh annual Conference on Editorial Problems University of Toronto 1–2 November 1991. AMS Press, New York.
- Frederiksen, Britta Olrik. 1997. Lidt om dansk sproghistorie og editionspraksis før og nu, med et sideblik til det norrøne. Úlfar Bragason (ritstj.): *Íslensk málsaga og textafræði*, bls. 22–40. Rit Stofnunar Sigurðar Nordals 3. Reykjavík.
- Glauser, Jürg. 1997. Textüberlieferung und Textbegriff im spätmittelalterlichen Norden: Das Beispiel der Riddarasögur. *Sagas and the Norwegian Experience*.

- Sagaene og Noreg. Preprints. Fortrykk, bls. 189–198. 10. internasjonale sagakonferanse. 10th International Saga Conference. Trondheim, 3. – 9. August 1997. Senter for middelalderstudier, Trondheim.
- Gneuss, Helmut. 1994. Guide to the Editing and Preparation of Texts for the *Dictionary of Old English*. D. G. Scragg & Paul E. Szarmach (ritstj.):7–26.
- Godden, Malcolm. 1977. Old English. A. G. Rigg (ritstj.):9–33.
- Greetham, D. C. (ritstj.). 1995. *Scholarly Editing*. A Guide to Research. The Modern Language Association of America, New York.
- Grimstad, Kaaren. 1985. Editing the OI *Elucidarius* with the Aid of the Computer. *Workshop Papers I*, bls. 373–380. The Sixth International Saga Conference 28.7. – 2.8. 1985.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson (útg.). 2000. *Reykjaholtsmáldagi*. Bergur Þorgeirsson ritaði forspjall. Margaret Cormack þýddi máldagann. Reykholtskirkja – Snorrastofa, Reykholti.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 2001. Leiðbeiningar Árna Magnússonar. *Gripla* 12:95–124.
- Gøbel, Erik. 1987. Danske Handelskompagnier. *Fortid og nutid* 34:242–244.
- Halldór Hermannsson. 1933. Old Icelandic Literature. A Bibliographical Essay. *Islandica* 23. Cornell University Press, Ithaca.
- Halldór Hermannsson (útg.). 1935. Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages. *Corpus codicum Islandicorum medii aevi* 7. Levin & Munksgaard – Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Haraldur Bernharðsson. 1997. Ritdómur um *Mattheus sögu postula*. (Ólafur Halldórsson útg.). *Skáldskaparmál* 4:254–257.
- Haugen, Odd Einar. 1984. Filologi og tekstkritikk. Eit norrønfilologisk synspunkt på kjerna i filologien. *Eigenproduksjon* 23. [2. opplag 1987.]
- Haugen, Odd Einar. 1988. Norrøn tekstutgjeving ved ein skiljeveg. Refleksjonar etter den sjette internasjonale sagakongressen (Helsingør 28/7–2/8 1985). *Eigenproduksjon* 32, bls. 1–31. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Haugen, Odd Einar. 1994. Utgjeving av norrøne tekster i Noreg. Eit historisk overblikk og ei metodisk vurdering. *Nordica Bergensia* 1:137–174.
- Haugen, Odd Einar. 1995. *Constitutio textus*. Intervensjonisme og konservatisme i utgjevinga av norrøne tekster. *Nordica Bergensia* 7:69–99.
- Haugen, Odd Einar. 2000. Fem argument mot filologien. Kristinn Jóhannesson, Karl G. Johansson & Lars Lönnroth (ritstj.): *Den fornordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*. Studier och diskussionsinlägg, bls. 17–26. Gothenburg Old Norse Studies 2. Litteraturvetenskapliga Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Haugen, Odd Einar. 2004. Tekstkritikk og tekstfilologi. Væntanleg í Odd Einar Haugen (ritstj.): *Handbok i norrøn filologi*. Landslaget for norskundervisning: Skriftserien. Fagbokforlaget, Bergen.
- Hauksbók udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirshåndskrifter*. Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, København, 1892–96.
- Hálfðan Einarsson [Halfdan Einersen] (útg.). 1768. *Kongs-Skugg-Sio utlögð a Daunsku og Latinu*. Det Kongelige Speil med Dansk og Latinsk Oversættelse, samt nogle Anmærkninger, Register og Forberedelser. Speculum regale cum interpretatione danica et latina, variis lectionibus, notis &c. Sorøe.

- Hirdskraa i fotolithografisk Gjengivelse efter Tønsbergs Lovbog fra c. 1320.* Det norsk historiske Kildeskriftfond, Christiania, 1895.
- Holmberg, Bente, Britta Olrik Frederiksen & Hanne Ruus (ritstj.). 1989. *Forskningsprofiler udgivet af Selskab for Nordisk Filologi.* Gyldendal, København.
- Holtmark, Anne (útg.). 1931. *En tale mot biskoppene.* En sproglig-historisk undersøkelse. Med facsimilia. Skrifter Utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1930. No. 9. Utgitt for Fridtjof Nansens Fond. Oslo.
- Hudson, Anne. 1977. Middle English. A. G. Rigg (ritstj.):34–57.
- Indrebø, Gustav (útg.). 1920. *Sverris saga etter Cod. AM 327 4°.* Den Norske Historiske Kildeskriftkommission, Kristiania.
- ÍM I = Skarðsbók. Codex Scardensis. AM 350 fol. Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson & Sigurður Líndal rituðu formála. *Íslensk miðaldahandrit.* Manuscripta Islandica mediū aevi 1. Lögberg bókaforlag – Sverrir Kristinsson, Reykjavík, 1981.
- ÍM III = Konungsbók eddukvæða. Codex Regius. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi Gl. kgl. sml. 2365 4to. Vésteinn Ólason ritaði inngang. Guðvarður Már Gunnlaugsson ritstýrði textum. *Íslensk miðaldahandrit.* Manuscripta Islandica mediū aevi 3. Lögberg – Edda, miðlung og útgáfa, Reykjavík, 2001.
- Íslendinga sögur og þættir 1–3.* Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson, Órnólfur Thorsson ritstj. Svart á hvítu, Reykjavík, 1987.
- Íslendinga sögur, udgivne efter gamle Haandskrifter I–IV.* Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, Kjöbenhavn, 1843–1889.
- Íslenzk fornrit I–.* Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík, 1933–.
- Jakob Benediktsson (útg.). 1968. Íslendingabók, Landnámabók. *Íslenzk fornrit I.* Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Jansson, Sven B. F. 1944. *Sagorna om Vinland 1.* Handskrifterna till Erik den rödes saga. Håkan Ohlssons boktryckeri, Lund.
- Jensen, Helle. 1989. Om udgivelse af vestnordiske tekster. Bente Holmberg o.fl. (ritstj.):208–220.
- Johnsen, Oscar Albert (útg.). 1922. *Olafs saga hins helga.* Efter pergamenthaandskrift i Uppsala Universitetsbibliotek, Delagardieske samling nr. 8II. Utgit av Den Norske Historiske Kildeskriftkommission. Kristiania.
- Jorgensen, Peter A. 1993. Producing the Best Text Edition. *Herculean and Sisyphean. Scandinavian Studies* 65(3):329–337.
- Jorgensen, Peter A. (útg.). 1997. *The Story of Jonatas in Iceland.* Rit 45. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1938. *Byskupa sögur I.* hæfte. Det kongelige nordiske oldskriftselskab. Ejnar Munksgaard, København. [= *Editiones Arnarnagagnæanæ A 13,1.*]
- Jón Helgason (útg.). 1942. Úr bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar. *Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga* 12. Hið íslenzka fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jón Helgason. 1950. Árnasafn og vísindin. J[akob] B[enediktsson] þýddi. *Tímarit Máls og menningar* 11(3):259–265. [Þýðing á Den Arnarnagagnæanske Samling og Videnskaben. *Politiken*, 21. október 1950.]
- Jón Helgason (útg.). 1951a. Eddadigte I. Vøluspa, Hávamál. *Nordisk filologi.* Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A Tekster 4, Ejnar Munksgaard, København.
- Jón Helgason. 1951b. Kongsbókin úr Føroyum. *Útseti* 6:101–122.
- Jón Helgason. 1952. Blað Landsbókasafns úr Heiðarvíga sögu. *Landsbókasafn Íslands.* Árbók 1950–1951. 7.–8. ár, bls. 127–135. Reykjavík.

- Jón Helgason. 1953. Kvartslampinn í Árnasafni. Samtal við Jón Helgason prófessor. *Samtíðin* 189 (20. árg., 1. hefti, febrúar 1953), bls. 6–10.
- Jón Helgason (útg.). 1954. The Arna-Magnæan Manuscript 551 a, 4to. Bárðar saga, Víglundar saga, Grettis saga. *Manuscripta Islandica* 1. Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Jón Helgason. 1958. *Handritaspjall*. Mál og menning, Reykjavík.
- Jón Helgason. 1984. Et fragment av Kongespeilet. *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen på hans 70-årsdag den 9. juni 1984*, bls. 124–141. Alvheim og Eide, Øvre Ervik.
- Jónas Kristjánsson (útg.). 1952. *Valla-Ljóts saga*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 63. København.
- Jónas Kristjánsson (útg.). 1956. Eyfirðinga sögur. Víga-Glúms saga, Ögmundar þáttur dyttis, Þorvalds þáttur tasalda, Svarfdæla saga, Þorleifs þáttur jarlsskálds, Valla-Ljóts saga, Sneglu-Halla þáttur, Þorgríms þáttur Hallasonar. *Íslensk fornrit 9*. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson (útg.). 1966. Svarfdælasaga. *Rit Handritastofnunar Íslands 2*. Reykjavík.
- Jørgensen, Jon Gunnar. 2002. Sagalitteratur som forskningsmateriale. Utgaver og utnyttelse. *Maal og minne* 2002(1):1–14.
- Keyser, R. & C. R. Unger (útg.). 1851. *Barlaams ok Josaphats saga*. En religiøs romantisk Fortælling om Barlaam og Josaphat, oprindelig forfattet paa Græsk i det 8de Aarhundrede, senere oversat paa Latin, og herfra igjen i fri Bearbejdelse ved Aar 1200 overført paa Norsk af Kong Haakon Sverressøn. Med lithographeret Skriftprøve. Christiania.
- Kjartan G. Ottósson. 1988. Den ísländska sprákhistoriens primárkállor och deras anvándning eller Ár historisk lingvistik möjlig utan filologi? Jan Svensson (ritstj.): *Nordistiken som vetenskap*. Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder, bls. 120–155. Studentlitteratur, Lund.
- Kjær, Albert & Ludvig Holm-Olsen (útg.). 1910–1986. *Det Arnamagnæanske Haandskrift 81a Fol. (Skálholtsbók yngsta) indeholdende Sverris saga, Bøglunga sögur, Hákonar saga Hákonarsonar*. Udgivet af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission / Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Kristiania/Oslo.
- Knirk, James E. 1985. The Role of the Editor of a Diplomatic Edition. *Workshop Papers II*, bls. 603–612. The Sixth International Saga Conference 28.7. – 2.8. 1985.
- Konráð Gíslason. 1846. *Um frum-parta íslenzkrar túngu í fornöld*. Hið Íslenska Bókmentafjelag, Kaupmannahöfn.
- Konráð Gíslason [Konrad Gíslason] (útg.). 1849. Tvær sögur af Gísla Súrssyni. Forklaring over Qvadene af Dr. S[veinbjörn] Egilsson. Det nordiske Literatur-Samfund, Kjøbenhavn.
- Kålund, Kr. (útg.). 1889–1891. *Laxdæla saga*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 19. København.
- Langebek, Jacobus (útg.). 1772. *Scriptores rerum danicarum medii ævi, partim hactenus inediti, partim emendatius editi* I. Hafniæ.
- Lapidge, Michael. 1991. Textual Criticism and the Literature of Anglo-Saxon England. *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 73(1):17–45.
- Larsson, Ludvig (útg.). 1883. *Áldsta delen af cod. 1812 4to gml. kgl. samling på Kgl. biblioteket i København*. I diplomatariskt aftryck utgifven. STUAGNL 9. København.

- de Leeuw van Weenen, Andrea (útg.). 1993. The Icelandic Homily Book. Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm. *Íslensk handrit*. Icelandic Manuscripts. Series in Quarto 3. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Louis-Jensen, Jonna (útg.). 1981. Trójumanna saga. The Dares Phrygius Version. *Editiones Arnarnæanæ* A 9. C. A. Reitzels boghandel, Copenhagen.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming. 1989. Udgaver af efterreformatoriske danske tekster. Bente Holmberg o.fl. (ritstj.):238–246.
- Magerøy, Hallvard (útg.). 1988. Soga om birkebeinar og baglar. Bøglunga sögur. [2 bindi.] Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. *Norrøne tekster* 5. Solum forlag og Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- McCarren, Vincent P. & Douglas Moffat (ritstj.). 1998. *A Guide to Editing Middle English*. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- The Menota Handbook*. Guidelines for the electronic encoding of Medieval Nordic primary sources. Version 1.0. Medieval Nordic Text Archive, Bergen, 2003. <http://www.hit.uib.no/menota/guidelines>.
- Minnis, A. J. & Charlotte Brewer (ritstj.). 1992. *Crux and Controversy in Middle English Textual Criticism*. D. S. Brewer, Cambridge.
- Neckel, Gustav (útg.). 1962. *Edda*. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. I. Text. Vierte, umgearbeitete Auflage von Hans Kuhn. Carl Winther – Universitätsverlag, Heidelberg.
- O'Brien O'Keeffe, Katherine (ritstj.). 1997. *Reading Old English texts*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ólafur Halldórsson (útg.). 1967. *Færeyinga saga*. Íslenzkar fornbókmenntir. Prentsmiðja Jóns Helgasonar hf., Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson (útg.). 1978. *Færeyinga saga*. Íslensk úrválsrit 13. Iðunn, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson (útg.). 1987. *Færeyinga saga*. Rit 30. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson. 1988. Tanker om tekstkritiske udgaver. Bjarne Fidjestøl o.fl. (ritstj.):11–23.
- Ólafur Halldórsson (útg.). 1994. *Matheus saga postula*. Rit 41. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Palæografisk Atlas*. Oldnorsk-islandsk afdeling. Kommissionen for det Arnarnæanske Legat. København – Kristiania, 1905.
- af Petersens, Carl (útg.). 1882. *Jómsvíkinga saga efter arnarnæanska handskriften N:o 291, 4:to i diplomatiskt aftryck*. STUAGNL 7. København.
- Raasted, Jørgen. 1968. [Útdráttur úr fyrirlestri og umræðum:] Udgiverkunstens teori og praksis. *Selskab for nordisk filologi*. Årsberetning for 1965–1966, bls. 5–9. København.
- Rigg, [A.] George. 1977a. Medieval Latin. A. G. Rigg (ritstj.):107–125.
- Rigg, A. G[orge] (ritstj.). 1977b. *Editing Medieval Texts English, French, and Latin Written in England*. Papers given at the twelfth annual Conference on Editorial Problems, University of Toronto, 5–6 November 1976. Garland Publishing, New York.
- Rinascimento Virtuale project*. Rinascimento Virtuale. Digitale Palimpsestforschung. Rediscovering written records of a hidden European cultural heritage. <http://www.saunalahti.fi/~ikotivuo/rvr/vr/index.html>.

- Rindal, Magnus (útg.). 1981. Barlaams ok Josaphats saga. Utgjeven for Kjeldeskrift-fondet. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. *Norrøne tekster* 4. Oslo.
- Rumble, Alexander R. 1994. Palaeography and the Editing of Old English Texts. D. G. Scragg & Paul E. Szarmach (ritstj.):39–43.
- Sagnanet*. Íslenskar fornbókmenntir. Icelandic medieval literature. Myndir af handritum og bókum sem gefnar voru út fyrir árið 1901. Images of manuscripts and books published before 1901. <http://www.sagnanet.is>.
- Sanders, Christopher (útg.). 2001. *Bevens saga*. With the Text of the Anglo-Norman Boeve de Haumtone. Rit 51. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Scragg, D. G. 1994. Postscript. *Quo vadis, editio?* D. G. Scragg & Paul E. Szarmach (ritstj.): 299–309.
- Scragg, D. G. & Paul E. Szarmach (ritstj.). 1994. *The Editing of Old English*. Papers from the 1990 Manchester Conference. D. S. Brewer, Cambridge.
- Seelow, Hubert (útg.). 1981. *Hálfs saga ok Hálfsrekka*. Rit 20. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Sigurður Nordal (útg.). 1933. Egils saga Skalla-Grímssonar. *Íslenzk fornrit* II. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Snorri Sturluson. 1976. Edda. Gylfaginning og prosafortellingene av Skáldskaparmál. *Nordisk filologi*. Utgitt av Anne Holtsmark & Jón Helgason. 2. utgave. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. A Tekster 1. Ejnar Munksgaard, København.
- Stafrænt handritasafn. *Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi*. <http://am.hi.is>.
- Stefán Karlsson. 1979. Skal udgiverens arbejde være omsonst? Fyrirlestur fluttur á málþinginu Synspunkter på tekstudgivelse á vegum Det arnamagnæanske institut i Kaupmannahöfn 29. maí. [Útdráttur á ensku birtist í *The Arnarnagnæan Institute and Dictionary*. Bulletin 12, 1977–79, bls. 16. Copenhagen, 1979.]
- Stefán Karlsson. 1988. Omkring hjælpemidler og uddannelse for tekstudgivere. Bjarne Fidjestøl o.fl. (ritstj.):116–129.
- Storm, Gustav (útg.). 1893. *Otte Brudstykker af den ældste Saga om Olav den hellige*. Med facsimiler. Det norske historiske Kildeskriftfond, Christiania.
- Sverrir Tómasson. 2002. Er nýja textafræðin ný? Þankar um gamla fræðigrein. *Gripla* 13:199–216.
- Szarmach, Paul E. 1994. Introduction. D. G. Scragg & Paul E. Szarmach (ritstj.):1–6.
- Sørensen, John Kousgård. 1989. Om udgivelse af ældre danske tekster. Bente Holmberg o.fl. (ritstj.):221–237.
- Vésteinn Ólason. 1988. Debattinnlegg til Odd Einar Haugen. Bjarne Fidjestøl o.fl. (ritstj.):98–100.
- Wimmer, Ludv. F. A. & Finnur Jónsson (útg.). 1891. *Håndskriftet Nr. 2365 4° gl. kgl. Samling på det store kgl. bibliothek i København (Codex regius af den ældre Edda) i fototypisk og diplomatisk gengivelse*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Wisén, Theodor (útg.). 1872. *Homiliu-bók*. Isländska Homilier efter en handskrift från tolfte århundradet. Isländska skinnboken 15 qv. å Kungl. Bibliotheket i Stockholm. Lund.
- Wolf, Kirsten. 1991. Ritdómur um *Elucidarius in Old Norse Translation* (Evelyn Scherabon Firchow & Kaaren Grimstad útg.). *Journal of English and Germanic Philology* 90(4):596–598.

- Wolf, Kirsten. 1993. Old Norse—New Philology. *Scandinavian Studies* 65(3):338–348.
- Wolf, Kirsten (útg.). 1995. *Gyðinga saga*. Rit 42. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Wolf, Kirsten (útg.). 2001. *Saga heilagrar Önnu*. Rit 52. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Örnólfur Thorsson. 1990. „Leitin að landinu fagra“. Hugleiðing um rannsóknir á íslenskum fornþókmenntum. *Skáldskaparmál* 1:28–53.

Guðvarður Már Gunnlaugsson
Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
gudvardr@hi.is

HELGI GUÐMUNDSSON

ÞORLÁKS SAGA BISKUPS OG ISIDOR

Í ÞORLÁKS SÖGU biskups segir (*ÍF XVI 2002:50*, sbr. *Byskupa sögur 2 1978: 180–181*):

Þorlákr tók vígslur þegar á unga aldri allar unz hann var djákn af Magnúsi byskupi, en hann var þá fimtán vetra gamall er byskup andaðisk. En því fóru vígslur hans skjótt fram at þat fundu yfirboðarnir at hann hugleiddi sjálf ok gætti í úthorn þess vanda er fylgði hverri vígslu, þeiri er hann tók. Ok svá skjótt sem fram fór nám hans ok vígslur þá lét hann til sín at fyrirboði koma með ráðinni staðfestu alla mannkosti þá er vígslunum áttu til at heyra. Lét hann sér þat í hug koma, meðan nám var minna ok vígslur smæri, er Isidorus byskup mælir, spakr ok heilagr, at bæði er nytsamligt at nema mart ok lifa réttlíga, en ef eigi má bæði senn verða þá er enn dýrligra at lifa vel.

Þarna er vitnað í Isidor biskup í Sevilla á Spáni (um 560–636). Á miðöldum voru verk hans í hávegum höfð. Þorláks saga biskups var að öllum líkindum rituð í Skálholti, þegar Páll Jónsson var þar biskup, 1195–1211. Þar hafa menn lesið Isidor. En þau orð Isidors, sem vitnað er til í sögunni, virðast ekki hafa fundizt (Gjerløw 1962:479, *ÍF XVI 2002:50*). Helzt er þeirra að leita þar sem fjallað er um siðfræði og guðfræði.

Þetta er Isidori Hispalensis Sententiae II.1.11 (*Patrologia latina* 83 1862: 601):

Utile est multa scire et recte vivere. Quod si utrumque non valemus, melius est ut bene vivendi studium quam multa sciendi sequamur.¹

Sententiae var mikilsmetið rit. Efníð er siðfræði og guðfræði, en einnig staða

¹ 'Nytsamlegt er að vita margt og lifa réttlega. En getum vér eigi gert hvort tveggja, er betra að ástunda að lifa vel en að vita margt.'

kirkjunnar.² Það var deiluefni á Íslandi, þegar Þorlákur Þórhallsson var biskup, 1178–1195. Verið getur, að ritið hafi verið notað við kennslu í Skálholtsskóla á 12. og 13. öld.

HEIMILDIR

Byskupa sögur 2. Udgivet af Jón Helgason. København, 1978.

Gjerløw, Lilli. 1962. Isidor av Sevilla. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 7:479. Reykjavík.

Hillgarth, J.N. 1985. Isidore of Seville, St. *Dictionary of the Middle Ages* 6:563–566. New York.

ÍF XVI = Biskupa sögur II. Ásdís Egilsdóttir gaf út. *Íslenzk fornrit XVI*. Ritstjóri Jónas Kristjánsson. Reykjavík, 2002.

Patrologia latina 83. Paris, 1862.

Helgi Guðmundsson

Íslenskuskor

Heimspékideild Háskóla Íslands

Áragnarði við Suðurgötu

101 Reykjavík

² „The most important of Isidore’s dogmatic works, the *Sententiae*, a manual intended for the formation of the clergy in moral and pastoral as well as dogmatic theology, represents a great advance in systematization on Prosper of Aquitaine’s earlier work. That the work was indeed used is demonstrated by a preliminary listing that enumerates more than 440 manuscripts. *Sententiae* 3.51 was often cited during the investiture conflict; its use in subsequent canonical collections also attests to the influence of Isidore’s view that the function of the secular power as servant of the church was its principal *raison d’être*.” Hillgarth 1985:565.

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

SÖGNIN *MOGA* Í RÚNARISTU FRÁ BJÖRGVIN

PEGAR HLUTI gömlu bryggjunnar í Björgvin brann til kaldra kola í júlí 1955 hurfu svo að segja á einu andartaki í reyk og ösku sýnilegar minjar sem hönd og hugur liðinni kynslóða hafði skilið þar eftir sig. Þeir sem höfðu reynt að rekja þar spor horfins mannlífs gengu nú í ösku og usla, en sem betur fór grunaði suma að undir fólksvanum leyndust aðrir slóðar sem reynandi væri að rekja. Fornleifafræðingar gripu tækifærið og grófu upp svæðið undir brunarústunum og fundu þar meðal annars rúnaristur af ýmsu tagi, ristar á trékefli, spjöld og bein, og höfðu um fjögur hundruð ristur fundist árið 1964. Aslak Liestøl, fornleifafræðingur, hafði veg og vanda af að lesa úr þessum rúnaristum og birti í ritgerð árið 1964, ‘Runer frå Bryggen’, talsverðan hluta af því sem þá hafði tekist að lesa (sjá einnig Liestøl 1965).

Margar af þessum rúnaristum bregða upp svipmyndum úr daglegu lífi fólks sem var í Björgvin á tólftu öld og fram á þá fjórtánda, og oft kasta þær ljósi á það sem ekki eða óljóst var áður kunnugt. Eitt af því sem hefur komið mönnum á óvart — þótt það þyrfti raunar engan að undra — er að skáldskapur, bæði dróttkvæður og undir eddukvæða háttum, hefur verið iðkaður í Noregi, að minnsta kosti fram undir aldamótin 1400. Fáeinar heilar vísur hafa fundist, en þótt nærri megi geta hversu lítið brot þær séu af því sem hefur gengið manna á meðal í Noregi á þessum tíma, er þó mikill fengur að þeim, einkum vegna þess að slíkur skáldskapur norskur hefur nær enginn varðveist í handritum.

Rúnaristurnar frá Björgvin eiga vafalaust eftir að halda vöku fyrir rúnarfræðingum og málfræðingum áratugi og aldir og heilaseljum þeirra í hollri þjálfun. Ég nefni hér aðeins sem dæmi bréf, rist um aldamótin 1200. Upphaf þess réð Aslak Liestøl í fyrstu þannig: ‘Þess vil ek biðja þik, at þú far ór þeima poll, ok sníð rít ...’ o.s.frv. (Liestøl 1964:11–12). Það sem Aslak Liestøl las ‘poll, ok’ er rist með rúnum þannig: ‘**pol:oke**’, en hann gerir þessa grein fyrir ráðningunni, auðsýnilega ekki alveg ánægður með pollinn:

Her har eg lesi *poll, ok*, medan ein faktisk også kan lesa *poloti* som kanskje kunne tyde s l o t, palass.

Síðar komst hann að því, að í stað *poll*, ok ætti að lesa *flokki* og þar með varð erindi bréfsins allt augljóst, að undanskildum síðustu orðunum (1968: 21). Þannig getur skipt öllu máli að það takist að ná í heilar setningar rétt ráðnar, vegna þess að ekki þarf nema fáein mistúlkuð orð til þess að samhengi glatist, og vantar raunar stundum ekki nema eitt til að allt liggi ljóst fyrir.

Eins og áður segir hafa sumir rúnameistarar í Björgvin kunnað þó nokkuð fyrir sér í skáldskap. En margar hverjar af vísu þeim sem þeir ristu með rún-um og fundust undir brunarústunum hafa reynst torráðnar, enda þótt tekist hafi að lesa rúnirnar staf fyrir staf. Á flísum sem eru eftir af löngu rúnakefli frá síðari hluta þrettánda aldar eða frá því um aldamótin 1300, og Aslak Liestøl segir að í það minnsta þrjú hundruð rúnir hafi verið ristar á, hefur þetta verið lesið:

**- - - asigæþiþri:tilfiors:sæl.ekþáþóttumk.eruitsatomk.ihia.
okkomatokkar:m.amepal.iuirne.undir:sakapaatek.umokat**

Upphaf þess sem verður lesið af þessari ristu hefur, mér vitanlega, ekki verið ráðið þannig að hægt sé að segja til um hvort þar sé endir á vísu eða setningar í lausu máli. Fyrstu tólf rúnirnar gætu verið síðasta ljóðlínan í vísu undir ljóðahætti: ‘á sig ei þjáðri’, en hvað er **tilfiors**? — til fjörs? Og hvað merkir það? En síðan kemur heil vísa ort undir ljóðahætti. Fyrri helmingur hennar er auðlesinn, ráðinn þannig af Aslak Liestøl:

*Sæl(l) ek þá þóttumk
er vit sátumk í hjá,
ok komat okkar maðr á meðal.*

Og um þennan vísuhelming segir hann síðan (1964:35):

Dette er ein typisk halvstrofe i ljóðahátt versemål, og det som kjem etter kan kanskje vera neste halvstrofe, eller ein del av den. Ein kunne lesa

*Yfir né undir sakaðatk
um ok at ---- (eller: um okkart ----)*

Enginn vafi er á að Aslak Liestøl hefur lesið og ráðið fyrri helming vísunnar rétt. Þetta er ástarvísa, eins og hver maður getur séð, og þá er þess að vænta að síðari helmingur hennar sé of hið sama far. Með það í huga legg ég til að lesa hann þannig:

Yfir né undir
— sák á þá —
áttak úmogat

Hér er fjórða og sjötta lína vísunnar lesin eins og hún er rist á rúnakeflinu, að því undanskildu að stafsetning er samræmd. Lykillinn að þessari ráðningu er sögnin *moga*¹, sem mikið fer fyrir í Grettisfærslu, þar sem merking hennar er augljós. Grettisfærsla er íslensk þula, en rúnavísan frá Björgvin er órækur vitnisburður um að Norðmenn hafa einnig tekið sér þessa sögn í munn, og í færeysku er hún bráðlifandi, en með lengingu (*geminatio*) á *g: mogga* (sjá Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:630).

Fjórða og sjötta ljóðlína vísunnar er heil setning: ‘Yfir né undir áttak úmogat.’ Ef einhverjir eru sem ekki koma í fljótu bragði auga á hvað hér er haft á orði skal þeim bent á þessa klausu í Bósa sögu: „Þau skemta sér nú sem þeim líkar, ok var bóndadóttir ýmist ofan á eða undir ...“ (*Bósa Saga*:41.11–12).

Fimmta ljóðlínan, ‘sák á þá’, sem hér er lesin úr rúnunum eins og beinast liggur við og ég kem ekki auga á að öðruvísi verði ráðnar, er innskot og óljósrar merkingar. Í fjórðu línu eru tveir stuðlar: *Yfir .. undir*, og þá verður að gera ráð fyrir að í fimmtu línu sé langt sérhljóð, hæft til að bera höfuðstaf. Í þeirri línu eru þrjár a-rúnir einu táknið fyrir sérhljóð, og kemur engin þeirra til greina sem höfuðstafur önnur en a-rúnin í miðið; þar af leiðandi hlýtur hún að standa fyrir á. Líklegast þykir mér að merking línunnar sé: ég sá til þess, eða þá lagði ég mig fram. Að vísu finn ég ekki dæmi í orðabókum um orðafarið *að sjá á* nákvæmlega í þessari merkingu, en í fornu máli kemur það fyrir í merkingunni að athuga og aðstoða, til dæmis að sjá á með e-m, sem nú er kallað að sjá til með e-m.

Fyrsta orð vísunnar má lesa hvort sem er Sæl eða Sæll. Þar af leiðir að ekki er ljóst hvort þessi vísa er lögð í munn karli eða konu, en það skiptir litlu máli. Allir þeir sem lesa hana með innlifun heiðriks hugar og reyna að setja sig í spor elskendanna, sem eru svo ljóslifandi í mynd hennar, munu sjá að þetta er gullfalleg ástarvísa, en auk þess er fengur að henni fyrir það, að hún er ein af þeim fáu leifum sem hafa varðveist af norrænum mansöng. Siðapostular bönnuðu mansöng, og körlum sem létu sér annt um siðferði eiginkvenna og dætra, hvað sem þeim sjálfum leið, var ekki verra gert en að mansöngur væri ortur um konur í þeirra umsjá. Rúnakeflið með ástarvísunni sem hér hefur ver-

¹ Ég leyfi mér að gera ráð fyrir að ‘k’ í umritun ristunnar hafi verið stungin kaun.

ið vikið að ber þess greinileg merki að einhver hefur ekki kunnað að meta skáldskapinn (Liestøl 1965:30):

Keflið hefur verið eyðilaggt þegar á miðöldum, klofið með hnífi að endilöngu og þar að auki brotið. Meira að segja er annar flaskinn skorinn um þvert í annan endann.

En ritskoðunarmenn, eða ef til vill varðhaldsmenn mannorðs kvenna, hafa ekki varað sig á því, að einmitt þessi meðferð á keflinu mun hafa orðið til þess að flísarnar úr því varðveittust á þeim stað þar sem þeim var kastað og þar með mansöngsvísa sem ekki þótti æskilegt að færi margra á milli, en okkur þykir nú betra að hafa en missa.²

HEIMILDIR

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans.
Die Bósa Saga in zwei Fassungen. Nebst proben aus den Bósa-Rímur. Otto Luitpold
 Jiriczek útg. Strassburg, 1893.
 Liestøl, Aslak. 1964. Runer fra Bryggen. *Viking* 27:5–53.
 Liestøl, Aslak. 1965. Rúnávísur frá Björgvin. *Skírnir* 139:27–51.
 Liestøl, Aslak. 1968. Correspondence in Runes. *Mediaeval Scandinavia* 1:17–27.
 Ólafur Halldórsson. 1971. Sögnin að moga í rúnávísu frá Björgvin. Bríarí á sextugsafmæli Halldórs Halldórssonar 13. júlí 1971, bls. 17–24. Reykjavík.

Ólafur Halldórsson
 Álfaskeiði 96
 220 Hafnarfjörður
 olafurha@hi.is

² Í þessari samantekt er stuðst við greinarkorn sem ég skrifaði í lítið vélritað hefti: Bríarí á sextugsafmæli Halldórs Halldórssonar 13. júlí 1971. Þar fjallaði ég um rúnávísu þá sem hér er vikið að og setti fram þá sömu túlkun á síðari helmingi hennar og í þessu spjalli. Bríarí er aðeins til í því eina eintaki sem Halldóri Halldórssyni var afhent á afmælisdaginn, en höfundar þeirra greina sem birtust í því munu þó eiga ljósrit af þeim. Að öðru leyti hef ég ekki haldið þessari skýringu minni á vísunni á lofti, og þar af leiðandi er engin von til þess að aðrir hafi vitað um hana en þeir sem stóðu að Bríarí og viðtakandi þess kvers. En þar sem ég er sannfærður um að ég hafi hitt á rétta ráðningu téðs víshelmingings sé ég enga ástæðu til að halda henni lengur í einangrun sem þegar er orðin of löng.

Andmælaræður
við doktorsvörn Gísla Sigurðssonar 31.8. 2002¹

I

RÆÐA LARS LÖNNROTH

I

THE RELATIONSHIP between oral tradition and literary authorship is a classical problem in Icelandic saga scholarship, but it is also a classical problem in the study of other types of early epic narrative in ancient Greece, Anglo-Saxon England and Medieval France. Works like the *Iliad* and the *Odyssey*, *Beowulf*, *La Chanson de Roland* and *Njáls saga* have all been interpreted as orally transmitted texts, but they have also been interpreted as literary artifacts composed in writing by an author. Most literary historians have tended to agree in principle that these texts contain both oral and literary elements, but they have, in each case, very much disagreed about the proportions and the relative importance of orality versus literacy. While some have tended to see the text primarily as a product of a long oral tradition, others have seen it primarily as a product of writing at a particular time and place.

Within the field of saga scholarship this disagreement was for a long time known as the conflict between Freeprose and Bookprose. The Freeprose Theory, vigorously defended by Knut Liestøl in Norway, Andreas Heusler in Germany and by several other Germanists and folklorists before the Second World War, maintained that the *Íslendingasögur* originated essentially in the Viking period and then circulated in oral tradition for a couple of hundred years until they were finally written down in the Sturlung Age. The Bookprose Theory, which has been particularly strong in Iceland after the war and brilliantly represented by Sigurður Nordal, Einar Ólafur Sveinsson and other prominent members of the so-called “Icelandic school”, maintained that *Íslendingasögur* originated essentially in the Sturlung Age as individual written

¹ Gísli Sigurðsson. 2002. *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar*. Tilgáta um aðferð. Rit 56. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.

literary compositions by prominent authors such as, for example, Snorri Sturluson.

When I say “originated *essentially*” I want to emphasize the fact that fundamentalism has not been very common on either side in the conflict between Freeprose and Bookprose. It is, on the contrary, important to note that adherents of Freeprose such as Heusler could admit that individual saga-writers had sometimes left their trace on the saga texts, thereby modifying or in some cases even radically changing the previous oral tradition. Likewise, adherents of Bookprose such as Nordal and other members of the “Icelandic School” have often admitted that the authors of the sagas probably had access to some kind of oral tales as basic source material for their literary compositions. Perhaps the most important difference between Freeprose and Bookprose is not one of basic theoretical suppositions but rather one of practical scholarly method: while adherents of Freeprose have worked primarily as folklorists with parallels from various legends and other oral sources, adherents of Bookprose have worked primarily as textual philologists and comparative literary historians, trying to establish manuscript relationships and literary influences, what members of the “Icelandic school” have called *rittengsl*, a crucial concept to which I shall come back later.

Since the 1960s, oral tradition has come back into focus after a long absence, and there has been, internationally, an increasing reaction against Bookprose and the “Icelandic School”. Gísli Sigurðsson’s dissertation is an outgrowth of that reaction as can be seen already from the title, *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar*, and still more from his introductory chapter, in which he states his aims and presents the previous discussion about oral tradition and literary authorship in the sagas. From Gísli’s subtitle, *Tilgáta um aðferð*, we may further conclude that his ambition is to introduce new methods or a new approach in dealing with the oral tradition behind the written sagas.

Before going further into this discussion, I think we need to consider for a moment what actually happened in the sixties that triggered the reaction and the return of oral tradition. This was something that happened not only in saga studies but also — and even more prominently — in the study of Homer, *Beowulf*, *Chanson de Roland* and several other verse epics. It happened primarily in the United States, and an extremely influential work was — as Gísli rightly points out — the Harvard scholar Albert B. Lord’s book *The Singer of Tales*, published in 1960.

In this book the nature of oral composition and tradition was explained in an entirely new way, very different from that of, for example, Liestøl, Heusler or other Freeprose theorists. According to Lord and his teacher Milman Parry, who had both closely studied the transmission of long epic songs still circulating in Yugoslavia, oral texts, unlike literary texts, were always composed in actual performance with the help of ready-made epic formulas and traditional action patterns. The texts changed from performance to performance but could always, according to Lord, be recognized as oral if they contained a sufficient number of formulas and stereotyped narrative patterns. This new way of looking at oral tradition was later severely criticized by other scholars but it was soon adopted, first by American and later by European medievalists and students of epic literature. As a result of the critical discussion, Lord's methodology was often taken over in revised or modified form by other scholars but it did lead to a renewed belief that works such as the *Iliad*, *Beowulf* or *Chanson de Roland* were indeed oral texts or at least very strongly influenced by oral traditions. The Icelandic sagas, on the other hand, were never considered formulaic enough to be regarded as truly oral-formulaic texts but the presence in saga texts of certain recurring formulaic patterns was still considered indications of a fairly strong element of orality.

The oral-formulaic theory of Parry and Lord was not the only reason, however, why oral tradition again, from the sixties and onwards, became regarded as a crucial and important factor in the development of sagas, particularly *Íslendingasögur*. Other influences came from a new breed of folklorists with structuralist ideas inherited from Vladimir Propp, the famous Russian formalist who tried to introduce a sort of "narrative grammar" for the study of oral folktales. Still other influences came from students of rhetoric, speech and mass communication or from historians, linguists and anthropologists interested in the development of literacy in nonliterate societies. Important new contributions were made, for example, by Frances Yates in *The Art of Memory* (1966), Jack Goody in *Literacy in Traditional Societies* (1968), and Michael Clanchy in *From Memory to Written Record* (1979). Several new ideas and approaches to oral texts introduced by these scholars and by followers of Parry and Lord were later incorporated by Walter Ong in his extremely influential book *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word* (1982), a work that soon became used as a textbook in many parts of the world and in many different subjects — from Comparative Literature to Linguistics and Social Anthropology.

Finally, the introduction of all this modern theory, which has focussed our attention especially on the transition from oral to literate societies, should not make us forget that the old ideas of Freeprose had never completely disappeared from the scene — in fact they had been revitalized in 1964 in a doctoral dissertation by Theodore M. Andersson, a young American who had been taught at Yale by a German refugee, Konstantin Reichardt, who in his turn was a pupil of the great Germanist Andreas Heusler, one of the leading proponents of Freeprose before the Second World War. It was Andersson who first systematically attacked the concept of *rittengsl* as developed by the Icelandic Bookprose school, and he did so long before he himself or any other saga scholar had become influenced by the new theories of Parry and Lord.

I think it is important to point this out, because Gísli in his introductory chapter to some extent exaggerates the historical importance of Lord's *Singer of Tales* and his method of formula-counting as THE Great Event that revived the international interest in oral tradition. I think other contributions, for example Clanchy's, would have been worth mentioning. At the same time Gísli also to some extent makes too little of *The Singer of Tales* when he suggests that Lord's methodology has now become more or less obsolete, since later studies have shown that formulas could be of literary just as well as oral origin, and that formula-counting therefore cannot prove that a text is oral. Although I share Gísli's sceptical attitude to formula-counting, I think it would be fairer to say that Lord's approach is still partly valid, in that formulaic composition *could* indeed, under the right circumstances, be a very strong indication of orality, but it is certainly not an infallible method, and I think most scholars would nowadays agree that it must be supplemented with other methods. This is also exactly what Gísli tries to do in his dissertation, but he is certainly not the first to do so, as he himself is quite willing to admit. A lot of research on the oral roots of the sagas has in fact recently been carried out by other saga scholars such as Theodore Andersson, Dietrich Hofmann, Carol Clover, Óskar Halldórsson, Vésteinn Ólason, and others.

It should also be pointed out, that although Gísli is searching for oral tradition he does not really believe in a purely oral saga as some Freeprose advocates did. He is quite willing to accept the fact that the sagas were influenced by literary texts such as saints' lives or foreign *riddarasögur*, and he is also willing to accept the fact that sagas influenced each other through literary borrowing, *rittengsl*. What he himself wants to establish is not the oral *Urgestalt* of any saga but rather its oral roots.

II

But let us now take a closer look at Gísli's own contribution! What is it that he wants to do, and how does he attempt to do it?

Actually, I think his dissertation can best be characterized as a collection of separate studies in which he uses not one but several methods in order to come to grips with various problems that do not necessarily have very much in common except for the fact that all of them, in some way or other, involve a search for oral tradition. Most of the chapters have in fact been published earlier as individual articles, and Gísli's attempt to fit them together may sometimes seem a little bit eccentric or artificial like a colourful quilt or *rúm-ábreiða* patched together from different pieces of cloth with different patterns. Let me say already at this stage, however, that I think most of the patches are well made and competently sewn together. To me, then, the quilt or *rúm-ábreiða* as a whole looks attractive.

Two studies, which together constitute Part I of the book, are not about saga-writing at all but about the function of oral tradition in other areas of Icelandic culture after the conversion of Iceland. The first deals with the office of the lawspeaker and attempts to find out how that office was changed when orally transmitted law was replaced by written law in the 12th century. The second one deals with Ólafur Þórðarson Hvítaskáld's range of knowledge about orally transmitted poetry in 13th century Iceland. Both these studies are, in my view, convincing in their conclusions about the nature of oral tradition, but I shall not comment on them further, since they are of limited interest for the saga problems I have chosen to discuss and will be scrutinized by the second opponent, Guðrún Nordal.

I shall, however, have something to say about the studies presented in Parts II and III. Part II deals with the literary universe of the Eastfjord sagas, and the question Gísli attempts to answer here is to what extent this universe existed in oral tradition already or was a result of literary development in the 13th century as saga-writers influenced each other through *rittengsl* and continued to write about the same people and the same events. Part III deals with the oral tradition behind the two Vínland sagas, and the question Gísli tries to answer here is to what extent the nature of this tradition may be determined by comparing the sagas with each other and with recent archeological findings concerning Viking activities in Newfoundland and the natural history of North America around the year 1000.

Finally, I shall have just a few things to say about Part IV, where Gísli compares *Finnboga saga* and *Vatnsdæla saga*, discusses mythical patterns in *Hænsna-Þóris saga*, and, towards the end, attempts to draw some general conclusions from all his studies about oral tradition in the sagas. Here again, the second opponent will have more things to say than I have, but I will to some extent comment on the general conclusions.

III

In the section about the Eastfjord sagas, Gísli makes use of a concept that was first introduced by Carol Clover and later taken over by John Miles Foley, namely that of “immanent narrative”. An “immanent narrative” or an “immanent saga” is one that is not explicitly told in the text but assumed to be known by the audience or the reader. The narrator or some character in the story may, for example, refer in passing to some event that has never been told or some hero that has never been introduced but is still considered well known by everybody. When this happens in a saga text, it usually indicates that the saga was told for people who were already well informed about at least some of the characters and events, and this information is likely to have come through oral tradition. One of the things that Gísli thus tries to do in his comparative study of the Eastfjord sagas is to find traces of immanent Eastfjord sagas that were probably never written but still somehow part of common knowledge.

Although I would tend to agree with Carol Clover, John Miles Foley and Gísli Sigurðsson that this is an interesting and potentially fruitful approach to the problem of oral tradition, I think it should be pointed out that a purely literary tradition could also sometimes give rise to an immanent saga or an immanent narrative. In Conan Doyle’s well-known detective stories about Sherlock Holmes, for example, there are many references to mysteries that Holmes has solved in the past or criminals that he has brought to justice, even though the stories of these mysteries and criminals are never told by Doctor Watson. At one occasion, for example, Sherlock Holmes, in a conversation with Watson, makes a passing reference to some crook who once knocked out one of his teeth in Charing Cross Station, but the story of this remarkable incident is never told, and there is no indication that it ever existed on paper, perhaps not even in the mind of Conan Doyle. Such references may in fact function as a very effective but purely literary device to whet the reader’s

curiosity. So I would like to ask Gísli: How do you separate immanent narratives that are rooted in oral tradition from those that are purely literary like the untold stories of Sherlock Holmes?

However one regards the concept of “immanent saga”, it is in my view an excellent idea to compare — as Gísli has done — sagas about a particular area at a particular time, in this case the Eastfjords in the late 10th century and early 11th century, in order to see what they have to say about the same people and the same events. By scrutinizing passages where two or more sagas overlap or tell versions of the same story, he tries to draw conclusions about the tradition behind these sagas. Is it, as Jón Jóhannesson appears to think in his edition of *Austfirðinga sögur* in *Íslenzk fornrit*, a primarily literary tradition, based on *rittensl*, or is it primarily an oral tradition, from which each saga-writer has chosen his own story or combination of stories, selected from a wide range of narratives included in the large “immanent saga” of the Eastfjords?

Before going further into this question, I think we should for a moment look closer at the concept of *rittensl*. What is really meant by this word? Does it just mean, in the narrow sense, a direct influence from a written text on another written text, as for example when a scribe copies a section from an older manuscript or “borrows” a passage from something he has read? Or could *rittensl* also, in a wider sense, refer to a more indirect influence through oral intermediaries, as for example when a saga-writer tells a story in writing that he once heard somebody else read aloud or tell freely, even though the story as such is ultimately derived from some written text? In the latter case, *rittensl* is not very easy to distinguish from an influence that is based on oral tradition alone. Gísli is aware of this difficulty, as can be seen from his criticism of the “Icelandic school”, but he himself does not make very clear what he means by *rittensl*. Perhaps he could tell us here today more exactly what he means by this term.

However, the method used by Gísli to determine the relationship between the Eastfjord sagas is, on the whole, a sound one, I think. When he compares what the sagas tell about the same people and the same events, he is thus open to the possibility that there may be literary influence, *rittensl*, between them, but he is only prepared to regard the *rittensl* as proven when he finds a reasonably large number of direct verbal parallels. If, on the other hand, the stories differ from each other not only in the wording but also in various factual details, Gísli tends to conclude that the stories are unrelated but based

on the same oral tradition. This conclusion is strengthened whenever the character or event mentioned is presented in a way which presupposes that the audience is already familiar with the person or event in question. If, for example, a saga says “At this time Bjarni lived at Hof” without ever introducing Bjarni, one may conclude that Bjarni was a well-known character in the tradition. It also appears likely that many different stories were told about Bjarni in the oral tradition, if his living at Hof is described in several sagas but in widely different ways. We may, on the other hand, safely conclude that two sagas are connected through literary influence, *rittengsl*, if both texts portray Bjarni in exactly the same way with the same words and expressions in the same order, particularly if the words are not formulaic phrases (like the ones studied by Parry and Lord) but fairly unusual literary expressions.

So far I tend to agree wholeheartedly with Gísli. The problem with the method, however, is that you cannot completely exclude the possibility of *rittengsl* in the wider sense even when there is no exact similarity of wording. A saga-writer may well have heard some written saga being read aloud and become influenced by it, even though he may have forgotten the wording, so that he renders it in a completely different manner. Or he may have decided that he wanted to tell a different story altogether, even though the story he does tell is ultimately derived from the older text. A literary analysis of the text could sometimes reveal that such a revision has taken place, but this may not always be possible.

Yet Gísli's method appears to work very well when he compares what the various Eastfjord sagas tell about four famous saga characters from the same period: Brodd-Helgi Þorgilsson, Víga-Bjarni Brodd-Helgason, Geitir Lýtingsson and Þorkell Geitisson. All four of them play important roles in *Vápnfirðinga saga*, but they are mentioned as important people in other texts, although they usually appear in the background as subordinate characters. Víga-Bjarni appears in several texts, including the poem *Íslendingadrápa*, and he is in some of these texts pictured as an aggressive warrior-type, while other texts picture him as a peaceloving and very fair chieftain; Gísli argues that both opinions probably existed in the oral tradition. Geitir Lýtingsson does not seem to have been talked about quite as much, since his name does not appear as often in the texts, but the story of his death in *Vápnfirðinga saga* has so many close similarities with the story of Kjartan's death in *Laxdæla saga* that Gísli finds it reasonable to suppose some kind of literary influence, *rittengsl*. In the case of Þorkell Geitisson, whose full biography is never told in any

written saga, Gísli is able to reconstruct his “immanent saga” from information in a large number of different saga texts. The fact that such a reconstruction is possible appears to suggest that Porkell Geitisson was a well-known character in the oral tradition, even though no saga seems to have been written about him specifically. In the case of Brodd-Helgi, on the other hand, there are, as Gísli points out, close verbal parallels showing that the presentation of him in *Þorsteins saga hvíta* was borrowed directly from *Vápnfirðinga saga*, so in this case it is actually possible to prove *rittensl*, but Brodd-Helgi was also mentioned in passing in other sagas, where it seems most reasonable to suppose that the information was, at least to some extent, based on oral tradition.

I find Gísli’s conclusions about these men reasonable, and I also find his conclusions plausible when he compares what different sagas have to say about the same event, for example the Battle in Böðvarsdal, or the escape of Gunnar Þiðrandabani from his enemies. Here again, Gísli tends to explain most of the similarities between the accounts in different texts as a result of several saga-writers using the same oral tradition. Nevertheless, he does in a few cases — six in all, listed on p. 245 — admit that one written text may have influenced or probably did influence another text through a literary borrowing, *rittensl*. He thus agrees with Jón Jóhannesson that there are some similarities between *Landnámabók* and *Brandkrossa þátr*, or *Landnámabók* and *Droplaugarsona saga*, which should be explained as resulting from *rittensl*. On the whole, however, he rejects the large majority of Jón Jóhannesson’s theories about *rittensl* as unfounded. One of his most interesting conclusions is that the fairly late *Fljótsdæla saga*, unlike the earlier Eastfjord sagas, does not presuppose as much knowledge in the audience about people and events but makes things more explicit and explains things in more detail. This would indicate that the oral tradition, which was still alive in the 13th century, when the older sagas were written, had died out or diminished when *Fljótsdæla* was being written.

One could probably quibble with Gísli about various minor points in his detailed comparative investigation of the Eastfjord material, but on the whole his conclusions are convincing, and my only important objection is that he could have gone one step further and asked himself: *When is it most likely that a saga-writer will use written sources as basis for his narrative and when is it most likely that he will not?* After having read Gísli’s chapters on the Eastfjord sagas I am myself prepared to give a tentative and hypothetical but

commonsensical answer to this question. The saga-writer will probably base his narrative on oral tradition when he is writing about the actions of the main heroes or about well-known dramatic events such as the Battle in Böðvarsdal. On the other hand, he may in some cases be consciously or unconsciously influenced by some great written work that he has read or heard somebody read aloud. He is also likely to consult a written source like *Landnámabók* or some earlier saga that happens to be available when he is compiling "background material" about the hero's ancestor or some other matter that has no direct bearing on the main plot but is still considered relevant to include in the saga. In this way one could possibly explain three of the cases where Gísli does find clear examples of direct verbal borrowing (*rittensl*) in accounts of the same events: the description of Brodd-Helgi and the story of his nickname, the dream of Hrafnkell Hrafnsson in *Brand-Krossa þáttur*, and the story of Ketill þrymr and Arneiðr jarlsdóttir from the Hebrides.

The three remaining examples of *rittensl* admitted by Gísli are, however, of a somewhat different kind. All three cases deal with major scenes in *Laxdæla saga* that are also somehow echoed in certain Eastfjord sagas, but not in a way that suggests direct copying from a written source. In these cases it seems to me likely that *Laxdæla*, which was a great and memorable literary work, left its mark in the minds and works of several Eastfjord saga-writers. Needless to say, any theories about the reasons for these instances of *rittensl* must be speculative. It would nevertheless be interesting to hear Gísli's opinions about this matter. What is certain, however, and this is convincingly demonstrated by Gísli, is that saga-writers did not normally work like modern scholars, constantly quoting each other and copying long sections from books available in their library. Saga-writers are in fact not likely to have had access to a lot of books, and that in itself makes it reasonable to suppose that *rittensl* (in the narrow sense) was a fairly unusual phenomenon, except when manuscripts were copied.

IV

I shall now turn my attention to Part III, which deals primarily with the tradition behind the Vínland sagas. There are clear indications that such a tradition existed long before the sagas were written, because the discovery of Vínland is mentioned in the Church History of Adam of Bremen from around 1075 and then in Ari fróði's *Íslendingabók*, written about fifty years

later. The two Vínland sagas, *Grænlandinga saga* and *Eiríks saga rauða*, were both written in the 13th century, both describing roughly the same series of events and the same characters — Eiríkr the Red, Leifr Eiríksson, Guðríðr Þorbjarnardóttir and several others — but with considerable variation in a large number of details, suggesting that the two sagas are at least partly based on different oral traditions. We can also, in this particular case, compare the testimony of the sagas with geographical facts and with modern archeological findings from the newly excavated Norse settlement L'Anse aux Meadows in Newfoundland. All this should give us at least some possibility to check the truth of the sagas and thus to some extent their use of oral tradition. That is why Gísli calls this part of his thesis “Sögur og sannleikur”, in spite of the fact that he has previously warned his readers that one should not believe that a saga tells the truth just because it is based on oral tradition. The oral tradition may very well lie and often does. On the other hand, a saga that tells the truth is likely to be based on some kind of reliable source, which may be either oral or written.

It has, as Gísli points out, been argued by Jón Jóhannesson, that *Grænlandinga saga* was older and more reliable than *Eiríks saga rauða*, which had, according to Jón, used the former work as a source. In the 1980s, however, Ólafur Halldórsson compared the two sagas very carefully and came to the conclusion that one cannot prove *rittensl* between them. Gísli, in his turn, concludes from Ólafur Halldórsson's investigation that *Grænlandinga saga* and *Eiríks saga rauða* were written down independently from oral tradition. On the basis of this conclusion, Gísli then assumes that whatever the two sagas have in common probably belongs to a very old oral tradition and may even be reliable as a testimony about what actually happened in Vínland, where the travellers landed, where they set up their camp, and so on.

This assumption, however, is in my view, unfounded and in fact rather dubious. There is at least one incident which is found in both sagas but could not very well have been part of any tradition, either literary or oral, before the latter half of the 12th century. I am referring to prophecies that appear in both sagas to the effect that the heroine of the Vínland voyages, Guðríðr, will one day return to Iceland and have very great and prominent descendants, who according to *Eiríks saga* will “shine with a bright light” (“yfir þínum kynkvíslum skína bjartari geislar en ek hafa megin til at geta slíkt vandliga sét”) And according to *Grænlandinga saga* these same remarkable people will be “shining and fine, sweet and sweet-smelling” (“bjart ok ágætt, sætt ok ilmat

vel”). At the end of both sagas these remarkable shining and sweet-smelling descendants of Guðríðr are listed, and we learn that they are three prominent Icelandic bishops who all lived in the 12th century: Bishop Þorlákr, who was bishop of Skálholt between 1118 and 1133, Bishop Björn, who was bishop of Hólar between 1147 and 1162, and Bishop Brandr Sæmundarson, who was bishop at Hólar between 1163 and 1201. The people who first told the stories about the Vínland voyages in the early 11th century could not very well have known that Guðríðr would have these three episcopal descendants more than a hundred years later, unless they really had access to some kind of second sight and could look into the future. And since we do not today believe in the existence of such second sight, we are forced to conclude that the story about the prophecy and the three bishops did not in fact enter the tradition until the 1160s at the earliest, probably from some kind of clerical source, since the language in the prophecy describing the three bishops is typical of religious style in written clerical texts.

If this conclusion is accepted, and it is in fact an unavoidable conclusion, we must also accept the possibility that other material may have entered the tradition of the Vínland sagas as late as the 1160s. Furthermore, we must accept the possibility that there may, after all, have been some kind of direct or indirect literary influence, *rittensl*, from some kind of clerical source on both sagas, or from one of the two sagas on the other saga, even though such an influence cannot now be ascertained with certainty.

What is then the consequence of this reasoning for Gísli’s argument?

First of all, we cannot be certain that the two Vínland sagas present independent testimonies about the same historical events. Even when they do agree about something, for example that Leifr Eiríksson and his men were the first to set foot on Vínland, this may not necessarily have been the case. It may very well have been some other Viking sailors who first came ashore in North America, and the circumstances may have been very much different from what the sagas say. The very fact that the tradition about the Vínland expeditions was evidently preserved and cultivated in the 12th and 13th centuries by Icelanders who claimed to be descendants of Guðríðr and relatives of the three bishops makes it in fact rather likely that the role of Guðríðr, Leifr Eiríksson and the Brattahlíð family for the discovery of Vínland has been exaggerated in both sagas.

On the other hand, it may well be that the two sagas have preserved real memories of what actually happened in Vínland insofar as their information

tallies with geographical, ethnographic and archeological facts. I would therefore tend to agree with Gísli that the sagas may well have preserved quite a lot of truthful information about sailing distances, vegetation, camping, nature along the North American coast, the discovery of grapes, the confrontation with Skrælings, and various other such matters. Unlike Gísli, however, I do not think that such information gives us any right to conclude, for example, that Leifr Eiríksson and his people established their camp in L'Anse aux Meadows in Newfoundland, or that they found grapes after having made an expedition to the southern part of the Gulf of Saint Lawrence. Not only is the information in the Vínland sagas much too vague and imprecise to allow any such conclusions but it is also likely to have changed considerably in the course of oral transmission. Furthermore, even though L'Anse aux Meadows has now been established by archeologists as a genuine Viking settlement, we cannot be certain that it was the only one — other such settlements may very well be discovered in the future, and if that happens, those who want to find out precisely where the Viking travellers landed will have to start their calculations from the beginning again. I somehow suspect that Gísli has been tempted by American Viking enthusiasts to speculate a bit more about these matters than his good scholarly sense would normally permit him.

What is certain, however, is that the two Vínland sagas are both very much based on oral tradition, and that at least parts of that oral tradition may be two hundred years old and based on genuine memories from Viking expeditions to North America. At least this much is clear from Gísli's chapters about Vínland, and even though several other scholars have said so before, Gísli's research has in some respects made this conclusion even more certain. At the same time, Gísli is aware of the fact that both sagas are also to be regarded as literary constructions from the 13th century. I would have liked him to analyse these literary constructions a bit more than he does, because I think such analysis may reveal more about the relationship between oral tradition and literary authorship than even the most careful consideration of sailing routes and archeological findings can do. In my opinion, Gísli's method in the section on "Sögur og sannleikur" is therefore not as convincing as his method in the section on "Sagnaheimur Austfirðingasagna". But he does succeed in convincing me that the Vínland sagas are texts with deep oral roots.

V

I shall now finally say a few words about the fourth part of Gísli's dissertation. This part is called "Ný viðmið" and starts with a chapter called "Áhrif á forsendur rannsókna". We are thus led to expect that we have come to the final conclusion, where the results of all the preceding chapters will be summarised and discussed. To some extent these expectations are also fulfilled, but in addition this concluding part also contains two completely new and independent studies, one about the relationship between *Finnboga saga* and *Vatnsdæla saga*, and another one about mythical patterns in *Hænsna-Póris saga*. These studies will be commented by the second opponent, Guðrún Nordal. I shall confine myself to some comments on the conclusions of this dissertation as a whole.

Several of these conclusions I have found convincing or at least plausible. This is particularly true of the conclusions presented in Parts I and II. I find it for example easy to agree with Gísli's conclusion that the introduction of written law radically changed the office and the political status of the lawspeaker, whose power had until then depended on his knowledge of oral tradition. One important result of the change was evidently that the office of the lawspeaker became monopolized by a few highly literate chieftain families with good clerical contacts in the church — families like the Haukdæla family and the Sturlung family. This may in fact have paved the way not only for increased political power but also for saga-writing within these families.

I also find it easy to agree with Gísli's conclusion that Ólafur Þórðarson's knowledge of orally transmitted poetry was largely confined to court poetry about the kings plus poetry that circulated in the Western part of Iceland. This conclusion may to some extent support Gísli's supposition that oral tradition about Icelanders was largely of a local or regional nature — a supposition that he further explores in his chapters about the Eastfjord sagas.

As I hope to have made clear already, I also find it easy to agree with Gísli's conclusion that the similarities that may be found between the Eastfjord sagas should largely be explained by their access to the same local oral tradition and not by theories about literary borrowing, *rittengsl*.

I have found it much more difficult to agree with Gísli's conclusions about the celebrated Vínland expeditions, since he has not succeeded in convincing me that the oral traditions about Vínland were sufficiently old and sufficiently

trustworthy to reveal the truth about what actually happened there. But there is no doubt that both Vínland sagas are based on ancient oral traditions.

FINALLY. The value of Gísli's dissertation does not primarily consist in his new conclusions, since several of them were in fact anticipated by other scholars: Ólafur Halldórsson, Óskar Halldórsson, Theodore Andersson, Carol Clover, Dietrich Hofmann and others. The value of his dissertation rather consists in the new approaches and comparative methods that he has introduced. On the other hand, I do not agree with Gísli when he, towards the very end of his dissertation on p. 327, summarily dismisses some other methods that have been used by his predecessors in their search for the oral roots of the sagas. Unlike Gísli, I think that a simple, formulaic saga style and direct references to what people have said — “some say this, others say that” et cetera — can still be used as pretty strong indications that a saga is based on oral tradition, even though it is true that such style and such references may also, sometimes, be used as purely literary devices to give the audience a faked impression of orality.

What we should do when looking for genuine oral tradition behind the written saga text is probably to use as many different methods as possible — intrinsic as well as extrinsic — and let them supplement each other, in some cases correct each other, to find how important or unimportant the underlying orality of the text may be. And one should of course not forget what Gísli also says at the end of his book, namely that sagas are never purely oral texts but always literary artifacts, in some cases obviously influenced by other literary texts, including the learned literature of medieval Europe. Yet the search for the oral roots of these texts will continue. Gísli Sigurðsson's dissertation has provided several helpful tools and instruments to future saga scholars who want to continue this search, and that in itself is a considerable achievement. From the bottom of my heart I want to congratulate you to a job well done — a quilt or *rúmábreiða* that will hold for wear and tear, *óbrotgjörn í bragar túni*.

Lars Lönnroth
Litteraturvetenskapliga institutionen
Göteborgs universitet
SE-405 30 Göteborg
Svíþjóð
loennroth@lit.gu.se

II

RÆÐA GUÐRÚNAR NORDAL

1.

HVERNIG urðu Íslendingasögurnar til? Þetta er hin erfiða, óleysanlega og heillandi rannsóknarspurning sem Gísli Sigurðsson glímir við í doktorsritgerð sinni. Hún sýnir svo ekki verður um villst, að hann hikar ekki við að ráðast á garðinn þar sem hann er hæstur í fræðunum. Af þeim sökum er ritgerðin einkar kærkomin og gefur okkur tilefni til að ræða grundvallaratriði sem varða heimildagildi, uppruna og eðli Íslendingasagna.

Fræðimenn hafa lengi deilt um uppruna Íslendingasagna. Flestir eru samála um að munnleg hefð hafi verið sterk í landinu á ritunartíma sagnanna, en vandinn hefur falist í því hvernig ber að meðhöndla hana þegar raddir fortíðarinnar hafa þagnað og ritin standa ein eftir. Á síðari hluta 20. aldar varð bylting í rannsóknum á munnlegum samfélögum, eins og Gísli rekur í doktorsritgerðinni, og hefur sú bylting átt vandratað inn í almenna umfjöllun og yfirlitsrit um Íslendingasögur. Rannsóknir ýmissa fræðimanna, t.a.m. Theodore Anderssons, Lars Lönnroths, Óskars Halldórssonar og Carol Clover, hafa þó á síðustu fjörutíu árum breytt hugmyndum okkar um samsetningu og frásagnaraðferð sagnanna í ljósi munnlegrar hefðar, og þau, eins og margir aðrir fræðimenn, tekið mið af nýjum rannsóknum á munnlegum samfélögum. Gísli Sigurðsson hefur verið kunnur af skrifum sínum um þetta efni síðasta áratuginn eða svo, og því er það fagnaðarefni að hann hafi dregið niðurstöður sínar saman í eina heilsteypta rannsókn. Fyrir andmælanda er verkefnið sérstaklega skemmtilegt, því við getum deilt endalaust um viðfangsefnið, þar sem óyggjandi niðurstaða fæst líklega aldrei.

Gísli tekur óvænta og spennandi stefnu í athugunum sínum. Sjónarhorn hans á sögurnar er ættað úr vettvangsrannsóknum á munnlegum samfélögum, úr ranni þjóðfræða og mannfræða, og er nýstárlegt í rannsóknum á íslenskum fornsögum. Hann einblínir á efnivið sagnanna, atburði og persónur, fremur en listræna samsetningu. Ein mikilvægasta ábending Gísla er að 'upprunavandinn' (46)¹ — þ.e. hvernig sögurnar urðu til — skipti máli fyrir list sagnanna, því að munnlega hefðin hafi mótað efnistöð höfundanna; en Gísli gerir

¹ Vísað er til blaðsíðutals innan sviga á eftir tilvísunum í doktorsritgerðina.

ráð fyrir listrænum höfundum sem setti sögurnar saman. Sögurnar hafi verið samdar á meðan hefðin var lifandi, þegar menn þekktu frásagnir af persónum og atburðum, og þess vegna lifðu persónur ekki aðeins í einni tiltekinni sögu, heldur skírskotaði sagan til allrar hefðarinnar. Þessi aðferðarfræði er víða mjög sannfærandi í ritgerðinni, þó að deila megi um ýmsar útfærslur á henni. Hins vegar er athugun Gísla ekki *fagurfræðileg*, hún glímur ekki við *frásagnaradferðina* sjálfa, heldur verðum við margs vísari um gagnagrunninn sem sögurnar hvíla á.

Sá hluti bókarinnar sem ég tek fyrst til umfjöllunar fjallar reyndar ekki um Íslendingasögur, heldur geymir hann tilraun til að rannsaka hefðina sjálfa, og að hve miklu leyti munnleg þekking var mikilvæg í menningu og stjórnsýslu á Íslandi á 12. og 13. öld. Síðan ræði ég stuttlega fjórða og síðasta hluta bókarinnar þar sem til umræðu eru þrjár Íslendingasögur, *Finnboga saga*, *Vatnsdæla*, og *Hænsna-Þóris saga*, og vík loks að meginniðurstöðu verksins. Allra fyrst ber mér þó að axla hvítleiðustu skyldu andmælandans og fjalla nokkuð um frágang, heimildanotkun, textafræðileg atriði og vinnubrögð. Og mun ég verða stuttur.

2.

Doktorsritgerðin er vönduð og frágangur víðast með miklum ágætum. Sjaldan er hægt að komast hjá einhverjum villum í bókaútgáfu, og læt ég Gísla fá lista yfir þá hnökra sem ég fann í bókinni, sérstaklega í frágangi Heimildaskrár. Í Heimildaskrá gætir ósamræmis hvernig vitnað er til sömu bóka eða tímarita á fleiri en einum stað, og hvernig gengið er frá færslum. Sem dæmi má taka að tímaritið *Arkiv för nordisk filologi* birtist með a.m.k. þrenns konar hætti í Heimildaskránni, skrifað fullum fetum, stytt sem *Arkiv*, eða með hinni al-kunnu styttingu *ANF*.² Hér hefði vitaskuld þurft að samræma. Lista yfir styttingar vantar í bókina, sem er bagalegt, þar sem Gísli notar þær víða.³ Það er sjálfsgöð regla að taka þær saman, lesanda til hægðarauka. Einnig vantar nafnaskrá, sem mér sýnist brjóta í bága við útgáfuhefð Árnastofnunar. Auk þess hefði verið hægðarauki af skrá yfir allar þær fjölmörgu töflur og

² Vísar ýmist til ANF (Andersson 1966, Harris 1976), Arkiv (Heller 1963) og Arkiv för nordisk filologi (Clover 1986).

³ Til dæmis í listunum yfir kvæðadæmi Ólafs í Þriðju málfraeðiritgerðinni (110–13), þar sem er vitnað orðalaust í náungann FJ (sem er svo ekki skýrt fyrir en á bls. 115).

skýringartexta sem eru í bókinni. Þær eru ekki alltaf auðkenndar nógu greinilega (t.d. 260), jafnvel þó að letur sé ávallt smækkað, og hefði verið betra að númera þær eða afmarka með einhverju móti frá megintextanum. Það er sjálfsgöð krafa að slíkar skrár fylgi fræðiverkum, enda verða þau aðgengilegri fyrir vikið.

Gísli vitnar í margskonar útgáfur í bókinni, og gerir hann grein fyrir verklagi sínu á bls. 53. Hann vitnar jafnan í lesútgáfur Svarts og hvítu með nútímafasetningu, þar sem þeirra nýtur við, en þar sem hann hafi stuðst við nafnaskrár og upplýsingar í *Íslenzkum fornritum* í kaflanum um Austfirðingasögur, hafi verið eðlilegt að vitna til textanna þar eftir þeim útgáfum. Jafnvel þó að hér sé allrar sanngirni gætt, er stílbrot að fara þannig úr einu málstigi í annað. Á nokkrum stöðum er vitnað til stafréttra útgáfna (t.d. 58, 70, 139), jafnvel þó að textafræðileg efni séu ekki til umfjöllunar. Þessar tilvísanir stinga í stúf við meginmálið og gefa til kynna ‘sérstök textavandræði’ (eins og Gísli orðar það) hér fremur en annars staðar. En það á ekki við í þessum tilvikum. Ég spyr því hvort ekki hefði verið rétt að samræma allar tilvitnanir til sama málstigs, nútímamáls eða samræmdrar stafsetningar?

Gísli gerir yfirleitt þrýðilega grein fyrir varðveislu þeirra texta sem hann fjallar rækilega um, s.s. Vínlandssagna og Austfirðingasagna, en umræðan er dreifð í köflunum, og því hefði verið nauðsynlegt, að mínu mati, að rökræða hvernig nota beri handritin sem heimildir í ljósi sjónarhorns Gísla á hina munnlegu hefð. Einmitt hér stöndum við á mótum munnlegrar og ritaðrar menningar, og handritið sjálft — ekki aðeins textinn eins og hann er varðveittur þar — er glugginn inn í þennan horfna heim. Gísli ræðir handritin eins og þau hefðu orðið til á sama tíma, sérstaklega í kaflanum um Austfirðingasögur, og endurspegli alltaf sömu munnlegu hefð.⁴ En var sú hefð ekki breytileg á ólíkum tímum? Varðveisla Austfirðingasagna í handritum, aldur handritanna, og þar með sagnanna, og textabreytingar, hljóta að skipta einhverju máli fyrir túlkun okkar á þessum sögum í ljósi munnlegrar hefðar. Því kemur á óvart að hann hnykki á því á síðustu blaðsíðum ritgerðarinnar, að aldur sagnanna skipti ekki máli. Hvert handrit er að mati Gísla ávitt um hina munnlegu hefð, en hvað með sautjándu aldar handrit Vopnfirðinga sögu? Erum við þar ekki komin langt frá hinni munnlegu hefð, jafnvel þó að skrifarar þessara handrita séu að skrifa upp gömul handrit? Hver var hin munnlega hefð á þeim tíma? Eða í tilviki Fljótsdælu, sem var rituð síðar en hinar sögurnar? Umræða

⁴ Umræðan um handrit Austfirðingasagna er aftarlega í kaflanum (159, 173, 174–5), en ekki er gert mikið úr textasamanburði þar.

um þetta vandamál varðar grundvöll ritgerðarinnar, og hefði mátt vera ítarlegri og hnitmiðaðri.

3.

Ég mun nýta mestan hluta tíma míns til að fjalla um annan hluta bókarinnar sem kallast *Munnleg hefð á 12. og 13. öld*, og skiptist hann í tvo meginkafla, auk niðurstöðukafla: *Bók í stað lögsögumanns. Valdabarátta kirkju og veraldlegra höfðingja?* og *Ólafur Þórðarson og munnleg kvæðahefð á Vesturlandi um miðja 13. öld. Vitnisburður kvæðadæmanna í Þriðju málfraeðiritgerðinni*. Í þessum hluta bókarinnar beitir Gísli svokallaðri *samanburðaraðferð*, sem felst í því að nýta aðferðir vettvangsrannsókna á munnlegum samfélögum til að bregða ljósi á íslenskt miðaldasamfélag. Hann vinnur hér sem mannfræðingur á akri miðaldafræðanna og uppsker stundum ríkulega. Athuganir Gísla eru jafnan mjög ítarlegar og nákvæmar, hann leggur fram öll gögn málsins á skýran og gagnsæjan hátt, og gefur þess vegna lesandanum tækifæri til þess að fara aðrar túlkunarleiðir en hann velur sjálfur. Þetta er mikill kostur á fræðiriti. Hann skoðar sönnunargögnin út frá þekkingu á eðli munnlegra samfélaga, en ég mun velta upp þeim möguleika hvort hann sé stundum að sniðganga hið ritaða sjónarhorn, jafnvel þegar það liggur í augum uppi. Það eru í það minnsta tvær hliðar á þessu máli eins og á öðrum, vandinn er að leyfa báðum að njóta sín.

Lögsögumannsembættið var eftirsóknarvert í samfélagi 11. og 12. aldar, og aðferð Gísla felst í að athuga ummæli um lögsögumennina í síðari ritum, hvernig þeir voru kynntir og ættfærðir, til þess að komast nær valdabaráttu lærðra og leikra, þegar hin nýja rittækni var að ryðja sér til rúms. Staða lögsögumannsins hafði grundvallast á munnlegri þekkingu hans á lögunum, en vandinn felst í að ákvarða hvenær fótunum var kippt undan honum með tilkomu hins ritaða lagatexta. Margar áhugaverðar spurningar vakna við lestur þessa kafla, en ég mun einskorða mig einkum við eftirtalin atriði:

eðli ritmenningarinnar á 12. öld;
heimildargildi ættartalna;
túlkun á bakgrunni einstakra lögsögumanna.

Í inngangi kaflans kemur Gísli með þá þörfu áminningu að rittækninni hafi ekki endilega verið tekið opnum örmum af þeim sem réðu yfir hinni munn-

legu þekkingu — hún hafi þvert á móti ógnað stöðu þeirra. Hann beitir hér samanburðaraðferðinni og vísar í munnleg samfélög nútímans til hliðsjónar. Hann segir að í upphafi 12. aldar hafi einungis ‘kennimenn’ skrifað (62), og þar með verða veraldlegir höfðingjar úti í kuldanum. En hvað leyfir okkur að álykta svo? Heimildirnar þegja vissulega um þetta atriði, en eru skilin milli veraldlegs og andlegs valds orðin skýr á 12. öld? Höfðingjar gátu hafa verið lærðir, hvort sem í þeirri menntun fólst aðeins undirstöðufærni í *grammatica*, og þeir ekki þekktir sem prestar. Ari segir frá því í Íslendingabók, sem er ein aðalheimild Gísla í kaflanum, að höfðingjar hafi sent syni sína til mennta í Skálholt. Annars staðar notar Gísli hið kómíska hugtak ‘bókaramennt’, um menntun þessara manna (90); það er máské prentvilla. Læsi og skriftarkunnátta fór alls ekki alltaf saman á miðöldum, og menn lærðu að lesa, en ekki skrifa. Einnig hlýtur það að vera nokkurt umhugsunarefni að lagatextar skuli teljast jafngamlir elstu trúartextum, og að þeir elstu séu frá um 1100. Hvað segir það okkur um ritmenningu í upphafi 12. aldar (69)? Var kirkjan hér ein að verki? Alls ekki höfðingjarnir? Af hverju var það aðeins í þágu kirkjunnar að láta skrifa Víglóða upp, jafnvel þó að Hafliði Másson hafi verið tengdasonur Teits Ísleifssonar, bróður Gissurar biskups? Elstu lagapóstar eru frá 12. öld og líklegt að fleiri lagagreinar hafi verið ritaðar á fyrri hluta aldarinnar, ef marka má orð Fyrsta málfræðingsins, eins og Peter Foote hefur rætt um. Er ekki trúlegt að eins hafi háttað á Íslandi, og í öðrum löndum Evrópu, að löggin hafi verið með því fyrsta sem sett var á bókfell, og er þá ekki líklegt að lögsögumennirnir sem skipaðir hafi verið *eftir* að þetta gerðist hafi allavega kunnað að lesa. Þ.e. þeir sem skipuðu embættið á 12. öld. Ekki aðeins tveir þeirra, heldur allir sex? Sú *samanburðaraðferð* hefði leitt til annarrar tilgátu, en þeirrar sem hér er sett fram.

Ari Þorgilsson gerir nákvæma grein fyrir lögsögumönnum fram á sinn dag í Íslendingabók, allt til 1122, og nefnir ýmist aðeins nöfnin tóm eða getur ættar þeirra eða verka. Þessar lýsingar notar Gísli, en að auki ættartölur og frásagnir af lögsögumönnum í Íslendingasögum og öðrum heimildum til að grafast fyrir um þjóðfélagsstöðu þeirra og tók á rittækninni. Gísli vitnar hvergi í Lögsögumannatalið í Uppsalaeddu, sem er mikilvæg heimild, jafnvel þó að hún bæti ekki við öðrum upplýsingum en þeim að þeir sem rituðu handritið, líklega Sturlungar, héldu upplýsingum um þessa fornu stétt til haga á síðari hluta 13. aldar. Gísli gengur út frá því sem vísu að þeir lögsögumenn sem Ari geri meira en að nefna „hafi staðið kirkjunni nær en hinir“ (74). Varla er hægt að staðhæfa að hér ráði aðeins áhugi Ara á prestum eða kirkju — sérstaklega

þegar við vitum ekkert um hina nema nafnið. Einnig er varasamt að tengja þá togstreitu sem hugsanlega var á milli lærðra og leikra á 12. öldinni, beint við þjóðfélagsástand á þeirri þrettánda, og segja sem svo að þá hafi sömu „hagsmunahópar ... togast á um völdin“, þ.e. Haukdælir/kirkjan, og Sturlungar/veraldlegir höfðingjar. Er þetta ekki svart/hvít lýsing á væringum Sturlungaaldar? Ólafur Þórðarson, sem Gísli gerir að umtalsefni í næsta kafla bókarinnar, var t.d. súbdjárn, rétt eins og Gissur Þorvaldsson. Var rittæknin mikilvægasta breytan í þessari jöfnu?

Gísli nýtir sér ættartölur, sem eru aðallega ritaðar á 13. öld og síðar, sem heimildir um stöðu manna í þjóðfélagi 11. og 12. aldar og er aðferðarfræði hans mjög athyglisverð. Af mikilli eljusemi og nákvæmni hefur hann leitað uppi alla þessa karla í heimildum og varpar því nýju ljósi á stétt lögsögumanna. Eins og fram kemur annars staðar í ritinu, og Óskar Halldórsson hafði bent á í bók sinni um Hrafnköttlu, eru ættartölur óáreiðanlegasti hluti Íslendingasagnanna. Hér má ítreka það sem áður er sagt að ættartölur eru ekki aðeins óáreiðanlegar út frá því sem við vitum um munnlega hefð, heldur er þekkt að þær voru uppdiptaðar af óprúttum rithöfundum á miðöldum, svo varast ber að leggja mikinn trúnað á þær. Þær eru því umfram allt heimildir um ritunartímenn. Gísli er einnig þeirrar skoðunar og leggur vandamálið þannig upp að ef niðjar eldri lögsögumanna eru ekki kunnir, þá sýni það, annað tveggja, að þeir sem skrifuðu ættartölurnar kærðu sig ekki endilega um að tengjast þeim, eða að vegur ættarinnar hafi dalað vegna þess að þeir kunnu ekki að fóta sig í hinni nýju ritmenningu. En ættartölur, t.d. ættartölukaflinn í Sturlungu, eru þó takmarkaðar heimildir (sjá t.a.m. hvernig Gísli notar þær sem sönnunargagn, bls. 90), því að einungis valdamestu ættir landsins eru þar nefndar og menn utan þeirra hafa vissulega verið menntaðir. Það er t.d. athyglisvert hvað við vitum lítið um suma nafngreinda rithöfunda 12. og 13. aldar, sérstaklega þá sem voru tengdir klaustrum, t.d. Nikulás Bergsson, Styrmi Kárason, sem var lögsögumaður í upphafi 13. aldar, Gunnlaug Leifsson, og aðra. Þeir virðast nánast ættlausir, jafnvel þó að við efumst ekki um að þeir hafi verið vígðir menn — og lærðir.

Það er gaman að velta upp nokkrum álitamálum í greiningu Gísla á einstökum lögsögumönnum, fram til þess tíma að Gissur Hallsson, afi Gissurar Þorvaldssonar varð lögsögumaður árið 1181, en eftir það skiptust Haukdælir og Sturlungar (eða menn þeim þóknanlegir), á embættinu. Það má segja að þetta hafi verið fyrsta hreinræktaða helmingaskiptastjórnin á Íslandi! Gísli skiptir lögsögumönnum í þrjá flokka. Í fyrsta flokki eru sex lögsögumenn sem

tengjast kirkjunni. Tveir voru lögsögumenn um kristnitökuna, tveir tengdust ritun laganna, Markús Skeggjason og Bergþór Hrafnsson, og tveir voru prestar, Finnur Hallsson og Snorri Húnbogason, sem virðast annars lítt þekktir. Skoðum aðeins Markús og Bergþór. Lítið virðist vitað um Markús Skeggjason (73). Hann var lögsögumaður 1084–1107 eða í 23 ár. Hann var viðriðinn ritun tíundarlaganna, í ráðum með Gissuri biskupi Ísleifssyni og Sæmundi fróða, og loks heimildarmaður Ara um lögsögumennina (74). Hann var einnig skáld, mikils metinn af þeim fræðimönnum sem rituðu um skáldskaparfræði á 13. öld. Þessi störf segja nokkuð um manninn. Bergþór Hrafnsson, lögsögumaður 1117–1122, kemur við sögu ritunar Víglóða eða Hafliðaskrár, en sagt er að ritun laganna hafi verið gerð að ‘umráði’ hans og Hafliða Mátssonar, höfðingja á Breiðabólstað. Auðvitað getum við ekkert dæmt um læsi þessara manna, þó eins líklegt sé að þeir hafi verið læsir og ólæsir, og af hverju ættu fjórir af sex lögsögumönnum sem gegna embættinu þar til Haukdælir og Sturlungar klófestu það, að vera ólæsir á þeim tíma sem ritun laga var vissulega í gangi. Er það rökrétt? Myndi það ekki hafa veikt stöðu þeirra ef þeir gætu ekki kannað sjálfir heimildir, eins og tíundarlögin, sem voru aðeins til á bók? Voru þessi fjórir þá strengjbrúður í höndum þeirra sem réðu yfir rittækninni? Er það kannski gamaldags hugmynd?

Finnur Hallsson í Hofsteigi varð lögsögumaður í sex ár, 1139–45. Um hann er ekkert vitað, utan framættir hans, en Gísli segir fullum fetum að hann sé fyrsti lögsögumaðurinn úr prestastétt (84) og hann sé dæmi um ætflítinn prest sem hafi verið valinn af því að hann kunni að lesa. Kirkjan hafi verið farin að þrýsta á, og rittæknin hafi því skipt meira máli en ættarfylgjan. En er það rétt? Nú vill svo til að við höfum ritheimild til að styðjast við, eins og Gísli bendir á. Í Lista yfir kynborna presta frá 1143, sem líklegt er að Ari Þorgilsson hafi skrifað, er Finnur nefndur fyrstur presta að austan.⁵ Það bendir þvert á móti til þess að Finnur hafi verið ættstór, því að þessi listi er ekkert venjulegt prestatal, heldur listi yfir presta af heldri ættum. Nú birtast ritheimildir og þá breytist myndin strax. Er það tilviljun, eða ekki? Og á hvorn veginn ber þá að túlka þá tilviljun? Ef þessi listi hefði tapast, hvað myndist okkur þá um þennan óþekktu Finn Hallsson? Hann væri þá líklega í hópi ólæsa lögsögumanna.

Í öðrum flokknum eru ættstórir lögsögumenn sem tengdust kristnum landnámsmönnum, þ.e. afkomendur Bjarnar bunu. Kolbeinn Flosason var einn

⁵ Ólafía Einarsdóttir rekur röksemdir fyrir því að eigna Ara verkið, sjá *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning* (1964), og tilvitnuð rit þar. Ellehøj er meðal þeirra sem hafa andmælt þessari tilgátu.

þessara manna. Tveir menn með þessu nafni eru þekktir í heimildunum, en líklegt er að hann hafi verið sonur Brennu-Flosa. Kolbeinn var lögsögumaður í fimm ár, 1066–71, og ef hann er rétt feðraður var hann tengdafaðir Sæmundar fróða (þess er getið í Ættartölum í Sturlungu) og því tengdur kirkju og valdaættum á sínum tíma (79). Það er t.a.m. hin *almæltu* tíðindi í Íslendingasögum.⁶ En sögur hverfast ekki um persónu hans, og því er eðlilegt að ættir hafi ekki verið raktar frá honum í sögunum til höfðingja á 13. öld. Tilefnin voru auðvitað ærin; en Oddaverjar, niðjar hans, voru komnir af konungum, og höfðu ekki þörf á að hreykja sér af aumum lögsögumanni.

Þriðja flokkinn fylla afkomendur Gunnars spaka Þorgrímssonar. Þeir voru lögsögumenn á 11. og 12. öld. Greining Gísla á þessum ættmönnum er einkar sannfærandi og er glæsilegt dæmi um hvernig hann varpar hulunni af þessum fornu lögspekingum. Ættin varð undir í valdatogstreitu 12. og 13. aldar, þar sem hún hvarf af sviðinu, en spyrja má hvort það hafi gerst vegna þess að þeir væru ólæsir og ófærir að fóta sig í hinum nýja ritaða heimi? Það skiptir máli í röksemdarfærslu Gísla, að Eyjólfur Hallsson, síðasti þekkti áhrifamaðurinn af ætt Gunnars, hafi ekki verið bóklærður maður, og jafnvel ekki vígður sem prestur (87), þó hann virðist hafa orðið ábóti í Saurbæ. Faðir hans, Hallur, var ábóti á Munkaþverá. Frá því er sagt í A-gerð Guðmundar sögu að Guðmundur Arason hafi boðið Eyjólfu biskupsembætti. Er ástæða til að efast um þessar heimildir til þess eins að sýna fram á að þessi ætt hafi ekki haft rittæknina á valdi sínu á 12. öld, eða að þeir hafi ekki verið kirkjunní þóknanlegir og af þeim sökum orðið undir í valdabaráttu 13. aldar? Heimildirnar ættu að vera dæmi um skoðanir seinni tíma manna á þessum mönnum, rétt eins og ættartölurnar. Ketill Þorláksson var einn þeirra sem kominn var af þessari ætt, og Hítðælir voru ekki áhrifalausir á 12. og 13. öld. Kenndu m.a. höfðingjasonum og voru því liðtækir í ritmenningunni. Það er athyglisvert að í Ættartölum Sturlungu er aðeins getið móðurættar Ketils, sem tengist einmitt Eyjólfu og lögsögumönnunum, en ættbogi hins lærða Þorláks, föður hans, er ekki rakinn. Mér sýnist því að myndin af niðjum Gunnars Þorgrímssonar gæti verið eilítið flóknari en Gísli vill vera láta. Og þess má geta að frásagnir Sturlungu — svo góðar sem þær annars eru — eru ekki fullnægjandi heimildir um þá sem stóðu utan valdabaráttu höfðingjanna, en gátu unað glaðir við sitt engu að síður. T.d. er lítið rætt um ritstörf eða rithöfunda í því góða riti.

⁶ Ég nota hugtakið ‘almælt’ eins og Gísli gerir í ritgerðinni: „[sé] heildarsaga ... hins vegar aldrei sögð og lifi því aðeins í vitund þeirra sem tilheyrir hefðinni (sé *almælt*, e. *immanent*)“ (47).

Þrátt fyrir þessar smávægilegu aðfinnslur og vangaveltur, er ég sannfærð um að lestur Gísla á þessum heimildum, og samanburðarfræðin, hafi skilað drjúgum árangri. Þetta er einn best heppnaði hluti ritgerðarinnar, því honum tekst að opna textann og spyrja nýrra, ágengra spurninga.

4.

Rannsókn Gísla á vísnaðæmunum úr Þriðju málfræðiritgerðinni er mjög áhugaverð, og athyglisvert að þetta er fyrsta atlagan að því að greina kvæðaúrval Ólafs Þórðarsonar, en athugunin birtist fyrst sem grein árið 1994. Ritgerð Ólafs geymir afskaplega merkilega tilraun til að tvinna saman evrópskan lærdóm og íslenskan kveðskap. Í seinni hluta ritgerðarinnar staðfærir Ólafur kunna skólabók miðalda, þriðju bók *Ars maior* eftir Donatus, og greinir frá stílbrögðum og myndlíkingum í riti hans með vísan í kenningasmíð íslenskra dróttkvæðaskálda í stað þess að þýða latínutilvitnanir frumtextans. Umtalsverður hluti textans er því kominn frá Ólafi, þ.e.a.s. íslensku kvæðadæmin og túlkun hans á þeim í ljósi klassískra stílbragða. Markmið Gísla er að kanna þekkingu Ólafs á íslenskum skáldskap, athuga hvaðan dæmin koma og hver voru uppáhaldsskáld hans. Gísli skiptir vísnaðæmum Ólafs í tvo meginflokka:

- a. Kunn kvæði úr öðrum ritheimildum, þ.e. vísur sem varðveittar eru annars staðar, í sögu eða kvæði;
- b. Dæmi sem ekki eru kunn úr öðrum ritheimildum, en þeim má skipta í tvo hópa, annars vegar nafnlaus dæmi, og hins vegar brot úr vísnum eftir þekkt skáld.

Fyrri flokknum skiptir Gísli í þrjá hópa eftir uppruna heimildanna:

- a. ritverk sem til voru um miðja 13. öld, s.s. Snorra Edda, Heimskringla, Egils saga;
- b. munnleg verk, sem hann setur raunar spurningarmerki við: Geisli, Arinbjarnarkviða, Grímnismál og Gátur Gestumblinda;
- c. þrjár Íslendingasögur, Bjarnar saga Hítðælakappa, Fóstbræðra saga, og Kormáks saga, sem líklega voru ekki til í rituðu formi um miðja 13. öld.

Ýmsar spurningar vakna við lestur greiningar Gísla á uppruna þeirra kvæðadæma sem eru þekkt í Þriðju málfraeðiritgerðinni (107), og raunar mætti stundum komast að algjörlega gagnstæðri niðurstöðu. Hann telur að fjögur kvæði hafi verið munnleg, en setur þó spurningarmerki við þau. Af hverju er kvæðið Geisli eftir Einar Skúlason t.a.m. munnlegt verk? Varðveisla þess kvæðis virðist benda til þess að það gæti hafa verið ritað niður mjög snemma. Kvæðið er pantað, ort fyrir konung, og flutt í Niðarósi 1152 eða 3. Einar Skúlason hefur sjálfsagt kunnað það, og ekki þurft að læra það utanbókar. En er ekki hugsanlegt að hann hefði fært konungi kvæðið með einhverjum hætti, jafnvel ritað? Einar var jú prestur, nefndur í hinu ættstóra prestatali Ara. Kvæðið er varðveitt í heilu lagi í tveimur stórum skinnbókum sem geyma konungasögur, Flateyjarbók og Bergsbók. Og hvað með Arinbjarnarkviðu og Gátur Gestumblinda? Síðastnefnda kvæðið er aðeins í Norna Gests þætti í Flateyjarbók, eins og Geisli. Eddukvæðið Grímnismál er mjög vinsælt í skáldskaparfræðum. Til þess er vitnað í Snorra Eddu, en einnig Litlu Skáldu. Kvæðið er orðið bóklegt á þessum tíma, kannski meira en nokkurt annað eddukvæði. Voru eddukvæðin ekki til í handriti í upphafi 13. aldar, ef marka má rannsóknir á málfari Konungsbókar eddukvæða? Mér hefði þótt við hæfi að slá einhvern varnagla í sambandi við þessi kvæði.

Þriðji hópurinn, vísur úr Íslendingasögum, er hins vegar mjög athyglisverður og bendir til svæðisbundinnar þekkingar Ólafs Þórðarsonar á kveðskap, en öll þrjú dæmin eru þekkt í skáldasögum sem tengjast konungasagnarituninni (Bjarnar sögu Hítðælakappa, Fóstbræðra sögu, og Kormáks sögu), jafnvel þó að sögurnar hafi ekki verið ritaðar fyrir en eftir daga Ólafs.

Í síðari meginflokkinn falla þau dæmi sem *ekki* eru kunn úr öðrum ritheimildum. Greining Gísla á nafngreindu skáldunum sýnir glögglega að hér er nánast eingöngu um að ræða skáld sem þekkt eru í konungasögum eða í Snorra Eddu, þ.e. í *ritumhverfi* Ólafs (116). Sú staðreynd að mörg þessara vísnaðæma eru ekki kunn úr varðveittum heimildum, gefur okkur ekki leyfi til að álykta að þau hafi ekki verið orðin bókleg á þessum tíma. En hvort sem vísurnar hafa varðveist munnlega eða skriflega, þá eru þær komnar úr nánasta umhverfi hinnar opinberu sagnaritunar, sem nærðist á ritmenningunni, þ.e. konungasagnanna. Rétt eins og að gera má ráð fyrir að Ólafur hafi lært kvæðin í munnlegri geymd, eins og Gísli gerir á bls. 119, er hægt að spyrja hvort hann hafi ekki einmitt valið þessi skáld af því að þau voru þekkt í ritmenningunni, og höfðu því verið viðurkennd sem heimildarmenn — auctores — í Skáldatali, Snorra Eddu, og í Heimskringlu, Fagurskinnu og eldri gerð Morkin-

skinnu. Voru sambærileg við þau viðurkenndu skáld sem vitnað er til í verki Donatusar, sem hann er að þýða.

Af þeim skáldum sem eru af óvísu uppruna, að mati Gísla, tilheyra Bragi Boddason og Starkaður einnig heimi konungasagnanna. Báðir eru nefndir í Skáldatali, sem er í raun beinagrind konungasagnaritunarinnar. Það er hins vegar athyglivert hverjir eru utan hins hefðbundna sviðs eða utan skáldatala konunga, en það eru Kolbeinn Tumason og Nikulás Bergsson, og hyglir Ólafur þar með tveimur helstu trúarskáldum miðalda, en vísur þeirra um Jóhannes postula eru einmitt varðveittar saman í Litlu Jóns sögu.

Það kemur kannski ekki á óvart að Egill er í sérstökum metum hjá Ólafi Þórðarsyni (109). Ef Ólafur hefði aðeins nefnt Egil af öllum þeim aragrúa skálda sem vitnað er til í Íslendingasögnum gæti það þýtt, í *fyrsta lagi*, að auk þess sem Egill var í miklum metum sem skáld, hafi saga hans verið sú eina sem var til rituð, eins og Gísl gerir ráð fyrir, og í *öðru lagi* að Ólafur hafi einmitt vitnað til hans vegna þess að hann byggir dæmi sín á bókum, ekki á munnlegri heimild. Þess vegna gæti tilvitnunin í Egil verið vísbending um að Ólafur er farinn að hugsa 'bóklega' um heimildir sínar. Má því ekki með sömu rökum og Gísl notar til að gera grein fyrir hinni munnlegu hefð að baki kvæðadæmum Ólafs, færa rök fyrir því að hann hafi valið einmitt þessi dæmi af því að þau áttu rætur eða varðveittust í samhengi við hina opinberu sagnaritun og fræðiiðkun í landinu?

Ein skemmtilegasta niðurstaða rannsóknar Gísla er að kvæðadæmin séu svæðisbundin, þau komi úr umhverfi Ólafs eða Sturlunganna, og sýni hve þekking hans var svæðisbundin (124). Hins vegar má snúa þessu á haus — eins og andmælanda ber að gera — og spyrja hvort að dæmi Ólafs sýni ekki einmitt að hann hafi góða yfirsýn yfir skáldskapariðkun á Íslandi. Svæðið er nefnilega mjög stórt. Ólafur vitnar til skálda frá Suðurlandi (Sighvatur Þórðarson), af Vesturlandi og Vestfjörðum, allt til Eyjafjarðar. Er þetta ekki nokkuð rétt mynd af dróttkvæðaiðkuninni eins og aðrar heimildir endurspeгла hana? Samkvæmt Íslendingasögnum er lítið um varðveittan kveðskap í Þingeyjarsýslum og á Austfjörðum. Sögur eins og Ljósvefninga saga og Reykdæla varðveita nánast engar vísur, og aðeins Dropla, ein Austfirðingasagna, geymir einhverjar vísur. Rétt eins og við getum tekið mark á hinum *almæltu tíðindum* af persónum og atburðum, blasir hér við dálítið sérkennilegur vitnisburður um skáldskapariðkun á Íslandi. Því vaknar spurningin: erum við enn í klóm Sturlunga þegar kemur að varðveislunni Íslendingasagna, og varðveita þær sömu skekktu myndina af skáldskapariðkuninni og Ólafur gerir í Þriðju málfræði-

ritgerðinni, eða voru Austfirðingar og Þingeyingar ekki eins áhugasamir um dróttkvæðan kveðskap og aðrir landsmenn? Ortu eitthvað annað. Væri myndin af munnlegri hefð t.d. breytileg eftir því hvort sögurnar geymi kveðskap, eða ekki?

Það er því hægt að túlka þau gögn sem fyrir liggja með dálítið öðrum hætti, allt eftir því hvaða *samanburðaræferð* er beitt á þau. En eftir stendur að rannsókn Gísla er feikilega vel unnin og upplýsandi um skáldskaparþekkingu Ólafs. Í niðurstöðukaflanum heldur Gísli því fram að vettvangsrannsókn sín á munnlegri hefð Íslendingasagna hafi varpað ljósi á fimm atriði: en ekki er hægt að sjá að hún hafi skýrt hina fagurfræðilegu eða listrænu hlið á sköpun sagnanna, eins og hann gefur til kynna. Hún varpar hins vegar nýju ljósi á þekkinguna, eðli menningarinnar og hvernig munnleg hefð kann að hafa mótað hugsanlega stjórnsýslu á 12. öld.

5.

Í niðurstöðukaflanum kynnir Gísli tvær stuttar rannsóknir sem eru ekki eins ítarlegar og hinar fyrri í ritgerðinni, og bæta litlu nýju við það sem fram er komið. Sú fyrri er samanburður á frásögn Vatnsdælu og Finnboga sögu um sömu atburði. Sú athugun er sannfærandi og ljóst að skýra má mun á frásögn sagnanna um sömu atburði með vísan í munnlega hefð. Það kemur á óvart að Gísli skuli tortryggja viðleitni Jóhannesar Halldórssonar, útgefanda sagnanna í Íslenskum fornritum, þegar hann nýtir sér ættartölur Landnámu og vitnisburð Íslendingadrápu til að sýna að Finnbogi sé ekki tilbúin persóna, heldur hafi verið uppi á 10. öld. Þessa aðferð notar Gísli sjálfur í athugun sinni á lögsögumönnunum; hann dregur upp mynd af menningarumhverfi fyrri alda á grundvelli heimildanna, jafnvel þó að hann slái þar þann varnagla að heimildirnar séu vissulega skilyrtar af þeim sem færðu þær á letur.

Hin samanburðarrannsóknin er athugun á Hænsna-Þóris sögu í ljósi goðsagna. Gísli tekur upp þráðinn frá Theodore Andersson sem hafði mótmælt því að sagan væri rituð á grundvelli ritaðra verka, heldur væri hún einmitt mjög munnleg. Sagan er þó skrifuð með aðferðum rittækninnar, og fer henni fram á tveimur plönnum, eins og Carol Clover sýndi í grein frá árinu 1982, 'The Long Prose Form', en sú grein hefur haft mikil áhrif á efnistöð Gísla í doktorsritgerðinni. Gísli telur að rætur sögunnar í munnlegri hefð opni fyrir túlkunum á efni hennar í ljósi goðsagna, þó hægt væri að halda fram hinu gagnstæða, að goðsögurnar gætu einmitt bent til að lærður höfundur hafi vélað

um. Vísan í goðsögur er t.d. mjög meðvituð frásagnartækni í evrópskri sagnaritun, sem og í íslenskum miðaldafrásögnum. Goðsagnamynstur í sögunum getur verið sannfærandi, en það sannar hvorki uppruna sögunnar í munnlegri né ritaðri hefð.

6.

Í lokakaflanum dregur Gísli nokkuð úr áhrifamætti sumra niðurstaðna sinna með því að staðhæfa að við getum aldrei vitað hvort saga sé rituð upp úr munnlegri hefð eða hvort hún sé tilbúningur höfundar (326). En hann segir engu að síður að taka verði tillit til upprunasurningarinnar. Niðurstaða hans verður því dálítið opin og hann bendir á að reynst hafi „erfitt að finna ótvíræðar aðferðir til að sýna fram á með óyggjandi hætti að Íslendingasögur byggðust á munnlegri hefð“. Hvaða áhrif hefur þessi óvissa á túlkun okkar á sögunum, og hvernig geta „[a]llar rannsóknir ráð[í]st af því hvernig spurningunni um upprunann er svarað“, með orðum Gísla (328)? Þeirri spurningu er látið ósvarað — og láí ég Gísla það alls ekki. Niðurstöðukaflinn verður af þeim sökum dálítið óljós.

Undirtitill bókarinnar er *Tilgáta um aðferð*, og er greinilegt að samanburðaraðferðin reynist fengsælust í ritgerðinni. Þær einstöku athuganir sem ritið hefur að geyma munu skerpa skilning okkar til muna á hinni munnlegu hefð, og hvetja um leið til íhugunar á uppruna Íslendingasagna. Stærsta framlag Gísla er að spyrja óvæntra spurninga, og það er vandasamasta, og stundum vanþakklátasta, verkefni hvers fræðimanns. Upplýsingarnar, hvort sem þær eru geymdar í sögum eða á gagnagrunnum, eru gagnlausar ef við erum ekki fundvís á nýjar nálganir.

Ég óska Gísla innilega til hamingju með vel unnið verk. Það er mikill fengur að ritinu. Það er skrifað með djúpri sannfæringu og sannfæringarkrafti, og því er öruggt að það mun vekja ýmis viðbrögð. Það er mikill kostur. Ég tel að áður en langt muni líða, verði margar niðurstöður þess orðin *almælt tíðindi*, og að enginn muni þá muna *hver* hafi bryddað upp á þeim fyrst, fremur en góðri sögu.

Leiðréttingar

- 67: *Markúss*, áður beygt *Markúsar* (64).
 96: 14. lína *andþænis*, les *andspænis*.
 100, nmgr. 1: *AM 748 I 4to*, les *AM 748 I b 4to*.
 105, 6. nmgr. vantar punkt á eftir sviga í 6. línu.
 123, 15. lína: *sterk*, les *sterkt*.
 136, 6. lína: *væri*, les *væru*.
 142, neðsta lína: *og*, les *ok*.
 152, 4. lína að neðan: v. skáletrun, *Vöðu-Brands þætti*.
 159, 15. lína: aukasvigi.
 165, efsta lína: línuskipting.
 186, 14. lína: *óvíræðu*, les *ótvíræðu*.
 215, 5. lína: *þessi*, les *þessi*.
 358 (Baldur Hafstað 2000): vantar síðari gæsalappir utan um nafn greinar.
 359 (Bergersen): vantar skáletrun á titli.
 361 (Byock 1988a): *Berkely*, les *Berkeley*.
 361 (Chesnutt): *Edinburg*, les *Edinburgh*.
 362 (Crozier): vantar gæsalappir utan um nafn greinar.
 363 (Dronke 1971): vantar skáletrun á titli.
 363 (Durrenberger 1992): vantar skáletrun á titli.
 363 (Einar Ól. Sveinsson 1971): *internatonale*, les *internationale*.
 364 (Ellehøj): *Historieskrivning*, les *historieskrivning*.
 364 (Fanning): vantar skáletrun á ritröðinni.
 364 (Fernald 1910): vantar gæsalappir utan um nafn greinar, og tvípunkt á milli nafns tímarits og blaðsíðutals.
 364 (Fernald 1915): vantar gæsalappir utan um nafn greinar og tvípunkt í stað kommu á eftir sviga.
 364 (Finnur Jónsson 1912–15): *Kommisionen*, les *Kommissionen*.
 365 (Foote 1977): *lögrétuþátr*, les *Lögrétuþátr*.
 365 (Gathorne-Hardy). Þar mætti einnig koma fram að um þýðingu er að ræða.
 366 (Godfrey, 1949, 1950, 1951): vantar tvípunkt á milli nafns tímarits og blaðsíðutals.
 366 (Gordon 1927): vantar skáletrun.
 367 (Hallberg 1966): vantar skáletrun á nafni tímarits; *for* les *för*.
 367 (Hamel): *German*, les *Germanic*.
 368 (Haraldur Bessason 1984): punkti ofaukið á eftir hornklofa.
 368 (Harris 1976): vantar síðari gæsalappir utan um nafn greinar.
 368 (Heinrichs, H M 1976): *problem*, les *Problem, ein* les *Ein*.
 368 (Heinzel 1880): *Wissenscaften*, les *Wissenschaften*.
 369 (Helgi Skúli): vantar blaðsíðutal.
 370: Honko 2000a og 2000; öfug röð.
 371 (Ingstad 1985): vantar punkt á eftir Helge.
 371 (Jóhannes Halldórsson 1959): vantar punkt á eftir sviga.
 371 (Jón Jóhannesson 1956): vantar gæsalappir utan um nafn greinar.
 371 (Jón Jónsson 1884) *bókmentafélags*, les *bókmentafjélags*. Athuga samræmingu við færsluna á eftir.
 372 (Jónas Kristjánsson 1973): vantar gæsalappir utan um nafn greinar.
 373 (Kaalund 1889): athuga hástafir.

- 374 (Lord 1960): vantar útgáfustað.
374 (Lönnroth 1965): vantar skáletrun á titli.
374 (Lönnroth 1976): *Berkely*, les *Berkeley*.
376 (Olson 1991): *Nancy Torrance*, les *Torrance, Nancy*.
376 (Ong 1982): vantar skáletrun á titli; *Lundúnnum* les *London* til samræmis.
377 (Orri Vésteinsson 2000): vantar skáletrun á titli.
377 (Ólafur Halldórsson (1990): *Magnússoanar*, les *Magnússonar á Íslandi*.
377 (Propp 1958): vatnar skáletrun á titli.
378 (Scholes): ætti að vera millitilvísun í Kellogg.
379 (Siikala 2000): *Folkloristica*, les *Folkloristica*.
380 (Storm 1887): vantar gæsalappir utan um nafn greinar.
380 (Sutherland): vantar ártalið 2000.
381 (Tanner 1941): vantar skáletrun.
381 (Tolkien 1936): vantar blaðsíðutal.
381 (Torfi H. Tulinius 2001) *Interpretaton*, les *Interpretation*.
381 (Turville-Petre 1964): vantar útgáfuna; *Lundúnnum* les *London*.
382 (Vésteinn Ólason 1992): vantar blaðsíðutal, og nafn bókarkafila.
382 (Vries 1957): vantar forlag.
382 (Wallace 1989): *íslenzka*, les *íslenzka*.

Guðrún Nordal
Íslenskuskor
Heimspékideild Háskóla Íslands
Áragnarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
gnordal@hi.is

III

SVÖR GÍSLA SIGURÐSSONAR

ANDMÆLI við doktorsvörn mína við Háskóla Íslands hinn 31. ágúst 2002 voru bæði málefnaleg og uppbyggjandi. Umræða af því tagi er sérstaklega þörf þegar í hlut á svo umdeilt efni sem samspil munnlegrar hefðar á miðöldum og þeirra rituðu texta sem við köllum Íslendingasögur. Ég vil því þakka sérstaklega fyrir hina vönduðu umfjöllun sem bók mín hefur fengið hjá báðum andmælendum.

Eins og vænta má er víða komið við og verður farin sú leið hér að svara andmælunum lið fyrir lið eftir því sem þau koma fram. Og verður þá fyrst fyrir að svara fyrri andmælanda.

I

Fyrsta athugasemdin lýtur að því að ég geri full mikið úr hlut bókar Albert B. Lords, *The Singer of Tales*, þegar ég fjalla um þann aukna áhuga á munnlegri geymd sem varð vart við í fræðunum um og eftir 1960. Fyrsti andmælandi nefnir einkum að ég hefði mátt gera bók T. M. Anderssons hærra undir höfði og bók Michael Clanchy (*From Memory to Written Record. England 1066–1307*). Því er til að svara að ég tel að ég geri mjög vel grein fyrir framlagi Anderssons og bendi meðal annars á að það hafi boðað byltingu sem aðrir fræðimenn fylgdu þó ekki eftir, sérstaklega að því leyti að Andersson sýndi rækilega fram á að hefðbundnar hugmyndir um rittengsl Njálu stæðust ekki. Niðurstöður hans kölluðu því á sams konar endurskoðun á grundvelli fræðanna og ég kalla eftir í bók minni. Hitt er rétt hjá fyrsta andmælanda að margir aðrir fræðimenn komu fram á sjónarsviðið um líkt leyti og urðu til þess að auka áhuga á munnlegri hefð. Til dæmis Vladimír Propp (þ.e. í enskri þýðingu), Eric Havelock og Jack Goody — sem ég styðst við í ritgerðinni. Minna gagn er að verki Clanchy fyrir mína rannsókn, því að bók hans er algjörlega skrifuð út frá sagnfræðilegu sjónarhorni og byggist á skjalageymd. Verk Clanchy er eiginlega á allt öðru orðræðusviði, til dæmis vitnar hann hvergi til Parry og Lord sem sýnir ágætlega hvað það skarast lítið við mína rannsókn. Svipaða sögu má segja um bók Mary Carruthers, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*. Sú bók er, þrátt fyrir aðlaðandi titil, dæmigerð um hin klerklegu miðaldafræði sem koma oft að ein-kennilega litlu gagni við að varpa ljósi á hinar veraldlegu íslensku fornsögur.

Hún fjallar um minni innan kirkjunnar, fólks í klaustrum og menntastofnunum sem byggði þekkingu sína á bókum. Umfjöllun hennar skarast því lítið við mínar hugmyndir um veraldlega sagnageymd á vörum leikmanna og þekkingarbanka hins munnlega samfélags.

Fyrsti andmælandi segir jafnframt að ég geri of lítið úr framlagi Lords með því að draga úr gildi formúlurannsókna til að sýna fram á munnlegan uppruna verka. Því er til að svara að ég bendi eingöngu á það viðtekna sjónarmið að enda þótt formúlur séu vissulega einkennandi fyrir verk úr munnlegri geymd þá geta þær einnig nýst skapandi höfundum við skrifpúlt. Þær eru því ekki það ótvíræða sönnunargagn sem vonast var eftir um munnlegan uppruna tiltekinna texta. Með því er á engan hátt gert lítið úr gildi formúlurannsókna á textum úr munnlegri geymd.

Hugmynd fyrsta andmælanda um að bók mín sé líkt og samansaumuð og litrík rúmábreiða er góðra gjalda verð en hún gerir samt of lítið úr því að allir kaflar bókarinnar hnitast um sömu rannsóknarspurningarnar. Það er kannski óvenjulegt að velja sér svo ólík viðfangsefni sem raun ber vitni. Menn eru vanari því að stakar rannsóknir fjalli um afmarkaða texta en síður að þær fjalli um afmarkaðar hugmyndir. Í þessu tilfelli er fjallað um afmarkaðar hugmyndir með dæmum af ólíkum verkum. Það breytir ekki því að hugmyndaþráður ritgerðarinnar er nokkuð beinn, frá umfjöllun um hvað hægt sé að segja um munnlega hefð almennt, til þess hvernig hún gægist fram í hinum rituðu textum áður en fjallað er um að hvaða leyti sú hefð gæti hafa varðveitt minningar um raunverulega atburði. Dæmin í lokakaflanum þjóna þeim tilgangi að hnykkja á því hvað hinn hugmyndafræðilegi grundvöllur rannsókna okkar hefur víðtæk áhrif á ólíkum sviðum. Líkingin um að bókin sé saman sett úr mjög ólíkum bítum gengur út frá því þeirri fyrirframhugmynd að betra sé að einskorða sig við eitt skilgreint verkefni eins og það hefur áður verið rannsakað. Þegar ráðist er að rótum svo víðtæks vanda sem samspil munnlegrar hefðar og fornra texta er, dugar svo þröngt sjónarhorn skammt.

Fyrsti andmælandi spyr hvernig hægt sé að greina í sundur tilvísanir til þekktra atburða í munnlegri hefð annars vegar og hins vegar til skáldaðra atburða sem ekkert meira sé vitað um annars staðar — og tekur dæmi af sögunum um Sherlock Holmes. Segja mætti að oft gætu hæfileikar Holmes komið að gagni í glímu við þetta vandamál. Það er hins vegar eingöngu fræðilegt í þessu samhengi. Þær vísanir til alþekktra persóna og atburða sem ég bendi á í bók minni eru allt annars konar en vísanir til annars óþekktra atburða hjá Sir Arthur Conan Doyle (enda þótt talað sé kunnuglega um þá til að þjóna

markmiðum frásagnarinnar). Munurinn er fólgin í því að ég get bent á aðrar og óskyldar sögur þar sem fjallað er rækilegar um það sem vísað er svo kunnuglega til. Þess vegna get ég haldið því fram að það búi eitthvað meira að baki. Vegna þessarar almennu reglu er því líklegra en ekki að hið sama eigi við um tilvísanir í Ölkofra þætti til atburða sem áheyrendur virðast eiga að þekkja til að skilja grínið í frásögninni. Ef samanburðarefni skorti væri fræðilega hægt að halda því fram að í Ölkofra þætti væri vísað kunnuglega til skáldaðra atburða að hætti Watsons læknis — en vegna samhengisins verð ég að telja það afar ólíklegt.

Fyrsti andmælandi segir að „Gísli ... does not make very clear what he means by *rittensl*. Perhaps he could tell us here today more exactly what he means by this term“. Mér er nær að halda að þetta sé retórísk spurning hjá fyrsta andmælanda því að í upphafi 4. kafla ræði ég rækilega um forsendur rittensla (og fjalla miklu víðar um þau). Þar segi ég meðal annars á blaðsíðu 134: „Hér á eftir verður miðað við að ekki sé hægt að álykta óhikað um rittensl þó að sömu frásagnareiningar, sagnaminni, formúlur/sagnaklif, nöfn, ættir eða atburðir komi fyrir í tveimur eða fleiri ritheimildum. Allt slíkt getur borist frá manni til manns án ritaðra bóka. Til þess að hægt sé að halda fram rittenslum þurfa því að minnsta þrenns konar rök að koma til, eins og Jónas Kristjánsson (1972:225) hefur bent á: „1) Fleiri en eitt sameiginlegt efnisatriði. 2) Að nokkru leyti sama röð efnisatriða. 3) Sameiginlegt orðalag.“ Ef í ljós kemur að kenningar um rittensl standa á veikum grunni, og ef ekki er hægt að sanna notkun ‘höfunda’ á Landnámu og öðrum sögum með því að benda á nákvæmlega sama orðalag umfram nöfn, ættartensl og fastmótaðar formúlur/orðasambönd, liggur fyrir að það hugmyndakerfi um aldur Íslendingasagna, glataðar eldri gerðir, áhrif einnar sögu á aðra og tengsl Landnámu við sögurnar, sem hefur verið reist á því að þessi tengsl væru ótvíræð, þarfnist endurskoðunar frá grunni.“ Mér er ekki ljóst hvernig hægt er að kveða fastar að orði um það hvað ég eigi við með rittenslum. Hitt kemur þó víða fram í ritgerðinni að sá möguleiki er vissulega fyrir hendi að sá sem setti eina skrifaða sögu saman gæti hafa heyrt aðra skrifaða sögu lesna upphátt löngu áður en hann settist við skriftir sjálfur og sú saga gæti hafa haft áhrif á skrif hans án þess að hann hafi haft hina rituðu sögu við skrifpúltið hjá sér. Ef slík munnleg tengsl tveggja ritaðra sagna skila sér ekki með þeim hætti að hægt sé að tala um rittensl í ofangreindri merkingu er í flestum tilfellum miklu fræðilega öruggara að gera ráð fyrir munnlegri geymd sagna fremur en hæpnum getgátum um að tiltekinn einstaklingur hafi heyrt tiltekna sögu lesna mörgum

dögum, vikum, mánuðum eða árum áður en hann settist sjálfur við skriftir og að sá upplestur hafi orkað sterkt á hans eigin skriftir. Í samfélagi þar sem gera verður ráð fyrir að menn hafi heyrt margs konar sögur flesta daga ársins, og flestar algjörlega munnlegar, er slík kenningasmíð um „rittengsl í gegnum munnlega geymd“ allt of ótraust til að vera fær skýringarleið. Einnig verður að hafa í huga að í samfélagi þar sem flestar sögur eru sagðar er lítt munur á því fyrir munnlegan sagnamann að heyra sögu lesna upphátt eða sagða. Hann tileinkar sér efni hennar með svipuðum hætti á hvorn veginn sem er. Enda flutningurinn munnlegur í báðum tilvikum. Það þarf því mjög sérstakar aðstæður til að skýringarleið af þessu tagi sé til einhvers skilningsauka. Slíkar aðstæður eru ekki fyrir hendi í þeim dæmum sem ég fjalla um í bók minni.

Fyrsti andmælandi spyr hvers vegna ég hafi ekki gengið alla leið og tekist á við þá spurningu hvenær sé líklegast að sagnaritarar hafi stuðst við ritaðar heimildir og hvenær ekki? Enn held ég að þetta sé retórísk spurning vegna þess að í niðurstöðukaflanum er þetta eitt af lykiltríðum í því hvernig skýra megi tengsl Laxdælu, Gunnars sögu Þiðrandabana og Fljótsdæla sögu: „Ætla má að sagnaþekking þeirra sem rituðu sögur á Austurlandi hafi verið bundin við tiltekið svæði, líkt og kvæðaþekking Ólafs hvítaskálds (sbr. bls. 231). Það er því sennilegt að sagnaritarar hafi þurft að leita til annarra heimildarmanna eða bóka þegar og ef þeir vildu flytja söguvið verka sinna í annan landsfjórðung sem þeir vissu lítið um, utan nöfn helstu höfðingja.“ (242) Þessi veigamikla skýring styðst jafnframt að verulegu leyti við rannsóknina á kvæðadæmum Ólafs hvítaskálds (sem fyrsti andmælandi hefur áður talið mjög óskylda þessu viðfangsefni) og er því sérstaklega vel til þess fallin að draga fram hina samfelldu hugsun í verkinu.

Í andmælum sínum við 3. hluta bókarinnar hittir fyrsti andmælandi ekki í mark þegar hann segir um samanburð minn á Eiríks sögu rauða og Grænlinga sögu: „Gísli then assumes that whatever the two sagas have in common probably belongs to a very old oral tradition and may even be reliable as a testimony about what actually happened in Vínland, where the travellers landed, where they set up their camp, and so on.“ Hér er um grundvallarmisskilning að ræða sem leiðir fyrsta andmælanda áfram til athugasemda sem eru bók minni alveg óviðkomandi. Dæmi um það er umræða um að sameiginlegir spádómar um afkomendur Guðríðar geti ekki verið frá dögum Vínlandsferða, að sögurnar geti ekki verið tveir óháðir vitnisburðir um sömu sögulegu atburðina, og að líklegt sé að afkomendur Guðríðar hafi haldið nafni hennar hærra á loft en það hafi verið í raunveruleikanum. Þá segir fyrsti

andmælandi að hann sé ósammála mér í því að hægt sé að álykta sem svo að Leifur hafi reist búðir sínar í L'Anse aux Meadows, og að það hafi verið einu búðir hinna norrænu manna í Nýja heiminum. Í lokin er hnykkt á með því að ég hafi látið gleppjast af amerískum áhugamönnum um víkinga til að ganga miklu lengra en fræðileg skynsemi hefði átt að heimila mér. Í ljósi þess að fyrsti andmælandi telur sig vera að lýsa kafla mínum um Vínlandssögurnar með þessum hætti er ekki að undra að hann skuli enda á að telja að niðurstöðurnar í þeim kafla séu ekki jafn sannfærandi og í kaflanum um Austfirðingasögurnar.

Áður en þessu er svarað í einstökum atriðum er nauðsynlegt að árétta að ég tel ekki að sameiginlegt efni í sögunum sé til marks um að það sé gamalt. Og þar með eru andmælin komin út af sporinu. Eina sannleikskornið sem ég geng útfrá að sé að finna í sögunum er það að fólk frá Íslandi og Grænlandi hafi farið að austurströnd Norður-Ameríku um árið 1000, dvalið í búðum þar í einhvern tíma og jafnframt siglt á suðlægari slóðir og safnað þar jarðargróða. Það er það eina sem fornleifafræðin hefur staðfest af efni sagnanna. Við vitum ekkert um nöfn sæfaranna, fjölda ferða, barnsfæðingar eða samskipti við innfædda af því að rýna í fornleifarnar. Hvað þá að við getum sagt eitthvað um spádóma um afkomendur Guðríðar. Að sjálfsögðu eru þeir til marks um það hvernig sögur eru auknar eftir á af þeim sem segja þær. Og þarf ekki langa útírnúninga til að sýna fram á það. Eitt meginatriði í túlkun minni á sögunum er líka það að Leifur hafi sennilega ekki verið í L'Anse aux Meadows og að dvalarstaðir hafi verið byggðir á fleiri en einum stað í Nýja heiminum. Hér virðist fyrsti andmælandi því hafa ákveðið fyrirfram að ég hefði einhverja af áður þekktum skoðunum á Vínlandsferðum og skipað mér umsvifalaust á þann bás um leið og hann ályktar að ég hafi látið áhugamenn um víkinga draga mig allt of langt frá hinni fræðilegu dyggðabraut. Lýsing hans er með öðrum orðum eins langt frá raunveruleika bókar minnar og hugsast getur. Tilraun mín til að nota sögurnar sem sögulegar heimildir byggist á þessu áður nefnda sannleikskorni, í fyrsta lagi, og síðan þeirri tilgátu að sagnahefðin gæti hafa varðveitt almennar upplýsingar um framandi lönd þó að einstökum atriðum frásagnanna hefði verið breytt. Enda væri slík varðveisla þekkingar sjómönnum nauðsyn í munnlegu samfélagi og mætti þá einu gilda hvort einhverju væri breytt um nöfn persóna og því um líkt. Út frá þessari tilgátu tel ég að sögurnar geti verið heimild um þá mynd sem var lifandi í hefðinni af löndunum fyrir vestan haf á þeim tíma sem sögurnar voru ritaðar. Tilraun mín felst í að reyna að draga upp þessa mynd og stilla upp innbyrðis afstöðu þeirra

staða sem nefndir eru í sögunum — eins og þeir hafa raðast upp í hugum áheyrenda þeirra. Að því loknu spyr ég hvort þessi mynd líkist nokkuð raunveruleikanum á austurströnd Norður-Ameríku. Menn geta því verið ósammála einstökum atriðum í tilraun minni til að draga upp myndir af sjóleiðunum og þeim löndum sem nefnd eru, ásamt innbyrðis afstöðu örnefna og staða. Það er hægt að koma með ábendingar um að þetta eigi að vera svona eða hinsegin. En það er ekki hægt að fullyrða fyrirfram, eins og fyrsti andmælandi gerir, að þetta sé ekki sannfærandi. Sérstaklega í ljósi endursagnar hans á kaflanum sem sýnir að hann hefur alls ekki náð utan um þessa meginhugmynd — og nýjung — sem í aðferðinni felst. Ég leiðrétti þetta við doktorsvörminna og hefði viljað sjá fyrsta andmælanda vinna þær leiðréttingar inn í prentaða gerð andmæla sinna.

Undir lok andmæla sinna lýsir fyrsti andmælandi sig andvígán þeirri hugmynd minni að ekki hafi verið hægt að nota formúlur og fastmótaða frásagnarliði til að færa sönnur á munnlegan uppruna sagna. Hér held ég að gæti misskilnings á því sem ég er að reyna að segja. Fyrir mér vakir aðeins að benda á að þessi atriði hafi ekki nýst til sönnunar í deilunni um hvort sögurnar eigi sér rætur í munnlegri frásagnarlist — enda sé hugsanlegt að þeim sé beitt af skapandi rithöfundum, ýmist ómeðvitað eða til að skapa þá tilfinningu hjá lesendum að sagan sé sótt í munnlega geymd. Það breytir ekki því að ef við sættumst á að það sé óhjákvæmilegt annað en gera ráð fyrir sterkri munnlegri frásagnarhefð að baki sögunum (sem er ein meginniðurstaða bókarinnar) þá opnast um leið sá möguleiki að nýta öll umrædd atriði í umræðunni. Enda er þá eðlilegt að vinna með þá hugmynd að þau verði best skýrð með raunverulegri hefð að baki.

II

Annar andmælandi gerir í upphafi máls síns grein fyrir þeirri skoðun sinni að athugun mín sé ekki fagurfræðileg og glími ekki við frásagnaraðferðina sjálfa heldur fjalli hún meira um efnivið, atburði og persónur. Án þess að fara nánar út í hvað sé fagurfræði og frásagnarfræðileg rannsókn þá er ég ekki sáttur við þessa aðgreiningu. Ein meginhugmynd bókarinnar er sú að list og fagurfræði texta með rætur í munnlegri hefð sé að verulegu leyti ólík því sem við þekkjum úr skapandi höfundarverkum síðari alda. Sú aðferðafræði sem hefur verið þróuð og notuð í nýlegri bókmenntarannsóknum eigi því ekki alls kostar við

þegar kemur að því að rýna í eldri texta með rætur í munnlegri geymd. Fagurfræðileg viðmið þeirra séu önnur og komi meðal annars fram í persónusköpun og frásögnum af einstökum atburðum. Það sé einmitt eitt af grundvallaratriðum í frásagnaraðferð slíkra texta að vísa jafnan til hefðarinnar utan þess sem er sagt og skrifað hverju sinni. Með því að horfa framhjá þessu og halda því fram að bókin snerti ekki fagurfræði sagnanna er verið að skjóta sér undan því að taka tillit til veigamestu afleiðinganna af niðurstöðum bókarinnar: Nefnilega að allar fagurfræðilegar og frásagnarfræðilegar rannsóknir á fornsögum þurfi að taka tillit til hinnar munnlegu hefðar að baki. Hin munnlega hefð að baki einstökum textum er órjúfanlegur hluti af frásagnaraðferð sagnanna. Þess vegna lít ég svo á, andstætt öðrum andmælanda, að eitt meginviðfangsefni bókarinnar sé glíma við frásagnaraðferðina sjálfa.

Annar andmælandi gerir réttmæta athugasemd við það að ekki skuli staldrað lengur við það vandamál að þeir textar sem við gerum ráð fyrir að hafi orðið til á miðöldum eru oft ekki varðveittir nema í yngri handritum, handritum sem eru kannski fremur heimild um ritunartíma sinn en hina eldri texta. Eins og kunnugt er þá er hér stungið á stóru kýli allra okkar fræða. Við skrifum og tölum um fornsögur og heimildir í ungum handritum líkt og um miklu eldri texta væri að ræða. Ég treysti mér ekki til að kippa þeim grundvelli undan mér og öllum öðrum í bók minni en bendi á að ég lít oft til samhengis hinna ólíku texta í handritum í leit að skýringum á því hvernig sagt er frá tilteknum persónum og atburðum. Það er einkum gert til að vekja athygli á því að kannski sé framsetningin einmitt hugsuð sem hluti af því tiltekna verki sem hvert einstakt handrit er. Stundum eru slíkar skýringar taldar geta skipt máli. Því má segja að ég reyni að vera vakandi fyrir þeim vanda að hin varðveittu handrit endurspegli ekki endilega þá texta sem fyrst voru festir á bókfell þó að ég eigi langt í land með að skrifa um fornsögur líkt og þær væru samtímabókmenntir þeirra handrita sem geyma þær. Hætt er við að svo róttækur umsnúningur hefðar myndi kalla á harkaleg viðbrögð.

Ályktun mín um að aldur sagna skipti ekki máli er slitin úr samhengi hjá öðrum andmælanda. Að sjálfsögðu er aldur ritaðra sagna áfram viðfangsefni og getur skipt máli í ýmsu tilliti en hann skiptir ekki miklu máli þegar kemur að því að ákvarða hvort saga af tilteknum persónum og atburðum hafi verið þekkt. Þannig hefur aldur ritaðra sagna verið notaður í umræðunni og það er á þessu sviði sem hann skiptir ekki máli sé gert ráð fyrir munnlegri hefð að baki sögunum.

Annar andmælandi spyr margra spurninga um eðli ritmenningar á 12. öld

og er það ekki á mínu færi að svara þeim öllum hér. Enda eru þær teknar til rækilegri umfjöllunar í bókinni. Meginatriðið er að það er ekki hægt að álykta um áhuga veraldlegra höfðingja á ritmenningu með því að vísa til þess sem okkur gæti þótt líklegt. Afstaða okkar til veraldlegra valdsmanna, ritmenningar og kirkju má alls ekki mótast af sjónarhorni „sigurvegaranna“, það er þeirra sem skrá söguna. Við verðum að vera opin fyrir því að allt önnur gildi hafi verið í hávegum höfð og að kirkjan hafi ekki leikið það veigamikla hlutverk í samfélaginu sem síðar varð — þó að hún sé eðli málsins samkvæmt fyrirferðarmikil í heimildunum. Þess vegna höfum við enga heimild til að giska á að „Höfðingjar gátu hafa verið lærðir“. Við höfum heldur ekkert sem rennir stoðum undir að það sé „líklegt að fleiri lagagreinar [en Vígslóði] hafi verið ritaðar á fyrri hluta [12.] aldarinnar.“ Enn síður er „líklegt“ að lögsögumenn á 12. öld hafi kunnað að lesa. Jafnvel þótt lagatexar á bók hafi verið komnir í umferð má það ekki gleymast að það var ekki virðulegt starf á miðöldum að lesa og því er lang líklegast (ef við megum vera með slíkar ágiskanir) að höfðingjar hafi fremur látið lesa fyrir sig en að standa í slíku sjálfir — hafi þeir talið sig þurfa að fletta upp í bók yfirleitt frekar en að ráðfæra sig við fróða menn sem var þeim eiginlegra. Markmið mitt er einmitt að ganga að heimildunum án þessara fyrirframhugmynda og skoða þær með það í huga að grennslast fyrir um hvort það hafi verið til veraldlegir valdsmenn sem voru ekki nátengdir ritmenningu kirkjunnar, menn sem byggðu völd sín og áhrif í samfélaginu að verulegu leyti á munnlegum lærdómi. Slíkum mönnum gæti hafa verið hagar að því að viðhalda þekkingunni á munnlegu stigi.

Það gæti virst alvarleg athugasemd hjá öðrum andmælanda að ég skuli ekki vitna til Lögsögumannatalsins í Uppsala Eddu. Svo er þó ekki en hitt er rétt að það hefði notið sín vel í neðanmálgrein að benda á það sem andmælandi nefnir: Að Lögsögumannatalið sé til vitnis um áhuga Sturlunga á embætti lögsögumanns. Að því leyti styrkir það heldur mitt mál. Um hitt er Lögsögumannatalið veigalítil heimild hvernig hægt er að spyrða lögsögumenn saman í flokka eftir ættum og tengslum þeirra við kirkju og höfðingja. Þetta tal er ekki nema nöfnin tóm og er það ástæðan til þess að það nýttist mér ekki. En þó er það sjálfsögð athugasemd að vel hefði farið á því að vísa til þess að það skuli vera til.

Þá er ofmælt að ég gangi út frá einhverju sem vísu í sambandi við ummæli Ara, þ.e. að þeir sem hann segi eitthvað frá gætu hafa staðið kirkjunni nær en hinir sem eru nafnið tóm. Ég get mér þess eingöngu til að það sé möguleg

skýringartilgáta. Það er heldur ekki nákvæmt að ég segi að sömu hagsmunahópar togist á um völdin á 12. og 13. öld (þ.e. „Haukdælir/kirkjan, og Sturlungar/veraldlegir höfðingjar“). Markmið mitt með líkingunni við 13. öld, þar sem við vitum heldur meira en um fyrri tíð, er eingöngu að draga fram að á þeim tíma hafi tvær valdamiklar ættir tekist á um embættið. Því sé ekki útilokað að geta sér þess til að einhverjir aðrir og annars óþekktir hagsmunahópar hafi tekist á um embættið áður fyrr. Með rannsókninni reyni ég að draga fram í dagsljósið hvernig fyrri lögsögumenn eru spyrtilir saman í heimildum og vonast þannig til að geta komið fram með hugmynd um hvernig þeir hafi verið taldir tengjast saman í hugum heimildarmanna okkar. Með þeirri aðferð tel ég mig geta séð ákveðna hópamyndun sem skýrist af því hvort menn tengdust kirkju og ritmenningu eða stóðu utan við hana. Mín tilgáta er því sú að rittæknin sé mikilvægasta breytan í þeirri jöfnu. Enda var hún mesta menningarbylting þessa tíma og hefur æ síðan verið eitt öflugasta valdataeki mannsins. Það ætti því ekki að vera mjög fjarlæg hugmynd að ímynda sér að hún hafi skipt máli í valdabaráttu á þeim áratugum sem hún var að ryðja sér til rúms í samfélaginu og taka yfir af annars konar valdataeki: Munnlegri þekkingu og mælskulist. Hitt er rétt hjá öðrum andmælanda að það er hægt að vera með miklar vangaveltur í kringum þessa túlkun alla og geta sér til um aðrar skýringarleiðir. Þær tilgátur verða þó helst að miðast við hinar varðveittu heimildir en ekki getgátur um hugmyndir sem gætu kviknað ef tiltækar heimildir væru ekki fyrir hendi (sbr. hugmynd um Finn Hallsson). En það er ekki hægt að gera ráð fyrir að eitthvað sé líklegt miðað við forsendur ritmenningar ef þekking okkar á munnlegri hefð almennt gefur okkur tilefni til að ætla að það sé einmitt mjög ólíklegt.

Efasemdir mínar um prestskap Eyjólfssonar eru einnig eingöngu byggðar á heimildunum því hann er ekki titlaður prestur í Prestssögu Guðmundar Arasonar í Sturlungu og ekkert kemur fram um prestskap hans í Guðmundar sögu dýra. Í ættartölum Sturlungu eru Eyjólfur og Hallur faðir hans heldur ekki nefndir með vígslutitlum og því get ég mér þess til að ábótatign þeirra á efri árum megi fremur tengja við almenna valdastöðu þeirra í hinu munnlega samfélagi en mikla prestsmentun á yngri árum. Og væri það þá ekki í síðasta skipti sem valdamenn koma sínum mönnum í áhrifastöður í stofnunum á efri árum þótt þeir hafi lítið gert til að vinna sig upp í þeim sömu stofnunum. Að sjálfsgöðu má efast um þessa skýringartilgátu en hitt stendur eftir að heimildirnar eru furðu hljóðar um prestskap þeirra á ungum aldri.

Hugmyndir annars andmælanda eru réttmætar um að þau kvæði sem ég

sting upp á að gætu hafa verið munnleg (í greiningu minni á vísnaðæmum í Þriðju málfræðiritgerðinni) gætu hafa verið til á bók. Enda var hugmynd mín með því að skrifa að þau gætu verið munnleg (með spurningarmerki) eingöngu að vekja athygli á að þessi kvæði, Geisli, Arinbjarnarkviða, Gátur Gestumblinda og Grímnismál, gætu öll lifað sjálfstæðu lífi sem munnleg kvæði þótt hitt sé vissulega rétt að ekki sé ólíklegt að Geisli hafi verið ritað kvæði og hægt er að hugsa sér að Grímnismál hafi verið til á bók á fyrri hluta 13. aldar. Það breytir ekki því að eftir sem áður er líklegt að menn hafi kunnað þessi kvæði án þess að hafa lært þau af bók.

Ekki er ég trúður á að rétt sé að gera ráð fyrir að þau kvæði sem Ólafur vitnar til og eru ekki til annars staðar á bók hafi engu að síður verið orðin bókleg — eins og annar andmælandi vill gera ráð fyrir. Og einnig finnst mér ekki vænlegt til skilnings á hinni munnlegu kvæðahefð á 13. öld að beita á hana latneskum hugtökum á borð við *auctores*. Hitt er rétt að höfundarnir eru þekktir úr ritum frá fyrri hluta aldarinnar og fremur en að líkja þeim við viðurkennda heimildarmenn með latnesku hugtaki fyndist mér eðlilegra að gera eingöngu ráð fyrir að frændur Ólafs hafi einmitt kunnað fleiri kvæði þeirra skálda sem vitnað var til í konungasögum og Snorra Eddu. Vegna þess hve lítill hluti af kvæðadæmum Ólafs er kunnur af öðrum bókum þykir mér einnig mjög ólíklegt að gera samt sem áður ráð fyrri því að hann hugsi „bóklega“ um heimildir sínar — eins og annar andmælandi stingur upp á. Hugmynd annars andmælanda um að snúa túlkun minni á haus og líta á dæmi Ólafs sem heimild um „góða yfirsýn yfir skáldskapariðkun á Íslandi“ gengur varla upp. Enda þótt það sé rétt að mestur hluti þeirra kvæða sem varðveitt eru komi frá sama svæði og þau skáld sem Ólafur vitnar til, stendur hitt engu að síður eftir að við þekkjum kvæði annars staðar að — en Ólafur getur þeirra að engu. Sú þögn er athyglisverð.

Það kemur á óvart að það skuli koma öðrum andmælanda á óvart að í lokakafla bókarinnar séu tekin dæmi af frásögnum Vatnsdælu og Finnboga sögu af sambærilegum atburðum annars vegar og af goðsagnamynstrum í Hænsna-Þóris sögu hins vegar til að áréttta það sem sagt hefur verið um áhrif þess hugsunarháttar um munnlega hefð sem viðraður er í bókinni. Í þessum hluta er einmitt ekki reynt að sanna uppruna þessara texta í munnlegri hefð heldur benda á það hvernig fyrirframhugmyndir fræðimanna hafa mótað skoðanir þeirra á tengslum textanna og hvernig hið almenna sjónarhorn um að gera ráð fyrir að þessir textar séu skrifaðir sem hluti af munnlegri hefð um sömu og sambærilega atburði breytir fagurfræðilegum skilningi á þeim. Enn

er verið að benda á hina munnlegu hefð sem hluta af frásagnaraðferð sagnanna og því á ég bágt með að skilja niðurstöður annars andmælanda um að ekki hafi verið varpað ljósi á „hina fagurfræðilegu og listrænu hlið á sköpun sagnanna“ í bókinni.

Um tortryggni mína á viðleitni Jóhannesar Halldórssonar þegar hann færir rök fyrir því að Finnbogi sé söguleg persóna með tilvísun í Landnámu (sem annar andmælandi segir vera sömu aðferð og ég beiti) er þetta að segja: Ég nota ekki slíka aðferð þegar ég er að rýna í heimildir um lögsögumenn. Í þeim kafla er ég eingöngu að draga fram hvernig þeir eru spyrtil saman í heimildunum, hvort sem þær eru traustar eða ótraustar. Um þá hugmynd í fræðunum að líta á Landnámu sem sagnfræðirit og Íslendingasögur sem skáldskap byggðan á sagnfræði Landnámu er það að segja að ég er algjörlega ósammála henni. Þess vegna tortryggi ég „viðleitni Jóhannesar Halldórssonar“. Vilji menn líta á Íslendingasögur sem einhvers konar skáldskap höfunda er alveg jafn líklegt að Landnáma sé sams konar skáldskapur. Landnáma getur með öðrum orðum ekki virkað sem einhvers konar próf á það hvort tiltekna persónur séu sögulegar eða ekki. Bæði Landnáma og Íslendingasögur sóttu efnivið sinn í munnlega hefð og eru því jafn óáreiðanlegar heimildir — eða áreiðanlegar eftir atvikum.

Í lokaorðum sínum segir annar andmælandi að ég láti þeirri meginspurningu ósvarað hvernig rannsóknir okkar „ráðist af því hvernig spurningunni um upprunann er svarað“. Öll bókinn er einmitt eitt langt svar við þessari spurningu. Vegna þess að ekki er hægt að færa sönnur á hinn munnlega uppruna er farin sú leið í bókinni að gera ráð fyrir honum og líta á hvernig sú fyrirframhugmynd opnar dyr til skilnings og túlkunar á sögulegri þróun og einstökum textum, bæði út frá fagurfræði þeirra og heimildagildi. Niðurstöðukaflinn er því mjög ótvíræður um að þetta fyrirframviðhorf skipti máli enda þótt hinar beinhörðu vísindalegu sannanir skorti áfram fyrir því að sögurnar byggist á munnlegri hefð — og muni alltaf skorta. Hitt er annað mál að það er miklu líklegra að við séum á réttri braut ef við gerum ráð fyrir að textarnir séu skrifaðir sem hluti af slíkri hefð en að þeir séu verk skapandi höfunda. Og bókinni er meðal annars ætlað það hlutverk að sýna það.

Þrátt fyrir þessi atriði, sem nú hefur verið staldrað við um sinn, er enn og aftur ástæða til að þakka fyrsta og öðrum andmælanda fyrir vandaða og uppbyggilega umræðu. Í andmælum sínum hafa þau tekið til meðferðar helstu álitaeftni bókarrinnar og velt upp mörgum spurningum sem eðlilegt er að staldra við. Þrátt fyrir stöku misskilning, sem ég vonast til að hafa leiðrétt með

Þessu svari mínu, verður ekki framhjá því litið að við munum sennilega hér eftir sem hingað til búa við mikinn grundvallarágreiningu í þeim fræðum sem lúta að munnlegri hefð og fornsögum. Það er ástæðulaust að horfa framhjá þeim ágreiningi. Með því að skerpa þau ágreiningsefni sem eftir eru má telja líklegt að fræðunum þoki heldur fram á veginn. Árangurinn ætti þá meðal annars að vera fólginu í því að við gerum okkur betur en áður grein fyrir takmörkunum þekkingar okkar, hvar vitneskjuna þrjóti og hvar kenningasmíðin taki við. Ef við getum orðið sammála um það atriði er meiri von en áður til þess að rannsóknir á íslenskum fornþókmenntum geti notið góðs af þeirri þekkingu á lifandi munnlegri hefð sem hefur byggst upp á öðrum fræðasviðum á undanförunum áratugum.

*Gísli Sigurðsson
Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
gislisi@hi.is*

Andmælaræður
við doktorsvörn Ármanns Jakobssonar 1.2. 2003¹

I

RÆÐA SVERRIS TÓMASSONAR²

Í WORMSBÓK, einu af merkilegustu handritum Snorra Eddu frá miðri 14. öld, hefur ritstjóri þess skrifað eftirfarandi orð fyrir framan málfraeðiritgerðirnar fjórar (Den tredje og fjærde:155):

Leiti eptir sem vandligast þeir sem nú vilja fara at nýjum háttum skáldskapar, hversu fegrst er talat, en eigi hversu skjótt er ort, þvíat at því verðr spurt hverr kvað, þá er frá líðr en eigi hversu lengi var at verit, ok þeir sem nú vilja með nýju kveða, hafi *smásmugul ok hvøss ok skyggn hugsunaraugun* at sjá hvat yðr er nú sýnt í þessum frásögnum.

Þessi orð koma mér í hug, þegar ég lít á verk doktorsefnis, *Staður í nýjum heimi. Konungasagan Morkinskinna*. En það eru einkum ummæli ritstjóra Wormsbókar um *hugsunaraugun* sem ég vildi gera hér fyrst í stað að umræðuefni. Þau kalla fram nokkrar spurningar um hvernig eigi að túlka miðaldabókmenntir. Gilda ekki önnur rök um bókmenntir sem verða til í samfélagi sem er bæði ólíkt okkar og fjarlægt okkur að siðum og venjum? Getum við sem nú lifum og lesum þessar bókmenntir leyft okkur að fella þær undir rökhyggju 19. og 20. aldar? Verðum við ekki fremur að meta starf skálda og sagnaritara eftir mælikvarða þeirra tíða, athuga verk þeirra eftir þeim aðferðum sem þeir beittu, um leið og við leitumst við sýna fram á tilgang þeirra og markmið og brúa bilið milli skilnings okkar og þeirra, — eða með öðrum orðum, verðum við ekki að hafa hugsunaraugun opin með tilhlýðilegri smásmygli?

Verkið *Staður í nýjum heimi* er í alla staði hið vandaðasta rit. Doktorsefni

¹ Ármann Jakobsson. 2002. *Staður í nýjum heimi*. Konungasagan Morkinskinna. Háskólaútgáfan, Reykjavík.

² Ræðan hefur hér verið lítils háttar styt.

hefur lagt alúð við að gera það sem best úr garði. Kápumyndin er táknræn fyrir efnið, samskipti Íslendinga og útlendra manna: íslensk sauðkind starir hlessa á lesandann og í baksýn er hátimbruð dómkirkja, líklegast dómurinn í Niðarósi.

Mér sýnisti augljóst að doktorsefni hafi lagt sig í líma við að nálgast texta Morkinskinnu (hér eftir Msk.) út frá mörgum þeirra kenninga sem miðaldamenn studdust við þegar þeir settu saman bækur. Hann hefur lagt metnað sinn í að gera erfiðu viðfangsefni skil og yfirleitt tekist það með ágætum. Verkið er þó ekki misfellaust. Það kallar líka á andsvör rétt eins og flestar góðar rannsóknir. Ég mun hér á eftir ræða um nokkur þau mál sem mér finnst að doktorsefni hefði mátt gera betri skil, — kafa dýpra. Það eru einkum þrjú efnisþættir sem ég mun drepa á, — og sumir þeirra hafa verið ágreiningsmál í áratugi eða lengur. Í stuttu máli sagt, þá er þetta bókmenntategundin eða til hvaða bókmenntategundar á að telja Morkinskinnu, textafræði verksins og aldur, og loks viðtökur þessarar greinar hér á landi og í Noregi.

Áður en ég reifa þessi málaefni, mun ég víkja lítilsháttar að frágangi. Doktorsefni hefur greinilega tekist að koma fyrir kattarnef allmörgum prentvillum í því fjölrитаða eintaki, sem dómnefnd fékk fyrir í hendur. Og verð ég að lýsa ánægju minni með þann starfa. Nokkrar prentvillur hafa þó slæðst með.

Doktorsefni hefur valið þá leið að samræma rithátt Msk. að nútímavenju. Það hefur yfirleitt tekist vel en þar sem stafsetning handritsins, GKS 1009 fol, Morkinskinnu, er á stundum sérkennileg og sýnir ákveðin gömul málfars-einkenni, fara sum þeirra forgörðum. Þetta á einkum við tvítekingu persónufornafns, þar sem það er fyrst skrifað fullum stöfum, *ek (eg)* en síðan endurtekið entklítiskt aftan við sögnina, *vilc (vilg)*. Önnur sérkenni formáls glatast, eins og t.d. lh. þt. af veikum ja-sögnum, *taliðr* verður *taldur*, eða verka ankannanlega á nútímalesendur, *taliður*. Þetta er vandi sem fylgir flestum útgáfum fornrita með nútímastafsetningu, sum mikilsverð sérkenni komast ekki til skila og geta valdið stílbroti. Ég hefði kosið að Ármann Jakobsson (hér eftir ÁJ) hefði fremur birt tilvitnanir til Msk. með samræmdri stafsetningu fornri.

Mikil og vönduð heimildaskrá fylgir verki ÁJ. Þar er fátt eitt sem mér þykir vanta; ég fæ ekki betur séð en að hann hafi fleytt rjómann af rannsóknnum fræðimanna í miðaldabókmenntum undanfarna hálfra öld. Ég sakna þó verks eftir Robert Hanning, *The Vision of History in Early Britain*. Ritgerðir eftir Roger Ray, 'Medieval Historiography Through the Twelfth Century' og R. Southern, 'Aspects of the European Tradition of Historical Writing' virðast og hafa farið fram hjá ÁJ og safnritið *Classical Rhetoric and Medieval*

Historiography undir ritstjórn Ernsts Breisbach þekkir hann ekki. Þar er að finna þarflegt samanburðarefni um sagnaritara eins og John frá Salisbury og Geoffrey frá Monmouth o.fl. Verk Herberts Grundmann um sagnfræðirit á miðöldum er ekki í ritaskrá og heldur ekki bók Franz-Josef Schmale, *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung* frá 1985. Þar er að finna greinargott yfirlit um helstu flokka miðaldasagnfræði. Benda má doktorsefni og á, að bók Einars Ól. Sveinssonar *Um Sturlungaöld* er enn í fullu gildi. Hún er ekki í ritaskrá. Ekki er heldur getið um útgáfu *Sturlungu* safnsins 1988 og *Heimskringlu* 1991 sem hefðu þó getað komið doktorsefni að gagni. Reyndar hefur hann stuðst við ritgerð mína í inngangi Heimskringlu útgáfunnar 1991 og telur samviskusamlega upp í ritaskrá, en að vísu í þýskri þýðingu. Til Geoffrey frá Vinsauf er vitnað einu sinni, en ekki til þeirrar útgáfu þar sem verk hans eru prentuð á frummálinu, útgáfu Faral frá 1924 (*Les arts poetiques*). Í heimildaskránni kemur einnig fram að doktorsefni hefur birt mjög mikið um efnið um margra ára skeið og hann vitnar í þessi verk sín þegar það á við og bendir enda réttilega á að sumt sé þar fyllra en í riti hans nú. Ekki fæ ég þó séð að ritgerðir hans um Jón Thoroddsen yngri og Theodóru Thoroddsen eigi erindi í ritaskrá um miðaldabókmenntir.

Um veldissprota er til ágætt ritkorn sem ÁJ virðist ekki þekkja, Maðurinn með refðið, sem síðast birtist í *Grettisfærslu*, greinasafni höfundarins, Ólafs Halldórssonar 1990. Upplýsingar ÁJ um hvernig hann öðlaðist fyrst vitneskju um veldissprota er óskyldur fróðleikur í doktorsriti (127). Mér þykir og stundum vera vitnað mjög frjálsglega í sum verk rannsóknarmanna. Nokkrar aftanmálgreinar verða upptalningar sem skipta ekki neinu máli fyrir rannsóknina en virðast eiga að þjóna þeim tilgangi að fræða lesandann um efni sem stundum er skylt því sem verið er að fjalla um en oftar kemur það því ekki við. Sem dæmi má taka síðari hluta 31. aftanmgr. á bls. 127. Stundum er eins og doktorsefni eigi bággt með að segja ekki frá því sem hann veit eins og at-hugasemdin um Jón Þorkelsson rektor er til vitnis um (aftanmgr. 75, bls. 75). Fróðleikur af þessu tagi sakar að vísu ekki en slík fræðsla á betur heima í alfræðiriti. Sýnu verra er mat doktorsefnis á því sem taka ber upp í meginmál og ræða þarf og hvað á að setja í aftanmálgreinar. Ég hefði t.d. viljað sjá sums staðar nákvæmari umfjöllun um umræðu fræðimanna um efnið, hvað þeir hefðu til málanna að leggja og á ég þá einkum við ritgerð M. Kalinke frá árinu 1984, sbr. bls. 71 og 106. og aftanmgr. á bls. 77. Allt eru þetta þó smáatriði og skipta litlu máli fyrir heildartúlkunina, en mér sýnist þó að doktorsefni hefði mátt draga efnið betur saman, stytta hefði mátt rannsóknarsöguna,

taka aðeins með það sem máli skipti fyrir túlkunina og of mikið er um endurtekningar. Það er eins og doktorsefni hafi haft í huga að fylgja miðaldavenju um *amplificatio*, magna upp sama efni í mörgum köflum.

Málfar ÁJ er því miður ekki hnökralaust og þýðingar þær sem hann notar um hugtök eins og *amplificatio* sem 'þenslu' og *brevitas* 'samþjöppun' orka tvímælis. Sérstaklega verður þetta ankannanlegt í samsetningum. Doktorsefni kemst t.d. svo að orði á einum stað: „Meðferð Snorra Sturlusonar á Morkinskinnu bendir til að hann hafi ekki verið þenslumaður í skáldskap“ (84). Þar að auki eru hugtökin *amplificatio* og *brevitas* notuð um stíl í mælskufræði. Því hefði verið eðlilegra að doktorsefni hefði látið sér lynda að tala um *orðmöggnun* þegar átt var við stíl, en *stigmöggnun* þegar efnið var aukið. Reyndar hefði hann mátt athuga hvort eitthvað af þessum kenningum miðaldamanna komi ekki fram í heimildunum sjálfum. Eitt besta dæmið um að íslenskir menn hafi haft kynni af mælskufrögðum af þessu tagi er í Adónías sögu sem líklega er 14. aldar verk. Þar segir í formála að margir menn hafi fært fræðisögur til sinnar tungu og síðan er bætt við „en sumir sett í látfnu ok aukit svó út með meiri fjöld orðanna en í fyrstu vóru framið, ok hafa þar margir á sýnt sína málsnilld“ (*EAB* 23:69). *Brevitas* er aftur á móti kölluð *skömm ræða* (*ÍF* 34:336). En nú vík ég mér að gildari málum.

Undirtitill bókar ÁJ er „Konungasagan Morkinskinna“. Ég fæ þó ekki séð að hann reyni nokkurs staðar að skýgreina hvað sé konungasaga. Hann virðist taka það sem sjálfsgögðum hlut að konungasaga sé gott og gilt bókmenntalegt hugtak og ekki sé þörf á því að skipa því niður nánar meðal bókmennta miðalda. Nú er það svo að greining norrænna miðaldabókmennta í flokka eða tegundir hefur ekki verið gerð af neinu gagni og þeir fræðimenn sem reynt hafa að greina bókmenntirnar hafa ekki komist langt áleiðis. Þetta gildir þó ekki aðeins um norrænar bókmenntir á miðöldum heldur allar evrópskar bókmenntir frá þeim tíma. Sérstaklega hefur reynst erfitt að greina kennimörk þeirra rita sem miðaldamenn töldu víslega til sagnfræði. Herbert Grundmann, þýskur sagnfræðingur, reyndi þetta og flokkaði þá ritin meira eftir efni en formi og við verk hans hefur meðal annars verið stuðst af þeim sem þetta talar. Ósannjarnt væri því að ætla doktorsefni að ryðja hér brautina fyrir aðra fræðimenn en mér finnst þó að hann hefði mátt kynna sér betur ýmislegt sem sagnaritarar miðalda hafa látið í ljós; það hefði ugglaust hjálpað honum til að skilja betur hvað sagnaritari handritsins Morkinskinnu ætlaði sér.

Nafngiftir sagnarita hafa verið talin gefa nokkra vísbindingu um hvað sagnaritarar ætluðust fyrir. Þeir kalla rit sín ýmist *historia*, *chronica*, *chroni-*

con, annales, res gestae eða aðeins *vita*; þá koma fyrir í titlum orð eins og *fundatio, genealogia, catalogus* og *narratio* og síðast en ekki síst eru algeng orðin *liber* og *libellus*. Sum þessara orða eru notuð um íslensk verk, Íslendingabók hefur í handriti titilinn *Libellus Islandorum*. Ari fróði minnst og á verk sem svara til hinna latnesku nafngifta, hann talar um *konunga ævi* og *áttartölu*, og *Noregs konunga tal* er gamalt nafn á Fagurskinnu. *Líf* eða *lífssaga* er gömul þýðing úr latínu, *vita*.

Ekkert þessara orða hrekkur þó eitt og sér til að átta sig á því hvernig menn litu á þau verk sem báru þessi nöfn á miðöldum. Og tilraunir sem menn hafa gert til að ákvarða bókmenntategundir eftir merkingu orða í titli eða fyrirsögn hafa ekki borið árangur og má vísa til hinnar gagnslitlu umræðu sem varð á 7. og 8. áratug síðustu aldar um íslensk orð af þessu tagi.

Afstaða sagnaritaranna sjálfra til eigin starfa er síður en svo ljós í heimildum eða verkunum sjálfum. Þar kemur að vísu fram að þeir vilja skrifa um minnissamlega atburði, eins og Fyrsti málfræðingurinn skýrir skilmerkilega frá í inngangsorðum ritgerðar sinnar. Lýsing sagnaritara á tilgangi sínum er oft brotakennd og óljóst hvort þeir hafi talið alla þá hluti sem þeir settu á skrá til þess eins skrifaða að mönnum bæri að hafa þá í minni og dragju af þeim dæmi.

Ég vil hér í þessu sambandi nefna kunnan sagnaritara enskan, Gervasius frá Kantarabyrgi, sem uppi er um aldamótin 1200. Hann skipti sögulegum verkum niður í tvo flokka, gerði greinarmun á tvenns konar sagnariturum, *historici* og *chronici*. Hvorirtveggi kepptu að sama markmiði, að segja sannleikann, en munurinn á þeim var sá að *historici* leyfðu sér að lýsa atburðunum á listrænan hátt og máttu skemmta áheyrendum og lesendum en *chronici* gerðu nákvæmlega og stuttlega grein fyrir atburðum, ár fyrir ár.

Þó að þessi sundurgreining segi okkur nokkuð til um afstöðu Gervasiusar og varpi ef til vill ljósi á nokkurn part sagnaritunar á latínu um og eftir aldamótin 1200, eru söguleg verk frá þessum tíma margbreytilegri en svo að þeim megi skipa í þessa tvo flokka. Þetta gildir þó sérstaklega um þau rit sem voru skrifuð á þjóðtungum. Vissulega höfðu menn einnig í huga skiptingu mælskufræðinnar eftir sanngildi: *res factae* og *fictae*, eða þrískiptinguna eins og kemur fram hjá Ísidór frá Sevilla: *historia, argumentum* og *fabula*, hin fyrsta grein átti að vera sönn frásögn, sú næsta gat verið sönn en sú þriðja var uppspuni. Gervasius hafði einnig í huga mismunandi stíl og form verka — og þá er komið að því einkenni sem síðari alda bókmenntafræðingar hafa notfært sér og vík ég að því hér á eftir, — en Gervasius hélt því einnig fram að

historia gæti einnig haft að geyma falin sannindi, sagnaritari gæti falið í frásögn sinni spásögn Guðs um óorðna hluti.

Í bók eftir þýska bókmenntafræðinginn Hans Robert Jauß, *Alterität und Modernität*, sem doktorsefni virðist þekkja því að hann vísar til hennar, reyndar þó aðeins í aftanmálgrein, eru a.m.k. tveir kaflar sem fjalla um bókmenntategundir á miðöldum. Jauß reyndi margsinnis að skipa niður bókmenntum í tegundir á grundvelli þeirra lýsinga sem fundist hafa í heimildunum sjálfum en einnig eftir þeim sess sem þær virtust hafa í samfélagi því sem þær voru sprotnar upp úr. Hann lagði til grundvallar þrískiptinguna *epos*, *roman* og *novelle*, og — eins og augljóst er — getur sú skipting ekki talist tækileg þegar í hlut eiga íslensk sagnarit um konunga. Eigi að síður geta kennimörk hans við greininguna átt við hin íslensku rit. Þau eru fjögur og þeim skipt í undirdeildir; kennimörkin eru: 1) höfundur / texti; 2) *modus dicendi*, frásagnarháttur, eða framburður, svo að notuð séu forníslensk hugtök; 3) bygging eða atburðarás; 4) *modus recipiendi*, viðtökur (Jauß 1977:114–115). Það er einmitt 2., 3. og 4. kennimörkin sem virðast geta orðið að gagni við sundurgreiningu íslenskra sagnarita.

Þegar komið er fram á daga Snorra Sturlusonar er ljóst að þurr skráning staðreynda sem Gervasius kallar *chronica* vikur fyrir margháttaðri túlkun fortíðarinnar. Þeir sem aðhylltust týpólógíska sagnagerð sáu viðburði nútíðar sem endurspeglun fjarlæggra og nálæggra fortíðaratburða. Þetta ýtti undir að sagnaritun, samning sögulegra verka varð fremur *res fictae*, en *res factae*, — og einstök æviatvik nafnkunnra eða óþekktra manna gátu þá fléttast inn í stærri atburðarás — og orðið til eftirdæmis, liður í túlkun stærri viðburða um ævi valdsmanna.

Hvar á svo að skipa niður texta Msk. með sagnaritum miðalda, þeim verkum sem höfum kallað söguleg rit? Það hrekkur skammt að kalla Msk. bara konungasögu. Doktorsefni hefði þurft að ákvarða verkinu betur sess meðal bókmennta samtíðarinnar. Hvernig kemur bygging þess heim við önnur sagnarit um sama efni? Er t.d. *ordo naturalis* eða *artificialis* (eðlileg eða tilbúin röð atburða), — hugtak sem ÁJ gerir reyndar örlitla grein fyrir, — á annan veg háttáð í Msk. en í Fagurskinnu (Fgsk.) eða Heimskringlu (Hkr.)? Ekki er að sjá að í Msk. sé *ordo artificialis*. Og ekki er að sjá að öðruvísi sé farið með tímennu en í þriðja hluta Hkr. Er notkun dróttkvæða í Msk. ekki öðruvísi háttáð en sagnaritunum Hkr. og Fgsk.? Í hverju liggur munurinn?

Ég hefði kosið að doktorsefni hefði athugað þessi atriði betur til að ákvarða hvar staður Msk. væri í íslenskum sagnaheimi. Þá hefði komið betur

í ljós að Msk. getur hvorki kallast *chronica* eins og Ágrip og Íslendingabók — og í annan stað að frásagnarhátturinn er annar en í Hkr. og Fgsk. Með öðrum orðum, afstaða sagnaritarans til efnisins er ekki með sama hætti í þessum ritum. Msk. heyrir til annarri sagnahefð. Það er því einföldun að kalla öll ritin konungasögur. Nákvæmari og fyllri greining bókmenntategundarinnar hefði komið í veg fyrir að doktorsefni slægi fram eftirfarandi fullyrðingum í lok bókar sinnar (271):

Morkinskinna er ekki harmræn eins og Tristramssaga eða sögur Kormáks, Kjartans eða Gunnlaugs. Ástamál eru ekki í öndvegi heldur konungar og skipti þeirra við þegna sína. Hún er meiður af konungasagnahefð. Konungasögurnar eru raunar ekki heildstæð bókmenntagrein. Sumar eru ágripskenndar en aðrar dramatískar og þættar eins og Morkinskinna. Sumar gerast í grárrí fornescju en aðrar eru samtíðarsögur. Hlutur kvæða er misjafn ... Ekki er Danasaga Saxa lík Morkinskinnu að öllu leyti; í henni er sögð fornescjusaga en ekki saga ná-lægrar fortíðar. Þó virðast höfundarnir báðir aðhyllast fagurfræði þenslunnar.

Vegna ólíkrar sagnagerðar hefur samanburður á efni Msk. við önnur sagnarit um konunga takmarkað gildi, þar sem frásagnarhátturinn gefur til kynna að ekki sé stefnt að sama markmiði og það eitt hlýtur að ákvarða hvernig notkun heimildar er háttað. Ólíkar aðferðir og ólík afstaða sagnaritara til efnisins hlýtur því að hafa töluverð áhrif á hvað verk um sama efni taka upp eftir sameiginlegri heimild. Textafræðingar hafa fram að þessu ekki haft þessa einföldu staðreynd í huga.

Verk sitt tileinkar ÁJ Finni Jónssyni (hér eftir FJ). Það er fallega gert og kominn tími til að Finni sé sýndur sómi. Verk hans eru mikil að vöxtum og hafa um nálega aldarskeið reynst prýðileg undirstaða margra rannsókna. Hver getur t.d. verið án útgáfu hans á dróttkvæðum í *Skjaldedigting*, fjórum stórum bindum? Og hver getur verið án útgáfu hans á *Lexicon poeticum* eftir Sveinbjörn Egilsson? FJ var góður lesari handrita og les sjaldan skakkt eftir handriti. Hann heyrir til þeirri kynslóð fræðimanna sem hafði að leiðarljósi aðferðafræði Karls Lachmann við útgáfu texta eftir einu handriti eða fleiri. Sú aðferð byggist á rökhyggju og raunhyggju 19. aldar en FJ var eindreginn fylgismaður þeirra greindarvísinda. Ævistarfi hans er ef til vill best lýst með hans eigin orðum (1936:170):

Eðlisfar mitt er mjer óhætt að segja að sje skynsemi og fullkominn skortur á hugmyndaflugi, og jeg get þess, að aðrir finni mér það til foráttu.

Það var ekki einungis kynslóð FJ sem tileinkaði sér aðferðafræði Lachmanns heldur einnig lærisveinar hans í Kaupmannahöfn, Jón Helgason og Björn Karel Þórólfsson, svo og þeirra sporgöngumenn, þ. á m. Jonna Louis-Jensen.

Því miður hefur texti Msk., GKS 1009 fol, ekki varðveist heill. Í handritið vantar nokkur blöð og hefur FJ, síðasti útgefandi þess, gripið til þess að fylla eyðurnar með texta Flateyjarbókar sem sýnt hefur verið fram á að er skyldur, en ekki færir FJ nægileg rök fyrir því að prenta hann með texta GKS 1009 fol. Útgáfa FJ er traust svo langt sem hún nær. Greinargerð hans fyrir textanum er hins vegar barn síns tíma. Hann rekur t.d. lið fyrir lið í inngangi sínum það sem hann telur vera innskot í textanum; þar á meðal eru nær allar þær frásagnir sem kallaðar hafa verið þættir. Fyrir honum á frásögnin að vera í rök-réttri tímaröð, allt sem rýfur þá röð eða er ekki í beinum tengslum við þá atburðarás er að hans áliti innskot. Rök hans eru oftast þau að frásögnin finnist annars staðar í sögum af konungum, t.d. í Hkr. eða Fgsk. og þar sé hún í röklegu sambengi við undanfarandi frásögn og það sem á eftir kemur og ekki dvalist við efni sem ekki þar á heima að hans skilningi.

ÁJ rekur skilmerkilega rannsóknir textafræðinga allt frá fræðum Gustav Indrebø fram til athugana eftir Jonnu Louis-Jensen. Finna verð ég þó að því að hann virðist gera sér óglögga grein fyrir vinnubrögðum þeirra; ég fæ ekki betur séð en að hann hafi ekki áttað sig á, að annars vegar beinast aðferðir þeirra að textasamanburði, samanburði á óskyldum eða skyldum textum, oft frá ólíkum tímum; slíkur samanburður leiðir oft til þess að svokölluð *rittensl* koma fram. Hins vegar er svo textarýnin, nákvæm yfirferð allra texta handritanna og útgáfa þeirra þar sem reynt er að finna forrit þeirra með því að rekja saman sameiginleg textaafbrigði, leshætti eða villur sem koma fyrir í nokkrum hlut handritanna eða einu þeirra, en ekki í öðrum. Þessi aðferð hentar vel til að sýna skyldleika handritanna, hún getur dregið fram einn flokk skyldra handrita og sýnt fram á frávik hans gagnvart öðru handriti eða handritaflokki. Þetta var aðferð Lachmanns, rökleg textarýni sem FJ aðhylltist sem og sporgöngumenn hans allt til þessa dags.

Með slíkri rannsóknaraðferð hefur komið í ljós að Msk. er einn angi af textahefð sem upphaflega er til orðin á 13. öld og er enn við bestu heilsu á 15. öld. Texti Huldu, AM 66 fol, frá síðari helmingi 14. aldar og Hrokkinskinnu, GKS 1010 fol, frá öndverðri 15. öld er náskyldur texta Msk., en nokkur frávik

eru þó þar á svo að ekki má telja hann vera nákvæmlega á sama meiði. Sýnt hefur verið fram á að brotin í AM 325 IV β og XI 3 4to eru forrit þess texta sem skotið var inn í Flateyjarbók á 15. öld þegar Þorleifur Björnsson eldri á Reykhólum hafði eignast bókina. Bæði brotin eru talin vera frá síðari helmingi 14. aldar. Niðurstöður rannsókna Jonnu Louis-Jensen eru þær að þessi textahefð kvíslist í tvær greinar, annars vegar er texti Msk., en hins vegar texti brotanna, Flateyjarbókar og texti Huldu og Hrokkinskinnu. Og á grundvelli samburðar þessara tveggja greina verður að gera ráð fyrir að til hafi verið eldri Msk.-texti, stofnrit varðveittrar textahefðar. Það rit er samkvæmt rökum textafræðinnar foreldri, forfaðir eða formóðir allra textanna, en er því miður óþekkt stærð. Og engin leið er til þess nú að ákvarða hvort þetta upphugsaða foreldri er frumrit eða eftirrit þess. Augljóst er þó að að baki textahefð Msk. hefur verið heimild sem aðrir sagnaritarar hafa líka nýtt. Og þess ber að minnast að mjög óvarlegt er að kalla stofnrit textahefðar Msk. Frum-Morkinskinnu eins og ÁJ gerir víða.

Reynt hefur verið að finna með samanburði við texta Ágrips, Fgsk. og Hkr. eða frásagnir þeim skyldar, umfang þeirrar heimildar sem þessi rit hafa stuðst við. En þar er margur vandi á ferðinni. Menn hafa að vísu verið sammála um að Ágrip sé elsti textinn og Fgsk. sé eldri en Msk., og yfirleitt hafa menn talið að hún sé eldri en Hkr. Sannast sagna eru greinileg rittengsl milli þessara frásagna en samband þeirra innbyrðis og aldursröð er síður en svo ljóst og þau viðmið sem fræðimenn hafa haft um samband textanna eru ekki glögg. Er Hkr., eins og við þekkjum hana, t.d. afsprengi textahefðar sem er yngri en Msk.? Og þess ber að gæta, að 3. hluti þess verks sem og 1. hluti þess er oft sér í varðveittum handritum, Ólafs saga helga fylgir þar ekki með eða er í annarri gerð en í uppskriftum Kringlu. Þetta er allt mjög flókið mál innan textafræðinnar og hefur ekki verið enn leyst á viðhlítandi hátt. En rittengsl Msk. við ofangreind rit hafa og ekki sýnt það sem mönnum hefur mest leikið hugur á að vita, hvort umframhlutar Msk., hinir svokölluðu þættir, hafi verið í forriti Msk. eða ekki. Textafræðingar hafa því ekki getað sýnt fram á að þættirnir væru innskot; ályktun FJ og annarra þeirra fræðimanna sem tekið hafa undir rannsóknir hans, að flestir þættirnir væru innskot, byggist á röngum forsendum, — þeir gerðu ráð fyrir að allir textar sagnarita um konunga væru eins að byggingu, strangur rammi krónólógiunnar sagði þeim til hvernig slík saga ætti að vera — og auk þess hugðu þeir að frásögn af því tagi kæmi betur heim við sögulegan veruleik; sagnarit um konunga væru einnar gerðar, líkust Fgsk. og Hkr.

Mér sýnist ÁJ vera vel ljósir þessir veikleikar í rannsóknum textafræðinga en hann gerir sér ekki nógan mat úr þeim. Og skýringin á þáttum Msk. hlýtur að vera sú að markmið söguritarans hafi verið annað, sýn hans á atburði og persónur hafi verið önnur en í Fgsk. og Hkr. Með öðrum orðum, við höfum í höndum annars konar texta en þar.

ÁJ gerir sér að vísu grein fyrir þessu; túlkun hans á bókmenntalegum einkennum Msk. sýnir það. Því vaknar sú spurning hvort ekki hefði verið hyggilegra að bera Msk. betur saman við annars konar sagnagerð. Hann minnst að vísu lauslega á þetta og sýnir að bygging Msk. á sér margt sameiginlegt með Þiðreks sögu af Bern og jafnvel öðrum frásögnum af fornkonungum, en þær sagnir hafa aldrei verið taldar til sama flokks sagnarita og Msk. Ég fæ því ekki betur séð en að hann hafi látið hina gömlu textafræði villa um fyrir sér; einmitt könnun hans á margþáttum vef Msk. og tengslum hans við byggingu miðaldaverka, einkum rómönsunnar, hið svokallaða *interlace*, eða knipplun frásagnarinnar, sýnir að hann er að fást við texta sem ekki er unnt að fella undir ok rökfræði og raunhyggju 19. og 20. aldar.

Textafræði 19. og 20. aldar á reyndar helst samleið með þeirri bókmennta-greiningu sem kallast *nýrýni*. Fyrri textafræðingar, sporgöngumenn Lachmanns og Bédiers, höfðu því miður oftast ekki fyrir því að líta út fyrir textann, þeir gættu þess ekki að fyrir utan hann er samfélag áheyranda og lesenda sem ekki aðhylltist sömu hugmyndafræði. Sagnarit um konunga eru *síbreytilegur texti*, svo að notað sé hugtak nýju textafræðinnar, og miklu skiptir að sýna fram á hvort þau hafi verið samin fyrir Íslendinga eða Norðmenn.

Nú er það fjarri mér að hafna með öllu greindarvísindum gömlu textafræðinnar en mér virðist að rannsókn doktorsefnis beri glögglega með sér að bókmenntaleg greining sem reist er á kenningum miðaldamanna sjálfra sé vænlegri til ritskýringar en gamla textafræðin. Hér við bætist að afstaða miðaldamanna til höfundar eða höfundarverks er með nokkrum öðrum hætti en nú á dögum. Ég er sammála doktorsefni um að einn sé höfundur að Msk. og vísa til þess sem 13. aldar munkurinn Bonaventura sagði um bókagerð í riti um sentensúr. Um þetta ræðir enski fræðimaðurinn Alistair Minnis í bók sem fjallar um höfundarstarf á miðöldum (1988:94). Doktorsefni nefnir þetta verk í ritaskrá en ég fæ ekki séð hann hafi notað það í rannsóknum sínum. Bonaventura greinir svo frá ritstörfum:

... bók er sett saman með fernum hætti. Sá sem skrifar efni annarra, bætir engu við eða breytir, er eingöngu skrifari, *scriptor*. Sá sem skrifar efni annarra, bætir við en engu frá eigin brjósti, verður að kallast

safnandi, *compiler*. Sá sem bæði skrifar efni annarra manna og eigið efni í viðbót og aðalefnið er eftir aðra menn en eigið efni er til að skýra verður að kallast ritstjóri, *commentator*, en ekki höfundur, *auctor*. Sá sem skrifar bæði eigin efni og annarra en eigið efni er aðalefnið og annarra efni er bætt við í því skyni að staðfesta eigið efni, verður að kallast höfundur, *auctor* (sbr. Sverrir Tómasson 2002:204).

Af þessu má sjá að menn á 13. öld gerðu sér grein fyrir hlutverki bókagerðarmanna, hvort sem var við skriftir, ritstjórn, endur- eða frumsamningu. Og samkvæmt skýrgreiningu Bonaventura verður að kalla þann sem setti saman Msk. *auctor*. Yfir þetta hugtak eigum við ekki annað orð en höfundur.

Augljóst er af Msk., handritinu, að það er ekki frumrit þess sem samdi. Það gæti þó verið seinni útgáfa sama höfundar. Fyrri útgáfan, eða næsta forrit gæti verið um 20–30 árum eldra. Doktorsefni virðist fyrst velkjast nokkuð í vafa um hvað ritið er gamalt, því að hann segir (45):

Vitaskuld er hægt að fjalla um Morkinskinnu án þess að hafa skoðun á tilurð textans og aldri. Sá sem fjallar um hana sem heilsteypt höfundarverk gerir þó ráð fyrir öðru hvoru: að Morkinskinna hafi verið til nokkurn veginn eins og hún er nú árið 1220, eða að til hafi verið Frum-Morkinskinna sem hafi verið gjörólík hinni varðveittu: Þá er réttara að líta svo á að Morkinskinna í núverandi mynd sé að hluta höfundarverk þess (eða þeirra) sem skaut inn þáttum og öðru efni milli 1220 og 1280 og megi jafnvel teljast verk frá síðari hluta 13. aldar. Sá sem vill leggja mikið til málanna um Morkinskinnu verður að gera grein fyrir því hvoru sjónarmiðinu er fylgt. Til þess þarf að vega og meta þær forsendur sem umræðan um uppruna Morkinskinnu hefur byggst á.

Af þessum orðum er sýnilegt að doktorsefni veit að ritunartíma Msk. mætti skorða niður á tvönnan hátt. Hann rekur síðan nokkrar skoðanir fræðimanna um innskot og klykkir síðan út (54):

Flest bendir til þess að Frum-Morkinskinna hafi verið til um 1220 og hafi verið heimild Fagurskinnu og Heimskringlu. Málfar hennar er fornlegt og þegar við bætast tengslin við Fagurskinnu og Heimskringlu má teljast býsna líklegt að Morkinskinna sé orðin til um 1220. Engin ástæða er því til að kalla hana verk frá síðari hluta 13. aldar eins og

gert er í nýlegu yfirlitsriti. Engar órækar vísbendingar eru um að efni hafi verið skotið inn í Frum-Morkinskinnu. Fræðimenn gengu lengi út frá því sem vísu en voru ósammála um flest hin smærri atriði. Þrátt fyrir nokkra umræðu hefur hvorki gengið né rekið við að greina „stofn“ Morkinskinnu frá „íaukum“. Hægt og hljótt hafa fræðimenn horfið af þeirri braut án þess að taka málið til nógu gagnrýninnar endurskoðunar ... Að svo komnu máli tel ég sanni næst að texti GKS 1009 fol. sé góður fulltrúi fyrir þá Morkinskinnu sem var til orðin nálægt 1220. Þar af leiðandi er sá texti hér lagður til grundvallar en Flateyjarbók þar sem honum sleppir. Öðrum Morkinskinnutexta er ekki til að dreifa.

Við þessi orð er margt að athuga. Í fyrsta lagi verður að hafa í huga að óvíst er að sá texti sem við köllum Hkr. sé yngri en Msk. Í öðru lagi er naumast rétt að gera texta Flateyjarbókar jafngildan textanum í GKS 1009 fol, enda þótt FJ gerir það. (Ég hefði og kosið að ÁJ hefði auðkennt klausur þær sem hann tekur upp úr Flateyjarbók.) Mér hefði og fundist eðlilegra, enda málið skylt, þar sem vísað er til minna ummæla í *Íslenskri bókmenntasögu* 1.b. (1992) að getið væri í meginmáli um þann sem skrifaði og heimildarinnar getið undir hans nafni í ritaskrá. Slíkt verður að kallast sjálfsögð kurteisi. Verra er að fyrir þessum skoðunum ÁJ um ritunartíma Msk. eru ekki nægileg rök: textafræðin gerir ráð fyrir forriti en getur ekki skorið úr um hvort þættirnir séu innskot eða ekki; það forrit hefur verið rakið aftur til tímans 1220, þegar Fgsk. hefur verið til rituð og hefur verið einhvers konar heimild allmargra sagna þar sem þættir koma ekki fyrir. Engin leið er nú að vita hvernig það forrit hefur verið og engan veginn er víst að handritið Msk. sé réttur afkomandi þess. Rannsóknir doktorsefnis sjálfs á inntaki, byggingu og persónusköpun verksins benda enda til þeirra tíma þegar hirð og hirðmennska Íslendinga kemst í tísku. Forrit Msk. gæti því í fyrsta lagi verið frá því um 1240 eða frá þeim tíma þegar Íslendingar fara að kalla konung Noregsveldis sinn höfðingja. Bæði frá bókmenntalegu og textafræðilegu sjónarmiði eru því fullgild rök fyrir að telja Msk. skrifaða um miðbik 13. aldar eða á síðari helmingi hennar. Gæta verður þess og að að henni hefur líklega verið einn verkaupi, sem uppi hefur verið á þeim tíma. Og frásögnin á að skírskota til skilnings þess manns. Verkið hefur verið gert fyrir hugsunaraugu hans.

Nú eru ekki mörg tækileg vitni um lestrarefni Norðmanna og Íslendinga á miðöldum. Nokkrar vísbendingar má þó fá af varðveittum handritum, efni

þeirra og hvernig því var niðurskipað, og svo hvar handritin voru varðveitt. Á það hefur verið bent að einungis tvö handrit séu nú til sem hafi að geyma Hkr. alla eins og við þekkjum hana. Þetta eru handritin Kringla og AM 39 fol. Bæði handritin eru skert og Kringla er, fyrir utan eitt blað, aðeins til í eftirritum. Um Kringlu er það vitað að hún er komin til Noregs á öndverðri 16. öld en var skrifuð á þeirri 13. af íslenskum manni. Það verður því ekki fullyrt að þessi tvö handrit hafi einvörðungu verið ætluð Íslendingum, en þau handrit sem að meginhluta heyra til sömu textahefð, Fríssbók, AM 45 fol, Eirspennill, AM 47 fol, og Jöfraskinna, sem til var skert á 17. öld, voru öll að því er ætla má gerð fyrir norskan markað og voru í Noregi á miðöldum. Það er athyglisvert við þessar skinnbækur, bæði þær sem varðveist hafa í upphaflegri mynd og uppskriftirnar, að þær hafa aðeins að geyma hluta af þeim texta sem við nefnum Hkr. Saman við þessa texta er svo stundum spyrð Sverris sögu og Hákonar sögu Hákonarsonar. Ef litið er til textahefðar Msk., þá er ljóst að enginn af þeim textum hefur verið í Noregi á miðöldum; Msk. fer ekki úr landi fyrir en á 17. öld, Hulda og Hrokkinskinna ekki heldur og hið sama gildir um Flateyjarbók. Þó að vitnisburðirnir séu ekki margir, og gera megi ráð fyrir að einhver handrit hafi glatast bæði hér og í Noregi, þá virðist mega álykta af þessu að textahefð Msk. hafi verið íslensk; *textarnir hafa verið ætlaðir Íslendingum.*

Þetta styðja og hinir svokölluðu þættir. Upphaf margra þeirra vísar beint til íslenskra manna, þeir spretta fram í frásögninni án nákvæmrar ættfærslu eða kynningar. Það er eins og gert sé ráð fyrir að allir áheyrendur eða lesendur kannist við þá:

Þorvarðr hét maðr krákunef, vestfirzkr maðr at kyni, auðigr maðr ok drengr góðr (*Morkinskinna:201*).

Eitt sumar kom skip af Íslandi ok var þar á Sneglu-Halli. Hann var norðlenzkr at ætt. Honum var svá farit at hann var skáld ok forylfðiz heldr fás í orðum sínum (*Morkinskinna:234*).

Maðr hét Auðun, vestfirzkr at kyni ok félítill. Hann fór utan vestr þar í fjörðum með umbráði Þorsteins búanda góðs ok Þóris stýrimanns er þar hafði þegið vist of vetrinn með Þorsteini (*Morkinskinna:180*).

Allir þættir sem um Íslendinga fjalla byrja á þennan veg umbúðalaust, eiginlega *in medias res*. Tengingar þeirra eru stundum mjög lausar við undan-

og eftirfarandi efni. Það gefur auga leið að varla hefði sagnaritarinn leyft sér að byrja á þennan veg, leyft sér að kalla til sögunnar menn, nema því aðeins þeir væru öllum kunnir sem áttu að hlýða, — og varla getur þá verið um Norðmenn að ræða.

Sneglu-Halla þáttur er meðal kunnustu frásagna Msk. Hann er einnig varðveittur í Flateyjarbók og má þar merkja áhrif frá frönskum *fabliaux*, fábyljum. Í þættinum af Halla er nefndur til sögunnar Þjóðólfur Arnórsson og frá því sagt að Haraldur harðráði og skáldið komu þar að er járnsmiður og skinnari voru við iðju sína. Haraldur segir þá við Þjóðólf:

„Yrk nú Þjóðólfr of deild.“ Hann mælti: „Óskylt er þat, herra.“ „Gør sem ek mæli“, segir konungr, „ok er nøkkverju meiri vandinn á en þú ætlar. Þú skalt göra af þeim nøkkvað aðra menn en þeir eru. Látt annan vera Geirrøð jötun en annan Þór.“ Hann kvað:

Varp úr þrætu þorpi
 Þórr smiðbelgja stórra
 hvápteldingum höldnum
 hafra kjöts at jötni.
 Hljóðgreipum tók húða
 hrökkviskafls ór afli
 glaðr við galdra smiðju
 Geirrøðr síu þeiri (*Morkinskinna*:235).

Þessi frásögn hefur jafnan þótt vera ágætt vitni um kunnáttu manna á goðsögum fyrr og síðar og engum blandast hugur um að amstri verkmanna er lýst á gamansaman hátt. Ég sé þó ekki betur en að einnig sé gert gys að skáldskaparfræðunum sjálfum, frásögn Snorra hvernig skuli kenna þjóðhöfðingja, háðið er þá með líkum hætti og þegar Sturla Þórðarson skopast að kveðskap föðurbróður síns um hinn harðmúlaða Skúla. Þjóðólfur Arnórsson er að vísu skáld sem uppi er á 11. öld, en þess ber að gæta að þessar vísur eru einvörðungu varðveittar innan textahefðar Msk. — og virðast allnokkuð frábrugðnar öðrum kveðskap Þjóðólfs.

Árið 1968 birtist grein í norsku héraðsriti eftir Nils Hallan um Snorra fólgsnarjarl. Hún var síðan þýdd í Skírni 1972. ÁJ vitnar í hvoruga greinina. Hallan tók þar upp gamla kenningu Guðbrands Vigfússonar um fræga klausu í Íslendinga sögu Sturlu um ártið Snorra fólgsnarjarls. Hann taldi að hún benti

til þess að hann hefði fengið eyjuna Fólksn (nú Fosen) að léni um leið og hann þáði jarlstignina. Aðrir fræðimenn en Guðbrandur höfðu talið að með orðinu *fólgsn* væri átt við að lends manns tign Snorra hefði átt að fara leynt, enda væri orðið skylt orðinu *fylgsni*. Nils Hallan tengdi þessa frásögn við Hreiðars þátt heimiska þar sem segir svo frá viðskiptum Magnús góða og Hreiðars í lok þáttarins. Magnús segir við Hreiðar:

„Hér er hólmr einn fyrir Nóregi, sá er ek vil þér gefa. Hann er með góðum grösnum ok er þat gott land þó at eigi sé mikit.“ Hreiðarr mælti: „Þar skal eg samtengja með Nóreg og Ísland“ (*Morkinskinna*:136).

Fyrir nokkrum árum endurvakti Hermann Pálsson þessa kenningu og færði enn frekari líkur að því að með þessari frásögn væri sneitt að viðskiptum Snorra við þá Hákon gamla og Skúla jarl. Síðari utanför Snorra Sturlusonar var 1237–1239.

Þessar tvær frásagnir vega kannski ekki þungt á vogarskál þeirra sem aðeins hugsa um sannleg dæmi, jafnvel áþreifanleg dæmi, þegar meta skal ritunartíma verks, en þær eru, að minni hyggju, ásamt öðru efni sterk vís-bending um að Msk. geti naumast verið skrifuð fyrr en Snorri er kominn heim í Reykholt úr síðari Noregsför sinni. Hér við bætast önnur atriði. Doktorsfejni telur að Tristrams saga hafi verið þýdd 1226 og vísar þar til greinar sem ég skrifaði fyrir 25 árum og gætu ófróðir haldið af tilvísun hans að ég hefði stutt þar umrædda tímasetningu. En þeir sem gaumgæfilega hafa lesið þessa grein geta séð, að það er síður en svo að ég haldi því fram: ártalið 1226 er einstætt, það kemur aðeins fyrir í fortitli handrits af Tristrams sögu frá 17. öld. Ártöl koma annars ekki fyrir í titlum (for- og baktitlum) eða fyrirsögnum í handritum íslenskra bókmennta á miðöldum, en eru algeng á 17. öld. Ég bar þó ekki brigður á að Tristrams sögu hefði fyrst verið snúið á ríkisstjórnarárum Hákonar gamla, en taldi líklegast að það hefði varla verið fyrr en um miðja öldina þegar Hákon gamli settist loks á friðarstól og hafði um sig borðfasta hirð, en einmitt á þeim tíma taka norrænir menn að þýða riddarabókmenntir m.a. að frumkvæði Hákonar unga, sonar Hákonar gamla. Msk. sýnir og ákveðin tengsl við hæverska siði sem fara að tíðkast um og eftir miðja 13. öld. Hér ber því allt að sama brunni: textatengsl (*intertextuality*), skírskotun til siðvenja sem og textafræðileg rök benda öll til þess að Msk. sé sett saman um og eftir miðja 13. öld, á þeim tíma þegar utanfarir íslenskra sveitadrengrja á fund Noregskonunga eru hvað tíðastar. Ég sé því ekki betur en tímasetning ÁJ

á ritunartíma Msk. standist ekki, — hans eigin rannsóknir á bókmennta-einkennum, einkum þó þekkingu sagnaritarans á formgerð staðfesta þetta.

Rannsóknir ÁJ á Msk. eru brautryðjendaverk. Hann hefur tekist á við erfitt verkefni sem hann hefur yfirleitt leyst með mikilli þrýði. Hringsól eins andmælanda í kringum ágreiningsmál breyta því ekki að hér er á ferðinni verk sem veldur því að skrifa þarf nokkurn hlut íslenskrar bókmenntasögu á nýjaleik. Það er því full ástæða til að óska honum til hamingju með árangurinn og árna honum velfarnaðar á fræðimannsbraut.

TILVÍSANIR

- EAB: Late Medieval Icelandic Romances. *Editiones Arnamagnæne* B 23. Útg. Agnete Loth. København, 1963.
- Finnur Jónsson. 1936. *Ævisaga Finns Jónssonar*. Hið íslenska fræðafjelag, Kaupmannahöfn.
- Hallan, Nils. 1972. Snorri fólgsnarjarl. *Skírnir* 146:159–176.
- Hermann Pálsson. 1992. Hirðskáld í spéspegli. *Skáldskaparmál* 2:148–169.
- ÍF XXXIV: Orkneyinga saga. Útg. Finnboði Guðmundsson. *Íslenzk fornrit XXXIV*. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1965.
- Jauß, Hans Robert. 1977. *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*. Wilhelm Fink Verlag, München.
- Louis-Jensen, Jonna. 1969. Den yngre del af Flateyjarbók. *Afmælisrit Jóns Helgasonar*: 235–250. Heimskringla, Reykjavík.
- Louis-Jensen, Jonna. 1977. Kongesagastudier. *Bibliotheca Arnamagnæana* 23. C.R. Reitzel, København.
- Minnis, A. J. 1988. *Medieval Theory of Authorship*. Scholastic Attitudes in the Later Middle Ages. Scholar Press, London.
- Morkinskinna*. Útg. Finnur Jónsson. København, 1932.
- Sverrir Tómasson. 2002. Er nýja textafræðin ný? Þankar um gamla fræðigrein. *Gripla* 13:199–216.
- Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda*. Útg. Björn Magnússon Ólsen. København, 1881.

Sverrir Tómasson
 Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
 Árnagarði við Suðurgötu
 101 Reykjavík
 sverrirt@hi.is

II

RÆÐA BERGLJÓTAR S. KRISTJÁNSDÓTTUR

I

Í DOKTORSRITINU *Staður í nýjum heimi* er sjálf greiningin á Morkinskinnu sett fram í fjórum hlutum er nefnast „Formgerð“, „Samfélagsmyndir“, „Manna-myndir“ og „Listaverkið“. Heiti bókarhlutanna sýna auðvitað hvaða atriði doktorsefnið kýs að setja á oddinn er hann rýnir í konungasöguna gömlu, sem gjarna er flokkuð með sagnfræðiritum miðalda. En heitin vitna einnig um að verk hans birtist þegar óvenju mikil gróska hefur verið í skrifum vestrænna hugvísindamanna um tengsl frásagna og veruleika; skáldskapar og sagnfræði. Á síðustu áratugum hafa menn til dæmis kannað óspart verk sem segja sögu einstaklinga eða félagshópa á ýmsum tímasteiðum. Þeir hafa velt vöngum yfir *hvernig* þau segja frá atburðum og draga upp „myndir“ af samfélagi og mönnum (persónum); *hver* heimssýn þeirra er og mannskilningur; *hvaða* formgerðir einingar þeirra falla í og þá jafnframt *hvort* heimurinn sem þau opna lesendum markast fyrir af listrænum kröfum en einkennum þess raunveruleika sem þau eru talin segja frá.

Hugmyndir fræðimanna um þessi efni — og raunar ýmis önnur — hafa ratað misvel inn í umræður um íslenskar miðaldabókmenntir. Eins og ráða mátti af orðum fyrsta andmælanda reynir doktorsefnið að víkja að margvíslegu fræðiefni sem kann að nýtast þegar fjallað er um sögur á borð við Morkinskinnu. Mikill fróðleikur er dreginn saman í ritgerðinni. Áhugi samtímans á menningarfræðum og þverfaglegum vinnubrögðum lýsir af henni og heimildum hennar; kenningar félagsfræðinga, sálfræðinga og heimspekinga ber á góma ekki síður en hugmyndir bókmenntafræðinga, textafræðinga og sagnfræðinga og sótt er til Tinnabókanna jafnt sem fangelsisskrifa Antonios Gramsci.

Sá sem ræða vill við doktorsefnið um ritgerðina hefur því úr yfrið nógu að móða. Ég ætla að reyna að draga saman ákveðin meginatriði í máli hans, víkja að því sem mér þykir einkar sannfærandi og vel gert en velta líka vöngum yfir nokkrum túlkunum sem ég er ósammála og ýmsu í vinnubrögðum sem gott væri að fá frekari skýringar á.

II

Sá hluti ritgerðarinnar sem snýst um formgerð Morkinskinnu er sem vænta mátti undirstaða fyrir greiningu sögunnar allt til loka og því ástæða til að gaumgæfa hann fremur en annað. Þar er þeim fræðimönnum andmælt sem metið hafa Morkinskinnu með hliðsjón af aristótélískum hugmyndum um atburðarás; mönnum — eins og Gustav Indrebø (1939, 62) og Finni Jónssyni (1901, 630) — sem hafa talið að í sögunni ægði saman óskyldu efni þannig að útkoman yrði formleysa eða hryggilegur óskapnaður. Rakin eru ýmis skrif 20. aldar manna um formgerð miðaldabókmennta og í ljósi þeirra leidd að því rök að í Morkinskinnu sé — líkt og í rómönsum — stefnt að *þenslu* efnis (*amplificatio*) fremur en samþjöppun (*brevitas*). Þar séu ólík atriði tengd, atburðir endurteknir og sitthvað útlagt eða skýrt. Í sömu mund sé litið á frásögnina sem margþátta *vef* þar sem fella megi þræði saman á ýmsa vegu.

Í ljósi þessara grunnatriða víkur doktorsefnið að svokölluðum þáttum sem einkum má finna í Morkinskinnu og öðrum konungasögum og ýmsir hafa talið sérstaka bókmenntagrein, eldri en sögunar sem þeir eru í. Hann tekur afstöðu með mönnum eins og Lars Lönnroth (1975) — og reyndar líka fyrsta andmælanda, Sverri Tómassyni (1992) — sem draga í efa að þættir hafi almennt verið til sem sjálfstæðar frásagnir og tekur sér fyrir hendur að skýra hlutverk þeirra innan söguheildar Morkinskinnu og innbyrðis tengsl þeirra. Jafnframt bætir hann þá hugtökum eins og *nykrad* og *hringur* við hugtökin þensla og vefur í lýsingu á formgerð sögunnar og hugar sérstaklega að leikrænu, sjónarhorni og því sem hann kallar tvísýnarlist.

Lykilatriði í málflutningi doktorsefnisins er að í Morkinskinnu þjóni þættir konungasögunni; túlkun þeirra verði öll önnur séu þeir ekki skoðaðir sem sjálfstæðar frásagnir heldur sem hluti af söguheildinni. Þannig leiðir hann t.d. rök að því að sé Ívars þáttur Ingimundarsonar túlkaður sem eining í stærri sögu, dýpki hann persónulýsingu Eysteins konungs og reynist dæmisaga um skipti konungs og þegns, meðan hann kunnir einn og stakur frekast að orka sem frásögn af ástarraunum Íslendinga.

Taka mætti mörg dæmi af þessu tagi úr ritgerðinni sem orka flest sannfærandi en fyrir kemur og að hluti þáttar er skýrður á svo hugkvæman hátt að sagan öll og samspil formgerðar og efniviðar birtist sem í nýju ljósi. Það á við um atriði úr Hreiðars þætti heimska.

Hreiðar fer þess á leit við Magnús konung Ólafsson, að hann fái að skoða hann uppréttan og skikkjulausan og þegar konungur hefur orðið við óskum

hans, gengur Hreiðar hringinn í kringum hann og tautar: „Allvel, allvel“ (*Morkinskinna* 1932:128) en finnur þó aðspurður eitt lýti á Magnúsi sem fæstir hafa tekið eftir; að annað auga hans situr neðar en hitt. Konungur biðst síðan leyfis til að skoða Hreiðar, og geldur líku líkt. Frásögnin er túlkuð svo að í henni birtist aðalpersónur Morkinskinnu, konungur og Íslendingur, og hún sé táknmynd af hlutverki þáttar í sögunni: Líkt og Hreiðar hringsóli um Magnús konung séu þættir nýttir til að skoða konunginn í krók og kima, til að greina á honum kost og löst. Hringurinn sé eitt af formgerðareinkennum Morkinskinnu og „sögur Íslendinga og hirðmanna“ hringur um konungshugtakið (Ármann Jakobsson 2002:88)¹. Hið endurtekna hringsól í Hreiðars þætti sýni hins vegar að í sögunni sé einnig farið hringinn í kringum Íslendinga.

Sé röksemdafærsla doktorsefnisins um þætti og hlutverk þeirra innan Morkinskinnu sannfærandi, gildir það og um meginhugmyndirnar sem hann setur fram um formgerð sögunnar allrar. Hið sama er hins vegar ekki alltaf að segja um útfærslu einstakra atriða auk þess sem velja má vöngum yfir hvort stundum rekist ekki hvert á annars horn, bókmenntagreininingin og viðhorf textafræði (í þröngum skilningi) — og reyndar einnig sagnfræði — sem reynt er að samþætta í ritgerðinni. Til að skýra það nánar má líta á umfjöllunina um nykraða formgerð Morkinskinnu sem ég vék að áðan.

Hugmyndir sínar í því efni þróar doktorsefnið einkum út frá vangaveltum Davíðs Erlingssonar um nykrað. Á síðasta áratug vakti Davíð (1998) athygli á að sennilega væri ekki eftirsóknarvert að menn tileinkuðu sér afstöðu Snorra Eddu og Málskrúðsfræði Ólafs hvítaskálds til þeirra aðferða sem kallaðar eru nýgervingar og nykrað/finngálknað. Í hvorutveggja ritinu eru nýgervingar taldar sérstök þryði á skáldskap en segja má með nokkurri einföldun að þær séu fólgnar í því að sömu líkingu sé haldið, t.d. frá upphafi vísu til loka.² Sé ort nykrað eða finngálknað er aftur á móti teflt saman sundurleitum líkingum og það telja hin fornu rit löst á skáldskaparmáli. Davíð benti hins vegar á að sennilega breyttist viðhorf lesandans fremur ef vel tækist til að láta gagnólíkar myndir rekast harkalega á fyrir sjónum hans en ef sama myndin væri sífaguð, víkkuð út eða dýpkuð. Að auki útlagði hann heitið nykrað/finngálknað; rakti tengsl þess við furðuskepnur sem manneskjan hefur óttast að bæru hana úr

¹ Héðan í frá verður vísað til þessa rits með bladsíðutali einu í meginmáli.

² „Þá þykja nýgjörvingar vel kveðnar ef það mál er upp er tekið haldi of alla vísulengd“, segir í Snorra Eddu (1996, 209) Dæmi sem tekin eru sýna að þar tekur orðið „nýgjörvingar“ til myndhverfa kenninga þegar mynd fyrstu kenningar er þróuð áfram í þeim sem eftir fylgja.

mannfélaginu í villiheima, frá siðuðum heimi fágunar og reglu til heima óreiðu, dular og ógna.

Sé litið fram hjá hvernig doktorsefnið nýtir hugmyndir Davíðs um nykrað og nýgervingu til að bera saman Morkinskinnu og Heimskringlu tekst honum ágætlega að miðla hugmyndinni um Morkinskinnu sem nykraða sögu meðan hann fæst við lausamálið. Á mig sækja hins vegar efasemdir þegar hann fjallar um kvæði sögunnar og vîkur að aðferðum nykraðs og þenslu. Skýringin er eflaust að nokkru sý að hann ræðir ekki jafnítarlega um kvæðin og þætti í lausu máli. Hann greinir til dæmis ekkert kvæði nákvæmlega þó svo að hann segi að þau séu „mikilvægur þáttur“ (breytt letur BSK) sögunnar. En við það bætist að hann tengir lýsingu á formgerðareinkennum við *uppruna* kvæðanna þegar hann fjallar um þau; talar í sömu mund frá sjónarhorni samtímabókmenntafræði og pósitífískrar textafræði frá 19. öld og virðist ganga út frá að kvæðin séu eldri en sagan þó að ljóst sé að sum þeirra eru hvergi til nema í henni. Hann segir m.a. (86):

Kvæðin í sögunni gætu bent til þess að fagurfræði nykraðs hafi haft áhrif á skáldið. Með því að hafa kvæði í sögu sinni tengir hann nýstárlega sögu sína við forna hefð en notkun íslenskra konungasagnaritara á kvæðum er einnig til marks um þenslufagurfræði. Kvæðin eru beintenging við fortíðina sem lifnar við í miðri sögu og fær að tala sjálf. Enda eru þau oft tilfærð í sögunni sem heimildatilvísun eða stuðningur við þá frásögn sem á undan hefur farið ... Sum kvæði fara þó nærri því að vera sjálfstæður söguþáttur, einkum Bersöglisvísur ...

Á huga minn leita spurningar eins og „Hvers vegna eru kvæði fremur „beintenging við fortíðina“ en ýmislegt í lausa málinu? Hvers vegna er gengið út frá — án frekari skýringa — að kvæði sögunnar séu eldri en hún, öfugt við þætti í lausu máli? Var það ekki þekkt frá og með 12. öld í Evrópu að sagnaritarar ortu kvæði inn í sögurnar sem þeir sögðu? Er ekki full þörf á að skoða Morkinskinnu með tilliti til þess? Er það ekki gjarna ritklif í miðalda-bókmenntum að vitna til heimilda til að auka trú lesenda á frásögninni? Og — jafnvel þó vísur Morkinskinnu kunni að vera eldri en lausamálið, er þá vert að segja að með þeim fái fortíðin „sjálf“ að tala? eru ekki *ákveðnar* vísur valdar í textann fremur en aðrar og þær látnar gegna þar tilteknu hlutverki? Hvert er samspil vísna og lausamáls í sögunni þegar grannt er skoðað?

Kjarni málsins er að í kafla um formgerð virðist ástæða til að gera nánari

grein fyrir kvæðunum og huga þá fyrr að þeim sem merkingarbærum frásagnareiningum en fortíðarvitnisburði. Doktorsefnið nefnir reyndar í aftanmálgreinum ýmsa þá sem skrifað hafa um vísur í íslenskum miðaldaritum og drepur á hugmyndir nokkurra þeirra. Hann vísar og að því að menn hafi lengi deilt um hvort miðaldasögur væru skáldskapur eða sagnfræði og tengir þá deilu hlutverki kvæða sem „vísana“ (86). Hann nefnir sérstaklega að formgerð Íslendingasagna og konungasagna minni á sagnfræðirit af því að þær auki ýmsu við „,meginþráð“ sögunnar“ (86) og segir þær að því leyti vera eins og Aristóteles lýsti sagnfræðinni. Þá setur hann fram þá skoðun að höfundur Morkinskinna komi fram sem sagnfræðingur enda hafi hann litið á fyrri konungasögur sem kjarna er „þurfti að fylla“ (86).

Hér skal ekki dregið í efa að Morkinskinna megi flokka með sagnfræðiritum miðalda. Slík flokkun skýrir þó ekki hvers vegna farið er í ritgerðinni á annan hátt með kvæði en lausamál. Því væri gott að heyra frá doktorsefninu hvers vegna hann metur vísur á annan veg en þætti í lausu máli og tekur þann kost að að greina þær miður en þá.

Ljóst er að Morkinskinna er svo margflókið verk að ekki er í einni ritgerð unnt að fjalla um sérhvert einkenni hennar. Við það bætist að greiningartekin sem mönnum standa til boða eru ekki öll jafngóð þannig að stundum er þörf á að snikka þau til, ef ekki smíða ný. Merking ýmissa hugtaka sem menn nota við greiningu miðaldabókmennta er t.d. allt annað en skýr. Í hópi slíkra hugtaka er *þáttur*. Doktorsefnið nefnir m.a. — með tilvísun til Lars Lönnroth (1964 og 1975) — að á miðöldum hafi orðið þáttur aldrei verið notað sem tegundarheiti heldur verið haft um „hluta af heild eða þráð í stærri vef“ (70). Hann skilgreinir hins vegar ekki sjálfur hugtakið nákvæmlega heldur mælist til þess að lesendur ritgerðarinnar gjaldi varhuga við því og leggi í það þá merkingu sem við á hverju sinni. Sú tillaga hans er skiljanleg enda nákvæm skilgreining ekki alltaf besta leiðin til gera grein fyrir einkennum texta. Tillagan leiðir hins vegar hugann að því að í sömu mund og snjöll myndhvörf geta breytt sýn manna á einstök fyrirbæri og jafnvel heiminn allan, þá þarf nokkra útsjónarsemi til — og stundum sérhæfða þekkingu — ef unnið skal með þau af nákvæmni í fræðilegum texta. Doktorsefninu til hróss skal nefnt að hann sýnir að þáttur í vef geti verið margþráða. Hann gerir líka grein fyrir hvernig þættir tengjast í krafti þess að efni þeirra er hið sama. En hannyrðakonur hljóta að veita því eftirtækt að hann þenur ‘vefnaðarmyndhvörfin’ ekki í nýgervingar á sama hátt og önnur myndhvörf sem hann notar. Til gamans má því spyrja hvort unnt sé að færast nær skilningi miðaldamanna á fyrirbærinu

þáttur — og skilgreina það ærlega — með því að huga vel að vefnaði þeirrar tíðar manna. Mér þætti fróðlegt að vita hvað doktorsefnið segir um það.

Þáttahugtakið er ekki eina hugtakið sem staldra má við þegar formgerðarhluti ritgerðarinnar er lesinn. Í kaflanum „Leikrit, sjónarhorn og tvísýnarlist“ hygg ég að sitthvað hefði orðið skýrara ef gerð hefði verið nákvæm grein fyrir helstu hugtökum jafnharðan. Það gildir t.d. um orðið „tvísýn“ sem mér finnst raunar hvorttveggja í senn, óljóst og svo vítt að spyrja megi hvort það sé nýtilegt.³

Orðið „höfundur“ og önnur því tengd hefði og verið þarft að skýra strax. Það er notað í ritgerðinni — án þess að því séu gerð sérstök skil — þar til því er helgaður kafli í síðasta greiningarhlutanum. Þar segir m.a. (272):

Það er höfundurinn í verkinu sem hér hefur verið vísað til þegar gripið hefur verið til orðsins sem frásagnarfræðilegrar nauðsynjar við að greina sögutextann.

Þetta er skýr yfirlýsing en í ritgerðinni má þó finna málsgreinar sem þessa: „Höfundur og hlýðendur *glotta saman* að manneðlinu“ (105; breytt letur BSK).

Vert er að taka fram að í íslenskum miðaldafræðum hefur ekki verið rætt nógu mikið um hvernig best væri að nýta frásagnarfræðileg hugtök eins og *höfundur sem lifandi manneskja*, *söguhöfundur* og *sögumaður* í umfjöllun um fornar frásagnir. Því hafa ýmsir einfaldlega kosið að tala um *sagnaritara* og látið alla aðgreiningu nútímafrásagnarfræða lönd og leið. En einmitt vegna þess hve margt er óunnið í tengslum við frásagnarfræðihugtök í íslenskum miðaldafræðum kann forvitni manns að vakna í tengslum við hugtakanotkun doktorsefnisins og ýmsar athugasemdir hans um hugtök.

Hann greinir t.d. með vissum hætti á milli sögumanns og höfundar í formgerðarkaflanum þegar hann skýrir frá að sögumaður Morkinskinnu tali í 1. persónu, og þar með að hann sé sviðsett persóna (sbr. 93). En hann dregur úr þeirri aðgreiningu í kaflanum undir lok ritgerðarinnar. Þar lýsir hann þeirri skoðun sinni að „[e]ins og önnur sagnarit“ eigi Morkinskinna sér upphaf í atburðunum sem hún segir frá en einnig í langri frásagnarhefð um þá; hann

³ Í kafla 6.4. „Tvísýnarlist“ er rætt jafnt um tvenndir eins og inntak~formgerð, úthverfu~innhverfu, skemmtun~fræðslu, gleði~móral sem og margræðni og tvísæi (íróníu). Í síðari köflum bætist fleira við.

segir þá einnig að „höfundur“ miðaldasagnarits sé „safnari“ og gerir að sínum orð C. S. Lewis að slíkum höfundi megi líkja við þann byggingarmeistara stórrar dómkirkju sem leggi lokahönd á verk annarra. Í framhaldinu segir hann meðal annars (272):

Í *Morkinskinnu* talar sögumaður verksins stundum í 1. persónu. Ekki má rugla honum saman við höfund sjálfan en í epísku verki er þó vart ætlast til þess að söguhlýðendur greini þar á milli.

Skömmu síðar getur hann þess að nokkuð fari fyrir sögumanni í köflum „sem eru áttaðir úr Hryggjarstykki“ (272) þannig að vera má að í fyrrgreindum orðum takist á viðhorf bókmenntafræði og textafræði. En fleira kann að koma til. Í einni af aftanmálsgreinunum við kaflann um höfundinn segir doktors-efnið einnig (281):

Eins hættir sagan [þ.e. *Morkinskinna*] varla að vera munnleg þó að hún sé sett á blað; eftir sem áður hefur hún verið flutt hinum og þessum hlýðendum sem tæpast hafa allir verið læsir.

Í bókmenntafræðiskrifum 20. aldar má finna vangaveltur um mun á skáldsögu og munnlegri frásögn; mun sem ræðst af því að sagnamaðurinn sem forðum sagði sögur stóð augliti til auglitis við áheyrendur sína og miðlaði reynslu sinni og annarra beint til þeirra meðan skáldsagnahöfundurinn situr einn við skriftir, fjarri þeim sem verk hans lesa og þeirri reynslu sem þeir hafa öðlast. (Benjamin 1966:436 og 1984:384) Með hliðsjón af slíkum vanga-veltum vekur það forvitni mína hvort doktorsefnið notar orðin „epískur texti“ um miðaldasögur sem hann telur „munnlegar“ þó að þær hafi verið festar á skinn og þá ekki síður hvort hann hefur velt fyrir sér hvernig miðaldamenn hafi litid á þann sem las úr *Morkinskinnu* eða endursagði þætti úr henni. Ætli þeir hafi hlýtt á hann sem sagnamann eða sem þann sem fór með fróðleik úr sögum?

Pegar doktorsefnið fjallar um leikrænu, sjónarhorn og tvísýnarlist hverfur hann sumpart frá hinu stóra til hins smáa og vekur athygli á ýmsum atriðum sem honum þykja greina *Morkinskinnu* frá eldri konungasögum. Hann fyllir þá ekki aðeins upp í fyrri lýsingar sínar á almennum einkennum sögunnar og séreinkennum þátta, heldur túlkar ýmsa þætti ítarlega og sýnir vel að til þess er ætlast að lesendur og áheyrendur sögunnar leggi sitt til hennar. Í sömu

mund rennir hann lokastoðum undir margt af því sem hann ræðir í næstu hlutum verks síns. Hann leggur t.d. áherslu á að sagan fjalli um allt í senn: sjálfa sig, einstakling og samfélag. Þetta þrennt kallar hann „merkingarlög“ (102) sögunnar og segir persónur hennar verða til í snertifleti þeirra. Hann talar einnig um söguna sem leikrit, er í séu leikþættir — og jafnvel önnur leikrit. Hann notar sem sagt orðið leikrit sem myndhvörf og þróar þau áfram eins og nýgervingar með því að bæta sífellt við orðum af sama merkingarsviði, svo sem sviðsmynd, sýning, leikur og öðrum í þeim dúr. Slík orð eru síðan sem rauður þráður í ritgerðinni. Með þeim leitast doktorsefnið eflaust við að fara líkt að og félagsfræðingurinn Erving Goffman sem hann nefnir — þó ekki fyrir en í ellefta kafla — að noti hugtök eins og „hlutverk“, „leik“ og „gervi“ til að kanna „hvernig formgerð samfélagsins mótast í menningunni og samskiptum manna.“ (176). En í ritgerðinni virðast nýgervingarnar einnig gegna því hlutverki að tengja saman ýmis *efni* sem doktorsefnið fjallar um — þar á meðal merkingarlögin þrjú — og mismunandi *sjónarhorn* sem hann nýtir. Í þeim mætast að minnsta kosti umfjöllun um tengsl Morkinskinnu við eldri konungasögur út frá sjónarhorni textafræði; athugasemdir um einkenni sögunnar sem sérstakrar heildar frá sjónarhorni bókmenntafræði; greining á samfélaginu í veruleikanum og samfélaginu í sögunni frá sjónarhorni mannfræði, félagsfræði, nýsöguhyggju, o.s.frv. Myndhvörfin má hafa til marks um þá hugkvæmni sem víða lýsir af ritgerðinni. Um styrk líkinganna sem samþættingarafis og greiningartækis má svo aftur deila.

III

Í greiningunni á samfélagi og persónum Morkinskinnu er feikilega mikið efni haft undir; meira en svo að það verði rakið ítarlega hér. Hugað er nánast að öllu því sem maður getur látið sér detta í hug að komi samfélagi og persónum í 13. aldar konungasögu við; fjallað er um silkiskyrtur jafnt sem stéttskiptingu og kjánaskap íslensks Norðlendings ekki síður en tákngildi konunga. Doktorsefnið lítur svo á að samfélagið sé bindiefni Morkinskinnu meðan hið nykraða form hennar snúist um að skoða konunga í krók og kima, af sjónarhóli þegnanna og meðal þeirra. Hann telur að konungsvaldið sé í brennidepli sögunnar og til að lýsa því ærlega séu þegnunum gerð skil ekki síður en konungunum. Í samræmi við það vinnur hann. Hann leggur sig fram um að gera allt í senn; setja efnið í vítt menningarsögulegt samhengi; greina smáa og

stóra þætti þess sem hluta tiltekinnar söguheildar og nýta til þess margvísleg tæki mismunandi fræðigreina. Fyrir vikið bætir hann mjög miklu við rannsóknir á íslenskum konungasögum með þessum bókarhlutum.

Um túlkanir hans má auðvitað þræta fram og tilbaka enda vekja þær ófáa þanka. Ég ætla að taka hér örfá dæmi og kasta fram nokkrum spurningum. Þar eð sá háttur er hafður á í ritgerðinni að víkja að sömu „þáttum“ sögunnar aftur og aftur og bæta sífellt við túlkun þeirra, kunna dæmin sem ég tek að eiga sér rætur í ýmsum greiningarhlutum bókarinnar.

Mér þykir við hæfi að byrja á Hreiðars þætti heimska, ekki aðeins af því hve oft hann ber á góma í ritgerðinni, heldur og af því að frásagnir Morkinskinnu af Íslendingum virðast einatt sérlega útsmognar. Enda þótt ég sé hrifin af túlkuninni á hringsóli Hreiðars í ritgerðinni er ég efins um sitthvað annað sem doktorsefnið segir um þátt hans. Eins og menn muna vísast er Hreiðar heldur kyndugur í háttarni þegar hann heldur fyrsta sinni til útlanda með bróður sínum og á þar ýmis skipti við konunga og hirðmenn þeirra. Doktorsefnið setur á oddinn að hann sé „heimskur“, þ.e. markist af því að hafa aldrei verið utan síns heima. Hann talar og hvað eftir annað um að Hreiðar sé sem barn og segir þegar hann ræðir um sjónarhorn (104):

Hringsól hans um konunginn veldur tvöfaldri sýn, sýn Hreiðars og textans sjálfs. Inni í textanum er barnssýnin, saklaus eða „heimsk“ en sjónarhorn fullorðna skáldsins leggur til skilninginn. Það skapar tvísæi þegar einn veit eða skilur minna en annar.

En er Hreiðar ýkja bernskur og saklaus þó að hann hafi fát séð annað en heimahagana? Undir lok frásagnarinnar af honum, þegar því er lýst að hann hafi haldið aftur til Íslands og gerst atkvæðamikill í Svarfaðardal segir sögumaður: „hefir hann gört sér að mestum hluta þau kynja læti er hann sló á sig hinn fyrri hlut æfinnar“ (137). Þessi athugasemd þykir mér lykilatriði í frásögninni. Orðalagið *að slá e-u á sig* merkir allajafna að gera sér eitthvað upp. „Þú slótt á þik skrópasótt til þess, at hellt var í þik mjólk á ymbrudögum útá Íslandi“ segir í gamalli bók (*Fornmanna sögur* VI:32). Svipaða sögu er að segja um orðasambandið *að gera sér*. Það er yfirleitt haft um það er menn búa sér eitthvað til sjálfir. Því má ætla að sögumaður tvítaki að Hreiðar hafi alls ekki verið einkennilegur, heldur þóst vera það. Þar með sýnist mér að hann gefi lesendum langt nef en líkt og ýmsar persónur frásagnarinnar kunna þeir að hafa látið blekkjast af gervinu sem Hreiðar býr sér. Afleiðingin er auðvitað

sú að sá sem menn héldu að „vissi minna“ en aðrir, veit að sínu leyti mest og lesendur neyðast til að endurskoða túlkun sína á þættinum og ekki síst á kynlega Íslendingnum í skiptum hans við konunga.

Þar eð doktorsefnið getur þess að Hreiðar sé sagður slá á sig kynjalátum en vinnur ekkert frekar úr því langar mig að spyrja hann hvernig hann túlki þau orð sögumanns er ég vitnaði í og hvort hann skilji þau kannski á annan veg en ég.

Tvísæi af því tagi sem ég tel að skapist við lok Hreiðars þáttar er víða í Morkinskinnu eins og doktorsefnið gerir raunar grein fyrir og rekur með ýmsum dæmum öðrum. Mér þykir hins vegar sem hann hefði stundum mátt gaumgæfa íróníu nánar þegar hann fjallar um skipti Íslendinga við Noregskonunga. Sem dæmi um það má taka túlkun hans á Arnórs þætti. Arnór flytur sem kunnugt er Magnúsi Ólafssyni og Haraldi harðráða sitthvort lofkvæðið og fjórar vísur eru tilfærðar úr kvæði Magnúsar en ekkert úr „Blágagladrápu“ þeirri sem Haraldi er flutt. Haraldur er hins vegar látinn kveða upp svofelldan dóm um kvæðin (*Morkinskinna* 1932:118):

Sjá kunnum vér hver munur kvæðanna er. Mitt kvæði mun brátt niður falla og engi kunna en drápa þessi er ort er um Magnús konung mun kveðin meðan Norðurlönd eru byggð.

Doktorsefnið útleggur þáttinn svo að hann sé keppni milli konunganna um kvæðahnoss en Arnór kurteis og fágaður hirðmaður, reyndar „hálfgerður trúður“ (250) af því að hann kemur tjörugur á fund konunganna, en engu að síður einn úr hópi hinna fullkomnu hirðmanna sem hafa allar listir hirðlífsins á valdi sínu og njóta virðingar. Hann telur og að Haraldur konungur horfist í augu við staðreyndir og tali af alvöru er hann fellir dóm sinn um kvæðin; bendir á að hann sé látinn spá um framtíðina og því megi frásögnin kallast írónísk — sé gert ráð fyrir þeim freistandi kosti að „Blágagladrápa“ hafi verið fallin í gleysku þegar Morkinskinna var samin. Það er með öðrum orðum samspil sögunnar og veruleikans, og hugmynd um kvæði, sögunni eldra, sem hann telur íróníuna frekast kunna að spretta af. En ef hugsað er á þeim nótum, er þá ekki einnig eðlilegt að spyrja hvers vegna séu einmitt valin í þáttinn þau fjögur erindi úr Magnúsardrápu sem þar má sjá? Erindin eru að ýmsu leyti eftirtektarverð, sbr. þetta brot (*Morkinskinna* 1932:117):

... hverr gramr er þér stóru verri
meiri verði þinn en þeira
þrifnuðr allr uns himinninn rifnar.

Andspænis slíkum kveðskap vakna spurningar eins og: Er ekki hugsanlegt að þáttinn megi lesa írónsk í krafti samtals vísna og lausamáls? Er það jákvætt að einhverjum sé lýst svo að aðrir séu honum stóru verri? Eru ummæli Haralds konungs um lofkvæði sem muni standa meðan Norðurlönd eru byggð ekki írónsk? Er þátturinn í heilu lagi ekki fyrr írónsk frásögn af kvæðaflutningi Íslendinga í konungshöllum en hann snúist um keppni konunga og fagaðan hirðmann?

Ég ætla ekki að beina þessum spurningum öllum til doktorsefnisins heldur spyrja hann hvaða ályktanir hann dragi af því að sögumaður Morkinskinna fellir engan dóm um stóryrðin sem Magnúsi eru flutt en segir hins vegar „Blágagladrápu“, sem hvergi sést, gott kvæði.

Dæmin um Hreiðars þátt og Arnórs þátt tek ég auðvitað af því að ég er ekki alltaf jafnsannfærð andspænis túlkunum doktorsefnisins á Íslendingum í Noregi Morkinskinna — og þar með ekki heldur á túlkunum hans á konungunum sem þeir eiga skipti við. Ég sakna þess t.d. stundum við lestur ritgerðar hans að hann tengir ekki sitthvað fínlegt í vef þáttanna hinum stóru myndum vefjarins alls. Því langar mig t.d. til að spyrja hann hvort honum þyki fráleitt að átök skinnarans og smiðsins í Sneglu-Halla þætti, séu skopleg smámynd af átökum Magnúsar konungs og Haralds harðráða; hvort það dýpki ekki persónulýsingu Eysteins konungs ef afstaða hans til Sigurðar bróður hans er spegluð í afstöðu Ívars Ingimundarsonar til bróðurins sem hafði af honum konuna og hvað það segi um Sigurð slembi að hann er sagður „ennisnauður“ (*Morkinskinna* 1932:424). Síðast en ekki síst ætla ég að spyrja hvort doktorsefninu finnst ekki að það megi útleggja á táknrænan hátt er mishá augu hins fagra Magnúsar Ólafssonar mæna á ljótan skrokk Hreiðars heimska og staðnæmast við skítugar hendur hans, sem reynast þegar upp er staðið hagari en hendur annarra manna.

Í samfélagsgreiningu doktorsefnisins finnst mér stundum sem hann gerist fullákafur í að flytja hugmyndir sínar, t.d. þegar hann fjallar um skipti konunga eða hirðmanna við alþýðu manna. Þar greinir hann að mínu viti ekki nógu vel á milli orða og viðhorfa sem raddir háttsettra persóna miðla annars vegar og hins vegar þeirrar afstöðu sem túlka má út frá samleik eininga í sögunni sem heild — enda þótt hann leggi sjálfur áherslu á að slík aðgreining

sé lykilatriði. Þannig segir hann t.d.: „Í *sögunni* eru orð á borð við „búanda liðið á Gautlandi“ notuð í óvirðingarskyni ...“ (143; breytt letur BSK) enda þótt ljóst sé að þessi orð lætur Haraldur harðráði falla um óvini sína.

Umdeilanleg ályktun er líka dregin í ritgerðinni af þeirri atburðarás er vopnlaus búandkarl á Englandi hótar Styrkári stallara lífláti og Styrkár svarar með því að veða hann. Þá segir doktorsefnið með tilvísun í *The Civilizing Process* eftir Norbert Elias (143):

Þannig er alþýðan, hún er til og hún er öðruvísi en af henni þarf ekki að hafa miklar áhyggjur. Í þessu tilviki er einfaldlega hlegið að smámenningu.

Þessi orð vekja þanka jafnt um íslenska alþýðumenn í sögunni, sem gert er allhátt undir höfði, svo og lesendur hennar og áheyrendur. Því þætti mér forvitnilegt að vita hvort doktorsefnið telur fráleitt að frásögnin af Styrkári kunnri að miðla öðrum skilningi en þeim að sjálfsagt sé að veða alþýðumenn.

IV

Í síðasta greiningarhluta ritgerðarinnar, þeim sem fjallar um listaverkið, eru fjölmörg rök færð að því að Morkinskinna sé sjálfhverf saga og skýrð einkenni hennar sem sagnfræðirit. Þar er einnig vikið að höfundi hennar, sem talinn er íslenskt skáld er gjörþekkt hafi norsku hirðina og reynt að skýra verk hans með hliðsjón af svokallaðri menningarbyltingu Hákonar konungs. Í þessum hluta er margt skemmtilegra dæma og vangaveltna um Morkinskinnu sem sögu um sögu en meginveikleikar hans felast í því að ekki er hugað nægjanlega að einkennum verksins með hliðsjón af bókmenntagrein. Um það hefur fyrsti andmælandi fjallað svo ekki skal fjölyrt um það.

Að endingu skal því aðeins nefnt að þó sitthvað megi finna að ritgerðinni *Staður í nýjum heimi* eins og öðrum slíkum ritgerðum, hygg ég að mörgum muni fara andspænis henni líkt og Hreiðari andspænis konungi: Þeir munu líta upp glaðir og segja: Allvel, allvel.

HEIMILDIR

- Benjamin, Walter. 1966. Krisis des Romans. *Angelus novus. Ausgewählte Schriften* 2. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Benjamin, Walter. 1984. *Allegorien kultureller Erfahrung*. Ausgewählte Schriften 1920–1940. Leipzig, Reclam.
- Davíð Erlingsson. 1998. „Manneskja er dýr og henni er hætt: Um nykrað.“ *Gripla* 10:49–61.
- Finnur Jónsson. 1901. *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie* II, 2. København.
- Fornmanna sögur, eptir gömlum handritum útgefnar að tilhlutun Hins konúnglega norræna fornfræða félags* VI. 1831. Sögur Magnúsar konúngs góða, Haralds konúngs harðráða og sona hans. Kaupmannahöfn.
- Indrebø, Gustav. 1939. „Nokre merknader til den norrøne kongesoga.“ *Arkiv för nordisk filologi* 54:58–79.
- Lønnoth, Lars. 1964. „Tesen om de två kulturerna. Kritiska studier i den isländska sagaskrivningens sociala förutsättningar.“ *Scripta Islandica* 15:1–78.
- Lønnoth, Lars. 1975. „The Concept of Genre in Saga Literature.“ *Scandinavian Studies* 47, 4:419–426.
- Morkinskinna*. 1932. Útg. Finnur Jónsson. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. København.
- Sverrir Tómasson. 1992. „Veraldleg sagnaritun. Konungasögur.“ *Íslensk bókmenntasaga* 1:358–401. Reykjavík, Mál og menning.

Bergljót S. Kristjánsdóttir
Íslenskuskor
Heimspekideild Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
bergljot@hi.is

III

SVÖR ÁRMANNSS JAKOBSSONAR

1. Svar til fyrri andmælanda

1.1.

ÉG VIL ÞAKKA fyrri andmælanda hlý orð í minn garð og verksins, og þar að auki skarplegar athugasemdir almennt. Allmargar þeirra lúta að smærri atriðum. Sum eru smekksatriði sem ekki verða rædd hér. Stundum er ég þar sammála andmælanda, stundum ekki. Eitt af því sem ég er sammála honum um er að ræða hefði mátt betur ágæta grein Maríönnu Kalinke um Morkinskinnu. Einhvern veginn tókst aldrei nógu vel að flétta þá umfjöllun inn í verkið eins og það er nú. Grein Kalinke er fyrsti vísir að formgerðarlegri könnun á Morkinskinnu og að mínu riti nánast eina bitastæða athuginin á þessu efni fram að bókinni sem við ræðum hér, þó að hún sé orðin 19 ára gömul. Eins þótti mér leitt að hafa sést yfir ritkorn Ólafs Halldórssonar um veldissprota.

Önnur leiðinleg handvömm er að á einum stað er ekki vitnað til höfundar kafla í *Íslenskri bókmenntasögu* sem raunar er andmælandi sjálfur. Mér til engrar afsökunar en lesendum til fróðleiks vil ég láta þess getið að ég hef áður vísað í þennan kafla í a.m.k. tveimur prentuðum greinum og þá með þeim hætti sem ég hefði átt að gera í þessu riti einnig. Þetta sýnir hversu erfitt getur verið að koma „erroribus“ í lóg og biðst ég afsökunar á þessu.

Andmælandi bendir á ágæt rit önnur sem hann saknar úr heimildaskrá minni. Sum þeirra er hins vegar að finna á heimildaskrá meistaraþrófsritgerðar minnar, *Í leit að konungi* (1997, til að mynda rit bæði Schmale og Grundmann). Ég vildi helst endurtaka það verk eins lítið og kostur væri og það kann að skýra hvers vegna bók Einars Ólafs Sveinssonar *Um Sturlungaöld* (1940) er ekki heldur á ritaskrá. Fá verk eldri fræðimanna eru rædd ítarlegar í þeirri bók en einmitt *Um Sturlungaöld* (*Í leit að konungi*, 289).

Morkinskinna er sem kunnugt er ekki til í nenni útgáfu sem ætluð er almennum lesendum. Gerir það öllum sem um hana fjalla erfitt fyrir, ekki síst þar sem á grundvallarútgáfu Finns Jónssonar er tvenns konar stafsetning, annars vegar frá 13. öld en hins vegar frá 15. öld. Ég samræmdi texta Morkin-

skinnu til nútímahorfs til að sem flestir lesendur gætu kynnt sér efni hennar vandkvæðalaust. Ég er sammála andmælanda um að slík samræming orkar tvímælis en niðurstaðan var samt þessi og vonandi eru einhverjir lesendur þakklátir. Ég get ekki neitað því að stundum sá ég eftir þessari ákvörðun þar sem mun flóknara er að færa svo gamlan texta til nútímahorfs en það hefði verið að nota samræmda stafsetningu forna.

Eitt af því sem andmælandi gagnrýnir eru endurtekningar. Ég lýsi því á bls. 102–4 í bókinni hvernig formgerð og inntak Morkinskinnu eru samfléttuð auk þess sem einstakar frásagnir má túlka á fjölmarga vegu, eftir því hvert sjónarhornið er. Burtséð frá því hvað mönnum finnst um það að víkja oft að sömu frásögn þá er hér komin skýringin á því: Mér þótti ég tilneyddur að víkja aftur og aftur að sömu frásögn en jafnan frá nýju sjónarhorni. Kannski verða til við það hvímléiðar endurtekningar. Um það treysti ég mér ekki að dæma en ég reyndi að forðast þær eins og ég gat. Stundum voru þær þó nauðsynlegar að minni hyggu.

Andmælandi er einnig ósáttur við sum hugtök sem ég nota, t.d. orðið þenslu fyrir *amplificatio*. Þar er ég ekki sammála honum þó að ég hafi lítið fyrir mér annað en skeikula máltilfinningu. Orðmöggun og stigmöggun finnst mér ljót orð og það seinna er raunar tvírætt þar sem það hefur verið notað um þróun deilna í Íslendingasögunum en ekki það sem ég kalla þenslu. Aukning þótti mér ekki heldur áferðarfallegt orð þó að það finnst í Adónías sögu. Almennt finnst mér þó til fyrirmyndar að leita orða til miðalda, eins og andmælandi og fleiri fræðimenn hafa stundum gert með góðum árangri. Samt sit ég við minn keip og orðið þenslu og finnst ekki einu sinni sérdeilis andkannanlegt þó að til verði samsetta orðið „þenslumaður“.

Aðrar smærri athugasemdir þakka ég fyrir og hef ekki frekari orð um. Þó er rétt að geta þess að ég taldi mig ekki vera að gera andmælanda upp skoðun þó að ég vísaði til greinar hans um Tristrams sögu í aftanmálgrein 3 á bls. 279. Andmælandi hefur áhyggjur af að ófróðir kunni að halda að hann styðji tímasetningu Tristrams sögu til ársins 1226. En ég vísa þó til hans með orðinu „sbr.“ sem ég tel skýra vísbendingu um að tilvitnað rit kunni að vera á öðru máli en vísað til þess fyrir þá sem vilja glöggva sig á andstæðum skoðunum um tiltekin fræðileg efni. Það má þó vera að margir lesendur skilji ekki þann greinarmun. Að aldri Tristrams sögu vík ég nánar síðar.

1.2

Eitt veigamesta gagnrýnisatriði í máli fyrri andmælanda er að hvergi í ritinu sé skilgreint hvað sé konungasaga. Það er alveg rétt hjá honum. Við þetta efni glímdi ég ekki í þessu riti og þykir þó mörgum ritið eflaust nógu langt samt. Þeir sem þekkja til vita þó að ég tek því ekki sem sjálfsögðum hlut að konungasaga sé gott og gilt bókmenntalegt hugtak enda hef ég fjallað um hugtakið á gagnrýninn hátt í fyrri bók minni, *Í leit að konungi* (bls. 12–16 og 41–47). Eins ræði ég málið betur í grein sem er á leið á prent í ensku yfirlitsriti.

Það er í báðum tilvikum stuttaraleg umfjöllun sem gerir fátt annað en að vekja athygli á skilgreiningarvanda. Ég óttast að eins hefði farið um slíkan kafla í þessu riti þar sem hér er á ferðinni stærri vandi en svo að á við hann verði tekist í riti sem fyrst og fremst snýst um eina sögu. Tilraun til að skilgreina bókmenntagreininna hefði kallað á að aðrar konungasögur væru teknar til mun rækilegri greiningar og umræðu en raunin er í þessu ritverki. Minn hugur stóð hins vegar til Morkinskinnu einnar og voru umfjöllunarefnin þó ærin. Samanburður við önnur rit varð að mæta afgangi.

Á hinn bóginn hefur andmælandi á réttu að standa í því að vitaskuld skiptir miklu máli til skilnings á einu riti að skilja til hvaða bókmenntagreinar það telst. Um leið er sú ósk hans að ég hefði notað tækifærið hér afar skiljanleg. Þegar konungasögur eru annars vegar er hins vegar nánast á engu að byggja. Eitt af því sem hefur verið vanrækt er að bera íslensk sagnarit saman við evrópsk sagnarit um konunga. Í fljótu bragði er þar ekki auðvelt að finna skýrar hliðstæður þó að Morkinskinna eigi sameiginlega þætti með ýmsum erlendum sagnaritum, jafnvel verkum sjálfs Heródotusar (sbr. *Stað í nýjum heimi*, bls. 63). Konungasagnahugtakið hefur aldrei fléttast inn í neinar umræður um Morkinskinnu og ekki heldur aðrar konungasögur. Þykkar bækur hafa verið ritaðar um Heimskringlu án þess að hugtakið bæri á góma.

Það sem ég þó myndast við að gera er að ræða aðeins um afstöðu sagnaritsins til sögunnar og sannleikans á bls. 260–64. Þar eru tekin af öll tvímæli um að Morkinskinna sé sagnfræðirit þar sem kappkostað er að koma lesendum í skilning um að hér sé sagt frá því sem hafi gerst í raun og veru og beitt ýmsum brögðum til. Nánar er Morkinskinnu ekki skipað niður og ég er raunar ekki viss um að það sé hlaupið að því, jafnvel með Gervasius frá Kantarabyrgi að vopni.

Að þessu sinni vil ég þó gera örlitla bragarbót og segja það sem ég hefði kannski átt að segja betur og ítarlegar í bókinni: Ég tel að flokkun íslenskra

miðaldabókmennta sé ekki alls kostar góð. Þau rit sem kallast konungasögur eru sundurborin mjög og það er full ástæða til að efast um að flokkun miðað við söguefnið eitt (norræna konunga frá nálægri fortíð) eigi rétt á sér. Við andmælandi getum verið sammála um að hér er þörf mun rækilegri og dýpri umfjöllunar þó að ég sé ekki jafn viss um það og hann að sú umfjöllun hefði átt vel heima í minni bók.

1.3

Annað grundvallaratriði, þar sem andmælandi er á öðrum brautum en ég, er í afstöðu til textafræði. Þó erum við þar báðir gagnrýnir á margar aðferðir hinnar textafræðilegu hefðar, allt frá Gustav Indrebø til Jonnu Louis-Jensen. Hann telur að ég hafi ekki áttað mig á annars vegar muninum á texta-samanburði skyldra og óskyldra texta og hins vegar hinni nákvæmu yfirferð handrita sama texta í því augnamiði að sýna skyldleika handrita. Ég tel mig þó ræða þann mikilvæga greinarmun á bls. 49, og finn engan stað í riti mínu þar sem þessu tvennu er ruglað saman. Ég get hins vegar tekið undir þá athugasemd að Frum-Morkinskinna er ekki gott nafn á stofnriti textahefðar Morkinskinnu þó að mér detti ekki annað betra í hug. Á ég þó þar að minni hyggu þá málsbót að skýra nokkuð rækilega hvað „Frum-Morkinskinna“ sé.

Í riti mínu eyði ég allnokkru rými í að ræða rök textafræðinga fyrir því að til hafi verið tvær gerðir Morkinskinnu, eldri og yngri — og sú eldri ólík þeim texta sem nú er varðveittur í handritinu GKS 1009 fol og hefur ekki tekið verulegum breytingum í yngri handritum. Niðurstaðan er sú að ég tel rökin fyrir eldri gerð Morkinskinnu veigalftil. Nú má vel vera að Morkinskinna hafi verið „síbreytilegur texti“ eins og það heitir í nýju textafræðinni, en fyrir því vantar að minni hyggu veigamikil rök.

Á hinn bóginn tek ég gild rök fræðimanna á borð við Indrebø, Bjarna Aðalbjarnarson, Alfred Jakobsen og Bjarna Einarsson fyrir því að Morkinskinna sé eldri en Fagurskinna og Heimskringla og hafi verið nýtt þar sem heimild. Um það fer ég miklu færri orðum í ritinu, eins og eðlilegt er þar sem ég legg ekkert nýtt til málanna. Ég tel hins vegar að sá sem vill andmæla þessari niðurstöðu sé tilneyddur að fara mjög rækilega í rök þessara manna, eins og ég hef reynt að gera í riti mínu hvað varðar hina eldri og yngri Morkinskinnu.

Þar sem ég fellst á rök þessara manna verður niðurstaða mín sú að

Morkinskinna sé samín nálægt 1220 enda eru fyrir því frekari rök sem ein sér duga þó skammt (sjá *Stað í nýjum heimi*, bls. 24–26).

Andmælandi tekur upp langa tilvitnun úr bók minni, bls. 54, en telur mig ekki taka nógu vel fram að „[e]ngin leið [sé] nú að vita hvernig það forrit hefur verið og engan veginn er víst að handritið Msk. sé réttur afkomandi þess“. Andmælandi fellir hins vegar niður úr beinni tilvitnun sinni þessi orð sem ég tilfæri í staðinn sjálfur: „Hvað er þá til ráða? Ekki gengur að taka enga afstöðu til aldurs textans. Það liggur í hlutarins eðli að það verður aldrei sannað að allt efni í hinni varðveittu gerð textans hafi verið í Morkinskinnu frá upphafi.“ Þetta tel ég vera efnislega það sama og andmælandi er að segja. Ég bæti hins vegar þessari setningu við sem ég tel nálgast það að vera kjarni málsins: „Engar skýrar vísbendingar eru hins vegar um að Morkinskinna hafi tekið miklum breytingum.“

Af hverju tel ég þessa setningu vera kjarna málsins? Vegna þess að með henni er ég að kalla á að þeir sem héðan í frá taka undir kenningar um eldri og yngri Morkinskinnu færi önnur og veigameiri rök fyrir því en hingað til hefur verið gert. Þau rök verða vitaskuld að vera góð ef þau eiga að duga til að gera ráð fyrir glataðri sögu, eldri Morkinskinnu.

Andmælandi kallar á samanburð við annars konar sagnarit en konungasögur. Ég er sammála honum um að sá samanburður gæti verið fróðlegur en hann er þó varasamur til aldursgreiningar enda hætt við að sameiginleg einkenni sagnanna séu of almenn til þess að af þeim verði dregnar svo sértækar ályktanir. Enn varasamari er hann þó til þess að álykta af honum að til hafi verið „eldri Morkinskinna“ sem nú sé glötuð, einkum og sér í lagi ef menn trúa ekki einu sinni rökum manna eins og Bjarna Aðalbjarnarsonar, Jakobsens og Bjarna Einarssonar fyrir því að Morkinskinna hafi verið heimild Fagur-skinnu og Heimskringlu.

Ég er því fremur tortrygginn á þá hugmynd andmælanda að tímasetja megi núverandi gerð Morkinskinnu, sem handritið GKS 1009 fol er góður fulltrúi fyrir, til 1240. Ef menn taka mark á rökum þeirra fræðimanna sem ég hef áður nefnt sitjum við þá enn uppi með tvær Morkinskinnur, sem ég vil forðast ef ekki eru þeim mun veigameiri rök fyrir hendi.

Ég er raunar sammála andmælanda, eins og margoft kemur fram í bók minni, um að Morkinskinnu hafi verið ætluð Íslendingum. Það merkir þó ekki að minni hyggu að hún hafi einvörðungu verið ætluð þeim. Þvert á móti held ég að sagan hafi verið ætluð bæði norskum og íslenskum áheyrendum og það kunni að skýra langar upptalningar á norskum tignarmönnum í seinni hluta

sögunnar. Líklegt virðist mér að höfundurinn hefði sleppt þeim ef hann hefði aðeins verið að semja sögu fyrir Íslendinga. Annað mál er svo hvort Morkinskinna komst nokkurn tímann út fyrir landsteinana. Um það treysti ég mér ekki að fullyrða. Ég er hins vegar sannfærður um að sagan hafi verið ætluð fleirum en Íslendingum, eins og ég vík að víða í bókinni.

Ég er einnig efins um að í Morkinskinnu sé sneitt að viðskiptum Snorra Sturlusonar við Hákon gamla og Skúla jarl. Ég er ekkert sérstaklega hrifinn af kenningu Nils Hallan þó að eflaust hefði mátt nefna hana í neðanmálgrein í bókinni. Þó að vissulega séu hér tveir norskir hólmar er það býsna veikur grunnur að nýrri tímasetningu á Morkinskinnu.

Ég er sammála andmælanda um að Morkinskinna tengist hæverskum siðum sem fari að tíðkast um og eftir miðja 13. öld. Áhrifa frá evrópskri hirðmenningu var þó tekið að gæta hér löngu fyrr eins og ég bendi á í nmgr. 14 á bls. 280. Þó að ég geti tekið undir þá athugun andmælanda að ártalið 1226 sé ekki mjög traust þýðingarár Tristrams sögu breytir það engu um mínar niðurstöður um aldur Morkinskinnu þar sem ég tel hana hvort sem er eldri en Tristrams sögu. Eins og ég segi á bls. 270: „Morkinskinna var sett saman áður en þýðingarherferð Noregskonunga hófst en í henni birtast sömu straumar enda var þeirra farið að gæta hér á landi löngu fyrr.“

Ég held þannig fast við minn eigin keip hvað varðar aldur Morkinskinnu, þó að tilgáta andmælanda sé forvitnileg. Hver veit nema honum eða öðrum farnist betur en mér við að finna veikleika í röksemdum fyrri fræðimanna fyrir því að Morkinskinna sé eldri en Heimskringla og Fagurskinna. Ég lét sannfærast en það er býsna erfitt að komast að óyggjandi niðurstöðum um aldur Morkinskinnu — eins og við andmælandi minn erum sammála um.

2. Svar til seinni andmælanda

2.1

Ég vil þakka síðari andmælanda fyrir hlý orð og skarplegar athugasemdir. Báðir andmælendur mínir eru glöggskyggir á þær spurningar sem ég læt ósvarað í bók minni og neyðist því til að fara nokkrum orðum um nú. Seinni andmælandi saknar ítarlegri umfjöllunar um kvæði Morkinskinnu og þar á ég engan annan kost en að játa sekt mína. Segja má að rannsókn mín sé þversagnakennd að því leyti að ég tel kvæði eins og hvern annan þátt í sögunni —

eins og tilfærð orð frá bls. 86 bera vott um. Samt greini ég þau ekki nákvæmlega í þessu riti.

Á hinn bóginn er mér ljúft að skýra betur orð mín um „beintengingu við fortíðina“. Skilja mætti þau orð svo að ég telji kvæði sögunnar almennt eldri en hana. Ég tek hins vegar hvergi neina afstöðu til aldurs einstakra kvæða eða kvæða yfirleitt. Á hinn bóginn tel ég að í sagnaritinu megi finna þá listrænu blekkingu að kvæðin séu forn enda eru þau iðulega notuð sem eins konar tilvísanir. Um þetta er fjallað á bls. 254–59 í bókinni. Ekki er það nógu rækileg umfjöllun en þó einhvers konar greining á hlutverki kvæða í sögunni. Einnig ræði ég sémilega rækilega um hlutverk kvæða í Arnórs þætti jarla-skálds (á bls. 95–97) en tilefni hefði verið til slíkrar greiningar á mun fleiri kvæðum í sögunni.

Réttast hefði auðvitað verið að helga kvæðum álíka mikið rými og þáttum þar sem þau eru svo sannarlega mikilvægur byggingarþáttur. Vonandi gefst mér ráðrúm til að bæta fyrir þá vanrækslusynd síðar því að erfitt er að skilja Morkinskinnu án þess að taka kvæðin með í reikninginn. En raunar var margt annað en kvæðin vanrækt í þessari bók enda Morkinskinna flóknari en svo að hana megi skýra til hlítar í fyrstu tilraun til ritskýringar á henni — eins og ég segi á bls. 17 í bók minni.

Andmælandi vekur einnig athygli á að hugtakið „þáttur“ sé ekki skilgreint nákvæmlega í bókinni. Það er að sönnu rétt en það helgast af því að margir fræðimenn hafa fjallað um þætti á seinustu áratugum, mun fleiri en um Morkinskinnu. Sú saga er rakin lauslega á bls. 68–71 og þar vitnað til rita þar sem hugtakið er ítarlega rætt og skilgreint. Sjálfur nota ég myndhvörf til að skýra mál mitt og þó að ég hafi ekki þanið vefnaðarmyndhvörfin út í nýgervingar — sem helgast kannski af fákunnáttu í þeirri list — er ég ekki frá því að vel mætti gera það.

Ég get líka fallist á að hugtök á borð við tvísýnarlist hefði mátt skilgreina nákvæmar. Þetta orð sótti ég til Einars Ólafs Sveinssonar sem notar það um íróníu. Írónía er svo sannarlega ekki auðvelt hugtak í umfjöllun um bókmenntir. Talsvert auðveldara er að bera kennsl á íróníu í texta en að skýra hana rækilega en ég geri þó tilraun til þess á bls. 105 og styðst þar við fremur almenna skilgreiningu ættaða frá Scholes og Kellogg. Þar mætti sjálfsagt gera betur.

Eitt flóknasta hugtakið í verkinu er orðið „höfundur“ sem ég nota almennt um „innbyggðan höfund“ þess, „höfundinn í verkinu“ eða „söguhöfund“ þó að stundum sé það notað líka og þá samkvæmt almennri málvenju um „höf-

undinn í holdinu“. Þó að sú notkun hugtaksins sé sjálfsagt almennari tel ég þó „söguhöfundinn“ mikilvægari í allri bókmenntatúlkun, hvort sem um er að ræða miðaldertexta eða nútímatexta. Það sést kannski á því að ég geri enga tilraun til að geta upp á hvaða höfundur í holdinu kunni að hafa staðið að Morkinskinnu en þykist geta dregið ýmsar ályktanir um „innbyggða höfundinn“ á bls. 283–87.

Svo sannarlega er „höfundurinn í verkinu“ vandmeðfarinn en ill nauðsyn samt því að burtséð frá því hvort greinandinn (eða nýrýnandinn) trúir á einn höfund í holdinu eða heila ritnefnd af höfundum þá gerir hann oftast ráð fyrir einum vilja á bak við merkingu textans, söguhöfundinum. Andmælandi telur að það hefði verið þarft að skýra höfundarhugtakið strax en ekki nálægt lokum þess. Það kann að vera rétt og ég íhugaði það svo sannarlega en vegna alls þess efa sem öll þessi höfundarhugtök skapa tók ég þá afstöðu að demba honum ekki strax yfir lesendur heldur geyma umræðuna alla til loka.

Andmælandi vekur líka athygli á því að ég tel að sagan hafi líklega verið áfram „munnleg“ eftir að hún var sett á blað. Í kjölfarið varpar hún fram býsna flóknum spurningum um munnlegan flutning sögunnar. Ég treysti mér ekki til að svara þeim nú en þær eru vel þess virði að íhuga betur.

2.2

Seinni andmælandi ræðir einnig túlkanir mínar á einstökum þáttum og beinir þar ekki síst sjónum að forvitnilegum atriðum þar sem ég hef skilið eftir lausa enda. Ég veit ekki nákvæmlega hvernig túlka beri setninguna um kynjalætin sem Hreiðar heimski „sló á sig“. Þetta er ein af fjölmörgum torskildum setningum í sögunni — en í henni eru raunar einnig nánast óskiljanlegar setningar. Setningin virðist benda ein sér til þess að Hreiðar hafi allan þáttinn gert sér upp „heimskuna“. Mér finnst þó erfitt að trúa því þar sem lýsing Hreiðars er svo trúverðug mynd af einfeldningi að hér hlyti þá að vera á ferð einn slyngasti leikari allra tíma. Enn fremur verður ekki annað séð en að bróðir hans falli fyrir blekkingunni. Samt verður ekki komist framhjá þessu orðasambandi sem ég skil alveg eins og andmælandi.

Enn torveldara er að ráða í misstór augu konungs. Ef hér væri ranglátur konungur á ferð gæfi auga leið að augun misstóru táknuðu þá skort hans á réttlæti. Svo er hins vegar alls ekki. Er þátturinn þá hugsanlega lymskuleg

ádeila á Magnús konung? Hún er þá svo lýmskuleg að hún fer alveg framhjá mér.

Tilraun andmælanda til að túlka Arnórs þátt íróni skt er líka sannfærandi, sérstaklega í ljósi þess hve afstaða sögunnar til Haralds harðráða er almennt tvíbent. Eins og glöggt má ráða af *Stað í nýjum heimi* og raunar öðrum verkum mínum einnig er ég sjálfur ekki sérdeilis handgenginn hugmyndum um hulda íróni í miðaldasögum. Einkum á þetta við þegar íslenskir túlkendur lesa úr sögunum gagnrýni á konungvaldið. Eins og fram kom í *Í leit að konungi* sé ég hana nánast hvergi og ég er enn við sama heygardshornið í þessu riti. Á hinn bóginn neita ég því ekki að í þáttunum er margvísleg margræðni sem gefur tilefni til túlkunar af þessu tagi.

Hvað varðar viðhorf til alþýðunnar stend ég við það viðhorf sem fram kemur í tilvitnun á bls. 143, þ.e. að rödd yfirstéttarinnar sé mest áberandi í þessari sögu. Á hinn bóginn vil ég vekja athygli á því sem ég segi á bls. 144, um frásögn af því þegar Sveinn konungur þarf að leita á náðir kerlingar sem bæði úthúðar honum og þvingar til að gera að sínu höfði. Að minni hyggju er það mikilvægt að þessi alþýðukona fær orðið skamma stund. Hún er „til vitnis um að veröld sögunnar er aðeins hálfsonn ... að sagan sem sögð er í Morkinskinnu sé ekki sagan öll.“

Ármann Jakobsson
Hverfölgötu 49
101 Reykjavík
armannja@hi.is

SAMTÍNINGUR

GLAÐUR SETUR Í GÓÐRI VON

ÓLAFS SAGA Tryggvasonar eftir Odd munk Snorrason var fyrst gefin út á prenti 1691. Textinn er áttaður frá AM 310 4to. Á titilblaði þeirrar útgáfu stendur meðal annars:

Saga om K. Oloff Tryggvaszon i Norrege ... Sammanskrefwen på gammal Swenska eller Gothiska af Odde Munck som war i Dmgeyrum (*sic.*) wid Watns-dal Norr i Jslandh. Nu på nya Swenskan / sampt det Latinske språket ófwersatt af Jacob Jsthmen Reenhjelm ... Upsalæ Anno Christi 1691.

Eitthvað hefur Guðmundur Ólafsson (um 1652–1695), sá sem vann fyrir Svía á árunum 1681–1695 og Þormóður Torfason nefndi Svía-Gvend, komið nálægt þessari útgáfu. Eftir hann eru fjögur erindi prentuð á bls. [8], heldur torskilin og textinn undarlega stafsettur. Þau eru prentuð hér fyrir neðan með lagfærðri stafsetningu og augljós prentvilla leiðrétt.

Til heiðurs ævarandi minningar eftirfylgjandi sögu.

1.

Á forliðnum tíma
þeir fýstust að stíma
mjög Fýris á völlum.
Dimm varð þá gríma
og dökk Óðins íma
hjá drengjunum snjöllum.
Hávitrir ríma
að höfuðið Mímas
var helst af þeim öllum,
en margur bar híma
þá gullrauðan gíma
á gráhauka fjöllum.

2.

Nú öðruvís hendir
það öldungi bendir
til atvika meiri.
Margir ro sendir
að sumbli vel kenndir
og saddir Rínleiri.
Þá stafninn heim vendir
þeir strjúka sem brenndir,
þó stífir af eyri.
Þar á verður endir
sem enn mú víst lendir
til ágæta fleiri.

3.

Ólafur sómi
 var Tryggva í tómi
 og tírmögur valinn.
 Hann var í blómi
 með himneskum ómi
 hjá heilögum talinn.
 Nú þó hér hljómi
 að nálægum dóminum
 norðvindur kalinn,
 hann er í Rómi
 sem ljós norðurljómi
 með lifendum alinn.

4.

Þú, Hjálmur hreindýra,
 sem helst kannt að stýra
 um hákónga sögur
 og fornmælin fíra
 frambera og skýra,
 hvað fellur við ögur.
 Þitt verk óríra
 ég þenki að hýra
 og þar um áshögur
 kveð nú á lýra,
 þú, trúr vinur týra,
 svo temprá ég bögur.

Glaður setur í góðri von
 Guðmundur hér Ólafsson

*Ólafur Halldórsson
 Álfaskeiði 96
 220 Hafnarfjörður
 olafurha@hi.is*

„BÆNDUR FLUGUST Á“

Þrjár athugasemdir Jóns Ólafssonar úr Grunnavík um fornþókmennir

FLEYG ORÐ Jóns Ólafssonar úr Grunnavík, „bændur flugust á“ fengu að öllum líkindum fyrst vængi eftir að þau höfðu birst á prenti í doktorsriti Jóns Helgasonar, Jón Ólafsson frá Grunnavík árið 1926. Þar vísar Jón í bókmenntasögu nafna síns í handritinu, *KBAdd 3 fol, Apparatus ad Historiam Lit(ter)erariam Islandicam in tres partes divisus (1738)*, og segir um hana að sá sem noti hana þurfi að hafa „alla gát á því, sem þar er sagt. En Jón bætir fyrir vitleysur sínar með því, sem hann einn kann að segja frá, og myndi gera það enn framar, ef hann væri ekki einlægt að halda aftur af sjer“ (1926:188). Það er þó ekki einungis sá fróðleikur sem Jón Grunnvíkingur er einn um sem gefur riti hans gildi heldur einnig athugasemdir um þókmennir samtímans og fyrri alda. Hann er líklega einna fyrstur til að halda fram þeirri kenningu að vísur hljóti að hafa varðveist þannig að með flyti lausamálsfrásögn (*KBAdd 3 fol, 8r*):

Fornskáldanna carmina eru sem stutt brevaria yfir res gestas, til minnis, en þeim hafa fylgst orales commentarii sem síðan eru komnar í sögur.

Enginn hefur þó haft fyrir því að vitna til hans um þetta mál enda þótt um efnið hafi verið skrifaðir þykkir doðrantar á þýsku og öðrum skiljanlegum málum. Enginn hefur heldur orðið til þess að reyna að rekja hvort lærifaðir hans, Árni Magnússon, hafi átt einhvern hlut í skoðun hans, en eins og kunnugt er, setti Árni oft á snepla álit sitt á ýmsum fornum ritum; hann var ekki aðeins safnari handrita eins og almenningur nú á dögum vill helst kalla hann.

Jón Ólafsson er líka e.t.v. einna fyrstur til að bendla Sturlu Þórðarson við Grettis sögu því að hann segir: „so þykjast sumir þekkja skáldskap Sturlu Þórðarsonar á vísunum í Grettis sögu, og meina hann því auctorem heilu sögunnar“ (*KBAdd 3 fol, 8r*).

Jón Ólafsson lagði aldrei fyrir sig rannsóknir á Íslendinga sögum en við eigum honum að þakka efnið í fyrri hluta Heiðarvíga sögu. Og lýsingin á inn-taki Íslendinga sagna sem hann felur í einni málsgrein er fyrirboði þeirrar greiningar þókmennra á 20. öld sem stundum hefur verið kölluð formgerðarstefna; það að geta dregið saman frásögn í örfáar hnitmiðaðar setningar, þar sem gerendur eru alltaf innan seilingar. En eftir svo markvissa lýsingu á Ís-

lendinga sögum kemur önnur sem ekki er síðri, og því rétt að taka upp alla klausuna (KBAdd 3 fol, 7v):

Pá lesnar eru sumar (já flestar) vorar sögur, verður conclusionen: Bændur flugust á. En patriotinn svarar: Hvað kunnni að vera meira söguefni á slíku landi?

Er Jón því ekki upphafsmaður íslenskrar þjóðernisstefnu, boðar hann ekki komu íslenska skólans í bókmenntagreiningu okkar tíða?

Sverrir Tómasson
Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
Árnagarði við Sudurgötu
101 Reykjavík
sverrirt@hi.is

HANDRIT

- Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík:*
- AM 113 b fol 209
AM 132 fol (Möðruvallabók) 210
AM 162 M fol 216
AM 281 fol 10
AM 334 fol (Staðarhólsbók Grágásar) 209
AM 350 fol (Skarðsbók Jónsbókar) 206, 209
AM 246 4to 9
AM 371 4to (Hauksbók) 212
AM 380 4to 215
AM 415 4to 208
AM 551 a 4to 201–203, 207
AM 748 I b 4to 271
AM 102 8vo 12, 15, 17, 23, 26, 27, 31
AM 191 b 8vo 17, 31, 34
AM dipl isl fasc XLII 11 151–158
GKS 1005 fol (Flateyjarbók) 93, 97, 98, 103, 105, 130, 137, 163, 167, 175, 182, 216, 267, 292, 293, 296–298
GKS 1157 fol (Konungsbók Grágásar) 209
GKS 1812 4to 210
GKS 2365 4to (Konungsbók eddukvæða, Codex Regius) (R) 49, 54, 129, 130, 132, 137–143, 175, 176, 182, 207, 211, 215, 226, 267
GKS 2367 4to (Konungsbók Snorra Eddu) 215
KBAdd 3 fol 325, 326
Safn Bjarna Þorsteinssonar, 1. kassi 28
Safn Bjarna Þorsteinssonar, 6. kassi 28
- Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík:*
- Lbs 52 fol 20, 21 41
Lbs 156 4to (b2) 109, 111–115
Lbs 186 4to 15
Lbs 249 4to 38
- Lbs 462 4to 21, 23, 42
Lbs 551 4to 18
Lbs 837 4to 15, 16, 32
Lbs 847 4to 17
Lbs 852 II 4to 37
Lbs 885 4to 36
Lbs 1027 4to 34, 41
Lbs 1177 4to 37
Lbs 1502 4to 113
Lbs 1513 4to 38
Lbs 1516 4to 31
Lbs 1529 4to 17
Lbs 1927 4to (Hymnodia sacra) 22, 28, 30, 34
Lbs 495 8vo 17, 38
Lbs 496 8vo 36
Lbs 504 8vo 42
Lbs 508 8vo 23–25, 27, 35
Lbs 511 8vo 42
Lbs 830 8vo 39
Lbs 1158 8vo 34
Lbs 1245 8vo 27, 40
Lbs 1262 8vo 40, 41
Lbs 1294 8vo 40
Lbs 1422 8vo 33
Lbs 1485 8vo 33
Lbs 1526 8vo 40
Lbs 1536 8vo 36
Lbs 1600 8vo 40
Lbs 1825 8vo 41
Lbs 2057 8vo 17, 39
Lbs 2194 8vo 21, 41
Lbs frg 1 211
Lbs frg 82 (Kringla) 161, 170, 293, 297
ÍB 186 4to 113
ÍB 104 8vo 34
ÍB 213 8vo 38
ÍB 300 8vo 37
ÍB 323 8vo 19, 24, 27, 37
ÍB 380 8vo 33
ÍB 659 8vo 39
ÍB 660 8vo 33

- ÍB 669 8vo 18, 33
 ÍBR 7 8vo 31
 ÍBR 8 8vo 37
 ÍBR 26 8vo 17, 37
 ÍBR 32 8vo 41
 ÍBR 103 8vo 33
 ÍBR 111 8vo 18, 36
 JS 1 4to 18, 19, 38
 JS 3 4to 38
 JS 138 4to 18
 JS 253 4to 38
 JS 643 4to 14, 15, 17, 26, 32
 JS 138 8vo 27, 34
 JS 202 8vo 39
 JS 229 8vo 17, 35, 37
 JS 235 8vo 39, 42
 JS 446 8vo 39
 JS 479 8vo 21, 39
- Pjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:*
 Bps B I 13 (Bisk 3 fol) 149
 Dómsbréf á skinni frá 1501 í Skinnbréfa-
 safni (áður í Chapter Library í Wells
 Cathedral) 148, 159
 ÞÍ. Skjalasöfn presta og prófaste. Reyk-
 holt. AA.2 skjöl varðandi stað og
 kirkju. Reykjaholtsmáldagi frumrit
 209, 210
- Héraðsskjalasafnið á Akureyri:*
 G-1/3 17, 22, 36
- Den arnamagnæanske samling, Nordisk
 forskningsinstitut, Københavns Uni-
 versitet, København:*
 AM 39 fol 170, 297
 AM 45 fol (Frísbók, Codex Frisianus)
 (F) 161–164, 167–171, 173, 174, 297
 AM 47 fol (Eirspennill) 219, 297
 AM 53 fol 163
 AM 54 fol 163
 AM 61 fol 163, 169
 AM 62 fol (D¹) 163
 AM 66 fol (Hulda) 292, 293, 297
 AM 81 a fol (Skálholtsbók yngsta) 212
 AM 180 a fol (a) 109
- AM 180 c fol (A) 109
 AM 180 d fol (B) 109–113, 116, 120, 125
 AM 242 fol (Wormsbók) (W) 57, 285
 AM 243 a fol 208
 AM 243 e fol 208
 AM 243 f fol 208
 AM 243 l fol 208
 AM 114 a 4to 207
 AM 291 4to 210
 AM 310 4to 163, 164, 166, 170, 171, 173,
 174, 323
 AM 325 II 4to (Ágrip) 209
 AM 325 IV β 4to 293
 AM 325 XI 3 4to 293
 AM 325 VIII 3 d 4to (Jöfraskinna) 297
 AM 327 4to 219
 AM 468 4to (Reykjabók) 220
 AM 531 4to (b1, b) 109–113, 115, 125
 AM 544 4to (Hauksbók) 137, 207, 212
 AM 645 4to 138, 216
 AM 655 XII–XIII 4to 216
 AM 655 XXVIII B 4to 211
 AM 674 a 4to (Bókin dýra) 206, 207
 AM 675 4to (Hauksbók) 212
 AM 748 I a 4to (A) 54
 Rask 98 (Melodia) 13–16, 20, 26, 27, 31
- Det kongelige bibliotek, København:*
 GKS 1009 fol (Morkinskinna) 286, 288,
 292, 293, 295–297, 314–315, 317,
 318
 GKS 1010 fol (Hrokkinskinna) 292, 293,
 297
 NKS 1642 4to (Codex Tunsbergensis)
 207
- Føroya Landskjalasavn, Tórshavn:*
 Sth perg 33 4to (Kóngsbókin) 209
- Riksarkivet, Oslo:*
 NRA 55 A (Jöfraskinna) 297
- Kungliga biblioteket, Stockholm*
 Sth perg 1 fol (Bergsbók) 163, 169, 171,
 267
 Sth perg 4 fol 207

- Sth perg 9 II fol (Jöfraskinna) 297
 Sth perg 15 4to (Íslenska hómilíubókin)
 209, 211, 226
 Sth perg 18 4to 170, 171
 Sth perg 33 4to (Kóningsbókin), sjá Føroya
 Landsskjalasavn
- Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala:*
 DG 4 171
 DG 11 (Uppsala Edda) (U) 57, 262, 280
- British Library, London:*
 Harley 2851 117
 BLAdd 11.175 36
 BLAdd 15.723 117
- Bodleian Library, Oxford:*
 Boreal 109 36
 Boreal 113 33, 40
- Advocates' Library, National Library of
 Scotland, Edinburgh:*
 Adv 21.7.17 20, 37
- Trinity College, Dublin:*
 TCD MS 1036 (L. 4. 16) 153
 TCD MS 1036 a 151, 152, 159
 TCD MS 1944 145, 159
- Universiteitsbibliotheek, Rijksuniversi-
 teit te Utrecht:*
 Traj 1374 (Trektaarbók) (T) 57
- Bibliothèque nationale, Paris:*
 BN f. fr. 1448 (D) 107
 BN f. sc. 7 109, 111, 112
- Handritanöfn:*
 Ágrip, sjá AM 325 II 4to
 Bergsbók, sjá Sth perg 1 fol
 Bókin dýra, sjá AM 674 a 4to
 Codex Frisianus, sjá Fríssbók
 Codex Regius, sjá Konungsbók eddu-
 kvæða
 Codex Tunsbergensis, sjá NKS 1642 4to
 Eirspennill, sjá AM 47 fol
 Flateyjarbók, sjá GKS 1005 fol
 Fríssbók, sjá AM 45 fol
 Hauksbók, sjá AM 371 4to, AM 544 4to,
 AM 675 4to
 Hrokkinskinna, sjá GKS 1010 fol
 Hulda, sjá AM 66 fol
 Hymnodia sacra, sjá Lbs 1927 4to
 Íslenska hómilíubókin, sjá Sth perg 15 4to
 Jöfraskinna, sjá AM 325 VIII 3 d 4to,
 NRA 55 A, Sth perg 9 II fol
 Konungsbók eddukvæða, sjá GKS 2365
 4to
 Konungsbók Grágásar, sjá GKS 1157 fol
 Konungsbók Snorra Eddu, sjá GKS 2367
 4to
 Kóningsbókin, sjá Sth perg 33 4to
 Kringla, sjá Lbs frg 82
 Melodia, sjá Rask 98
 Morkinskinna, sjá GKS 1009 fol
 Möðruvallabók, sjá AM 132 fol
 Reykjabók, sjá AM 468 4to
 Reykjaholtsmáldagi, sjá ÞÍ. Skjalasöfn
 presta og prófasta
 Skarðsbók Jónsbókar, sjá AM 350 fol
 Skálholtsbók yngsta, sjá AM 81 a fol
 Staðarhólsbók Grágásar, sjá AM 334 fol
 Uppsala Edda, sjá DG 11
 Trektaarbók, sjá Traj 1374
 Wormsbók, sjá AM 242 fol

